

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 9 DECEMBER 2016 PRIS: 89:-

Stoppa kulturmordet!

**Cecilia Lindqvist ryter till om
Östasiatiska museet**

Imperiets fall

25 år sedan Sovjetunionen upplöstes

Svenska fackböcker 2016

32 extra sidor om vinterns bästa läsning

Julklappstips

TIMBROS BOKKLUBB

”

Vad gör man när den västerländska demokratin och den fria marknaden angrips från både höger och vänster? Tar en kurs i intellektuellt självförsvar från Timbro, förstås.

Johan Norberg

Vill du orientera dig i borgerlighetens utmaningar?

Fördjupa dig i liberalismens idéhistoria?

Få de hetaste debattböckerna före alla andra?

Som medlem i Timbros bokklubb får du:

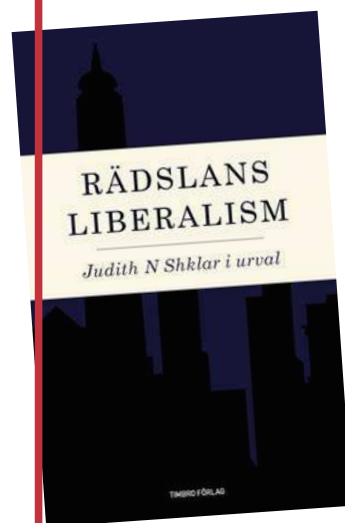
- Alla våra böcker direkt hem i brevlådan innan de landar i butik
- 50 % rabatt på alla våra evenemang
- Inbjudan till en exklusiv författarkväll

* priset är beräknat på 12 titlar till ett värde av minst 1200 kronor (butikspris). Inklusive moms och porto.

JULERBJUDANDE

Om du tecknar ett abonnemang innan 18 december så får du även årets klassiker av Judith N Shklar och en fin presentask att lägga under granen.

Besök
timbroforlag.se/bokklubb
och fyll i formuläret.
Skriv »JUL« i kampanjfältet.

ETT ÅRS MEDLEMSKAP

699:-

(ordinarie pris 899:-*)

STUDENT- MEDLEMSKAP

499:-

(ordinarie pris 599:-*)

Timbro är Skandinaviens största tankesmedja. Vår bokutgivning rymmer liberala klassiker och aktuell svensk och internationell idédebatt.

TIMBRO FÖRLAG

Aktuell idédebatt i en liberal tradition

Inga experiment

Alliansen satsade på stabilitet när den försökte bli återvald 2010. ”Sverige har inte råd med några experiment”, skrev man i sitt valmanifest. Redan denna formulering var motsatsen till ett experiment, för den hade prövats med stor framgång av Konrad Adenauer och CDU i det tyska förbundsdagsvalet 1957: *Keine Experimente*. Det kunde för all del tyckas oväntat att en 45-årig statsminister skulle välja samma besked om lugn och frid som en 81-årig förbundskansler, men greppet fungerade. Medborgarna gillade beskedet att de inte skulle få sina cirklar rubbade och alliansen fick ökat stöd (fast färre riksdagsmandat). Väljarna fick fortsatt alliansregering.

Och så fick de experiment. Så att det stod härliga till.

MÅNGA TÄNKTE INTE så mycket på dem när de skedde, för fokus i debatten låg som så ofta i Sverige på skatter, bidrag och offentliga utgifter och där skedde inga uttalade äventyrligheter. Men på andra områden, som rör det offentligas innersta kärna, experimenterades det desto vildare.

På våren 2011 gjorde regeringen en uppgörelse med Miljöpartiet om *migrationspolitiken*, som utan nämnvärd analys av konsekvenserna gav nya rättigheter åt personer som uppehöll sig olovligen i landet. Beslutet sände en stark signal ut i världen om Sverige som attraktivt mål för migration och blev startpunkten för en period av mycket stark likriktning i den migrationspolitiska debatten. Sans- och balansresonemang åkte ut genom fönstret och den pragmatiska invandringspolitik som traditionellt hade förvaltats av moderater och socialdemokrater gemensamt ersattes av utopistiska föreställningar om att det svenska samhället skulle kunna ta emot och integrera i stort sett hur många människor som helst på hur kort tid som helst.

Statsministern manade människor att öppna sina hjärtan men tog inga initiativ för att rusta samhällsmaskineriet för de påfrestningar som komma skulle. Längre från ”inga experiment” är inte lätt att komma. Socialdemokraterna i opposition gjorde inga försök att påverka politiken i rimligare riktning, och i regeringsställning lät de experimentet fortgå tills utvecklingen till sist tvingade dem att agera.

VAD GÄLLER *försvaret* ägnade sig alliansen åt två sorters experiment – ett passivt och ett aktivt – och experimenterandet inleddes långt före valet 2010. Man lät urholkningen rulla på trots att signalerna bara blev starkare om ett försämrat säkerhetsläge i vår nära omvärld. Rysslands agerande mot sina grannar skulle vara ett kriterium på Sveriges behov, hette det, men Georgienkriget 2008 ledde bara till prat och trots ett pärlband av var-

nande händelser därefter har det fortfarande inte skett något ordentligt uppvaknande.

Att det blev borgerlig regering 2006 betydde inte att Sverige började betala sin säkerhetspolitiska hemförsäkring. Alliansen förvaltade snällt det socialdemokratiska experimentet att ersätta försvarsförmåga med förhoppningar om den eviga freden.

MEN DE BORGERLIGA nöjde sig inte med passiv ansvarslöshet utan satsade även på aktiv. Värnplikten avskaffades utan att det fanns trovärdiga planer på hur Försvarsmakten skulle bemannas med frivillighet som enda grund och bara några år senare har det lett till att man måste slå back i maskineriet. Utredaren Annika Nordgren Christensen, som skrev i förra numret av *Axess*, konstaterar att Försvarsmakten behöver rekrytera 4 000 personer om året redan för att fylla dagens (helt otillräckliga) organisation, men att man bara lyckas intressera cirka 2 500, vilket naturligtvis leder till successivt växande ihållighet.

EXPERIMENTET HAR GÅTT SNETT och det behövs en rad snabba åtgärder för att räta upp situationen. En av dem blir att skapa ett nytt värnpliktsystem – mindre än ett decennium efter att det förra hivades över bord.

Beträffande *polisen* satsade alliansen stort på att öka dess antal, vilket var viktigt och värdefullt. Alltför få brott klaras upp och polistätheten i Sverige är låg i förhållande till övriga Europa. Men man kunde förstås inte låta bli att experimentera, den här gången i bästa samförstånd med oppositionen.

Den stora polisreformen, som trädde i kraft den 1 januari 2015, syftade enligt regeringen till att ”skapa tydligare styrning och bättre förutsättningar för högre kvalitet, ökad kostnadseffektivitet, större flexibilitet och förbättrade resultat”. Det har blivit precis tvärtom.

Det stora experimentella greppet att lägga ihop 21 länspolismyndigheter till en enda polismyndighet har föga förvånande lett till centralisering istället för decentralisering. Allt färre brott klaras upp, organisatorisk förvirring råder och poliserna förtvivlar. Tre om dagen lämnar yrket. När DN ber polisforskaren Rolf Granér sammanfatta tillståndet för svensk polis, svarar han: ”Två ord: Kris och apati.”

Alltså. Till dem som ska sköta staten framöver: Ta ert ansvar på allvar. Ta ett steg i taget. Och ska ni experimentera, gör det i lärande syfte och minska möjliga skala.

PJ Anders Linder

”De borgerliga nöjde sig inte med passiv ansvarslöshet utan satsade även på aktiv.”

EN SVÅR ARBETSMARKNAD KRÄVER ENKLA JOBB.

Vi har för många arbetslösa människor i Sverige. Unga och nyanlända har svårt att komma in på arbetsmarknaden och få ett första jobb. Samtidigt ser vi hur många kämpar för att få vardagen att gå ihop. Småbarnsföräldrar har svårt med tid, äldre har mer tid men mindre kraft och ork, och på arbetsplatsen är stressnivåerna ofta höga.

Vi har en idé. Det finns alltså en stor efterfrågan på vardagsjobb - jobb som underlättar vardagen för privatpersoner och företag. Arbetsuppgifter som fler kan utföra, och som gör tillvaron enklare för den som får hjälp. Det finns också många som skulle behöva få in en fot på arbetsmarknaden och den erfarenhet ett jobb ger.

Hur gör vi det billigare, enklare och mindre riskfyllt att anställa människor utan erfarenhet? RUT-reformen har visat att det går. Så hur kan vår idé bli verklighet, hur kan vi skapa fler vardagsjobb?

10 SAMHÄLLE

Krönikor Thomas Engström har smutsigt mjöl i påsen 10

Annikka Borg tar sig an kvinnlighetens kris 10

Brasilien Anders Fredriksson granskar den brasilianska korruptionen 12

Radikalisering Pål Ruin om en nystart för Molenbeek 14

Public service MarieLouise Samuelsson har fått nog av UR 16

Ekonomi Fredrik Erixon och Björn Weigel tar strid mot regelraseriet 18

I korthet Sovjetisk filateli 19

20 FRIZON

Cecilia Lindqvist vill förhindra ett kulturmord 20

Kristoffer Leandroer är beredd på jordens undergång 25

Adam Cwejman porträtterar Andrzej Wajda 30

34 OPINION

Sten Ask och Mats Lundahl ser mörkt på Haitis framtid.

TEMA: IMPERIETS FALL

38 Så föll imperiet

Hur gick det till när Sovjetunionen gick mot sitt slut? Intervjuer med nyckelpersoner visar hur systemets svagheter ledde till dess undergång. **Av Peter Johnsson**

44 Husbondens röst

När Sovjetunionen upplöstes förlorade samtidigt kommunistpartiet sitt inflytande. Kontinuiteten i rysk politik företräds av säkerhetstjänsten. **Av Kristian Gerner**

49 25 försummade år

Efter den sovjetiska upplösningen rustade Sverige ned dramatiskt. Men när Ryssland åter blev ett säkerhetspolitiskt hot avstod vi från att stärka försvaret.

Av Oscar Jonsson

52 Vad står vi för?

Efter 1989 åtnjöt väst en period av gränslös framtidstro. Nu är vi åter tillbaka i kalla krigs-mentaliteten och i starkt behov av tydliga gränser. **Av PM Nilsson**

56 INTERVJU

Ulf Öfverberg samtalar med den brittiske historikern Richard Evans om Europas framtid.

”

Sverige skulle tillfogas allvarlig skada som kulturnation. Detta måste stoppas.

Cecilia Lindqvist, sid 20

58 TRADITION

Alfred Sjödin om Charles-Augustin de Sainte-Beuve.

62 CIVILISATION

- Vandringsskildring* Henrik Nilsson om böcker och vandringar **62**
Litteratur Tommy Olofsson granskar nyöversättningen av *Den poetiska Eddan* **64**
Litteratur Martina Björk hittar antika inslag i *Den allvarsamma leken* **66**
Resebrev Pia Karlsson besöker Afghanistans nationalmuseum **68**
Film Erik Hedling om filmkritik förr och nu **70**
Krönika Frida Park ogillar banala själasörjare **71**
I korthet Charlotta E Lindell om brexit och kulturen **71**

72 SVENSKA FACKBÖCKER 2016

Specialsektion med 25 recensioner av titlar ur årets utgivning av svensk facklitteratur.

104 RECENSIONER

- Bengt G Nilsson sprider ljus över en majoritet av muslimer **105**
Bengt E Y Svensson iakttar en revolutionsikon **109**
Annagreta Dyring framhåller bytorgets hygglighet **111**
Per Landin nynnar med Östtysklands Bob Dylan **114**
Karin Henriksson antror stadsplaneringens barrikader **116**
Katrine Marçal spanar efter den mitt som flytt **118**
Håkan Arvidsson fokuserar på maktsgugen lillebror **120**
Eli Göndör granskar villkoren för en lyckad integration **122**
Andreas Danielsen valsar i modernitetens dubbelmonarki **124**
Sten Åke Nilsson följer en husvill hovmålare i spåren **126**
Jan Söderqvist blickar framåt **128**

130 SAMTIDEN

Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Gästredaktör fackböcker 2016:

Joakim Tholén

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Vik. redaktionssekreterare:

Catta Neuding

Redaktionsråd:

Louise Belfrage,
Niklas Ekdal, Peter Elmlund,
Thomas Gür, Peter Luthersson
och Nathan Shachar

Korrektur:

Catharina Lewenhaupt

Layout:

Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör:

Maria Haack

Ansvarig utgivare:

Peter Elmlund

Nästa nummer:

7 februari 2017

Annonser:

redaktionen@axess.se

Material:

Redaktionen tar inte

ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras och

publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig:

Linda Bengtsson

Postadress:

Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post:

redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Vinjetbilder:

Fredrik Tjernström

Porträtteckningar:

Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt:

Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN:

1651-0941

Repro och tryck:

Allduplo

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

**Susanna Birgersson
Tarras-Wahlberg**
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

John Chrispinsson
Journalist och programledare

Adam Cwejman
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Andreas Danielsen
Diplomat och skribent

Annagreta Dyring
Vetenskapsjournalist
och hedersdoktor vid
Stockholms universitet

Thomas Engström
Journalist och författare

Fredrik Erixon
Vd för European Center for
Political Economy i Bryssel

Anders Fredriksson
Fil dr och forskare vid
universitetet São Paulo

Kristian Gerner
Professor emeritus i historia
vid Lunds universitet

Eli Göndör
Fil dr i islamologi, leder
Timbros integrationsprogram
Majoritet och mångkultur

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap vid
Lunds universitet

Karin Henriksson
Journalist och författare

Johanne Hildebrandt
Författare, före detta
krigsreporter och ledamot av
Kungliga krigsvetenskaps-
akademien

Josefin Holmström
Författare och litteraturkritiker

Martin Hårdstedt
Professor i historia

Fredrik Johansson
Senior partner på Kreab

Peter Johnsson
Historiker, författare
och journalist

Oscar Jonsson
Gästforskare vid University of
California Berkeley och
doktorand i krigsvetenskap på
King's College i London

Pia Karlsson
Fil dr i pedagogik

Gunilla Kinn Blom
Frilansjournalist

Hugo Lagercrantz
Senior professor vid
Karolinska institutet

Martin Lagerholm
Kulturskribent och
litteraturkritiker

Per Landin
Författare och fil dr i tyska

Kristoffer Leandroer
Journalist och författare

Charlotta E Lindell
Journalist

Cecilia Lindqvist
Författare och sinolog

Peter Luthersson
Docent i statsvetenskap

Katrine Marçal
Författare och kolumnist

Paulina Neuding
Journalist, jurist och
samhällsdebattör

Bengt G Nilsson
Journalist och författare

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Sten Åke Nilsson
Professor emeritus i
konstvetenskap vid Lunds
universitet och hedersledamot
av Konstakademien

Tommy Olofsson
Professor i kreativt skrivande
vid Linnéuniversitetet

Peter J Olsson
Moderaternas chefsstrateg
vid Region Skåne

Ingemar Ottosson
Docent i historia vid Lunds
universitet specialiserad på
östasiatisk historia

Frida Park
Lärare och skribent

Daniel Persson
Redaktör, Svenska
Nyhetsbyrån

Erik Petersson
Historiker verksam vid
Linköpings universitet

PM Nilsson
Politisk redaktör i
Dagens Industri

Sharon Rider
Professor i teoretisk filosofi

Mauricio Rojas
Docent i ekonomisk historia

Påhl Ruin
Journalist och författare

MarieLouise
Samuelsson
Journalist och författare

Alfred Sjödin
Fil dr i litteraturvetenskap
vid Lunds universitet

Hans Stigsson
Politisk redaktör i
Norrköpings Tidningar

Joakim Stymne
Nationalekonom och
generaldirektör för Statens
tjänstepensionsverk

Karin Svanborg-Sjövall
Vd för Timbro

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus
i teoretisk fysik

Mats O Svensson
Kulturskribent och kritiker

Jan Söderqvist
Författare och redaktör
i *Axess*

Nils Johan Tjärnlund
Vetenskapsjournalist,
författare och
föredragshållare

Lars Trägårdh
Professor i historia och
civilsamhälleskunskap vid
Ersta Sköndal högskola

Nils Uddenberg
Professor, författare samt
tidigare etiskt sakkunnig i
Genetiknämnden

Emil Uddhammar
Professor i statsvetenskap

Björn Weigel
Entreprenör och investerare
i startupbolag

Ulf Öfverberg
Konsult på Vostra Konsulter

Vänstern krisar i väst

Så sent som under själva valnatten, när rösträkningen redan började peka på att Donald Trump skulle vinna valet, ställde många journalister frågan om Republikanska partiets förmenta kris. Så var till exempel fallet i SVT:s valvaka där jag själv befann mig den ödesmättade kvällen den 8 november 2016. Tanken var att partiet var djupt splittrat efter att en rad tunga republikanska ledare tydligt tagit avstånd från Trump.

Idag framstår denna oro som aningen malplacerad. Istället har Republikanerna tonat fram som det "nya arbetarpartiet" som lyckats lyssna och tala till miljontals arbetar- och medelklassamerikaner och dess oro i en tid då den amerikanska drömmen för många tycks glida dem ur händerna. Visserligen kritiserar partiet och Trump från vänstersidan för att ha spelat ras- och genuskortet – man betonar gärna att det handlar om den vita, manliga arbetarklassen. Men även om denna så kallade "white-lash" kanske spelar en roll kvarstår kalla fakta: Demokraterna har gradvis ändå sedan Franklin Roosevelts tid förlorat sitt tidigare massiva stöd från denna stora grupp medborgare.

Istället för att fokusera på ekonomisk politik har Demokraterna valt att satsa på den demografiska trend som tycktes vara till deras fördel. Kvinnor, unga människor och minoriteter som i högre grad röstade på dem var också de som växte snabbast. Dessutom kom Demokraterna att alltmer att förknippas med de välmående eliterna i de stora kuststäderna; de som kombinerade liberala sociala

värderingar med en stor acceptans av det moderna, globala marknadssamhällets spelregler: moraliserande globalister som såg ner på vanligt folk som trodde på Gud och Amerika.

I förlängningen ledde detta till att partiet med Obama och Clinton i spetsen kom att bekymra sig mer för transsexuellas rätt att fritt välja toaletter än att skipa rättvisa efter bank- och finanskrisen 2008. Historiker kommer i framtiden med stor säkerhet att med viss förundran ställa frågan om varför Obama inte förde en mer aggressiv politik mot dem som var ansvariga för finanskrisen. Givet att så många vanliga amerikaner förlorade sina hem och sina jobb, hur var det möjligt att man räddade banker och finansinstitut med skattepengar? Att man lät principen "privatisera vinsterna, nationalisera förlusterna" gå före kampen att straffa de skyldiga?

Demokraternas problem är ett av många symptom på vänsterns kris i västvärlden. En vänster som tappat sikte för nationalstaten och medborgarskapets primat i den demokratiska politiken. Som tycks var fast besluten att begå samma misstag som Marx och det sena 1800-talets internationalister. Att den nu med lidelse talar om högerpopulism, främlingsfientlighet och rasism är illavarslande. Snarare bör man fundera på varför man valt att ge walk-over i kampen om de väljare som tidigare röstade för dem. Snart har vi val i Frankrike där Marine Le Pen hägrar som en möjlig ny president. Hennes parti, Nationella fronten, började växa genom att attrahera arbetare som tidigare röstade för det numera avsmnade kommunistpartiet.

Lars Trägårdh

Krönikor

Jag är lagom tolerant

Säga vad man vill om högtravande principer, men några val vinner de inte längre. Kanske var det annorlunda förr, då de hårt arbetande massorna underdåligt lyssnade till sina politiska företrädares förmaningar om tålamod och tolerans. Nu?

JAG ÄR SJÄLV INTE liberal, men jag har mycket att vinna på en liberal ordning och ännu mer att förlora på dess avskaffande. Min egoistiskt motiverade kluvenhet innebär möjligen att jag är "liberalkonservativ", även om jag avskyr detta kompromisstränga och fula begrepp. Kanske är jag bara kon-

servativ med aningen för smutsigt mjöl i påsen för att ha råd att vara det fullt ut.

Likt prästen Tomas i Ingmar Bergmans *Nattvardsgästerna* försöker jag ändå klamra mig fast vid en tro jag aldrig haft. Jag vill så gärna ingå i den andliga samhörigheten! Tänk att få vakna en morgon och vara Birgitta Ohlsson, och redan till morgonkaffet börja flämta fram sentenser av odiskutabelt världsfrälsande kaliber; tänk att få brinna av så sannfärdiga övertygelser!

MEN SYNDERNAS lockelser blir mig övermäktiga. En del av mig, förhoppningsvis den allra värsta, reagerar definitivt med ett stänk av skadeglädje på högerpopulisternas nya

Är det kris för kvinnligheten?

DEN AMERIKANSKE författaren och feministikonen Susan Faludis bok *Stiffed. The Betrayal of the American Man* (på svenska *Ställd. Förräderiet mot mannen*) kom ut 1999. Boken bygger på ett omfattande intervju-material med amerikanska män från skilda miljöer. Här finns friställda ingenjörer och varvsarbetare, fotbollssupportrar, gängledare, pastorer, Vietnamveteraner och avdankade porrskådespelare.

Den gemensamma nämnaren för männen Faludi samtalat med är deras beskrivning av att de saknar makt. Här finns en mångfasetterad grupp desillusionerade män som upplever sig begränsade, menar sig ha hamnat utanför och i bakvattnet. De har förlorat den ekonomiska makten och har inte ens kvar sin lojalitet med varandra.

Det amerikanska samhälle de lever i, med sin förändrade kvinnoroll, har skapat vilshenhet. Vilken roll ska männen spela? Den traditionella familjeförsörjarens roll, eller rollen som den fysiskt starka, har flugit sin kos. Faludis förståelse för dessa amerikanska mäns känslor av utanförskap väckte inte odelat positiva reaktioner inom den vänsterorienterade kvinnorörelse där hon hör hemma, milt uttryckt.

2008 ÅTERKOM Susan Faludi med en bok på liknande tema, då om ett Amerika som lever post 11 september. På bokmässan i Göteborg samma år, där jag lyssnade till henne, förmedlade hon en bild av ett USA som var förändrat i grunden efter terrorattackerna 2001. Återigen vred hon kalejdoskopet mot

Historien går igen

12 Brasilien skakas av en ekonomisk och politisk kris. Korruptionen är institutionaliserad.

Dags att göra rätt

14 Molenbeek gör en nystart. Men för Europas "jihadistfäste" väntar en mödosam uppförsbacke.

Lägg ned UR

16 Utbildningsradions inriktning strider mot principen om oberoende public service. De borde läggas ned.

Vi följer planen

18 Regler och manualer krävs numera för de enklaste uppgifter. Det kväver innovationsförmåga och risktagande.

I korthet

19 Sovjetisk filатели.

framgångar. Jag vill inte ha dem vid makten, för tydlighetens skull. Jag tänker aldrig rösta på dem. Men det är något visst med att se sådana självgodhetens överstepräster som David Cameron och Hillary Clinton falla. Det är inte för dessa klantarslens skull jag försöker hålla fast vid ett mått av anständighet, utan av hänsyn till just de grupper i samhället de säger sig vilja företrädare.

Jag gillar tillräckligt många bögar, jag gillar tillräckligt många invandrare. Jag gillar tillräckligt många kvinnor, även om det inte är det allra enklaste i dessa tider av feministiskt ursinne. Och jag gillar till och med en och annan företrädare för det allra värsta vi har, de vita heterosexuella männen. Alltså är jag precis lagom tolerant, eller tillvänder, för att föredra ett liberalt samhälle. Detsamma gäller de flesta av mina medmänniskor, om man bara petar lite på dem. Tydligare uttryckt: det amerikanska folket hatar inte lesbiska, svarta och latinos. Det amerikanska folket hatar Hillary Clinton.

Politik är prioriteringar. De politiker som ständigt tjarar om "minoriteters" situation kommer förr eller senare – och inte utan fog – att misstänkas för att strunta hur majoriteten har det.

HUR KUNDE ETT fullblodsproffs som Clinton undgå att fatta detta? Den enda förklaringen är att hon gick i den mest klassiska av fällor, och rustade sig för att på nytt utkämpa gär-

dagens krig – det hon just med nöd och näppe hade vunnit mot Bernie Sanders. Bill ska ha varnat henne för detta och påmint henne om den fortsatta existensen av vita väl-

Men där har vi den igen, liberalernas religiösa tro.

jare, men förgäves. Klart att man kan vinna genom att enbart vädja till trettio procent av befolkningen!

Eller inte, när man råkar ha ett majoritetsvalsystem. Men där har vi den igen, liberalernas religiösa tro. Vad annars kan förklaringen vara till denna blinda tillförsikt om att allt ordnar sig, bara evangeliet får spridas? Rad för rad i kyrkobänkarna ska församlingen smittas av pastorns monumentala godhet och upplysningsnivå! Vem bryr sig då om sådana futtigheter som den egna ekonomiska situationen? Här pratar vi om extasens mysterium – om den rena frälsningen, då stora majoriteter kan tänkas bildas för en politik som ska vara till nytta för precis alla andra än en själv! Paradiset!

Man tar en trippel whisky.

Till tröst läser jag *The Spectators* samling med essäer om och från Margaret That-

chers tid som partiledare. Damen hade principer, onekligen, men av ett slag som vann genklang i breda folklager. Hon var populist, ingen tvekan om den saken, men av en helt annan sort än de vulgära och destruktiva förmågor som nu väljer fram över den demokratiska världen.

FRAMFÖRALLT HADE hon karisma. Fenomenet har fallit ur modet att diskutera eftersom statsvetare inte begriper sig på det, men tro mig: det spelar roll. Om något demokratiskt sinnat, civiliserat parti vill prova på att vinna ett val framöver vill jag därför sammanfattningsvis ge följande råd. Skaffa en ledare med personlighet. Låt henne vända sig till folkflertalet. Skåda miraklet. ✨

Av Thomas Engström

männen. Det hon såg var hur nygamla manlighetsideal började segla upp igen. Nu var det en handlingskraftig och krigsvillig man människor ville se och konstruerade som förebild.

Efter 11 september riktades kritik mot kvinnorörelsen för att den hade "feminise-

Trump har inte byggt sin framgång på några okända grupper, föreställningar eller fenomen.

rat" mannen, och inte bara mannen, utan hela nationen. USA hade blivit sårbart och kopplingen till förändrade könsroller verbaliserades från olika håll. Den "mjuka" mansotypen som kunde tala känslor och hade släta händer istället för valkar i dem visade sig oduglig när det kom till "hard facts", såsom att förhindra terror rakt in i nationens hjärta. Så: *Make America Great Again*.

DET ÄR SÅLEDES INGEN som helst överraskning att en person med ett budskap som Donald J Trumps har kunnat bli vald till USA:s president. Trump har inte byggt sin framgång på några okända grupper, föreställningar eller fenomen. Frågan är också hur sannolikt det egentligen var, givet föreställningar om kön, att en kvinna skulle vinna presidentstolen i en orolig, våldsam tid. I synnerhet när ett icke oviktigt inslag i samtiden är konflikten mellan västvärlden och den radikala islamistiska världen, där de senare ser väst som försvagat och sårbart, "feminiserat". Det budskap de amerikanske väljarna har sänt är övertydligt: Vi är inte svaga, vi är starka.

Den manliga könsrollen var länge under lupp och förändrades. Denna process gav hos vissa grupper av män uppenbarligen upphov till ett slags manlighetskris. Det "kvinnliga" perspektivet uppfattades ha blivit en samhällelig norm. "Feminisering" innebär, enligt dem som förfäktar tanken, att fokus på känslor och relationer även kommit att präglade sådant som politik och medierapportering. Så frågan är vems kris det här är? Är det kanske "kvinnlighetens" kris? Det inkluderande imperativ som lig-

ger i normen har uppenbarligen inte blivit verklighet. Istället har populism frodats i det polariserade könsrollskrigets kölvatten.

EN DEL AV DETTA förutspåddes således för tjugo år sedan. De medier, analytiker och politiker som menar att en vit man med ett budskap som Trumps inte gick att förutse, byter förhoppningsvis snart ojädet mot en analys. Alternativet är att de vänjer sig vid att bära dumstruten. ✨

Av Annika Borg

BRASILLEN

Historien går igen

Brasilien skakas av en ekonomisk och politisk kris. Korruptionen är institutionaliserad, skriver **Anders Fredriksson**.

UNDER DE FÖRSTA åren av 2010-talet verkade det som om Brasilien höll på att lämna epitetet "utvecklingsland". Många fattiga fick bättre levnadsförhållanden. Arbetslösheten var låg, minimilönen ökade, staten satsade på hälsoutgifter och ojämlikheten minskade. Kyl, frys, spis, men även platt-tv och mobiltelefon, blev standard, liksom att ha ett bankkonto. Enligt vissa bedömningar lyftes 40 miljoner människor ur fattigdom. Luiz Inácio "Lula" da Silva, president 2002–2010, och själv från fattiga förhållanden, symboliserade förändringen.

Men på kort tid förbyttes sedan de

ljusa framtidsutsikterna i en fullskalig ekonomisk och politisk kris. Dess orsaker och förlopp säger en del om vad tillväxten byggde på: höga priser på jordbruksprodukter och råvaror, en tiofaldig exportökning till Kina, en investeringsboom i oljesektorn, men också expansion av välfärdsprogram och kreditmöjligheter som ledde till en kraftig konsumtionsökning. Tillväxten ledde dock inte till en diversifiering av ekonomin och generella produktivetsförbättringar. När råvarupriserna och Kinas tillväxt sjönk fick detta stora konsekvenser. BNP spås minska med (ackumulerat) 7–8 procent under perioden

Dilma Rouseff kom för nära Petrobras.

FOTO: VANDERLEI ALMEIDA/TT

2014–2017. Fattigdom och ojämlikhet ökar. Den offentliga sektorn har stora ekonomiska problem, vilket går ut över grundläggande hälso- och sjukvård.

SEDAN 2014 PÅGÅR utredningar kring det statliga oljebolaget Petrobras. Miljarder dollar har förskingrats de sista tio åren, och verkar framförallt ha gått till valkampanjer och personlig vinning för politiker i de styrande partierna, men också till att köpa politiska beslut. Vi har sett en kedja av avslöjanden som involverar statliga och privata storbolag, företagsledare, penningtvättbolag och politiker, även

från oppositionspartierna. Korruptionen är institutionaliserad på federal, delstatlig och kommunal nivå.

Den politiska krisen började med anklagelser om att Dilma Rousseff, president 2010–2016, inför valet 2014 friserat siffrorna, för att dölja den ekonomiska krisen. Kulmen nåddes när hon i september i år fälldes i kongressen, formellt för att ha manipulerat statsfinanserna, i en övervägande politisk riksriktprocess. Vicepresident Michel Temer tog över. I samma månad förlorade även ledaren i kongressens underhus, Eduardo Cunha, sitt mandat. Cunha var drivande i processen mot Rousseff, men själv korruptionsanklagad, och är nu häktad. Även om den akuta krisen kanske är över, är många kongressledamöter, inklusive senatsledaren, själva under utredning. Detsamma gäller Temer.

Kongressledamöterna ser som sin uppgift att förse sin region med resurser, snarare än att stifta lagar eller följa en partilinj.

BRASILIENS EKONOMI är, grovt förenklat, beroende av råvaror och jordbruksprodukter (som järnmalm och soja), med internationellt bestämda priser, som kan fluktuerat kraftigt. Detta kan ses som en fortsättning av landets tre historiska produktions-/exportcykler, baserade på socker, guld och kaffe. Den generellt låga produktiviteten beror bland annat på bristen på utbildad arbetskraft – en följd av ojämlika livsmöjligheter, och en långtifrån öppen ekonomi. Företagen, exempelvis bilindustrin, existerar bakom tullmurar och handelshinder, och med statssubsidier, och är inte primärt baserade på komparativa produktionsfördelar. En annan förklaring är sektorfördelningen av arbetskraften, med många enkla servicejobb. Bilden är dock inte entydig, med exempelvis stora produktivitetshöjningar i jordbrukssektorn. Produktivitetfördelningen är därför ”typiskt brasiliansk”, det vill säga ojämlik, med några (få) högproduktiva sektorer och (många fler) lågproduktiva och lågavlönade arbeten.

MED JUST STATEN i centrum, knyts diskussionen om ekonomi, korruption och politik ihop. Under Lula och Dilma Rousseff slusades statliga krediter till storföretag som hade kunnat låna på den privata marknaden, protektionismen fortsatte, vissa sektorer prioriterades – snarare än att konkurrensutsättas, och utvalda kapitalister/företagsledare favoriserades. Kort sagt fortsatte en brasiliansk variant av kapitalism, baserad på personliga band till makten, snarare än fri konkurrens, att dominera. Bilden

kan nyanseras, genom att exempelvis diskutera den förda industripolitikens historiska orsaker och de landvinningar som faktiskt gjordes, men krisen har gjort att fokus hamnat på den i systemet inneboende korruptionen.

Det personalistiska har en lång historia. En del författare talar om ”iberiska rötter”. Om vi istället börjar vid republikens utnämnanande 1889, kännetecknas perioden därefter, formellt fram till 1930, men på landsbygden längre, av en brasiliansk variant av ”klientelism”. Befolkningen kontrollerades av den lokale jordägaren, som i ett system av tjänster-gentjänster försäkrade sig om stöd, exempelvis till ”rätt” politisk kandidat. Hot, våld och valfusk förekom också i denna person-till-person-baserade form av dominans. De styrande använde offentliga medel som sina egna. Statens tillgångar och

offentliga arbetstillfällen utnyttjades för att säkra politiskt stöd, en politisk karriär, och personlig vinning. ”Patrimonialismen” är ett skäl till att det saknas en klar skiljelinje mellan vad som är privat och offentligt i Brasilien.

ÄN IDAG ÄR politiken, till viss del, personalistisk, klientelistisk och patrimonialistisk. Borgmästare, guvernörer och presidenten kontrollerar stora resurser. Dessa fördelas efter lojaliteter – till politiker, regioner och intressegrupper som stöttat politikern i fråga, och inte alltid efter befolkningens behov. Kongressledamöterna ser som sin uppgift att förse sin region med resurser, snarare än att stifta lagar eller följa en partilinj. Det största partiet, PMDB (ursprungligen Brasiliens demokratiska rörelse, ett av militärdiktaturen accepterat oppositionsparti), hade initialt trovärdighet som demokratiförkämpe, men blev snabbt ett parti utan egentlig ideologi som främst sökte offentliga poster och intressegruppers gunst (president Temer är från PMDB). Lulas och Dilmars Arbetarparti (PT) var annorlunda, ideologiskt och med starka gräsrötter, men har blivit mer av ett maktparti. Ingen ”riksdagsspärr” finns, kongressen har 28 partier, och politikerna kan lätt byta parti. Partierna är sva- ga och medborgarna röstar snarare på person. Vidare är de fattigaste delstaterna, där klientelismen är utbredd, överrepresenterade i kongressen.

Ett optimistiskt framtidsscenario tar sin utgångspunkt i att vissa rättsinstanser, såsom domstolen som utreder Petrobras, >>

federala polisen och Högsta domstolen, upptäcker, utreder och dömer korruptionsmisstänkta, vilket är nytt. Straffriheten skulle alltså vara över, vilket borde sända en stark signal. Vidare protesterade tre miljoner brasilianer, i mars 2016, mot (bland annat) korruption, vilket skulle vara ett tecken på att befolkningen inte längre accepterar att några få (korrupta) gynnas medan befolkningen får undermålig offentlig service. I linje med detta skulle korruptionen kunna minska, via bättre kontroll såväl ovanifrån (rättsväsendet) som underifrån (medborgarna). Krisinsikten gör också att viktiga reformer, såsom en pensionsreform, kan genomföras.

PESSIMISTEN HAR OFTA fler argument. Historien talar mot verklig förändring, snarare återskapas systemet. I Petrobras-fallet var det en företagskartell som delade upp offentliga kontrakt, som "vanns" till överpriser. En andel gick tillbaka till direktörer, företagsledare, politiker och mellanhänder. Nästa gång är det ett nytt upplägg. En politisk reform och kanske en ny konstitution behövs, men dessa skall tas fram av kongressen, med många korruptionsmisstänkta, gynnade av status quo. Lagförslag, som verkar avsedda att försvåra korruptionsutredningar och lindra straffen, cirkulerar. Presidenten kan, i sin tur, inte regera utan stöd i kongressen, vilket tiden med Rous-

Politikerförakt i Brasilien.

FOTO: UESLEI MARCELINO/TT

seff visat. En politisk ledare saknas, med Lula, oppositionsledaren Aécio Neves, och många andra politiker, i olika utredningar (även om kommunvalet i oktober 2016 stärkte just Neves parti). Dessa punkter talar istället för status quo. Ekonomin skulle kunna återhämta sig, vilket det redan finns vissa tecken på, utan att långsiktiga och nödvändiga institutionella reformer genomförs. ✨

RADIKALISERING

Dags att göra rätt

Molenbeek gör en nystart. Men för Europas "jihadist-fäste" väntar en mödosam uppförsbacke, skriver

Påhl Ruin.

MOLENBEEK-SAINT-JEAN har förekommit i terrrorsammanhang sedan 1990-talet. Tågbombarna i Madrid 2004 kunde härledas dit, liksom massmorden i Paris 2015 och attacken på Bryssels flygplats tidigare i år. Men allt är inte nattsvart i denna kommun med 95 000 invånare alldeles intill Bryssels stadskärna.

Nyligen fick jag en inbjudan av kommunen och ett par EU-institutioner till en informationsträff och rundvandring i kvarteren där de världskända marockanska-ättade terroristerna Abdelhamid Abaaoud och bröderna Abdeslam planerade sina dåd. Men i inbjudan stod inte ett ord om terroristhotet och den sociala misären. Inte ett ord. Det gjorde mig nyfiken.

– Välkomna till vår ökända kommun! Nu ska vi visa att er bild av oss är endimensionell.

Så inleder borgmästaren, liberalen Françoise Schepmans, sitt anförande inför mötet med 60-talet utländska journalister som måste stå längs väggarna för att få plats.

– I dessa lokaler, fortsätter hon, fanns tidigare ett bryggeri med 500 anställda. Men i mitten av 1900-talet upphörde produktionen.

Samma historia kan berättas om många byggnader utmed kanalen – och här avtecknar sig en huvudförklaring till problemen i området. Bryssel tappade 10 000-tals industrijobb på 1970- och 80-talen. Att staden drabbades av mer arbetslöshet och utanförskap än många andra utsatta industriorter i Europa kan delvis förklaras av belgarnas udda rekryteringsstrategi under decenniet dessförinnan.

När de italienska arbetarna på 1960-talet hade tröttnat på de bristfälliga arbetsvill-

koren – och när spanjorer och greker tackat nej – vände sig den belgiska staten och näringslivet till Nordafrika. Vål därnere bedömde de att tunisier och algerier, som arbetat i Frankrike, kunde utgöra en risk eftersom de haft erfarenhet av fackligt arbete. I Marocko däremot hittade de arbetare som var vana vid tuffa villkor. Och medvetet valdes – i nära samarbete med kung Hassan – de marockaner som inte kunde franska, i tron att de skulle vara mer lojala. Kungen å sin sida blev av med rebelliska berber.

– Det var ingen klok strategi, medger Françoise Schepmans när journalisterna får en pratstund med henne lite senare.

DESSFÖRINNAN HAR VI fått se ett pärlband av ambitiösa kommunala aktiviteter. Det gamla bryggeriet där vi befinner oss har blivit ett "träningshotell" där människor med låg utbildning "lärt sig jobbet på jobbet". Medan de provanställda bäddar sängarna och städar badrummen får de lära sig de franska och engelska glosorna för lakan, handdukar, tvål och annat nödvändigt.

Under rundturen i kvarteren nära kanalen får vi också besöka en gammal tobaksfabrik som numera bland annat inrymmer en restaurang där människor som står långt från arbetsmarknaden kan arbeta. Och vi får en visning av La Maison des Cultures som blivit en samlingsplats för vuxna och barn där de kan mötas kring dans, musik och konst.

Den kanadensiska journalisten och författaren Doug Saunders, en av världens

Polis patrullerar i Molenbeek.

FOTO: THIERRY MONASSE/TT

Molenbeeks borgmästare Françoise Schepmans.

FOTO: PÄHL RUIN

främsta auktoriteter på lokala initiativ för att minska segregationen, har kunnat konstatera att Molenbeek på senare tid gör mycket rätt – efter årtal av passivitet. Nu görs riktade insatser för att nå människor som står långt från arbetsmarknaden, nu byggs nytt så att människor kan göra boendekarriär i den utskälda stadsdelen, och nu lanseras en fräsch bild av kommunen för att locka nya näringsidkare.

”Ofta görs misstaget att politiker vill hålla besökare borta från invandrartäta områden, de borde tvärtom uppmärksamma de positiva aspekterna av dessa platser, försöka ändra bilden av dem och tala om möjligheterna att handla, äta och göra affärer där”, skrev Saunders tidigare i år i Torontotidningen *Globe and Mail*.

Molenbeeks initiativ att bjuda oss journalister dit utan att nämna ordet terror ligger helt i linje med den strategin.

ÄVEN NÄR DET GÄLLER mer akuta insatser för att stoppa nya terrordåd har mycket hänt sedan Parisattackerna i november förra året. Polisen har i sin ”Kanal-plan” gjort över 5 000 tillslag i Molenbeek och de fattiga grannkommunerna där några av Belgiens farligaste kriminella gäng handlat med vapen och narkotika under lång tid. Bland de kriminella fanns tidigare drygt 600 namn på individer som kan ha radikaliserats – härommånaden bedömde polisen att 57 personer i Molenbeek utgör ett hot mot nationens säkerhet.

Kommunen å sin sida har utbildat hundratals socialarbetare, lärare och andra yrkesgrupper i metoder att upptäcka tidig radikalisering.

– Vi fick ett brutalt uppvaknande. Men nu är vi vakna, säger borgmästaren.

I relation till sin befolkning är Belgien det land i Europa varifrån flest invånare rest

De flamländska har, generellt sett, kommit längre i arbetet mot segregation än de franskspråkiga kommunerna.

till Mellanöstern för att kriga, cirka 450 personer. Men det finns stora skillnader mellan jämförbara kommuner. De flamländska har, generellt sett, kommit längre i arbetet mot segregation än de franskspråkiga kommunerna. Den gamla industristaden Mechelen (flamländsk), halvvägs till Antwerpen, har liksom Molenbeek (franskspråkig) en hög andel arbetslösa invandrare – men ännu har ingen rest för att strida med IS.

Françoise Schepmans har haft flera kontakter med sin borgmästarkollega i Mechelen. Vad har hon lärt sig?

– De har i 12 år haft ett nära samarbete mellan skolor, moskéer och föreningar. De känner sina ungdomar bättre än vi, de märker när det finns tecken på radikalisering.

Här i Molenbeek däremot har vi bara gett bidrag till mat och boende, sedan har vi släppt kontakten med dem.

Att inte mer gjorts i Molenbeek skyller hon på socialisterna som suttit vid makten större delen av efterkrigstiden.

– De talade naivt om ett mångkulturellt laboratorium. Men var fanns säkerhetstänkandet? Laboratorier är farliga ställen där saker kan explodera!

HENNES KRITIK HALTAR något, då hon själv satt vid makten under några av dessa socialiststyren. Men huvudförklaringen ligger inte i det lokala styret, den ligger i Belgiens splittrade politiska och byråkratiska struktur. En svag statsmakt, tre starka regionala parlament och sex olika poliskårer har försvårat samarbetet.

Denna ineffektiva politiska apparat, kombinerad med landets sociala klyftor, utgör alltjämt en giftig cocktail. Och den är särskilt giftig i Molenbeek där ungdomsarbetslösheten ligger på 40 procent. Bland dem som lyckats få jobb har många flyttat från Molenbeek. Kvar finns de mest svårintegrerade – ett fenomen som känns igen i många europeiska förorter och städer.

En kväll träffar jag, utanför journalistprogrammet, Ibrahim Ouassari, född i Molenbeek av marockanska föräldrar. Han hoppade av skolan som 13-åring och kunde ha hamnat lika snett som Salah Abdeslam och de andra terroristerna.

– Jag brukade hälsa på Abdeslam när vi sågs på gatan, det här är en liten värld. Jag kunde inte drömma om att han var kapabel till ett brott av den digniteten.

ISTÄLLET FÖR ETT liv i utanförskap har Ibrahim Ouassari, tack vare sitt stora intresse för datorer och en stödjande familj, startat flera IT-företag. I det senaste projektet söker han upp arbetslösa ungdomar med stor datorvana som kan tänkas vilja utveckla innovativa IT-lösningar under hans paraply.

– Ett 60-tal är nu igång med sina företagsidéer istället för att dra runt på stan, säger han medan han visar mig runt i nyrenoverade lokaler där människor långt efter normal kontorstid sitter böjda över datorer.

Vad tror han det beror på att det gått så snett för så många i Molenbeek? Svaret kommer snabbt:

– Myndigheter och arbetsgivare har i alla år sett ner på dem, har bara sett dem som bidragstagare som inte gör rätt för sig. Det är ju självklart att några av dessa nedtryckta människor kommer att lyssna till lockropen från islamistiska predikanter som verkat i kommunen i flera decennier.

Han menar att samhället måste uppvisa större flexibilitet inför de ungdomar som inte klarat av skolan.

– Mitt exempel visar ju att talang kan utvecklas utanför det alltför fyrkantiga skolsystemet.

Hans projekt ”Molengeek” har nyligen fått offentliga bidrag, ytterligare ett tecken på nytänkande från beslutsfattarna. Men den långa resan mot minskade klyftor och ökad välfärd har bara börjat. ✨

Lägg ned UR

Utbildningsradions inriktning strider mot principen om en oberoende public service. Avveckla denna egendomliga konstruktion, skriver **MarieLouise Samuelsson**.

MEDIEUTREDNINGEN MANAR till sammanläggning av de tre public service-företagen och samtidigt inrättandet av ett nytt bolag, vilket sannolikt vore en dålig idé. Däremot kan utredningen, "En gränsöverskridande mediepolitik", ge inspiration till att avveckla UR, bolaget vars märkliga blandning av läromedelsproduktion och "vanliga" program knappast stämmer med begreppet "oberoende public service".

Medieutredningens förslag att göra ett bolag av Sveriges Television (SVT), Sveriges Radio (SR) och Utbildningsradion (UR) är verkligen ingen ny tanke, men skulle möjligen nu ligga rätt i medietiden; när varje tidningsredaktion webbsänder egen lite småaffligg tv kan det verka obsolet att hävda att tv behöver ett eget företag. Detta trots att ett enda public service-företag skulle innebära att SVT:s uppenbara problem med beroendet av sponsorer/reklam hamnar under samma tak som reklamfria SR.

Det heter, med viss rätt, att SVT och SR skulle ha nytta av gemensamma utrikeskorrespondenter, men då måste man förena de bägge företagens hittillsvarande prioriteringar, där SR sedan många år målmedvetet byggt upp ett imponerande nät av fastställda korrespondenter, medan SVT tenderar att låta utrikesbevakningen styras av aktualiteter.

Om Medieutredningen eller andra vill stärka public service är det en bättre idé att förespråka att UR:s nära 300 medarbetare, bland dem många erfarna och kompetenta journalister, överförs till SR och SVT. UR:s program sänds dessutom redan i antingen SR eller SVT, därför är det inte givet att så många tänker på UR som ett fristående bolag. När public service debatteras menar de flesta på SVT, färre SR och ytterst få intresserar sig för UR.

UR LYCKADES VISSERLIGEN påminna en bredare krets om sin existens när de först fälldes av DO för diskriminering för en identitetspolitisk platsannons (där UR sökte medarbetare som "har erfarenheter av att rasifieras som afrosvensk/afrikansvensk") och därefter för att ha en intolerant (eller om den bara var flummigt förvirrad?) hållning till den UR-medarbete-

FOTO: JEPPE GUSTAFSSON/TT

re som ville granska UR:s normkritiska påbud.

Men det är inte dessa exempel som gör UR till ett egendomligt företag, töntiga identitetspolitiska påhitt förekommer inom de flesta medie företag. Annonsen och den normerande normkritiken ledde för all del till en intensiv debatt, men till skill-

Går man däremot till den formella beskrivningen är UR "ett fristående public servicebolag som driver Kunskapskanalen tillsammans med SVT samt sänder i SR:s och SVT:s kanaler. UR:s uppgift är att producera utbildnings- och folkbildningsprogram för förskola till högskola och därmed bredda, förstärka och komplettera andras utbildningsinsatser".

Vilket innebär att UR konkurrerar med företag som producerar läromedel och när det gäller UR:s insatser för högskolan kan man bland annat lägga märke till att UR ingår i SNH, samverkan för nätbaserad högskoleutbildning, en organisation som numera, förutom UR, består av Högskolan i Gävle samt Mittuniversitetet.

PÅ SNH:S HEMSIDA framgår att "syftet med samverkan i SNH" bland annat är att "genom UR:s medverkan nyttja tv- och radiomedierna för kursinslag, rekrytering och marknadsföring". Marknadsföring och rekrytering?

Ja, varför ska licensfinansierad UR agera pr-hjälper åt universitet och högskolor? Och i så fall varför just dessa två, med tanke på att alla lärosäten konkurrerar om studenter?

I rättvisans namn bör påpekas att UR

Det finns helt enkelt en seglivad uppfattning att UR skulle vara den enda garanten för "folkbildning" och program för vad som benämns svaga grupper.

nad från när SVT (ofta) och SR (mer sällan) hamnar i Twittertriggade blåsväder handlar det sällan om vad UR egentligen är.

Går man till UR:s hemsida får vi veta att "UR gör program för dig som vill förstå världen. Vi vill underhålla, väcka nyfikenhet, oro, ge dig aha-upplevelser och sätta saker i sitt sammanhang. Du kan titta eller lyssna var du än befinner dig – i skolan, hemma i tv-soffan, på bussen."

Alltså en beskrivning som kan användas också av SVT och SR, vilket i och för sig skulle tala för en sammanläggning, men som knappast ger en rättvisande bild av UR.

har andra samarbeten mot utbildningssektorn, public service-redovisningen för 2015 visar att UR, i sitt "projektutvecklings- och mediepedagogiska arbete" har kontakt med hundratals "externa parter", förskolor, universitet, högskolor, särskolor, folkhögskolor.

Och det är förstås givet för ett företag i läromedelsbranschen, men hur rimmar det med oberoende public service? Att UR tagit på sig en aktiv roll på utbildningsområdet framgår i ovan nämnda redovisning: "Elever har olika sätt att lära sig och olika behov i lärandet som skolan inte alltid förmår möta. Här kan UR:s pedagogik (sic!) och program

Sven Jerring med elever från Skrubba skol- och yrkeshem.

FOTO: SÖREN HOFFMAN SH/TT

Distansutbildningskommittén, på ungefär samma förslag men också det gick i papperskorgen.

En annan propå kom 2013 inifrån public service, då SVT:s dåvarande vd Eva Hamilton ville lägga ned UR och överföra resurserna till SVT. Vd:n för UR, Erik Fichtelius, hävdade syrligt att Hamilton talade i egen sak. Hur som helst menade SVT:s ledning att sådär 45–60 miljoner årligen kunde överföras till SVT, till fromma för programproduktion, med öronmärkt inriktning på utbildning och folkbildning.

Men den diffusa UR-konstruktionen har varit omöjlig att rubba. Under de år jag följt public service-frågorna har det inte varit svårt att hitta både styrelseledamöter och chefer inom SR och SVT som inte ser någon poäng med UR som public service-företag. Men det är något man ger uttryck för off-the-record, detta har blivit en känslig fråga.

Vilket kan höra samman dels med att det kring UR finns ett nostalgiskt skimmer av folkhemmets skolradio, dels att UR anses lika med folkbildning och att den som vill upplösa UR därmed blir en folkbildningens fiende. Och nej, det hjälper inte att påpeka att Bengt Göransson, denne folkbildningens respekterade nestor, i så fall skulle räknas till fiendesidan. Det finns helt enkelt en seglivad uppfattning att UR skulle vara den enda garanten för "folkbildning" och program för vad som benämns svaga grupper. Trots att det framgår av sändningstillstånden att programutbudet också i SVT och SR "som helhet ska präglas av folkbildningstanken", att krav på tillgänglighet (tecken- och synspråkstolkning) gäller även för SVT och ansvar för minoritetsspråken är gemensamt för de tre.

UR har vidare lyckats undslippa public service-ätarnas attacker. Den anses, trots sin långa och nära koppling till den statliga utbildningspolitiken, vara utom räckhåll för politisering. Ett tydligt exempel är att det gick för sig att 2010 utse förre FP-ledaren och högskoleministern Lars Leijonborg till UR:s styrelseordförande. Detta efter att han inte fick bli ordförande för SR, då det ansågs alltför besvärande politikerna.

KANSKE ÄR DET SÅ att UR och företagets numera åldrade konstruktion skyddas och har överlevt tack vare att omvärlden och mediedebatten inte riktigt har koll på UR:s verksamhet. För en rejäl genomlysning vore det utmärkt att utreda med sikte på att överföra UR:s resurser till SR, respektive SVT.

Public service är visserligen ett område som ständigt genererar nya utredningar, vilket man föralldel kan göra sig lustig över, men snarare bör se som omsorg, ett sätt att värna den på sikt inte alls självklara existensen för fri och oberoende public service, som kan behöva UR:s journalistiska kapacitet inom två – inte flera – framtida bolag. 🌟

spela en stor roll och ge lärarna stöd och verktyg för att bemöta dessa olika behov."

FÖR ATT FÖRSTÅ aningen mer av UR-konstruktionen, med ett ben i public service och ett annat i utbildningssektorn, kan man titta i den historiska backspeglarna.

När AB Radiotjänst startade 1925 fastslogs att rundradions utsändning *inte* skulle omfatta särskilda program för skolor. Men redan 1931 blev det ändring på det, Radiotjänst och Skolöverstyrelsen beslutade om skolradio, främst för folkskoleelever. Skolradion skulle komplettera utbildningsväsendet och kompensera för lärarbristen, i samband med skapandet av realskolan.

Skolradion expanderade, liksom utbildningsväsendet, i slutet av 1940-talet och under 1950-talet. Nu tillkom också kurser för vuxna, vilket 1955 underlättades av en andra kanal, P2.

Skolradion fick på 1960-talet återigen bidra till en reform, införandet av nioårig grundskola, också den gången för att kompensera för brist på lärare. Ungefär samtidigt intensifierades diskussionerna

om Utbildningsradions olika roller och i vilken utsträckning den skulle vara en del av den statliga utbildningspolitiken.

Utbildningsradion i vad som var någorlunda likt dess nuvarande form konstituerades 1978, dock var företaget tätt knutet till Skolöverstyrelsen och Universitets- och högskoleämbetet.

1983 IFRÅGASATTES Utbildningsradions konstruktion på allvar av den dåvarande socialdemokratiska kulturministern Bengt Göransson. Han ville överföra programverksamheten med SVT och SR samt omvandla och renodla återstoden till en statlig, skattefinansierad läromedelsproducent. Det blev inte så, däremot beslutades att utbildningsradio skulle finansieras med licensmedel istället för statsanslag, en reform som inte berodde så mycket på mediepolitik som på besparingar.

1986 fick UR status som fristående, oberoende public service-bolag, men fortfarande rätt att bedriva sin läromedelsförlagsverksamhet enligt affärsmässiga principer. 1998 försökte sig Dukom,

Vi följer planen

För de enklaste uppgifter krävs numera regler och manualer. Managerialismen kväver innovationsförmåga och risktagande, skriver

Fredrik Erixon och **Björn Weigel**.

HÅLLER VÄSTVÄRLDENS växande ängslighet på att förvandla näringslivet till en samhällsnyttighet, eller det som på engelska brukar kallas för "utility"? Vi är alla nu fotosoldater i en byråkratisk plan. I stater likväl som storföretag bestäms snart sagt varje beteende av en manual.

Banker, till exempel, har efter finansskrisen förvandlats till så hårt reglerade verksamheter att de snart inte kan signera en låneansökan utan att först fråga en myndighet. Och vill de få samma kund att spara i en aktiefond, då finns en tjock lunta som reglerar hur en banktjänsteman ska berätta för han eller hon att det är förknippat med risk att köpa en aktiebaserad finansiell produkt.

I Sverige föreslås nu en reglering av "vinster i välfärden" som garanterat kommer att strypa entreprenörskap och experimentlusta inom välfärdstjänster, men öka efterfrågan på revisorer, jurister och statliga vinstkontrollanter. Nedmonteringen av monopolen i Europas telekomsektor på 1990-talet lyfte rejält digital innovation, men nu är sektorn närmast massakrerad av lager på lager av komplicerad lagstiftning. I raden av världsfrånvärd telekomreglering kom senast ett förslag på hur roamingavgifter i Europa ska bestämmas enligt en matematisk formel som ingen begriper, än mindre kan omsätta i praktik utan att en myndighet utfärdar en instruktion.

SKOLREFORMER SALUFÖRS i regel som nya möjligheter för rektorer och lärare att få vara myndiga i sina värv, men i verkligheten inför reformer alltmer regler för hur organisationer och vuxna personer ska bete sig. För säkerhet skull ska lärare nu också vara ett legitimerat yrke. Och det följer en trend: allt fler professioner kräver att personal förvärvar en legitimation. Det kan förvisso

vara ett motiverat krav för exempelvis läkare, men det säger rätt mycket om vårt ängsliga behov av byråkrati att EU har 5 000 reglerade professioner.

Nu ska kameraförsedda drönare omfattas av samma behov – med effekten att en ny innovativ bransch med mäklarfotografi och modernt lantmäteri stympas av tillståndsplikt. Att likställa luftburen drönarfotografi med personövervakning låter kanske som en byråkratisk uppfinning från Sir Humphrey och kollegor i teveserien *Javisst, herr minister*. Men det är just vad Högsta Förvaltningsdomstolen gjort. Enligt den är det tillåtet att cykla omkring med en kamera på styret, men eftersom en drönare i luften inte är bemannad på plats krävs tillstånd.

Domstolen hade av allt att döma läst lagen korrekt. Problemet är bara att lagen är från 1970-talet och inte anpassad efter modern teknik. Politiker har haft många tillfällen att ändra på lagen och undvika att skada en hel framtidsbransch, men de har än så länge försatt dem.

BYRÅKRATINS EVANGELIUM gäller inte enbart i den politiska världen. Företagsvärlden är faktiskt inte mycket bättre. Företagsbyråkrati, konstaterar Boston Consulting Group, har vuxit med 7 procent per år de senaste femtio åren. Det är inte enbart kundtjänsten på Postnord och andra korporativa labrynter som förlöser samma upplevelse av surrealistisk byråkrati som karaktären K i Franz Kafkas *Slottet*. Korporativt beteende styrs alltmer av regler och manualer. Hundratals timmar med kvalificerad arbetskraft läggs på möten och författande av "policyinstruktioner" för något så banalt som hur ett företag ska skicka några tweets från en konferens. Hierarkier växer sig starkare. Alltmer specialiserad personal gör att

många företag skapar virrvarr av regler för att utföra de mest enkla gemensamma uppgifterna. Allt är snillrikt uttänkt och följer en plan, ofta designad av konsulter. Men i dessa byråkratier förtvinar mänskliga tillgångar om initiativförmåga och kreativitet.

Managerialism förklarar vår bristande förmåga till innovation – att samhällen i väst krympt sin vilja att göra något annorlunda. Företag genomsyras av en längtan att minimera osäkerheter och maximera förutsägbarhet. Ägare, oftast ansiktslösa institutioner, komplicerar hur styrelser och företagsledning ska agera. Och från dessa flödar manualer och regler om hur allehanda situationer i organisationer ska hanteras, inte sällan med effekten att ansvar alltid kan delegeras nedåt när något går åt pipan.

MEN DET ÄR DEN brända jordens taktik för den experimentlusta som riktig innovation förutsätter. Företag väljer i allt högre utsträckning säker produktutveckling före radikal innovation. När de konfronteras med obegripliga regleringar som kräver expertjurister för att hantera förstärks den byråkratiska instinkten; det är en brandvägg mot risker. Både regeringar och storföretag har svarat på den alltmer komplexa verkligheten med att göra regler mer komplexa. De blir båda planeringsmaskiner – producenter och konsumenter av regler, regler och regler.

Och någonstans där förloras utrymmet i ekonomin för entreprenörer och innovatörer – eller andra som vill simma mot strömmen. Rädslan över att robotar ska ta våra jobb sprider sig. Men det vi egentligen borde vara rädda för är den regeliver som redan är på väg att omprogrammera människor till just robotar. ✨

Kameraförsedd drönare.

FOTO: HEIKO JUNGE/TT

En hyllning av imperiet

Sovjetunionens upplösning för 25 år sedan innebar slutet på ett imperium, det som en gång hade varit det kejserliga ryska imperiet och omsider blivit de socialistiska rådsrepublikernas union, ett imperium med många folkslag, många språk och många nationallitteraturer. Det sistnämnda förhållandet, att imperiet inrymde många nationallitteraturer, accentuerades i Sovjetunionens symbolpolitik, så i dess frimärksutgivning. Det finns en självkänsla i det brokiga bildgalleriet, en självkänsla som ger perspektiv på den stämning av att ha lidit förlust, nästan av att ha blivit amputerad, och av att vara kringrand som kan komma till uttryck i dagens Ryssland, en självkänsla som kontrasterar mot senare ressentiment.

Sovjetunionens frimärken lyfter fram estnisk, lettisk, litauisk, karelsk, ukrainsk, vitrysk, georgisk, grusisk, armenisk, ossetisk, azerbajdzjansk, uzbekisk, turkmenisk, tadjikisk, kazakisk, tatarisk, kirgizisk, dagestansk och annan litteratur. De starkaste författarnamn förekommer på svärmar av frimärken, så georgiern

Sjota Rustaveli (1172–1216), skapare av det georgiska nationaleposet *Riddaren i tigerskrud*, och ukrainaren Taras Sjevtjenko (1814–1861), en skildrare av kosackers levnadsideal och stäppbönders armod under främmande styre. Kort före sin ändalykt gav Sovjetunionen ut flera serier av frimärken över skilda, så att säga inhemska nationalepos, som det estniska *Kalevipoeg*, det armeniska *Våghalsarna från Sassoun*, det uzbekiska *Alpamysh*, det kazakiska *Riddaren Koblandy* och det kirgiziska *Manas*, vilket för övrigt har ett nästan ojämförligt stort omfång, mer än en halv miljon versrader.

Motiven och porträtten på de frimärken från Sovjetunionen som celebrerar skilda nationallitteraturer har föga förvånande ofta etniska eller kulturella markörer. Det kan gälla utseendet och klädedräkter. Brokighet och spännvidd ska ju illustreras, imperiet som en värld i sig, en värld rik och skiftande som ingen annanstans. Kring valet av framlyfta gestalter och verk går det annars att fundera åtskilligt. Redan omnämnandet av Taras Sjevtjenko

antyder en problematik. En ukrainsk självständighetsivrare ter sig inte självklar som imperiellt festföremål.

I den manifesterade självkänslan finns kanske ett inslag av rädsla. Hur blidka folk som önskar stå på egna ben? Centralmakten i Sovjetunionen böjer sig stundom för periferins värderingar, bara för att i nästa ögonblick skapa motvikt. Förhållandet kan illustreras med ett exempel. Litauen representeras dels av nationalist eller patrioter som nationaleposskaparen Kristijonas Donelaitis (1714–1780) och folklivsskildraren Zemaite (1845–1921), dels av diktare med ett nära och vänskapligt förhållande till den centralmakt som i realiteten var en rysk ockupationsmakt: Salomeja Neris (1904–1945) och Petras Cvirka (1909–1947). Sida vid sida uppträder således å ena sidan nationellt identitetsstärkande, stora och beundrade skalder, gärna från äldre tid, och å andra sidan kommunistiska medlöpare.

Peter Luthersson

1. Alisjer Navoi (uzbekisk).
2. Abu Abdullah Jafar Rudaki (tadjikisk).
3. Mahtum-Kuli (turkmenisk).
4. Kristijonas Donelaitis (litauisk).
5. Mirza Alakbar Sabir (azerbajdzjansk).
6. Salomeja Neris (litauisk).
7. J E Virtanen (karelsk).
8. Sulejman Stalskij (dagestansk).
9. Sajat-Nova (armenisk).
10. Saken Seifullin (kazakisk).
11. Taras Sjevtjenko (ukrainsk).
12. Kalevipoeg (estnisk).
13. Manas (kirgizisk).
14. Kosta Khetagurov (ossetisk).
15. Sjota Rustaveli (georgisk).

Av Cecilia
Lindqvist

Ett kulturmord

Att slå samman Östasiatiska museet, Medelhavsmuseet och Etnografiska museet skulle skada Sverige som kulturnation. Det får inte ske.

I det förslag till omorganisation av Statens museer för världskultur (SMVK) som överintendent Ann Follin överlämnade till kulturdepartementet den 30 september 2016 diskuteras en sammanslagning av Östasiatiska museet, Medelhavsmuseet och Etnografiska museet i Stockholm. Det skulle innebära en katastrof. Museerna skulle förlora sin identitet och sin historia. Sverige skulle tillfogas allvarlig skada som kulturnation. Detta måste stoppas.

Östasiatiska museet, Medelhavsmuseet och Etnografiska museet i Stockholm är ovärderliga, när det gäller att förvalta kunskapen om vår omvärld. Ända sedan 1700-talet har hängivna upptäcktsresande och forskare ägnat sina liv åt att samla in något av allt det märkliga som de funnit i avlägsna kulturer och därigenom vidgat vår kunskap om människors liv, samhällen och kultur runt om i världen. Ingenting får begränsa eller förminska denna storartade insats.

Många privatpersoner har också bidragit till museernas tillkomst genom ekonomiskt stöd, gåvor och depositioner av viktiga föremål, och tusentals personer har aktivt arbetat med att förvalta och forska om det insamlade materialet. Deras insats är ovärderlig. Museer är inte bara lokaler där man förvarar och visar intressanta föremål, de har sin egen identitet och den är nära kopplad till de många människor som bidragit till uppbyggnaden av samlingarna och en viktig del av vår kulturhistoria.

Långt in på 1900-talet fanns det västerländska forskare som hävdade att kineserna invandrat till Kina från Mellanöstern, ungefär vid samma tid som indoeuropeerna lämnade sitt hemland och begav sig på vandring mot Indien och Europa. Den som vederlade den teorin var den svenske professorn Johan Gunnar Andersson. Han var internationellt känd geolog, hade deltagit i forskningsresor till bland annat Antarktis och var under åren 1914–1925 knuten som expert till Kinas *National Geological Survey* för att inventera tillgången på stenkol och andra viktiga mineral inför en utbyggnad av gruvindustrin.

Det uppdraget genomförde han också. Men under de år han var verksam i Kina gjorde hans breda geologiska kunskaper att han så att säga kunde

”läsa av” bergssidorna och identifiera skikt, där man skulle kunna finna tecken på mänskligt liv. Det medförde att han blev alltmer intresserad av de fossiler av utdöda djur, som han i olika sammanhang stötte på under sina expeditioner. I sitt sökande efter dem leddes han in i arkeologiska undersökningar som kom att få avgörande betydelse för kunskapen om den kinesiska forntiden.

Våren 1921 befann Andersson sig i byn Zhoukoudian, sydväst om Beijing, för att undersöka ett fossilbärande skikt i ett gammalt kalkbrott. Där och i ett par andra grottor på bergssidan fann han en mängd förstenade skelettdelar av hönsfåglar, hjortar, svin och andra djur. Andersson klappade på väggen till den grotta, där hans unge medarbetare Otto Zdansky just arbetade och sade, som han berättar i sin bok *Den gula jordens barn*: ”Jag har på känn att här inne ligger resterna efter en av våra förfäder och det gäller bara för dig att finna dem. Tag tid på dig och håll på, tills grottan är tom, om det kniper.”

Zdansky tog tid på sig och hittade en kindtand och en oxeltand av en människoliknande varelse, som levde i grottorna för omkring 500 000 år sedan och som tilldelats namnet *Sinanthropus pekinensis* eller ”Pekingmänniskan”.

Ett halvår senare gjorde Andersson omfattande resor i provinsen Henan vid Gula flodens mellersta lopp. I närheten av byn Yangshao fann han en boplat från yngre stenåldern med stenyxor och magnifika krukor med geometriska mönster i rött och svart. De fynden ledde honom vidare västerut till trakten av Lanzhou i provinsen Gansu och under de följande åren fann han där nära femtio

Johan Gunnar Andersson.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

i vardande

FOTO: MARK EARTHY / IT

FOTO: TRIPPAGE

boplatser och ett gravfält från yngre stenåldern, som tillhör de mest imponerande som påträffats i världen. Hösten 1924 lastades fynden från Gansu på flottor och togs 100 mil nedströms på Gula floden och skeppades sedan vidare till Sverige.

I enlighet med det avtal som gjorts upp mellan de kinesiska och de svenska myndigheterna skulle utvalda delar av materialet efter analys sändas tillbaka till Kina, och så skedde också. Men under de oroliga åren med japansk ockupation (1931–45) och inbördeskrig (1946–49) gick de returnerade föremålen förlorade, okänt hur. Resten av fynden finns dock på Östasiatiska museet – det är den största samlingen av stenålderskeramik och förhistoriska föremål i världen utanför Kina, bland dem en hel grav fylld med gravgods.

Anderssens fynd i Zhoukoudian, Yangshao och Gansu, resultaten av de första arkeologiska fältarbetena i Kina, visade klart att det levte människor

Tre museer med ovärderliga kunskaper om vår omvärld. Att slå samman dem skulle göra att de förlorar sin identitet och historia.

där sedan långt före den historiska tidens början.

För att förstå hur viktiga dessa fynd var och är måste man känna till kinesernas respekt för det döda och deras vilorum. Att, som i en arkeologisk utgrävning, gå ner i jorden i jakt på gamla byar och städer var otänkbart för dem, eftersom det på ett otillbörligt sätt skulle skända de döda. Men med stor respekt för de döda och i förtroendefullt samarbete med de kinesiska myndigheterna kunde Johan Gunnar Andersson genomföra sina projekt.

År 1926 beslutade Sveriges riksdag att inrätta ett museum, där dessa fynd skulle kunna visas för allmänheten, och det blev första steget till etablerandet av Östasiatiska museet. Johan Gunnar Andersson blev museets förste chef och han fick samtidigt en personlig professur i östasiatisk arkeologi vid Stockholms högskola, blivande Stockholms universitet. En mycket viktig person för museets tillkomst var kronprins Gustaf Adolf, själv engagerad arkeolog, med ett djupt engagemang för Östasiens arkeologi och konst. En annan var den förmögne företagsledaren Axel Lagrelius som redan 1919 grundade stiftelsen Kinakommittén som till stor del finansierade Anderssons arkeologiska arbete i Kina. Från 1921 verkade kronprins Gustaf Adolf, sedermera kung Gustaf VI Adolf som kommitténs ordförande.

Successivt har nya betydelsefulla samlingar tillkommit och Östasiatiska museet har nu också ett brett utbud av föremål från Korea, Japan, Indien och Sydostasien – områden i dynamisk utveckling, som vi behöver lära oss mer om.

Ytterligare en person bör nämnas i det här

”

Detta skulle innebära en katastrof. Museerna skulle förlora sin identitet och sin historia.

»

Sven Hedin i Tibet 1908.

FOTO: TOPFOTO/TT

Ur Östasiatiska museets samlingar: Bronskärl från Zhou-dynastin.

FOTO: ÖSTASIATISKA MUSEET

Sammanhanget, nämligen professor Bernhard Karlgren, som kom till Kina redan som tjugohåring. Bakom sig hade han en kandidatexamen i nordiska språk, ryska och grekiska vid Uppsala universitet, men också en omfattande verksamhet som han redan som tolvårig inlett som upptecknare av dialekter på det småländska höglandet. Det hela började som en lek. Hans storebror Anton som studerade språk i Uppsala återvände hem under sommarferierna och förde med sig en typordlista över drygt tre tusen representativa ord.

Systematiska undersökningar av de svenska dialekterna hade nyligen inletts och på samma sätt som Linné en gång sände ut sina lärjungar för att samla in uppgifter om den svenska naturens flora och fauna sändes nu unga språkforskare ut för att samla in ord och uttryck i de svenska dialekterna. Avsikten var att man med utgångspunkt i det insamlade materialet skulle försöka rekonstruera ett tidigare språkskede och förklara de olika dialekternas förhållande till varandra.

Under några somrar vandrade gossen Bernhard runt i trakten av Taberg, där familjen Karlgren hade sin sommarbostad. Han hade kopierat Antons typordlista och med hjälp av det nykonstruerade svenska landsmålsalfabetets fonetiska "tecken" noterade han i typordlistan, hur folk i bygden uttalade orden. År 1908 – han var bara 16 år och elev vid Jönköpings Högre Allmänna Läroverk

– publicerades hans uppteckningar i en ansedd, vetenskaplig tidskrift.

Sedan gick det fort. Tjugo år gammal befann sig Karlgren år 1910 i staden Taiyuan mitt inne i det väldiga lössjordsområdet i nordvästra Kina. Så snart han lärt sig kinesiska gjorde han som hemma i Småland. Han begav sig ut på landsbygden och upptecknade dialekter. Han utgick från en typordlista med drygt tre tusen representativa kinesiska tecken och sökte i byar och städer upp personer som levte där hela sitt liv och hade ett genuint uttal. Med hjälp av det svenska landsmålsalfabetets fonetiska symboler registrerade han hur kineserna uttalade tecknen. Ett tjugotal dialekter hann Karlgren med, innan revolutionen 1911 utbröt och han tvingades återvända hem till Sverige. Där gav han sig i kast med att rekonstruera dialekternas gemensamma ursprung ända ner till 800-talet – inledningen till en forskning i världsklass som löste språkproblem som under flera tusen år varit centrala i kinesisk kultur.

Av stor betydelse för hans forskning var de inskriptioner som återfinns på bronser från Zhoudynastin (1027–221 f Kr) – föremål som en gång användes vid de ceremonier vid vilka man sökte kontakt med de avlidna förfädernas andar. Under årens lopp inköptes ett antal bronser till Östasiatiska museet – ofta tack vare bidrag från "Kinakommittén" – och den samling som museet nu stolt kan visa upp är den tredje största i världen utanför Kina. Karlgren inte bara studerade inskriptionerna, han gjorde också en stor insats för att datera dem.

Bernhard Karlgren utnämndes till förste innehavare av professuren i östasiatisk språkvetenskap och kultur vid Göteborgs högskola 1918 och tjänstgjorde även som rektor där 1931–1936, innan han 1936 utnämndes till professor i östasiatisk arkeologi vid Stockholms högskola – nu Stockholms universitet – och efterträdde Johan Gunnar Andersson som chef för Östasiatiska. Hans samlade kring sig högt meriterade forskare som Bo Gyllensvärd som blev hans efterträdare och under hans ledning började museets unika bibliotek att byggas upp, ett av de främsta i Europa. Högst upp på vinden hade han fram till sin död 1978 sitt lilla arbetsrum. Att förlägga detta bibliotek till i ett förråd ute i Tumba, som Ann Follin föreslår i sin rapport, och hyra ut lokalen till en extern hyresgäst, vore förödande. För att intendenterna skall kunna fullgöra sina uppgifter behövs ett fullgott bibliotek, liksom för de utländska forskare som kommer hit för att forska – biblioteket finns idag på Östasiatiska museet och måste få stanna kvar där.

De föremål som nu ingår i museets samlingar är inte bara exempel på Östasiens högklassiga konst, de är också enastående viktiga i Sveriges kulturhistoria. De berättar om hängivna forskare som ägnat sitt liv åt att samla in kunskap om kulturer långt från vårt lilla land här uppe nära nordpolen, göra dem begripliga och visa oss något av allt det märkliga och underbara som finns där. Ann Follins förslag att klumpa ihop Östasiatiska med Etnografiska och Medelhavsmuseet på en annan plats – oklart var och till okända kostnader – är djupt

kränkande och visar på en total brist på insikt om vad en kulturhistorisk tradition är.

På Etnografiska museet finns enastående samlingar som skänktes till Kungliga Vetenskapsakademien vid dess grundande 1739. Akademien utgjorde en av de mest betydelsefulla institutionerna i 1700-talets svenska kulturliv, idag framförallt förknippad med Nobelprisen i kemi och fysik som man utdelar sedan 1901. Några av Sveriges mest framstående vetenskapsmän tog initiativet till akademiens bildande. En av dem var Carl von Linné och bland dess första ledamöter ingick Anders Celsius och Christofer Polhem, och den framstående kemisten Jöns Jacob Berzelius var under årtionden akademiens ständige sekreterare.

Intresset för de fjärran länderna var stort på 1700-talet i hela Europa och det växte i takt med de många vetenskapliga resor som företogs. Carl von Linnés lärjungar förde inte bara hem naturalhistoriska samlingar utan också etnografika – föremål som nu ingår i Etnografiska museets samlingar. Här finns föremål från korvetten *Najadens* vetenskapliga expedition till Sydamerika och Västindien åren 1842–43, liksom från den svenska ångfregatten *Eugenies* världsomsegling 1851–53 – den första ”officiella” jorden runtseglingen under svensk flagg.

Här finns också det stora materialet från *Vega-expeditionen* 1878–1880 som under Adolf Fredrik Nordenskjölds befäl fann Nordostpassagen och som första skepp seglade runt hela Asien, en av de främsta svenska vetenskapliga framgångarna. Stor betydelse fick den stora forskningsexpedition som ångfregatten *Vanadis* genomförde åren 1883–85 till Eldslandet, Peru, Marshallöarna, Japan, Thailand och Indien. Man hemförde 7 500 föremål och 700 fotografier på glasplåtar av högsta kvalitet, tagna av expeditionens fotograf Oscar Ekholm. Man har också stora samlingar från svensk missionsverksamhet runt om i världen.

Många av Sveriges ledande vetenskapsmän engagerade sig för de hemförda fynden som deponerats på Riksmuseet och Vitterhetsakademien och försökte hitta lösningar, så att de skulle kunna visas för allmänheten. Redan på 1860-talet framfördes ett förslag om att separera samlingarna – de naturalhistoriska för sig, de antropologiska för sig. Frågan om ett separat etnografiskt museum drevs under resten av seklet energiskt av antropologen Hjalmar Stolpe – som bland annat deltog i *Vanadisexpeditionen* – och år 1900 blev han chef för Riksmuseets etnografiska samlingar – idag Etnografiska museet. År 1930 flyttade Etnografiska museet in på fd Kungliga Livregementets Dragoners kasernområde på norra Djurgården, för att 1980 flytta in i helt nya lokaler därute. Hit fördes då också Sven Hedins unika material från hans stora forskningsresor – resor så välkända att jag knappast behöver gå in närmare på dem här.

Medelhavsmuseets samlingar omfattar föremål från en period på över fem tusen år. Under 1800-talet infördes en mängd egyptiska fornsaker till Sverige, många av dem inköpta av privatpersoner och donerade till Vitterhetsakademien. Så donerade Giovanni Anastasi, Sveriges

generalkonsul i Egypten, år 1826 en stor samling mumier, reliefer och skulpturer till Sverige. Den överfördes på 1860-talet till det nyinrättade Nationalmuseum för att 1928 få ett eget hem i Egyptiska museet vid Järntorget i Gamla stan. Dit fördes också de föremål som egyptologen Pehr Lugn under 1930-talet grävde fram i Egypten i nära samarbete med egyptiska arkeologer, och de många antika föremål som han köpte direkt av den egyptiska staten, vilket finansierades genom privata donationer. Från samlaren RG Gayer-Anderson kunde Sverige förvärva en stor fornegyptisk samling och kronprins Gustaf Adolf köpte under en resa i Egypten 1934–35 ett stort antal föremål från den egyptiska fornminnesförvaltningen och donerade dem till museet.

Museets samlingar från Cypern utgör världens främsta och består till största del av det material som Svenska Cypernexpeditionen grävde fram åren 1927–31. Museet har också en av världens största och mest framstående samlingar av fornpersiska bronsr från Luristan (2 700–250 f Kr) och från Mesopotamien finns kilskriftstavlur och sigill från sumerisk och babylonisk tid och reliefer från den assyriske kungen Assurnasirpal II:s palats, daterad till 860 f Kr, och Sveriges största samling av islamisk konst från 600-talet fram till idag.

År 1954 bildades Medelhavsmuseet genom en sammanslagning av Egyptiska museet och Cypernsamlingen och 1982 kunde museet flytta i den lokal på Fredsgatan 2, där man nu befinner sig. I denna förtvivlade tid av krig i länderna runt Medelhavet är museet viktigare än någonsin för att ge ökad bakgrundskunskap.

Kulturminister Marita Ulvskogs beslut att inrätta ett världskulturmuseum i Göteborg möttes omedelbart av protester. ”För stort!” ”För dyrt!” ”Fel plats!” Olika förslag att lösa problemen lades fram – det mest drastiska kanske i den skrivelse (Ku 1996:07) till Kommittén för ett

”

Med hjälp av det svenska landsmålsalfabetets fonetiska symboler registrerade han hur kineserna uttalade tecknen.

>>

Överintendent Ann Follin

FOTO: BERTILERICSON/TT

”

Fyrtio procent av museernas anslag går omedelbart tillbaka till staten. Museerna får därmed för varje år allt mindre pengar till sin verksamhet.

Världskulturmuseum som Arkitektkontoret Clason och Sörling presenterade. Där står det bland annat: ”Ett nytt Multikultimuseiprojekt med ansvar för cirka 400 000 föremål kräver nytänkande”, och man föreslår därför: ”Östasiatiska museet och Medelhavsmuseet slås samman med Etnografiska samlingarna med placering inom dess byggnadsvolym.”

De tre Stockholmsmuseerna skulle alltså presas in i samma byggnad ute på Djurgården och helt förlora sin identitet. Mycket av samlingarna skulle hamna i distanslager, vilket skulle få allvarliga konsekvenser för museernas arbete. Beslutet om ett Världskulturmuseum i Göteborg drevs igenom av Marita Ulvskog – dock utan någon sammanslagning av museerna i Stockholm.

Ann Follins rapport handlar tyvärr inte om hur museernas värdefulla samlingar skall tas om hand och kunna möta sin publik, den fokuserar enbart på SMVK:s usla ekonomi. Den beror emellertid inte på vanskötsel från museernas sida utan på den ständigt ökande ”marknadsmässiga” hyra som Statens fastighetsverk kräver utan att de statliga anslagen till museerna ökar i motsvarande grad. Fyrtio procent av museernas anslag går omedelbart tillbaka till staten. Museerna får därmed för varje år allt mindre pengar till sin verksamhet. Detta missförhållande måste åtgärdas först av allt.

Förutom problemet med Fastighetsverkets ”marknadshyror” sänkte staten museernas anslag för 2006 med 5,7 miljoner med stora neddragningar inom museerna som följd. Stopp för nya utställningar, stopp för de reparationer som redan pågick, nedskärning av personalen. I den situationen tog dåvarande överintendenten Eva Gesang-Karlström tragiskt nog tyvärr inte strid för museerna utan föreslog, att man skulle slå ihop den tre museerna i Stockholm. Inte heller denna gång blev så, men chefen för Medelhavsmuseet förordnades att vara chef också för Östasiatiska. Ännu en gång gav man sig på de tre museerna i Stockholm för att lösa problemen med Världskulturmuseet. Det är upprörande.

Världskulturmuseet drar 42 procent av den totala kostnaden för myndigheten SMVK. Lokalerna är överdimensionerade för museets verksamheter. Stora utrymmen har länge stått tomma och kommer att hyras ut till en extern hyresgäst. Museet har över 100 000 föremål i sina samlingar – två tredjedelar av dem från Sydamerika – men under de tolv

år som museet existerat har man bara orkat skapa två tematiska basutställningar, varav en för barn. Istället har man koncentrerat sig på nutidshistoria och livsstilar – som deras utställningar om hiv/aids, trafficking, hbtq-frågor, hållbart mode och hiphop så tydligt visar. En fråga som därför borde diskuteras är möjligheten att avföra Världskulturmuseet i Göteborg från SMVK och enbart låta de tre museerna i Stockholm ingå i myndigheten.

Världskulturmuseet i Göteborg har enligt sin hemsida ambitionen att ”vara en mötesplats även för dem som inte är intresserade av utställningar” och fortsätter: ”Museets utställningsverksamhet tar upp samtidsfrågor, fenomen och livsstilar.[3] Workshops, festivaler, dansklubb, seminarier och föreläsningar ingår även i museets program.” Detta låter i mina öron mer som ett Världskulturhus än som ett museum. Och visst, varför inte förvandla Världskulturmuseet i Göteborg till ett Kulturhus med kommunalt stöd – som Kulturhuset i Stockholm? Det kunde med fördel samordnas med sina grannar Universeum, Svenska Mässan och Liseberg, där museets starka inriktning på nutidshistoria och livsstilar kunde få komma till sin rätt. Och de tre Stockholmsmuseerna skulle få vara kvar och utvecklas enligt sina egna villkor.

Under det senaste decenniet har museerna inom SMVK drabbats av en accelererande dränering av fackkunskap. Inget av museerna har längre en självständig, ämneskunnig chef, antalet intendentter har skurits ner drastiskt – tretton intendentter har blivit sju – och de få som finns kvar har förlorat ansvar/positioner. Den pedagogiska personalen har skurits ner, liksom antalet tekniker och man har inte längre någon pappers- eller sidenkonservator. På Östasienbiblioteket fanns tidigare tre kinesisk- eller japansk-kunniga bibliotekarier. Nu finns en enda bibliotekare på halvtid som inte behärskar något asiatiskt språk. Istället har nya samlingschefer utsetts till myndigheten SMVK:s ledningsgrupp – personer utan fackkunskap när det gäller museernas samlingar – och de leder nu museernas arbete och belönas med skyhöga löner.

Museerna har uppdraget att skapa utställningar kring de många föremål som ingår i samlingarna och förklara de ursprungliga sammanhang i vilka de skapades. Man har också uppdraget att förvalta och forska om samlingarna och arkiven. Hur detta skall kunna ske utan sakkunniga museichefer och intendentter är obegripligt.

Ingenting är viktigare idag än att vi lär oss mer om allt som finns utanför vår egen värld för att bättre förstå den historiska bakgrunden till det som händer. Och för det behövs det museer med kunnig och erfaren personal som under ledning av en museichef med gedigna fackkunskaper kan vara ett levande centrum för kunskapssökande och en samlingspunkt för forskningen, när det gäller de fjärran ländernas kultur och samhälle.

Det är en mycket stor brist att Ann Follin i sin rapport inte har några förslag till hur de allvarliga missförhållandena vid SMVK skall kunna få ett slut. ”Marknadshyror” måste bort, sakkunniga chefer och intendentter måste åter anställas! ✿

Adolf Nordenskiöld.

FOTO: ETNOGRAFISKA MUSEET

Av Kristoffer
Leandoer

2

Kristoffer Leandoer är
journalist och författare.

Arnold Böcklins
Die Toteninsel.
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Slutet är nära

Tanken på jordens utplåning och tidens slut äger en oupphörig fascination. Idag sysselsätter den oss mer än på mycket länge.

Tiden tar slut för oss alla, åtminstone i individuellt hänseende, och som Marguerite Yourcenar skriver så vackert i sin bok om Yukio Mishima, definieras vi till stor del av vilket förhållningssätt vi väljer till denna framtida horisont:

”Det finns två sorters människor: de som förvisar döden från sina tankar för att kunna leva bättre och friare, och de som tvärtom känner att de lever visare och rikare om de aktar på alla de tecken som döden ger dem genom deras kroppsliga förnimmelser eller yttrevärldens skiftande öden. Dessa båda sorters sinnen kan man inte förena. Det som framstår som sjukligt och maniskt för den ene, ser den andre som hjältemodig disciplin.”

Det finns dock ett tredje möjligt förhållningssätt till den egna förestående döden, och det är att förena förnekelse och fixering. Hur lyckas man med det? Genom att göra en privat händelse till en offentlig, att skriva in sin personliga förintelse i ett större sammanhang. Det är inte bara jag som kommer att upphöra att finnas till, det är hela det

svenska samhället / den västerländska civilisationen / den mänskliga arten / planeten Jorden. Resultatet är vår samtidskultur, på samma gång morbid och barnsligt blundande.

Det råder ingen tvekan om att det eskatologiska intresset (eskatologi = läran om de yttersta tingena) är större än på mycket länge. Vare sig perspektivet är globalt eller mer kulturellt insnåvat så är det ingen tvekan om att underhållningsindustrin finner det lönsamt att hålla en stadig diet av undergång på menyn. Zombier, utomjordingar, jordbävningar: filmutbudet liknar alltmer 1950-talets (kalla kriget) eller 1970-talets (oljekrisen), det som tillkommit är att den litteratur som av vissa kallas mainstream och av andra seriös hunnit ikapp serietecknare och filmare. Så här lyder inledningsmeningen till Don DeLillos roman *Zero K* (2016), en historia om multimiljardärer som fryser ner sig, munkar som inväntar världens undergång, medeltid i hightechförpackning: ”Everybody wants to own the end of the world.” (Se Anders Alvestrands artikel i *Axess* nr 5/16)

Alla vill äga jordens undergång.

Tanken fascinerar för att den slår fast något som >>

”

Tanken fascinerar för att den slår fast något som för mig är djupt främmande som vore det fullständigt självklart. Varför skulle man vilja äga jordens undergång?

för mig är djupt främmande som vore det fullständigt självklart. Varför skulle man vilja äga jordens undergång?

För det första: för att man verkligen tror att den kommer att äga rum. För det andra: för att man i så fall äger sin egen död. Jag föreslår att vi sparar döden till sist och börjar med jordens undergång.

Det vi ska diskutera här är förhållningssätt, inte fakta. Det som intresserar oss är inte reella hot utan föreställda, människans bild av sin egen händelsehorisont och hur den speglas i det hon skapar. Men låt oss ändå börja med ett datum, nämligen den 28 september 2016. ”Goodbye World”, löd rubriken på nyheten som den dagen berättade att jordens koldioxidnivå passerat den kritiska punkt varifrån forskningen anser att ingen återvändo är möjlig i klimathänseende: från och med nu är det enkelt riktat till Harmagedon. Ett enda exempel på konsekvenserna av atmosfärens nya permanenta koldioxidhalter, sedan lovar jag att lämna miljön därhän och hålla mig till undergång i mentalitetshänseende: det kan betyda att 10 000 arter utrotas per år, en fullt tänkbar konsekvens är att en fjärdedel av jordens livsformer är utrotningshotade år 2050.

Ifall vi vidgar tidsperspektivet något kanske detta förlorar sin betydelse. Vi lever nämligen enligt fysikprofessor Ulf Danielsson i en tid ”där galaxerna börjar skingras och det åter skymmer”. Universum, berättar Danielsson i en bok med den oemotståndliga titeln *Mörkret vid tidens ände* (2015), är inne i en fas där den mörka energin, ”som är närvarande överallt i rummet, jämt och fint fördelad”, växer. Denna accelererande expansion är typisk för utvecklingen i det tidiga och det sena universum. Såsom i begynnelsen, så ock i slutet. Jag kan inte låta bli att citera ett utdrag ur apokalypsen som den formuleras enligt modern teoretisk fysik, språket är lite mindre högtidligt och det förekommer inga blekgula hästar eller sexvingade väsen men budskapet är detsamma:

”(D)et svarta hålet svarar mot ett slags krökt tratt i rumtiden. Randen till tratten markeras av händelsehorisonten som man ska akta sig noga för att korsa. Om man hamnar på fel sida är det kört och man blir för evigt fast i det svarta hålets inre. Åtminstone ser det ut som en evighet från utsidan, även om resan för den oförsiktige får ett brått slut när han krossas mot singulariteten, längst in i det svarta hålet, som också markerar rummets och tidens ände. Vid singulariteten bryter de kända naturlagarna samman och man kan inte säkert säga vad som händer.”

Trösterikt nog ligger detta ganska långt fram i tiden, betydligt senare än år 2050, ja vi talar faktiskt om årmiljoner. Dock är det slående hur mycket Danielssons skildring påminner om handlingen i filmen *Interstellar* (2014), där detta apokalyptiska möte med singulariteten till sist visade sig vara vägen ut för en mänsklighet som förbrukat sina resurser på vår planet. Vi kommer att träffa på denna aspekt av apokalypsen igen, att det som ser ut som undergången i själva verket är en utväg, att det bara handlar om att inte fixera sig vid nuvarande former och förhållanden, att inte se människan och hennes villkor som stöpta i en form, givna en gång för alla. Är det önsketänkande eller

tankesmidighet? Tja, den som korsar *händelsehorisonten* får väl se.

Här kommer ett helt annat datum: den 4 oktober 4004 f Kr, en lördag, ungefär sex på kvällen. Det är den mest exakta tidsangivelse vi har för jordens skapelse, och den som med stor möda räknade ut det hette James Ussher, irländsk ärkebiskop som fullbordade sitt tvåtusensidor långa livsverk *The Annals of the World* mitt under brinnande inbördeskrig och dog i exil år 1657. Före denna tidpunkt fanns alltså ingen tid, någon den 3 oktober 4004 f Kr hade aldrig ägt rum: det var själva tiden som Gud satte igång.

Att tiden en gång ska ta slut är en universell tanke, men att den också har en början är en mindre vanlig tanke, som via kristendomen ytterst är ett arv från judisk tradition, där världen är en berättelse med tydlig början och slut. Vid medeltidens slut öppnades det snäva perspektivet, som Ronny Ambjörnsson påpekar i *Fantasin till makten. Utopiska idéer i västerlandet under fem hundra år* (2004): ”konfrontationen med utomeuropeiska kulturer och samhällen möjliggjorde tanken att människan själv är upphov till det samhälle hon lever i.” Kineserna, till exempel, skakade bara på huvudet åt de kristnas bibelhistoria. Dateringen av syndafloden och Noas ark till ungefär 2300 f Kr fann de enbart löjeväckande: redan kinesernas egen nedtecknade historia sträckte sig hundratals år längre tillbaka i tiden än så.

1785 höll den självlärd skotten James Hutton (1726–1797), gentleman och amatöргеolog, ett föredrag på The Royal Society of Edinburgh med titeln ”Theory of the Earth; or an Investigation of the Laws Observable in the Composition, Dissolution, and Restoration of Land upon the Globe”. Det var första gången Hutton offentliggjorde sina slutsatser utifrån närmare tre decenniers undersökning av klippor och jordlager, av sediment och förkastningar. Om man till exempel kan mäta erosionen under ett år, så får man ett brukbart mått. 1788 besökte Hutton Siccar Point, en udde på Skottlands östkust, och samlade material som ledde till slutsatsen att klippan bildats för åtta miljoner år sedan. Vi tror att berget vi står på är evigt, men ingenting är evigt om det finns tillräckligt med tid: James Huttons geniala insats var att tillsätta tid, enorma mängder tid, till berättelsen om människan och planeten hon bebor. Geologin gav, menade han, ingen anledning att tro att tillvaron skulle ha en början, inte heller för att något slut skulle vara i antågande.

James Hutton var själv varmt troende och blev djupt kränkt när han anklagades för ateism, själv såg han sin forskning som en vision av hur Gud gick till väga. Dock går det inte att förneka att hans stora upptäckt (som skildras fängslande i *Ages in Chaos* från 2003, skriven av Stephen Baxter vars verkförteckning för övrigt mest omfattar sf-romaner med titlar som *The Time Ships* och *Deep Future*) för alltid körde ut människan ur det överskådliga och ganska trygga tidsrum där teologin placerat oss – 4 000 år framåt, ett tusenårsrike framåt – och i grunden förändrade vårt sätt att se på oss själva genom att förändra skalan.

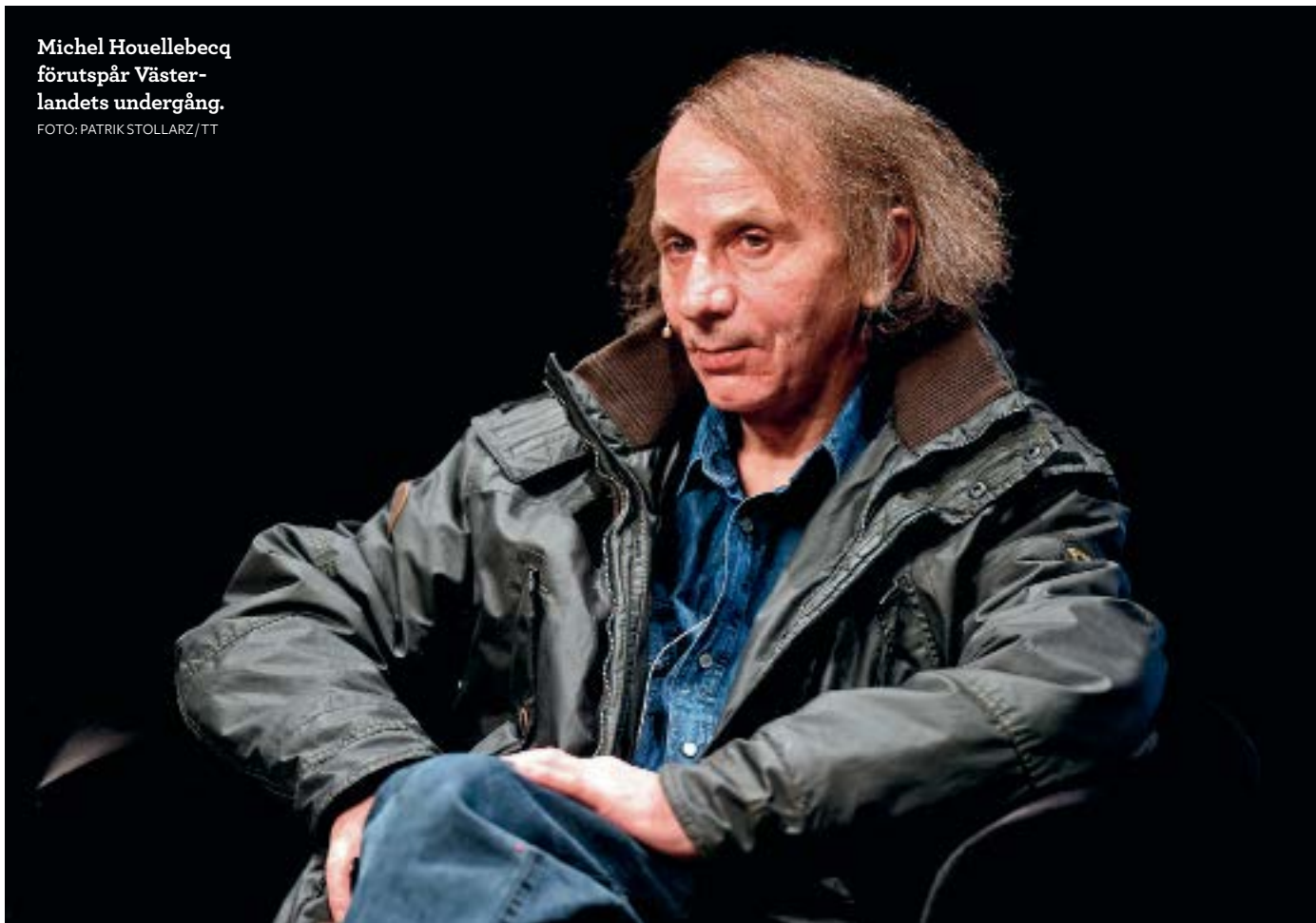

Tillsatte tid: James Hutton.

FOTO: THE GRANGER COLLECTION/TT

Michel Houellebecq
förutspår Väster-
landets undergång.

FOTO: PATRIK STOLLARZ/TT

Vad som hände när skalan försköts så våldsam, från sextusen till åttio miljoner år (sedan dess har man med hjälp av radioaktivt sönderfall räknat fram en ännu mycket högre ålder på jordklotet) var knappast något Hutton hade räknat med: människan blev plötsligt försvinnande liten, betydelselös. Den bibliska skalan gick att räkna om till generationer och mansåldrar utan större problem, nu var ett människoliv spårlost borta i tidens natt.

Kanske är det mot bakgrund av denna ändlöshet rentav trösterikt att tänka sig att det ändå finns ett slut? Och att man rentav skulle få vara med om det (som i filmen *Knowing* (2009) där Nicholas Cage spelar en professor i astrofysik, eller Lars von Triers film *Melancholia* från 2011)? Kanske är det värsta vi kan tänka oss inte att det tar slut, utan att vi inte får vara med när det gör det – att vi inte får höra hela berättelsen.

James Hutton talar om sin stensamling på ett – åtminstone för oss bokmalar och biblioteksråttor – oemotståndligt sätt: ”Min ambition är att skapa ett rymligt bibliotek, där böckerna på urgammelt vis ska utgöras av stentavlor som (inte i någon mystisk bemärkelse) skrivits enbart av Guds finger.” Enligt detta synsätt blir jorden inget annat än Guds berättelse, fortlöpande skriven, och det han använder istället för trycksvårta är tidens gång. Skapelsen som ett bibliotek, en saga skriven i sten: det är mycket vackert.

Tiden skriver oss, och skriver vår historia, både

individuellt (dess tecken syns i spegeln) och övergripande. I denna berättelse om undanflykter och förnekelse är det kanske den mest trösterika tanke vi erbjuds. Vi är precis som stenarna, skrivtavlor för tiden. Tänk om vi kunde nöja oss med det.

Det eskatologiska intresse som yttrar sig i en roman som Don DeLillos *Zero K*, eller Cormac McCarthys postapokalyptiska *Vägen* (2006) är som sagt inget nytt, det nya är den höglitterära fernissan. (Den franske författaren Antoine Volodine, f 1950, har i sina postapokalyptiska romaner tvärtom försökt slippa just sådana fin/populärkulturella kategoriseringar.) Populärkulturen har sedan länge grävt i mänsklighetens återväckta behov av att se sin egen undergång gestaltad.

ett scenario är att det som tar slut är inte universum utan vår civilisation. Det kan uttryckas i förhöjt intresse för folkvandringstidens oro, där stammar vandrar runt i ruinerna och slåss om resterna efter Roms fall, som i Kazuo Ishiguros roman *Begravd jätte* (2015) eller otaliga teveserier som *Game of Thrones*, *The Last Kingdom*, *The Bastard Executioner*. Men det finns även författare som knutit förra sekelskiftets dekadens- och undergångsdrömmar till vår egen tid, mest uppmärksammas Michel Houellebecq som förutspått och litterärt iscensatt Västerlandets undergång i bok efter bok, senast i fjolårets *Underkastelse*. Anledningen till vår förestående utplåning är enligt Houellebecq mycket enkel: vi har tappat livsviljan, vi längtar inte efter

”

Gud kanske inte är ett personligt väsen utan en tomhet, en rymd där livet spills ut för att återuppstå.

»

Captain Fantastic:
Familj tränad inför
sammanbrottet.

FOTO: CATHY KANAVY

”

Kanske klarar sig
människan inte
utan transcen-
dens. Kanske
behöver vi något
att underkasta
oss.

annat än underkastelse och utslocknande, en uppfattning som Therese Bohman ansluter sig till i sin melankoliska roman *Aftonland* från i år, vars titel är en försvenskning av Spenglers *Untergang des Abendlandes*. En av samtidens intressantaste romanförfattare, britten Paul Kingsnorth, skildrade slutet på folkvandringstiden i sin första roman *Wake* (2012) och låter i årets *The Beast* sin huvudperson fly ”Västerlandets långsamma självmord” (formuleringen återfinns ordagrant hos Houellebecq) för att ge sig ut i vildmarken och möta tomheten, likt eremiter och helgon. Gud kanske inte är ett personligt väsen utan en tomhet, en rymd där livet spills ut för att återuppstå. ”We head out because the emptiness negates us. We leave the cities and we go to the wild high places to be dissolved and to be small.” Känner vi inte igen det? Jo, det var ju exakt vad som hände vid mötet med singulariteten. Vi måste gå under för att födas på nytt.

Kingsnorth kommer intressant nog från alternativrörelsen och *The Beast* ger också prov på en annan undergångsgenre, nämligen den praktiska överlevnadsguiden, den postapokalyptiska robinsonaden, vars tonläge går från klämäck teknikoptimism (i *The Martian*) till svart galghumor i filmen *Captain Fantastic*, där Viggo Mortensen är en paranoid familjefar som gör sina barn till övermänniskor i sin träning inför sammanbrottet, men glömmar att träna dem inför samtiden. Undan för undan framstår Mortensens stränga rationalism som en form av vidskepelse och verklighetsförnekelse, och det är både sorgligt och ironiskt att hans högpressterande överlevnadsexperten till barn ska förklaras

otillräckligt förberedda för ”den verkliga världen” bara för att de inte känner till de vanligaste populkulturella ikonerna, men det är icke desto mindre sant.

Men Kingsnorths komplexa roman rymmer ytterligare en eskatologisk subgenre, nämligen föreställningen om tiden som ett rum man kan gömma sig i, alternativt fastna i (också det en tanke med förankring i den moderna fysiken). I Ransom Riggs roman *Miss Peregrines hem för besynnerliga barn* (2011) är det den 3 september 1940 som förvandlats till en tidsloop där ett helt barnhem tagit sin tillflykt. Den främste av alla postapokalyptiska författare, Antoine Volodine, förklarar i *Songes de Mevlido* (Mevlidos drömmar, 2007) att människan ”inte längre kan fastställa skillnaden mellan livet, drömmarna och döden.” Mänskligheten, ”en avskyvärd art som konsekvent kommit alla förhoppningar på skam”, har fastnat i en tidsloop där samma lilla medvetanderemsa snurrar runt i all oändlighet. Apokalypsen har redan ägt rum, vi vet bara inte om det. Samma föreställning om döden som hallucination förekommer ungefär samtidigt i en rad filmer: Michel Gondrys *The Science of Sleep* (2006), Guillermo del Toros *Pans labyrint* (2006) och Alejandro González Iñárritus *Biutiful* (2010).

Zombier är dagens i särklass mest populära undergångsscenario. I Ulf Karl Olov Nilssons *Glömskans bibliotek* (2016) läser jag om den franska filosofen Catherine Malabous teori om en ny befolkningsgrupp hon kallar De nya skadade, ”de som redan varit döda”. Hon definierar De nya

”

Varje liv måste bära bördan av sin egen mening, och då blir det enbart provocerande att det måste ta slut.

skadade som ”en apatisk, autistisk, traumatiserad människa utan kontakt med sin subjektivitet, sina drifter och sin historia”. Det vill säga zombier. Årets *The Girl with All the Gifts* av regissören Colm McCarthy lyfter hela zombiegenren till en ny konstnärlig nivå genom att föra in ett oväntat element av optimism i apokalypsen: mänskligheten är bara ett stadium som ska övervinnas, inget att vara rädd för. (Det får mig att tänka på 1300-talsförfattaren John Mandevilles fantasiresor, där han kom till en ö i den stora oceanen där kvinnorna sörjde när barnen föddes och gladdes när de dog.) Samma paradoxala optimism kan skönjas i årets mest påkostade tv-serie *Westworld*, där robotarnas skapare Dr Robert Ford bygger in avsiktliga misstag, eftersom hela evolutionen, och därigenom den mänskliga arten, är en följd av miljontals ackumulerade misstag. Den outtalade följden av denna tanke är givetvis att skapelsen inte är färdig, vi kanske bara är ett stadium på vägen till något bättre. Utopisten Charles Fourier tänkte sig kommande arter av hjälpsamma och fredliga antikrokodiler och antilejon. Skaparna av *Westworld* och *The Girl with All the Gifts* låter ana en antimänniska. Människan är något som ska övervinnas, som apokalypsens egen filosof Nietzsche påstod.

Inför det svärbegripliga tillämpar jag gärna Sigmund Freuds litteraturteori, som är alltför lite känd. Freud tänkte sig helt enkelt att litteratur alltid är önskeuppfyllelse i enkel och barnslig mening: i fiktionen förverkligar vi våra innersta drömmar. Detta är kanske vad vi längtar efter, att inte vara störst. Kanske klarar sig människan inte utan transcendens. Kanske behöver vi något att underkasta oss.

Drömmen om att försvinna tycks utöva en stark och permanent lockelse på oss, åtminstone i vår roll som kulturkonsument. Jag förvånades länge över att så många populära filmer om personer som satte sig över lagar och inskränkningar som gällde för andra slutade med huvudpersonernas onda bråda död, filmer som *Badlands*, *Bonnie och Clyde*, *Easy Rider*, *Det vilda gänget*, franska filmer som *Till sista andetaget*, *Den röda cirkeln*, *Sicilianska klanen*, filmer som *Wild at Heart* eller *Thelma och Louise*. Jag kunde bara se det som en eftergift till samhällskonventionen: det gick an att göra lagbrytare till hjältar så länge det slutade illa. Men det kunde inte vara hela sanningen, det våldsamma slutet måste på någon nivå uppfattas som lyckligt av publiken, annars skulle filmindustrin inte tillåta det så ofta. Så hittade jag i en av den amerikanska hårdkokta litteraturens klassiker, Edward Andersons (flerfaldigt filmade) *Thieves Like Us* från 1937, följande reflektion om ett gäng förbrytare på rymmen i det platta amerikanska slättlandskapet: ”What if they just kept going straight and into that space and sky?” *Tänk om de bara skulle fortsätta rakt fram och rätt ut i den där rymden och himlen.*

Andersons roman, som utspelar sig i depressionstidens USA, byggde delvis på långa intervjuer med en kusin som suttit av fängelsestraff för väpnat rån. För mig hade försvinnande inneburit något annat, det som lockade var att slukas av det främmande, Rimbaud som handelsresande i Östafrika: i förhållande till främlingskapet var själva försvinnandet sekundärt. Jag insåg nu att jag aldrig haft tillräckligt tråkigt för att förstå gangsterfil-

mens innersta väsen, den enorma dragningskraft som tomrummet och tillintetgörelsen utgör: att släppa taget och låta sig sugas in i detta tomrum var för många ett mer lockande perspektiv än att slå sig till ro och odla sin trädgård.

Nu kommer vi inte längre undan DeLillos fiktive amerikanske mångmiljardär vars kontrollbehov är så starkt att han vill äga också sin egen död. Varför är det en romanhjälte för vår tid? Dödligheten är väl lika stor som den alltid har varit, det vill säga med tiden hundra procent. De levande idag utgör ungefär sex procent av alla människor som någonsin levat på jorden, det vill säga det går sexton och tvåtredjedels död per levande. Döden upptar ett oproportionerligt stort utrymme bland det vi lämnar efter oss, från pyramiderna och framåt. Ändå vågar jag nog kalla vår samtid för dödsbesatt i ovanligt hög grad. Det handlar om en oförmåga att acceptera att allt tar slut, en kultur som inte hittat någon annan värdeskala än den kvantifierande och därför anstränger sig att ge kvantifierbar legitimitet även åt andliga värden, ofta med hänvisning till fysisk hälsa. Vår kultur finner döden meningslös, en obegriplig förolämpning. I en tillvaro utan hinsides, en tillvaro utan transcendens, är det svårare att se den enskilda existensen i ett större sammanhang. Varje liv måste bära bördan av sin egen mening, och då blir det enbart provocerande att det måste ta slut.

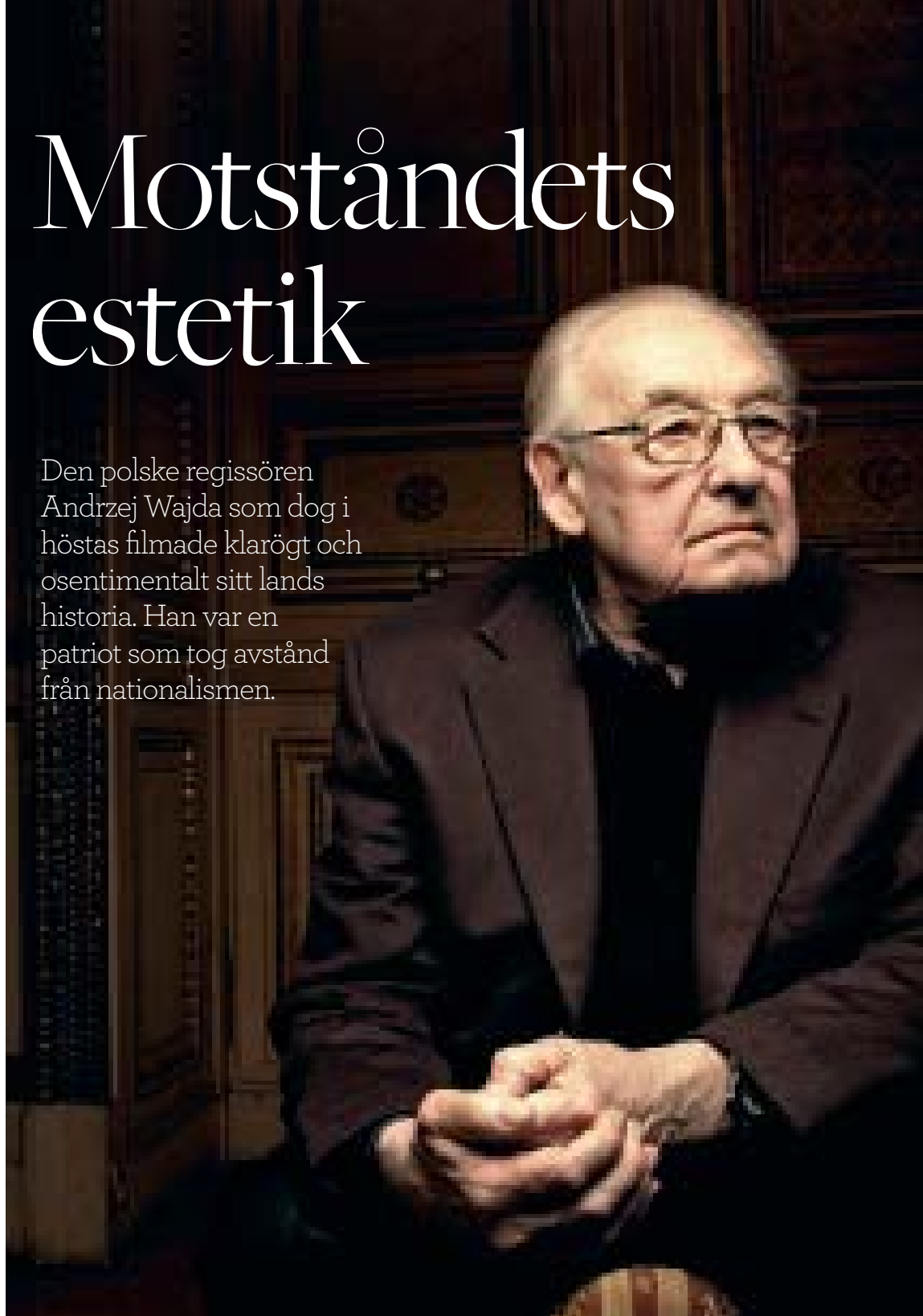
Just i år tycks döden svårare att acceptera än någonsin. När Lars Gustafsson gick bort i april sades det att det var alldeles för tidigt och att hans diktargärning avbrutits i förtid: han var ändå 79 år gammal och medellivslängden för svenska män är 78,86 år. Samtidigt som jag skriver det här kommer nyheten att Leonard Cohen, 82, dött, och medier fylls strax av bestörta kommentarer. Detta trots att Cohen, utövande buddist sedan många år, förberett marken så gott han kunnat genom att på sin senaste skiva förklara att han lämnat spelbordet, lika odramatiskt som David Bowie aviserade sin egen bortgång tidigare i år. I somras gav Katie Roiphe ut *The violet hour. Great writers at the end* som närstuderar sex författares dödsögonblick. Roiphe beskriver den livslånga fasan inför döden hos barnboksförfattaren Maurice Sendak, Dylan Thomas ursinniga protest ”Do Not Go Gentle Into That Good Night” och spritdränka slut (hans kropp gav upp en kväll efter den artonde whiskyn), Sigmund Freuds envisa vägran att sluta röka trots käk-cancer. Roiphes bok kommer efter en rad rapportböcker från den egna bortgången, skrivna så nära inpå själva händelsen som bara är möjligt, så nära det allra sista andetaget. Det är en genre som är unik för vår tid. Här är några som bidragit: Marguerite Duras, Oliver Sacks, Christopher Hit-chens, Anders Paulrud, Hervé Guibert. Och är det inte det egna frånfallet som dokumenteras så är det livskamraten, som i fallen Joan Didion, Ulla Isaksson eller John Baileys bok om Iris Murdoch. Den enskilda heroismen i var och en av dessa skildringar, som sorgfälligt redovisar varje tappert uthärdat steg på vägen mot det stora kanske, övergår när de läggs samman i något annat: en kollektiv fixering vid utslocknandet. Kanske rentav ett uttryck för vår – redan diskuterade – kollektiva längtan efter utslocknande. Och där tog tiden slut. ✎

Av Adam
Cwejman

Motståndets estetik

Den polske regissören Andrzej Wajda som dog i höstas filmade klarögt och osentimentalt sitt lands historia. Han var en patriot som tog avstånd från nationalismen.

3

Nästa år är det sextio år sedan regissörerna Ingmar Bergman och Andrzej Wajda delade på Canneskritikernas speciella pris. Bergman för *Sjunde Inseglet*, Wajda för en film, som av många, inte minst i Sverige, är helt okänd: *Kanal*.

Medan *Sjunde Inseglet* var en metaforiskt och symboltung berättelse om livet fullproppad med ikoniska scener visade Wajda i *Kanal* hur

motståndsmän i Warszawas avloppskanaler krälade omkring i midjedjup avföring för att undkomma tyskarna. De trånga och tegelklädda avloppskanalerna var ofta det enda sättet att ta sig mellan de av motståndsmän besatta stadsdelarna. I slutet av tunnelarna fanns sällan något ljus. För Wajda räckte det inte med ett dåligt avslut. *Kanal* har flera.

Det vackra kärleksparet når fram till floden genom kanalerna, bara för att inse att öppningen är gallerförsedd. Så nära friheten men ändå så långt bort. Merparten av motståndsmännen klättrar ut ur en golvbrunn mitt i Warszawas gamla stad

Adam Cwejman är ledarskribent i *Göteborgs-Posten*.

FOTO: NICOLAS GUERIN/CONTOUR/GETTY IMAGES

och inser att de är omgivna av tyska gevärspipor. Kamraternas vapen är nedlagda i högar, hålften av soldaterna redan avrättade medan resten apatiskt stirrar på liken. Man är lockad att tro att *Kanal* egentligen handlade om hopplösheten som gång på gång möter det polska folket genom historien.

Men i *Kanal* finns inga metaforer, ingen djup symbolik eller filosofiskt laddad dialog. Det är helt enkelt en film, släppt långt bakom järnridån, om soldater som kämpade för sitt lands frihet. *Kanal* visades i Cannes bara tretton år efter att de händelserna som avbildas i filmen utspelades. 1944 hade

den polska förkrigsarmén, som förnedrats av tyskarna i september 1939, i Warszawa genomfört det största uppror som ägde rum på ockuperad mark under andra världskriget. Ett helt osannolikt uppror som syftade till att återupprätta det oberoende Polen. Den brokiga samling människor som till stor del bestod av vanliga civila höll, i olika delar i den polska huvudstaden med improviserade eller stulna vapen, stånd mot tyskarnas motangrepp. Under några korta och blodiga dagar fanns ett fritt Polen, om än enbart i några enstaka kvarter.

Syftet med upproret var att befria Warszawa från de tyska ockupanterna innan Röda armén rullade in och skapade en sovjetisk lydstat. Den sovjetiska armén väntade under upproret på andra sidan floden Wisla, som delar Warszawa, för att därefter träda över floden när upproret väl var nedkämpat av tyskarna. Motstånd-arméns soldater och officerare greps därefter och ställdes inför rätta för påstådd kollaboration med imperialistiska och fascistiska krafter. Under åren efter kriget avrättades hundratals personer som deltagit i upproret av den nya regimens korrupta och politiserade rättsväsende. Likt mörkret i slutet av kanalerna i Wajdas film slutade det dåligt för de polska motståndskämparna, även efter krigsslutet.

Eftersom Sovjetunionen och Röda armén nedkämpat Nazi-Tyskland fick även de bestämma villkoren i efterkrigstidens Polen. De allierade bestämde sig i Jalta, på Krimhalvön, för att Polen skulle tillfalla den sovjetiska intressesfären. Givetvis med Stalins löfte att fria val skulle hållas och att det nationella oberoendet var garanterat. En fars som påminde om den som utspelade sig i alla de östeuropeiska länder som hamnade i den sovjetiska maktsfären.

I det Polen som Wajda växte upp i efter kriget fanns inte plats för nostalgi eller längtan till förkrigstidens borgerliga kultur och samhällsmodell. Hemmaarméns officerare och värld var i bästa fall uttryck för småreaktionär nostalgi. I värsta fall ansågs de vara fascistkollaboratörer och imperialistiska spioner. De behandlades därefter. Detta är också kontexten för Andrzej Wajdas debut under 1950-talet.

Men så hände det att den unge regissören i en kommunistisk diktatur ändå ville spela in filmer där folkets fiender, det vill säga den gamla hemmaarmén, spelade en huvudroll. Wajda personligen var för ung för att under kriget ha befunnit sig särskilt högt upp i hemmaarméns hierarki. Han var därför inte direkt förknippad med regimens fiender. Hans far däremot, var en av de polska officerare som, efter att Tyskland och Sovjet gjort gemensam sak och invaderat Polen i september 1939, fördes österut och sköts efter en kort tids fångenskap. Merparten av de tillfångatagna officerarna mördades kallblodigt under loppet av några dagar i skogarna runt Katyn, nära Smolensk. Partiaktiva, akademiker och andra framstående samhällsaktörer föll offer i en utrensning som syftade till att stympa förkrigstidens polska intelligentsia. Efter kriget skyllde Sovjetunionen på Nazi-Tyskland. Att ställa frågor om massakern var inget man såg med blida ögon på. Att göra en film om den var givetvis helt omöjligt så länge kommunisterna satt vid makten. Ämnet

”

Borgerlig dekadens, experimentella utsvävningar och menlöshet skulle motarbetas. Den polska konserten skulle vara uppbygglig och i linje med stalinismens social-realistiska dekret.

>>

”

Likt mörkret i slutet av kanaler-
na i Wajdas film
slutade det dåligt
för de polska
motståndskäm-
parna, även efter
krigsslutet.

FOTO: LASKI DIFFUSION/GETTY IMAGES

var för känsligt och dessutom vittnade massakern om förljugenheten i alliansen mellan de påstådda brödrafolken.

När Wajda väl spelade in *Katyn* (2007) var det en nödvändig uppgörelse för regissören. I långa och plågsamma scener visas hur polska officerare skjuts i bakhuvudet med en industriell effektivitet. Under hela livet hade regissören, likt många andra polacker, levt med stora frågetecken avseende det förflutna. Antingen visste man inte eller så misstänkte man men fick inte fråga. Historia var inget man petade i eller ifrågasatte. För Wajda var filmen ett redskap genom vilket han till slut kunde lägga händelserna till handlingarna.

Wajda betade av alla viktiga epoker och händelser i polsk historia och arbetade idogt och intensivt även kort inpå sin egen död. Inte oväntat återkom han ofta till kriget, ockupationen och vad det gjorde med polackerna som folk. Det var också hans krigstriologi, där *Kanal* ingick som den andra filmen, som gjorde honom till Polens största regissör. Det gav honom en särställning och frihet som var få förundade i det kommunistiska Polen. Wajda, som gjorde film under sextiofem av sina nittio år i livet, var ingen sentimental typ. Hans filmer var direkta, dramatiska och låg nära den verklighet som han skildrade.

Det är egentligen märkligt att Wajdas filmer var möjliga i den tid som rådde. I tredje delen av krigstriologin, *Aska och diamanter* (1958), troligtvis den film Wajda gjorde sig ett namn med utomlands, berättas om Maciej, en soldat från hemmaarmén som efter

kommunisternas makttillträde finner sig hemlös i ett land som inte är hans. De långa åren som partisan har varit förgäves. Kamraterna är döda, inget av det gamla landet finns kvar och alla omkring honom firar och talar sig varma för en ”ny ordning”. Den generation polacker som den unge Maciej tillhörde fick höra att ingen plats fanns för dem i det nya socialistiska Polen. Istället för att foga sig väljer Maciej att fortsätta på en redan inslagen väg och opponera sig mot en ny övermäktig ockupant.

Filmen var ingen tung kritik av den kommunistiska regimen. Filmens subversiva natur låg i att den överhuvudtaget tog upp frågan om hur förkrigsgenerationens rotlöshet såg ut i det nya Polen. Detta är också ett genomgående budskap i Wajdas filmer: det finns inget budskap. Ibland räcker det att en berättelse står på egna ben. Att filmen kunde klämmas igenom censuren hade både att göra med att Wajdas manus var så pass subtilt att det undvek att framställa de styrande i negativ dager. Kritiken mot ”den nya ordningen” fick sökas mellan raderna.

Under 1970-talet och tidigt 1980-tal var det många som i Wajda såg en representant för det goda Polen; ett fritt och stolt folk, en europeisk kulturnation som värnar friheten och anständigheten. Men Wajda var inte alltid en oppositionell eller på kant med kommunistregimen. Under det tidigare 1950-talet var han möjligen obekvämt, med aldrig någon som regimen verkligen uppfattade som ett hot. Dessutom, och detta är viktigt om man ska förstå oppositionell kultur under kommunistepoken: Spelade man in film under 1950-talet i Polen, oavsett om Stalin fortfarande levde, eller under det, för den tiden, ”liberala” klimatet under Władysław Gomułka strax efter Stalins död, så gjorde man det med kommunistregimens goda minne. Det satte spår i genombrottsfilmen *En generation* (1954) som bär flera mindre fördelaktiga drag av sin samtids kommunistiska historieskrivning. I filmen berättas om en arbetargrabbs erfarenheter i det ockuperade Warszawa. Representanterna för hemmaarméns underjordiska verkstäder, som tillverkade vapen till partisanerna, framställs som osympatiska småpåvar, uttryck för det gamla klassamhällets elände och förtryck. Detta medan de kommunistiska partisanerna framstod som hyggliga och samvetsgranna. Men *En generation* tillhör ett undantag i Wajdas filmografi.

Med tiden blev Wajda så stor att det inte spelade någon roll om han strök regimen med hårs eller inte. Till skillnad från Roman Polanski som emigrerade, delvis på grund av kritiken från de styrande gentemot debutfilmen *Kniven i vattnet* (1961), stannade Wajda och fortsatte att göra film. Efter uppmjukningen av filmcensuren under slutet av 1950-talet hårdnade klimatet igen under slutet av 1960-talet. Den statligt framdrivna antisemitismen gjorde att många av Wajdas kolleger förlorade jobbet och vissa filmer spelade Wajda för enkelhets skull in i utlandet. Under slutet av 1970-talet lättade dessutom det politiska trycket något för att därefter intensifieras under Solidaritetseran.

I sin sista film, *Powidoki* (2016) berättar Wajda om avantgardekonstnären Władysław Strzemiński som under slutet av 1940-talet hamnade på kant

Aska och diamanter.

FOTO: LASKI DIFFUSION/GETTY IMAGES

Kanal.

FOTO: ENTERTAINMENT PICTURES/TT

med stalinismens instrumentella och totalitära inställning till konsten. Borgerlig dekadens, experimentella utsvävningar och menlöshet skulle motarbetas. Den polska konsten skulle vara uppbygglig och i linje med stalinismens socialrealistiska dekret. Framförallt skulle konsten underställas folkets "behov".

Filmens tema är inte helt nytt för Wajda, även i klassikern *Mannen av Marmor* (1977) beskrivs stalinismens effekt på estetiken. I en minnesvärd scen beskriver en kommunistisk funktionär hur avbildningen av människan i det kapitalistiska samhället "helt tappar all form och skönhet" för att degenerera till absurd modernism och experimenterande. För Strzemiński, och får man även anta, Wajda, är konst något som ska vara ärligt och finnas för sin egen skull, inte för att fylla ett politiskt syfte. Det går inte att undvika förstå filmen delvis som en subtil kommentar av Polens utveckling i vår egen samtid. Med den betydande skillnaden att det idag är gapiga nationalister som söker underställa konsten nationella och religiösa målsättningar.

Trots att Wajda är 1900-talets främsta polska regissör är han idag inte helt omfamnad av dagens nationalistiska etablissemang i Polen. Wajda var tveklöst en polsk patriot. En polack som aldrig, varken personligen eller artistiskt, helt kunde lösgöra sig från Europas och Polens blodiga 1900-tal. Men hans patriotism ska aldrig sammanblandas med chauvinism och det nationalistiska bröl som nuförtiden ofta hörs från Polen. Sann (och positiv) patriotism, hävdade Wajda, var att göra något gemensamt och inkluderande, att förena sina krafter för att nedkämpa något i en gemenskap, inte bara att manifestera och demonstrera. Piken mot många inom det nationalistiska lägret i Polen idag går inte att ta miste på.

Om det är något som präglar samtida polsk patriotism är det dess bombastiska tonläge och menlösa posering. För Wajda, som deltagit i kriget och kämpat för Polens oberoende, visserligen i den undanskymda rollen som kurir mellan befäl, var patriotism något som utfördes i praktisk

handling, inte en pose. I en av de sista intervjuerna med Wajda förklarade regissören bestämt att: "Polsk nationalism är ett stort problem." Problemet är så allvarligt, hävdade han vidare, att det utgör "ett dödligt hot för landet".

Man skulle tro att någon som på så nära håll upplevt 1900-talets fascistiska och kommunistiska förbrytelser skulle blivit bitter eller resignerad. Men så var inte fallet. Han hyste stort hopp till den europeiska unionen, gränsöverskridande samarbete och demokrati. Och framförallt uttryckte han tilltro till att den polska nationen kunde gå starkt ur alla sina motgångar och fullt ut delta i demokrati och marknadsekonomi. När Wajda fick en Oscar för sitt värv som regissör tackade han Polens amerikanska vänner för att de hjälpt Polen att återförenas med den demokratiska världen och "den västerländska civilisationen, dess institutioner och säkerhetsstrukturer". När hörde man senast en svensk kulturpersonlighet lovprisa deltagandet i den västerländska civilisationen?

Förtryck och ofrihet hade gjort Wajda till en nykter betraktare av samtiden och historien. Han hade inte tid att småsint leta efter brister i konsumtionssamhället eller vända sig inåt i navelskådande excesser. Det fanns heller inte i hans arbete inävt psykologiserande eller letande efter dolda fel i det demokratiska samhällssystemet. Wajdas filmer kunde vara drömska, suggestiva och mörka men de kompromissade inte med huvudsyftet att berätta en faktisk och oförfalskad historia.

För Wajda fanns alltid tillräckligt med förtryck och tragik i det manifesta och historiska som vändade på att skildras. En majoritet av hans filmer handlade därför, direkt eller indirekt, om människor klämda mellan historiens kugghjul. Vill man förstå Polen, Europa och vad som händer när grandiosa idéer kollapsar över enskilda människor och tillintetgör hela länder ska man se Wajda. Det är inte bara en viktig historielektion utan även en upplevelse av stor konst i en demokratisk och frihetlig anda som föddes ur askan av den europeiska civilisationen. ✿

”

Trots att Wajda är 1900-talets främsta polska regissör är han idag inte helt omfamnad av dagens nationalistiska etablissemang i Polen.

Efter orkanen Matthews framfart byggs Haiti åter upp. Men bristen på ekonomisk och politisk stabilitet gör att det är svårt att se annat än mörkt på landets framtid.

Landet som Gud glömde

Sten Ask och Mats Lundahl

Nu har det hänt igen. För drygt sex år sedan ödelades Haitis huvudstad Port-au-Prince av en jordbävning som dödade mellan 65 000 och 112 000 människor. Nu har landet drabbats av orkanen Matthew. Haitis geografiska läge är sådant att orkaner passerar med jämna mellanrum, inte mindre än 34 gånger under 1900-talet, varav 15 under 1990-talet. Under 2008 drog fyra orkaner över Haiti, med massiv förödelse som följd.

Rapporterna i medierna koncentreras på den omedelbara katastrofen. Svält och kole-
ra hotar. Haiti är i akut behov av hjälp från det internationella givarsamfundet. I det korta perspektivet är problemet ett logistikproblem: förnödenheter, medicin och tak över huvudet. Det gick att klara det omedelbara efter jordbävningen och det borde gå nu också, bara man vill, även om de geografiska förutsättningarna är besvärliga.

Därefter gäller det att börja återuppbyggnaden. Av erfarenheterna från 2010 att döma kommer det att bli betydligt svårare. De vanliga människorna fick helt enkelt ta sitt öde i egna händer och göra vad de kunde med de resurser de hade. Haiti utlovades nästan 10 miljarder dollar i hjälp under tre år. I slutet av 2012 hade dock endast drygt hälften betalats ut, därefter går det inte att få några heltäckande uppgifter, och att få reda på vad som faktiskt gjorts är omöjligt. Ingen kontrollerar. Halveringstiden på rubrikstorleken för nyheter om Haiti är kort och 2016 är rubrikerna betydligt mindre än 2010.

Efter 2010 gick mycket av hjälpen via icke statliga organisationer – det finns skrämmande många i Haiti, runt 10 000 – och via amerikanska företag, vilket föranledde

kritik från haitiskt håll. Den här gången har haitierna sagt ifrån att de själva vill använda de pengar som kommer in. Tidpunkten är emellertid inte den bästa. Haiti saknar både en folkvald president och en reguljär regering, och parlamentet är långt ifrån fulltaligt. Under 2011, 2013 och 2015 löpte mandatet för en tredjedel av senatorerna ut varje år, 2015 dessutom alla mandat i deputeradekammaren, och i början av 2016 klev president Michel Martelly av sitt ämbete. Senatens talman Jocelerme Privert svors in som provisorisk president, men hans mandat gick ut på att se till att valen genomfördes och det löpte ut i mitten av juni. Han sitter dock fortfarande kvar, i ett politiskt limbo.

Det är viktigt att Haiti så snart som möjligt får en fungerande regering. I den första valomgången – delar av parlamentet – i augusti 2015 röstade bara 18 %, under en valdag präglad av valfusk, våld och oegentligheter. Den andra valomgången, i oktober, var ännu värre. Då skulle även en ny president väljas, bland 54 kandidater. Valdeltagandet var 29 %, antalet partier 128. Alla dessa partier hade rätt till egna valobservatörer och funktionärer, som tilläts rösta utanför sina egna valkretsar, mot uppvisade av ett speciellt kort. Över 915 000 sådana kort hade delats ut, att jämföras med totalt 1,7 miljoner röster. Korten blev handelsvaror och partirepresentanterna röstade flera gånger. En oberoende granskningskommission kunde konstatera att endast 8 % av rösterna var korrekt avgivna. Till sist beslöts att valet måste göras om. Datum har skjutits fram lite i taget, senast på grund av orkanen, men nu är det bestämt till den 20 november, med en andra omgång den 29 januari om ingen kandidat får mer än 50 procent, vilket knappast är troligt.

Frågan är när Haiti kan räkna med att ha en konstitutionell regering på plats. Det kan

”

Det personliga intresset har alltid dominerat politiken i Haiti. Makt är pengar, för mig och mina kompisar.

FOTO: THOMAS LOHNES/GETTY IMAGES

dröja länge, kanske upp till ett år, och hur kommer den regeringen att se ut? Tyvärr har presidentkandidater i Haiti oftast det gemensamt med Donald Trump att de lovar att bara de blir valda så fixar de allt. Tyvärr har de också gemensamt med Trump att de ljuger ohämmat. Medborgarna är bara intressanta när det är valår. Däremellan får de klara sig själva bäst de kan. Det personliga intresset har alltid dominerat politiken i Haiti. Makt är pengar, för mig och mina kompisar.

Den enda långsiktiga garantin för att Haiti ska kunna hantera framtida naturkatastrofer är att ekonomin utvecklas på ett sätt som gör det möjligt för vanliga människor att bygga anständiga bostäder och för staten att garantera fysisk infrastruktur och en organisation som är proaktiv. Idag lever nästan en fjärdedel av alla haitier på en nivå som inte ens garanterar tillräckligt med mat för dagen. I en sådan situation blir organiserad katastrofberedskap en lyxvara. Och de resurser som finns är starkt koncentrerade till de högre inkomstskikten. Haitis inkomstfördelning är den mest ojämna i Latinamerika och Karibien.

Det är illusoriskt att tro att elitskiktet skulle gå med på en drastisk omfördelning.

På sikt ligger lösningen i tillväxt, arbeten och en socialpolitik som riktas direkt till de fattigaste. Haiti har ett av de värsta jorderosionsproblemen i världen och jordbruket bedrivs på allt mindre jordplättar. De flesta fattiga återfinns på landsbygden, där inkomsterna tenderar att sjunka över tiden. Nyckeln till högre inkomster går via ett avlönat arbete i städerna, där hälften av befolkningen bor, men det är långt ifrån alla som lyckas få jobb. Den urbana arbetslösheten ligger på 40 procent. Utan de pengar som haitier i utlandet skickar hem (motsvarande 20 procent av BNP) skulle situationen vara outhärdlig.

Att skapa sysselsättning är svårt. Den mest dynamiska delen av den haitiska ekonomin under senare år har varit beklädnadsindustrin. Den arbetar i speciella exportzoner i huvudstaden och på två ställen i norra Haiti. Förhoppningarna har varit stora att den skulle kunna expandera och bidra till sysselsättningen, men de har kommit på skam. Ingen vill investera i Haiti. Landet ligger nära botten på Transparency Internationals korruptionsindex och Världsbankens Ease of doing business-index. Det är krångligt, farligt och dumt att riskera pengar i Hai-

ti. Den låga lönenivån kompenserar inte för detta. På sikt måste också utbildningsnivån ökas. Annars sitter Haiti fast i en låginkomstfälla. Men en god utbildning är samtidigt den bästa biljetten till utlandet. De som stannar kvar hemma blir beroende av att emigranterna skickar hem pengar. Frågan är bara hur många generationer det tar innan trädarna med hemlandet klipps.

Det är inte lätt att vara optimistisk beträffande Haitis framtid. Landet har svårt att klara sin försörjning och de regeringar det haft ända sedan självständigheten 1804 har främst varit inriktade på plundring. Haiti är ett av de fattigaste länderna i världen, och som om det inte räckte drabbas det av naturkatastrofer med skräckinjagande regelbundenhet. Haiti är landet som Gud glömde. Det har ingen internationell betydelse. Omvärlden visar intresse när den är tvungen, annars inte. Den ekonomiska bilden är dyster – tyvärr också den moraliska.

Sten Ask var Sveriges Haitiambassadör 2005–2010.

Mats Lundahl är professor emeritus i utvecklingsekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm och associerad forskare vid Latinamerikainstitutet på Stockholms universitet.

TEMA

IMPERIETS FALL

För 25 år sedan inträffade en av 1990-talets mest omvälvande politiska händelser: Sovjetunionen upplöstes. Den ena av kalla krigets giganter gick hädan. Hur gick det till? Vad har det fått för följder för Sverige och övriga väst? Hur mycket av Sovjet finns kvar i dagens Ryssland?

Så föll imperiet

Hur gick det till när Sovjetunionen gick mot sitt slut?
 Intervjuer med nyckelpersoner visar hur systemets
 inneboende svagheter ledde till dess undergång.

Av Peter Johnsson

Det var den 8 december år 1991. Det sovjetiska imperiets historia gick mot sitt definitiva slut. Den näst sista akten utspelade sig denna dag i Belavezjaskaja Pusjtja i västra delen av Belarus, ett unikt naturområde med hemvist för Europas bisonoxar, de mäktiga visenterna.

Under århundraden hade detta vidsträckta skogsområde med sin rika fauna varit ett begärligt tillflyktsområde för Litauens furstar, Polens kungar, de ryska tsarerna och de sovjetiska dignitärerna. Stalin och Chrusjtjov nyttjade båda herrgården och under Leonid Breznevjs långa tid vid makten kom anläggningarna att byggas ut och delvis moderniseras. Det var till denna herrgård som dåvarande belarusiske statschefen Stanislau Sjusjkevitj i december 1991 bjöd in Boris Jeltsin, nybliven rysk president och Leonid Kravtjuk, nybliven president för Ukraina. Med sig hade var och en sina premiärministrar, i Rysslands fall också Jeltsins statssekreterare Gennadij Burbulis.

Sovjetunionen befann sig i kris. Militära konflikter hade stått på dagordningen mer än en gång sedan Michail Gorbatsjov tagit över posten som det sovjetiska imperiets ledare. Han hade nödgat därtill av den historiska utvecklingen tvingats släppa greppet över lydstaterna i Centraleuropa och han hade, om än motvilligt, gått med på att de två tyska staterna skulle återförenas.

Inom den sovjetiska unionen vägrade däremot Michail Gorbatsjov att ge efter. Hans politiska mål var att styra över ett reformerat Sovjetunionen. Från sin nya post som president försökte han övertala motsträviga regionala ledare runt om i den vidsträckta och mångnationella unionen att acceptera hans plan på ett nytt unionskontrakt under Moskvas ledning. Gång efter annan samlade Michail Gorbatsjov under Sovjetunionens sista år ledarna för de olika republikerna till överläggningar i denna fråga i Novo Ogarjovo i Moskva.

Den sista överläggningen hade ägt rum den 20 oktober 1991. "Vi samlades i en av konferenssalarna och Michail Gorbatsjov delade ut det senaste förslaget till ett nytt unionsfördrag", berättar Stanislau Sjusjkevitj, som i egenskap av nybliven statschef i Belarus för andra gången deltog i dessa möten i Novo Ogarjovo:

– Jag läste igenom utkastet, och förstod genast att det var helt oacceptabelt ... det talades om en konfederation men i verkligheten

var det en bibehållen federativ statsbildning, styrd från Kreml med Gorbatsjov själv som president.

– Efter mig tog Boris Jeltsin till orda och liksom jag förkastade han det framlagda förslaget.

– Gorbatsjov blev mäkta upprörd. Utan ett ord reste han sig och försvann vredgad ut ur konferensrummet.

– Vi satt alla tysta, dock inte helt förvånade.

– Stanislau Stanislavovitj, sade Uzbekistans president Islam Karimov, kan inte Ni gå och leta reda på honom och förmå honom att komma tillbaka?

– Så kom det sig att jag tillsammans med Boris Nikolajevitj Jeltsin gick iväg för att leta efter Gorbatsjov. Vi hittade honom i ett mindre rum lite längre bort. Vi satte oss ned, pratade och drack en liten konjak innan vi återvände tillsammans. Men något mer hände inte. Detta det sista mötet i Novo Ogarjovo avslutades utan något som helst beslut.

Det var under den korta vandringen i korridorerna för att leta reda på Gorbatsjov som Sjusjkevitj och Jeltsin kom överens om att träffas i Minsk. Den främsta orsaken, hävdar Sjusjkevitj, den ekonomiska krisen:

– Vintern stod och knackade på dörren. Varifrån skulle vi få gas? Olja?

– Ryssland hade genom politiska beslut lagt under sig de råvarutillgångar som tidigare tillhört Sovjetunionen men befann sig inom den ryska rådsrepublikens territorium. Vår tanke var att vi måste komma överens med Jeltsin om hur vi skulle lösa de brännande ekonomiska problem som väntade oss vintern 1991–1992. Vår tanke var att inbegripa också Ukraina i denna diskussion och Kebabtj och jag hade kommit överens om att jag försöker prata med Boris Jeltsin och han med Leonid Kravtjuk.

Jag har genomfört ett flertal intervjuer med nyckelpersonerna från mötet i Novo Ogarjovo om vad hände både där och en och en halv månad senare i Viskula. Deras ord och minnen går ibland isär. Säkert är dock att den 20 oktober 1991 i Novo Ogarjovo bröt förhandlingarna om ett nytt unionsfördrag samman.

>>

IMPERIETS FALL

FOTO: ART ZAMUR / GETTY IMAGES

Det fredliga svar på den kris som Sovjetunionen befann sig i hösten och förvintern 1991 kom från det möte i jaktstället i Belavejskaja Pusjtja den 8 december dit det sovjetiska imperiets högste chef, president Michail Gorbatsjov inte ens var inbjuden.

Deltagarna, däribland värden för mötet, Belarus dåvarande statschef Stanislau Sjusjkevitj, hävdar än idag att ingen av dem hade någon färdig plan inför mötet. Det enda vi visste, säger Stanislau Sjusjkevitj var att vi som ledare för de tre viktigaste rådsrepublikerna var tvungna att träffas för att diskutera den ohållbara situationen. Leonid Kravtjuk skriver dock i sina memoarer att Sjusjkevitj före mötet meddelade honom att Gorbatsjov och Jeltsin skulle ha ett nytt förslag till unionskontrakt med sig.

Mötet i Viskula inleddes den 7 december. Nästa dags eftermiddag låg det historiska dokumentet klart för undertecknande. I *preambula*n hette det i all korthet att "härmed har Sovjetunionen upphört att existera som geopolitisk realitet och som ett subjekt enligt internationell lag".

De tre staterna deklarerade att i dess ställe bilda ett *Samväldje av oberoende stater*. Man garanterade varandra länders gränser och man skrev in i dokumentet att såväl Ukraina som Belarus var beredda att förstöra sina kärnvaopen.

På begäran av Leonid Kravtjuk hade mötet i Belarus uppskittats till början av december. Anledningen var att Kravtjuk ville avvakta en planerad folkomröstning om landets självständighet liksom valet till ett nyinrättat presidentämbete. Såväl folkomröstningen som presidentvalet ägde rum den 1 december 1991. Av Ukrainas väljare röstade 91 procent för landets självständighet och Leonid Makarovitj Kravtjuk utsågs till det självständiga Ukrainas förste president med ett väljarstöd på hela 62 procent. Det var därför en politiskt stark Leonid Kravtjuk som en vecka senare gav sig iväg till det historiska mötet i Viskula:

– Boris Jeltsin frågade mig om jag kunde tänka mig att skriva under ett nytt unionsfördrag.

– Mitt svar var klart: Det är inte längre möjligt eftersom Ukraina i en folkomröstning förklarar sig självständigt.

Efter en måltid förflyttade man sig en trappa upp, till det största rummet i Boris Jeltsins svit. Samtliga inblandade säger att beslutet

Viksula herrgård den 8 december 1991: Sovjetunionens dödsdom signeras.

"Det som fullbordades år 1991 var därmed den största geopolitiska revolutionen i Europa och på den eurasiatiska kontinenten sedan 1600-talet och 1700-talet."

om att formellt upplösa Sovjetunionen fattades vid sittande bord. De jag talat med är också överens om att det var Gennadij Burbulis som formulerade den avgörande meningen om att unionen skulle upplösas. Han hänvisade till att de hade rätt att göra detta eftersom de tre staterna 1922 var grundarna till den sovjetiska unionen.

Boris Jeltsin lyfte sedan telefonen för att ringa USA:s president George W.H. Bush. Bush lyssnade, tackade för informationen men kommenterade den ej. Stanislau Sjusjkevitj ringde till Michail Gorbatsjov som dock först ej fanns tillgänglig. Sovjetunionens president som med några namnteckningar förlorat sitt land fick därför, till historiens ironi, vetskap om sitt och sitt lands öde senare än USA:s president. Han skrek i luren och vägrade ge tapp. I ett sista försök att rädda Lenins skapelse försökte han uppmana Unionens övriga republiker att motsätta sig upplösningen och istället acceptera hans senaste förslag till ett nytt unionskontrakt.

Leonid Kravtjuk återvände med sitt plan till Kiev. För säkerhets skull gav han sin pilot order om att inte anmäla den verkliga flygrutten. Istället för Kiev uppgav de Moskva som destination. Ett beslut som talar för sig själv.

De tre ledarna hade kommit överens om att Jeltsin ensam skulle träffa Gorbatsjov i Moskva. På morgonen den 9 december ringde emellertid chefen för Gorbatsjovs administration till Kravtjuk och krävde att han omedelbart skulle bege sig till Moskva. Stanislau Sjusjkevitj är redan på väg, fick Kravtjuk höra:

– Jag ringde upp Sjusjkevitj i Minsk som tackade för informationen. Att jag är

på väg till Moskva har jag inte fått veta förrän nu, fick Kravtjuk veta.

Gorbatsjov var överspelad. Den 12 december ratificerade Rysslands parlament överenskommelsen från Belavejskaja Pusjtja. Dagen efter gjorde Belarus och Ukraina detsamma. En vecka senare undertecknade ledarna för Armenien, Azerbajdzjan, Kirgistan, Turkmenistan, Tadzjikistan, Uzbekistan, Moldova och Kazachstan tillsammans med Ryssland, Belarus och Ukraina vid ett möte i Alma Ata i Kazachstan Unionens upplösning. Georgien och de tre baltiska staterna som på egen hand redan tidigare lämnat unionen brydde sig ej om att närvara Alma Ata och vägrade också att ingå i det nya Samväldje av Oberoende Stater som genom överenskommelsen i Alma Ata nu, formellt, uppstod ur gruset efter det sovjetiska imperiet.

Den 25 december tvingades så Michail Gorbatsjov kasta in handduken och avgå från presidentposten i en stat som ej längre existerade. Den sovjetiska fanan halades från Kreml. Ett imperium hade gått i graven. I dess ställe erhöll Eurasien femton nya länder. Det som fullbordades år 1991 var därmed den största geopolitiska revolutionen i Europa och på den eurasiatiska kontinenten sedan 1600-talet och 1700-talet.

Det har hävdats att Sovjetunionen föll samman på grund av yttre påtryckningar, då framförallt på grund av Ronald Reagans politik. Denna spelade säkert en roll, liksom det för Sovjet olycksaliga kriget i Afghanistan. Det var likväl systemets inneboende historiska och strukturella svagheter som banade väg för dess undergång. Det kommunistiska totalitära systemet var oförenligt med västerländsk demokrati och det förmådde heller aldrig att tillgodose medborgarna behov av all dagliga varor. När Michail Gorbatsjov den 11 mars 1985 utsågs till det sovjetiska kommunistpartiets

IMPERIETS FALL

Sovjetiska styrkor i Vilnius, januari 1991.

FOTO: PETER ANDREWS/TT

sjunde generalsekreterare var hans uppgift att rätta upp ett system som befanns sig i djup kris, inte minst ekonomiskt.

Gorbatjovs stora förtjänst var att han initierade förändringar som han själv inte kunde kontrollera. Till de andra politiker inom den sovjetiska unionen som var avgörande aktörer i detta drama hörde Boris Jeltsin, Leonid Kravtjuk, Vytautas Landsbergis, Algirdas Brazauskas och Marijonas Misiukonis. Var och en av dem tog viktiga och ofta modiga beslut i kritiska situationer. De hade stöd av en massiv folklig opinion. Sovjetunionens upplösning är historien om samspelet mellan alla dessa faktorer.

Michail Gorbatjovs slagord om en ”rekonstruktion” av det ekonomiska systemet är välkänd: *perestrojka*. Gorbatjovs ekonomiska politik slutade i en katastrof: tomma hyllor i butikerna och oändliga köer. 1989 tvingades Sovjet importera över 40 miljoner ton spannmål. I ett land med den största brukade åkerarealen i hela världen och med 16 gånger fler skördetröskor än USA bakades varannan brödlimpa av importerad spannmål! Michail Gorbatjovs nästa slagord blev glasnost – öppenhet. Han hade förstått att något nytt var nödvändigt för att rädda kommunismen. Gorbatjov gick härvid längre än någon annan generalsekreterare före honom.

Glasnost öppnade vägen, först för en friare debatt i samhället, därefter för en politisk reform som kom att underminera kommunistpartiets enväldiga makt: inrättandet av de folkdeputerades kongress. Denna hade över 2 250 deputerade varav 1 500 utsågs i direkta och hemliga val i hela unionen. Kongressen skulle i sin tur utse

ett nytt sovjetiskt parlament. Posten som parlamentets ordförande och i praktiken Sovjetunionens president var vikt för partiets generalsekreterare, dvs Michail Gorbatjov. Kanske var Gorbatjov naiv, kanske en kommunistisk idealist. Det visade sig att kommunistpartiet inte kunde kontrollera valen någonstans i unionen. När kongressen samlades fanns bland delegaterna en demokratisk opposition, beredd att utmana Michail Gorbatjovs försiktiga försök till en reformering av unionen.

I det sovjetiska imperiets utkanter förstod såväl den demokratiska oppositionen som flera av ledarna för de lokala kommunistpartierna att en ny tid hade anlänt. Här var det Polen med sin starka tradition av uppror mot rysk övermakt som först frigjorde sig från Sovjet och i val till sejmen den 4 juni 1989 monterade ned det kommunistiska systemet. Ett drygt halvår senare var kommunisterna borta från makten i hela Östeuropa. Natten mellan den 8 och 9 november blev symbolisk när Brandenburger Tor öppnades i Berlin och Berlinmuren därmed rasade. Två veckor senare föreslog Helmut Kohl att Tyskland borde återförenas. I juli 1990 var fördraget undertecknat och den 4 oktober Tyskland återförenat. Sovjets soldater inledde sin reträtt från den mark man ockuperat 1945. Till Michail Gorbatjovs förtjänster hör att han redan 1987 under sitt besök i Polen hade förklarat att varje land nu hade rätt att välja sin egen väg. I praktiken hade dock Sovjet när kommunismen rasade samman som ett korthus i Östeuropa ingen möjlighet att ingripa militärt. Man hade redan fullt upp på den egna gården.

1990 hade detta nationella uppvaknande runt om i unionen också nått Ryssland. Här var det Boris Jeltsin som blev den »

Boris Jeltsin ledde motståndet.

FOTO: ALAIN NOGUES/GETTY IMAGES

IMPERIETS FALL

samlade politikern. Också han fick ett massivt stöd av befolkningen, framförallt i Moskva. Han utsågs till det nyvalda ryska parlamentets ordförande och i juni 1990 förklarade Ryssland sig för en "suverän" stat. Detta betydde att Ryssland själv skulle styra över sina naturtillgångar att ryska lagar var överordnade de sovjetiska. Snart följde Ukraina, Belarus och flera andra republiker efter. Litauen hade redan i mars 1990 gått ett steg längre. Det demokratiskt nyvalda parlamentet utropade den 11 mars fullständig självständighet.

Det "yttre" imperiet hade gått förlorat 1989. Det "inre" vägrade däremot Michail Gorbatsjov att släppa ifrån sig frivilligt. Han varnade i sina tal "nationalisterna och chauvinisterna" runt om i unionen för att "de inte skulle hysa några som helst illusioner". Natten mellan den 12 och 13 januari 1991 lät han stridsvagnarna rulla. I Riga intogs tv-tornet och inrikesministeriet. En marionettregering utropades. I Vilnius stod tusentals människor och vaktade parlamentet som var omgivet av barrikader. Uppe i sitt ämbetsrum på första våningen satt Vytautas Landsbergis. En natt några dagar tidigare, när jag besökte Landsbergis, kom chefen för Sovjetunionens trupper i Litauen upp och överlämnade ett ultimatum från Gorbatsjov i vilket denne krävde att självständigheten skulle återkallas. Jag minns hur Landsbergis läste upp det för mig och bara skrattade åt Gorbatsjovs naivitet. Några dagar senare var Warszawapakten överbefälhavare, general Valentin Varennikov, på plats.

När stridsvagnarna natten mellan den 12 och 13 rullade in i staden ringde Gorbatsjovs inrikesminister Boris Pugo till Litauens inrikesminister, överste Marijonas Misiukonas och beordrade honom att överlämna byggnaden till de sovjetiska trupperna. "De är välkomna", svarade Misiukonas som själv hade en kalasjnikov på sitt skrivbord:

– Vi är beväpnade och vi är beredda att försvara oss.

Ett par dagar tidigare hade han tagit emot mig med ett träsärd i handen som han fått av ett av sina barnbarn. Uppfostrad i Sovjetunionen och med en lång karriär inom KGB bakom sig var han i grunden, liksom många andra "kommunist" runt om i den sovjetiska unionen, när historiens vingslag ändrades, i grunden en nationell patriot. Fjorton oskyldiga människor fick sätta livet till, de fästas upp vid tv-tornet som de sovjetiska trupperna intog.

Vytautas Landsbergis försökte förgäves under natten nå Michail Gorbatsjov per telefon. "Han sover och vi får inte väcka honom", blev svaret. Boris Jeltsin blev däremot väckt när Landsbergis ringde. Han lovade att göra allt vad som stod i hans makt för att avstyra aktionen. Jeltsin berättade senare för Landsbergis att också han ringde Gorbatsjov – som ej sov.

Bara några timmar efter telefonsamtalet från Landsbergis flög Jeltsin till Tallinn, också där var parlamentet omringat av sovjetiska trupper. Dagen efter framträdde han på en presskonferens och uppmanade soldaterna att inte lyda order. Istället försvarade Jeltsin nu offentligt de baltiska staternas rätt till självständighet. Den militära attack som inleddes klockan två på natten till den 13 januari kom av sig. Denna natt – då historien kunde tagit en annan vändning – var det Boris Jeltsin, Vytautas Landsbergis och Marijonas Misiukonas som, tillsammans med folket, var hjältarna; inte den nyblivne fredspristagaren Michail Gorbatsjov.

Kampen mellan Boris Jeltsin och Michail Gorbatsjov gick nu in i ett avgörande skede. Gorbatsjov, som alltmer lutade sig åt de konservativa kommunisterna, försökte få Jeltsin avsatt från posten som ordförande i det ryska parlamentet. Han försökte också förbjuda demonstrationer i Moskva till stöd för Jeltsin. Något som totalt misslyckades när 200 000 människor slöt upp till demonstrationerna. Jeltsin flyttade istället fram sina positioner och i juni 1991 valdes han till Rysslands president i direkta och allmänna val. Gorbatsjov skulle denna sommar inte ens kunna drömma om ett sådant folkligt stöd.

Nästa scen i detta drama utspelades i augusti samma år. Gorbatsjov hade redan tidigare börjat luta sig på de konservativa krafterna inom kommunistpartiet. Samtidigt hoppades han fortfarande på att något slag av nytt unionskontrakt skulle kunna undertecknas, detta trots att såväl de baltiska staterna som Georgien redan hoppat av varje försök till sådana förhandlingar. Den 19 augusti – Michail Gorbatsjov var på semester med sin familj på Krim – slog kuppmännen till i Moskva. Åtta politiker – däribland Sovjetunionens vice president, premiärministern, försvarsministern, inrikesministern och chefen för KGB, alla män som Gorbatsjov tillsatt – stod i spetsen för kuppen. Det är möjligt att de ansåg att de skulle kunna få åtminstone Gorbatsjovs tysta medgivande till kuppen.

Han isolerades i sin villa på Krim och en delegation skickades dit för att övertala honom att stödja kuppen. Gorbatsjov vägrade.

I Kiev vägrade samtidigt Leonid Kravtjuk att ge efter för general Valentin Varennikovs krav på att han skulle utlysa undantagstillstånd i stora delar av Ukraina.

Den stora hjälten denna dag var emellertid Boris Jeltsin som från sin datja i Moskvas utkant omedelbart gav sig in till stadens centrum för att leda motståndet mot kuppmakarna. Med sig hade

han en handskriven appell som manade folket till generalstrejk. Välkänd är bilden av Boris Jeltsin när han utanför det ryska parlamentet klivit upp på en av stridsvagnarna och läser upp sin kortfattade uppmaning. Snett bakom honom stod Gennadij Burbulis som några månader senare i Viskulas herrgård formulerade den mening som beseglade den sovjetiska unionen.

Militärkuppen var märkvärdigt amatörmässig. Kanske beror det på att de inte räknat med ett motstånd, vare sig från Gorbatsjov, Kravtjuk eller Jeltsin och därmed ej heller från folket och de egna soldaterna. Michail Gorbatsjov återvände till Moskva, upphämtad av Boris Jeltsins närmaste män. En sista gång försökte han sedan med mötet i Novo Ogarjovo den 20 oktober lappa ihop unionen.

I Kiev röstade parlamentet redan den 24 augusti – med en överväldigande majoritet för landets självständighet. Under den vecka som följde utropade ytterligare fem republiker, däribland Belarus, sin självständighet. En dryg månad senare – den 1 december godkändes den ukrainska självständigheten i en folkomröstning och Leonid Kravtjuk utsågs i allmänna val till det fria Ukrainas första president. Därmed var i praktiken Sovjetunionen upplöst redan innan Stanislav Sjusjkevitsj, Boris Jeltsin och Leonid Kravtjuk signerade dödsdomen i Viskulas herrgård den 8 december 1991.

Peter Johnsson är historiker, författare och journalist.

Husbondens röst

När Sovjetunionen upplöstes förlorade samtidigt kommunistpartiet sitt inflytande. Kontinuiteteten i rysk politik företrädts av säkerhetstjänsten.

Av Kristian Gerner

Varför framträder Ryssland under president Putin som en nytugåva av Sovjetunionen? Är det en ny upplaga av ett gammalt drama, en tragedi som har återkommit som en fars? Förhåller sig Putin till Lenin som Napoleon III förhöll sig till den förste Napoleon enligt Karl Marx i pamfletten *Louis Bonapartes 18 Brumaire*?

Att dra linjen Gorbatsjov-Jeltsin-Putin förefaller vara relevant när man vill förklara hur utvecklingen har kunnat gå från Gorbatsjovs glasnost och perestrojka till auktoritärt styre, till Putins "maktvertikal" och "suveräna demokrati". Men det är faktiskt mera relevant att dra en linje Berija-Andropov-Putin. Den sovjetiska säkerhetstjänsten levde och verkade inom kommunistpartiet, inte vid sidan av. Det är säkerhetstjänsten som företräder kontinuiteten i den ryska politiska historien efter enväldshärskaren Stalins bortgång i mars år 1953.

Lavrentij Berija var chef för säkerhetstjänsten NKVD och dess efterföljare MVD från 1938 fram till 1953. När de sovjetiska arkiven hade öppnats och nya historiska fakta kommit på bordet kallade den italienske Rysslandskännaren Piero Ostellino Berija "den liberala stalinisten" och beskrev honom som en förelöpare till reformatorn Michail Gorbatsjov. I samma ögonblick som Stalin avled lanserade nämligen den blodbesudlade chefen för säkerhetstjänsten ett reformprogram som syftade till att åstadkomma en stat utan planekonomi och tvångsarbete och öppen mot omvärlden. Men när Berijas uppmaning till DDR:s ledning att överge det socialistiska projektet istället ledde till arbetaruppror i Berlin och det sovjetiska systemet plötsligt verkade hotat fann Nikita Chrusjtjov och majoriteten av den sovjetiska ledningen för gott att avlägsna Berija från makten. Han arresterades i juni och avrättades julen 1953. Chrusjtjov övertog Berijas program, minus Tysklandspolitiken, under slagorden "avstalinisering" och "fredlig samexistens".

Berijas reformpolitik betingades inte av humanism eller omsorg om de sovjetiska medborgarna. Som chef för inrikes och utrikes informationsinhämtning visste han dels att landet befann sig på

gränsen till sammanbrott, dels att USA och Nato inte planerade något kärnvapenkrig mot Sovjetunionen. Berija var den bäst informerade i hela den sovjetiska ledningen. Han avsattes därför att flertalet av de andra Sovjetledarna ansåg att han hade gått för långt och att hans linje i Tysklandsfrågan kunde leda till det sovjetiska imperiets sammanbrott.

Berijas roll som "polisen som blev liberal" antogs många år senare av Jurij Andropov. Denne var chef för säkerhetstjänsten från 1967 till 1982, då han efterträdde Leonid Brezjnev som generalsekreterare för kommunistpartiet och landets ledare. Andropov var en Berija i ny upplaga men också Michail Gorbatsjovs vän, mentor och förelöpare. Gorbatsjov skriver i sina memoarer att Andropovs korta tid som generalsekreterare från november 1982 till februari 1984 skapade förväntningar hos folket på "övergripande och mera djupgående förändringar". Emellertid var Andropov enligt Gorbatsjov systemets fänge, och han kunde knappast förändra det i grunden. "Nej, Andropov skulle inte ha gjort några radikala förändringar, lika lite som Chrusjtjov kunde det", menar Gorbatsjov.

Under Andropovs femton år som chef för KBG moderniserades organisationen på två sätt. Dels gick han in för begränsad och preciserad terror mot individer som öppet uppträdde som radikala kritiker av kommunistpartiets sätt att styra. Det var inte längre fråga om godtycklig massterror. Dels gjorde han den från västvärlden inlånade samhällsvetenskapen, särskilt ekonomisk vetenskap och sociologi, till ett instrument för analys av dysfunktionerna i den sovjetiska ekonomin och de sociala missförhållandena. De väsentliga, om man så vill potentiellt uppseendeväckande forskningsresultaten fick bara KBGs ledning tillgång till, det vill säga den forskning som klargjorde hur djupt irrationell planekonomin var, hur omfattande miljöförstöringen hade blivit, och hur hög barnadödligheten och hur djupt försupna de ryska männen var.

>>

IMPERIETS FALL

Jurij Andropov – reformerna blev aldrig av.

FOTO: FINE ART IMAGE/TT

Min hustru och jag fick i samband med våra forskningar om respektive samhällsförhållanden och miljöförändringar i Sovjetunionen på 1970-talet för oss hjälpavväckande uppgifter om missförhållandena i landet men när vi undrade var man kunde läsa svart på vitt om detta fick vi nöja oss med upplysningen "de kritiska forskningsrapporterna går till Organen", det vill säga KGB – och sedan fick vi tips om vilka tryckta artiklar vi skulle läsa mellan raderna i.

ibland fick vi av sovjetiska kolleger faktiskt tillgång till konferensrapporter. Jag kunde till exempel jämföra hur samma livsstilsundersökning redovisades dels i en sovjetisk tidskrift, dels i en icke offentlig rapport. I den senare, men inte i den förra, redovisades "det stora antalet skilsmässor i landet", "befolkningens alkoholmissbruk" och "upprördhet bland allmänheten med anledning av vissa litterära verk", det vill säga sådant som berörde allvarliga samhällsproblem som enligt den kommunistiska ideologin inte skulle finnas i Sovjetunionen.

Poängen är inte att Andropov skulle ha varit "systemets fånge". Den är att Andropov, väl medveten om Berijas olycksöde, förstod att långtgående reformer i liberal riktning måste förankras i partiets övriga ledning. När han väl själv blev högste ledare efter Brezjnevs död var han dödssjuk och kraftlös. Därför uppstod ett interregnum som inte upphörde förrän kamraterna i politbyrån utsåg Michail Gorbatsjov till partiets nye ledare. Gorbatsjovs främsta politiska tillgång var att de övriga betraktade honom som Andropovs lärjunge. Gorbatsjov gick in för att på posten som partiets generalsekreterare förverkliga Andropovs reformprogram.

Michail Gorbatsjov hade som Andropovs förtroegne tillgång till KGB:s samhällsvetenskapliga rapporter. Han visste hur illa det stod till med den sovjetiska ekonomin och han visste också att de gigantiska problemen till dels hade sin grund i att funktionärer på olika positioner och nivåer inte hade möjlighet att skaffa sig överblick, att förstå sin egen institutions eller fabriks roll i samhällsutvecklingen. Glasnost och perestrojka, de reformbegrepp som förknippas med Gorbatsjovs styre, byggde på resultat och rekommendationer från den dittills hemlighållna sovjetiska samhällsforskningen.

Ända från begynnelsens Tjeka hade den sovjetiska säkerhetstjänsten arbetat inom – inte vid sidan av – partiet och påverkat politiken utifrån denna position. Det mest betydelsefulla resultatet av Michail Gorbatsjovs reformpolitik var att kommunistpartiet förlorade sin ledande roll. Inledningen till denna process var när han år 1989 lät inrätta en helt ny lagstiftande församling för Sovjetunionen, folkdeputerades kongress. Befolkningen kunde visserligen inte välja mellan olika partier men däremot mellan olika partilösa kandidater.

Idén med de folkdeputerades kongress, som sammanträdde i Moskva sommaren 1989, var att befolkningen i tecknet av glasnost skulle företrädas av representanter som representerade och pläderade för olika intressen. När debatterna sommaren 1989 visades i oredigerade direktsändningar i tv dag ut och dag in kunde Sovjetmedborgarna se och höra hur delegater från alla delar av riket talade om sociala missförhållanden och ekonomisk misshushållning, miljöförstöring och politiskt förtryck. Detta bidrog till att underminera det sovjetiska politiska systemets legitimitet. Kommunistpartiet sidsteppades och genom att låta utropa sig till president och i denna egenskap styra landet drog Gorbatsjov i februari 1990 ut tänderna på partiet. Paragrafen 6 i den sovjetiska författningen, den som

"Den sovjetiska säkerhetstjänsten levde och verkade inom kommunistpartiet, inte vid sidan av."

Till heders igen: Ivan den förskräcklige.

FOTO: HOWARD AMOS/TT

sade att partiet var samhällets ledande kraft, togs bort.

Under de två åren från folkkongressens sammanträde sommaren 1989 till det misslyckade kuppförsöket mot Gorbatsjov den 19 augusti 1991 eroderade det sovjetiska kommunistpartiet. Det upphörde att vara en politisk kraft. Dess öde beseglades slutgiltigt när Rysslands president Boris Jeltsin förbjöd och lät upplösa partiet efter kuppförsöket. För att markera slutet på partiväldet lät sig Jeltsin lyftas upp på en pansarvagn mitt i huvudstaden Moskva och proklamera

kommuniststyrets slut. Det var säkerligen en medveten motsats till Lenins tal från tornet på en pansarvagn mitt i huvudstaden Petrograd år 1917, där denne förklarade att Ryssland var moget för kommunistiskt styre.

KGB, vars ledning var involverad i kuppförsöket mot Gorbatsjov, upplöstes i oktober 1991 genom ett dekret från Gorbatsjov. Säkerhetstjänsten rekonstruerades under

Boris Jeltsin och fick 1995 namnet FSB, federala säkerhetstjänsten. Detta innebar att personalen närmast under den gamla, komprometterade högsta ledningen kunde fortsätta att verka i sina gamla vanda funktioner av övervakning och informationsinhämtning, medan det nybildade kommunistpartiet förblev politiskt marginaliserat.

Vladimir Putins uppstigande till den högsta makten i Ryska Federationen, först som premiärminister under Jeltsin och sedan som först utkorad och sedan vald president, representerar själva grundlinjen, kontinuiteten i den ryska ledningstraditionen. Innan han blev premiärminister 1999 och president 2000 var Putin chef för den ryska efterföljaren till KGB, FSB. Han lät vid ingången till säkerhetstjänstens högkvarter Lubjanka sätta upp en minnesplakett för Jurij Andropov.

I och med att Putin har satt sig fast på tronen har säkerhetstjänsten blivit den ledande kraften i Ryssland. Men denna gång verkar den inte inom Partiet, för det finns inte något. Nominellt har Ryska Federationen politiska partier, men den riksduma som fyra "partier" huserar i motsvarar inte ett vanligt parlament utan Högsta Sovjet, det dekorativa parlament som fanns under Sovjettiden. Högsta Sovjets funktion var att fastställa kommunistpartiets beslut. På motsvarande sätt fastställer duman presidentens och regeringens beslut. Premiärministern ansvarar inför presidenten, inte inför duman.

IMPERIETS FALL

Den urskiljbara logik som förklarar utvecklingslinjen Gorbatsjov – Jeltsin – Putin är att säkerhetstjänsten har hämtat sig efter debaclet 1991 och återkommit som presidentmaktens exekutiva institution.

De efterklanger från Sovjetunionen som man finner i dagens ryska styre är enmansväldet, vilket i sin tur är en fortsättning på självhärskardömet under tsartiden. Under sin senaste period som president har Vladimir Putin valt att öppna anknuten till den senare traditionen. Han har tillåtit att man ställt upp en stor staty av Ivan, den första i Rysslands hela historia, och Rysslands kulturminister har upprepat Stalins positiva värdering av Ivan. Putin har dessutom återupprättat ryska ortodoxa kyrkans roll som nationens traditionsbärare även om författningen från år 1993 anger att Ryssland inte har någon statsreligion. Det handlar här om utvecklingen i Ryssland. När man vill söka förstå den är det nödvändigt att komplettera det sovjetiska perspektivet med ett historiskt ryskt djupperspektiv. Den för många ryssar traumatiska upplevelsen att plötsligt förlora imperiet ledde till en känslostorm och ett sökande efter förebilder och lösningar ur den gamla ryska historien.

Under Boris Jeltsins tid som Ryska Federationens president 1991-1999 rådde stor politisk oreda i landet. Människorna hade anledning att erinra sig historien om stora oredan, de inbördeskrig och utländska invasioner som kännetecknade perioden efter Ivan den förskräckliges son Fjodors död 1598 och Boris Godunovs styre 1598-1605. Först segern över polackerna utanför Moskva år 1612 och valet av Michail Romanov till tsar år 1613 gjorde slut på stora oredan.

Till skillnad från situationen under stora oredan fanns det under Jeltsins oreda en erkänd, om än svag ledare. Denne kunde i kraft av sitt

ämbete kora sin efterträdare. Det som nu hände var som om Ivan den förskräckliges säkerhetspolis, *opritjninan*, skulle ha överlevt stora oredan och tagit makten i skenad av Michail Romanov. Boris Jeltsin var gammal och trött men hade fått ögonen på chefen för säkerhetstjänsten som en man som satt säker på sin post och skulle kunna garantera Jeltsin med familj ett liv i rikedom, välust, lugn och läkedom. Den åldrande Brezjnevs hade faktiskt gjort en motsvarande manöver då han sommaren 1982, ett halvår före sin död, utnämnde Andropov till kronprins genom att låta denne få posten som (informell) andresekreterare, det vill säga korat sin efterträdare.

Bakom Jurij Andropov och säkerhetstjänsten KGB som Vladimir Putins skapare skymtar Ivan den förskräcklige och hans säkerhetstjänst. I oktober i år restes en ryttarstaty av Ivan den förskräcklige i den ryska staden Orel. Vid invigningen av statyn förklarade guvernören för regionen Vadim Potomskij att Ivan måste hedras för att han "försvarade landet och utvidgade dess gränser". Han tillade: "Vi har en stor och mycket kraftfull president som har tvingat hela världen att visa respekt för Ryssland och räkna med oss, som Ivan den förskräcklige gjorde på sin tid. Gud är på vår sida!"

Hyllningen till Ivan återspeglar de hyllningar till Stalin som förekommer i dagens ryska samhälle. Den ryska sociologen Karina Pipija menar att Ivan den förskräcklige och Stalin har blivit förgrundsgestalter i kampen om det historiska minnet i Ryssland. Denna ödesmättade utsaga skall ses mot bakgrund av att tre av Rysslands mest kända författare för några år sedan publicerade verk som tog upp Ivan den förskräcklige och dennes *opritjniki*, som olycksbådande modellgestalter i dagens ryska samhälle.

Tatjana Tolstaja publicerade 2001 dystopin *Därv* om Rysslands återvändo till 1500-talet och Ivans skräckvälde. Vladimir Sorokin gav 2007 ut en bok som i den svenska översättningen heter *I det heliga Rysslands tjänst* men där originalets titel i direkt översättning från ryskan lyder *En dag i en opritjniks liv*. Denna roman är ett våldsam angrepp på de totalitära tendenserna i dagens Ryssland och på de extrema ryska konservativa som vill att Ivan ska helgonförklaras. Dmitrij Prigov har i flera dikter Ivan som ämne. I en av dikterna antyder han att det inte fanns någon motsättning mellan den grymme tsaren och det ryska folket "utan snarast en samhörighet i våldsutövandet". (Se Per-Arne Bodin i *Tvårsnitt* 2009:1).

Rysslands kulturminister Vladimir Medinskij har i praktverket *Myter om Ryssland*, där ordet "myt" ska utläsas "västliga vanföreställningar", avvisat tesen om Ivans grymheter som illasinnat förtal av europeiska resenärer i 1500-talets Moskva. Den ryska tidningen *Vedomosti* menade i en ledare att Ivanstatyn var ammunition i kampen om det historiska minnet i dagens Ryssland och ett "argument i den politiska debatten om huruvida regeringen får använda våld på hemmaplan". Kritiska röster mot monumentet hördes visserligen, men det godkändes av den ryska ortodoxa kyrkan.

I Putins rike tänker man politik i hundraårsperspektiv. Där menar kritiker av regimen som journalisten Julia Latynina i *Novaja Gazeta* och ledaren för det lilla oppositionspartiet Jabloko Grigorij Javlinskij att Putin har vridit klockan tillbaka till tiden före Peter den stores reformer i början av 1700-talet och "avmoderniserat" Ryssland.

Som en bekräftelse av denna tes att Ryssland har återvänt till det fjärran förflutna kan man se den stora staty av furst Vladimir den store som har rests mitt i Moskva utanför Kremles murar. Vladimir gjorde 988 kristendomen till statsreligion i riket Rus, Rysslands föregångare. President Putin invigde statyn den 4 november i år på den ryska enhetens dag. Dagen

firas till åminnelse av att Ivan den förskräcklige denna dag år 1552 intog tatarernas fäste Kazan och att furst Pozjarskij och köpmannen Minin år 1612 slog tillbaka polackerna och gjorde slut på stora oredan. Vladimir den store var furste i Kiev, som emellertid nu är huvudstad i Ukraina. Putin påpekade efter annekteringen av Krim att Vladimir döptes till kristendomen i Chersones och att det medeltida Chersones är dagens Sevastopol. Krim med Sevastopol var det nutida Rysslands "dopfunst". Det är självklart att Vladimir nu står staty i Moskva.

Min bild av Rysslands moderna politiska historia är dyster. Är min referensram långsökt och verklighetsfrämmande? Är det fråga om spekulationer av en svensk historiker "med gröt i huvudet"? Så apostroferades jag 1978 av den sovjetiske historikern och prisbelönta kokboksförfattaren Viljam Pochlebkij i en diskussion om rysk historia på en konferens i Moskva. Men det är faktiskt Putins Ryssland som har frammanat den dubbla spökbilden av Jurij Andropov och Ivan den förskräcklige. Det måste framhållas att tsar Ivans tillnamn på ryska är *groznyj*, vilket idiomatiskt översatt till svenska betyder sträng, hård, bister, fruktansvärd eller hotande. Den Ivan som hyllas i dagens Ryssland är den stränge husbonden som har vunnit omvärldens "respekt".

Kristian Gerner är professor emeritus i historia vid Lunds universitet.

TEMA

Åter på gotländsk mark.

FOTO: SÖREN ANDERSSON/TT

25 försummade år

Efter den sovjetiska upplösningen rustade Sverige ned dramatiskt. Men när Ryssland åter blev ett säkerhetspolitiskt hot avstod vi från att stärka försvaret.

Av Oscar Jonsson

Vi står nu mitt i slutet av tiden efter kalla kriget. Lika naturligt som åren 1918–1939 benämns ”mellankrigstiden”, kan 1989–2016 komma att benämnas ”efter krigstiden”.

Det har varit en era i världshistorien karaktäriserad av USA:s och Västeuropas ledarskap, fred och demokrati och marknadsekonomins framsteg. Det var även en era av idealism. Det internationella systemet skulle verka enligt idén att regenter kan tappa sin legitimitet när de begår övergrepp på sitt folk. Konsekvensen var att humanitära interventioner inte bara blev en rättighet utan var en moralisk skyldighet.

Denna era står nu inför stora utmaningar både utifrån och inifrån väst. Världen över hopar sig oroande tecken med ökande konfliktnivåer och större inslag av geopolitik som folkrätten misslyckas med att begränsa. Inifrån västmakterna ökar stöden för anti-etablissemangspartier och nationalistiska strömningar samtidigt som tilltron för gemensamma lösningar minskar. En av liberalismens grundsatser är att handeln knyter oss närmare och förhindrar krig. Men idag ökar protektionismen, vilket framförallt är märkbart genom valet av Donald Trump till president och brexitomröstningen.

Samtidigt som den nuvarande eran tycks gå mot sitt slut, är det 25 år sedan Sovjetunionen formellt upplöstes. Det är därför intressant att ställa frågan hur det svenska säkerhetspolitiska läget förändrats sedan dess, eller kanske mer tillspetsat, hur vi förvaltat tiden för att förbereda oss på ett sämre säkerhetsläge.

Sovjetunionen var Sveriges fiende. För att möta det hotet lade Sverige tidvis över 3 procent av BNP till försvaret. Det svenska flygvapnet var vid en punkt världens fjärde största och stora delar av samhället var krigsplacerat i totalförsvaret. Det inkluderade allt ifrån sjukhus och apotek till civila fartyg och lastbilar.

I och med Sovjetunionens upplösning föll inte bara Warszawapaktens militära förmåga utan unionen ersattes av femton självständiga stater, där många sedermera började orientera sig mot väst. I Ryssland rådde kris och osäkerhet i resan från planekonomi till marknadsekonomi, och från ett auktoritärt politiskt system till större inslag av demokrati. De interna oroligheterna i Ryssland

ledde till en maktkamp mellan president Jeltsin och Dumans talman Khasbulatov som kulminerade 1993 med att Jeltsin besköt parlamentet med stridsvagnar. Därefter införde han en ny konstitution som ger omfattande makt till presidenten, den konstitution som ligger till stöd för Putin idag.

I Sverige följde regeringen noggrant Sovjetunionens upplösning och framförallt de baltiska ländernas självständighetskamp på andra sidan Östersjön. Regeringen Bildt betraktade inte faran som över utan skrev i försvarspropositionen 1991/92:102 att alliansfriheten innebar en ”skyldighet att upprätthålla en betryggande försvarsförmåga för att vi ska kunna vara neutrala i händelse av ett krig i vårt närområde. Ingen annan försvarar Sverige, och vi försvarar bara Sverige”.

När smatterbandet av de tidigare Sovjetländernas självständighetsförklaringar startade utropade även den ryska delrepubliken Tjetjenien sig självständigt. Jeltsin valde att 1994 försöka återta kontrollen av republiken med vapenmakt, men han fastnade i ett enormt impopulärt krig. Det blottade hur illa ställt det var i de ryska väpnade styrkorna och moralen var i botten. 1996 slöts ett avtal om eldupphör som innebar att Ryssland i praktiken såg sig besegrad och Tjetjenien förblev *de facto*-självständigt.

Samtidigt öppnades nedrustningens dammluckor i Sverige med försvarsbeslutet 1996. Det byggde på principen om ett ”anpassningsförsvar” och antagandet att Sverige skulle få minst ett års förvarning före en större konflikt. När nedrustningen fullbordats hade Försvarsmakten gått från att 1989 bestå av 115 stridande bataljoner, 46 ytstridsfartyg, 12 ubåtar och 320 stridsflygplan, till att 2015 bestå av 8 stridande bataljoner, 7 ytstridsfartyg, 5 ubåtar och 100 stridsflygplan. Utöver detta avskaffades bland annat totalförsvaret och 28 kustartilleribataljoner. Allt gick dock inte till spillo, mycket av den svenska överskottsmaterielen skickades till de nyligen självständiga staterna i Baltikum.

Omvärldsläget fortsatte att förbättras och 1999 gick de tidigare Warszawapaktens länderna Polen, Tjeckien och Ungern med i Nato. Försvarsberedningen drog samma år slutsatsen att »

Vladimir Putin med ryska flottan i Kaliningrad.

FOTO: MIKHAIL KLIMENTYEV/TT

”invasionsföretag syftande till ockupation av Sverige ter sig inte möjligt att genomföra under de närmaste tio åren” (DS 1999:55). I klartext fanns det ingen anledning att ha kvar det nationella försvaret, utan det drogs ned med en passus om att skala upp ifall omvärldsläget blev sämre. Det var fönstret för den strategiska timeouten.

Minskningen av försvaret kan i och för sig förefalla rimlig om man beaktar att Ryssland befann sig i sin svagaste position i mannaminnen. 1998-99 genomled Ryssland en ekonomisk kris – till och med den svenska BNP:n var större än den ryska. Mellan 1999 och 2000 utkämpade Ryssland det andra Tjetjenienkriget med Putin som premiärminister. Stödet från Jeltsin och krigets popularitet gjorde att Putin lyckades gå från en doldis i den ryska regimen till vald president tidigt år 2000.

Trots alla de positiva tecknen i världen reserverade sig fyra moderata riksdagsledamöter i försvarsutskottet mot nedrustningspolitiken och dess hoppfulla grund. De gick emot Försvarsutskottets betänkande 1999/2000: FÖU02 med motiveringen att ”propositionen saknar grund i en trovärdig säkerhetspolitisk bedömning”, vilket skulle leda till fel slutsatser för den svenska försvarspolitik, bland annat Rysslands möjliga utveckling. I retrospektiv en klok reservation, speciellt om man tar hänsyn till hur snabbt det går att demontera militär förmåga och hur lång tid det tar att bygga upp den.

Därefter kom den händelse som kanske hade störst positiv påverkan på svensk säkerhetspolitik efter kalla kriget: Natos utvidgning 2004 då sju centraleuropeiska länder och, framförallt, Estland, Lettland och Litauen inkluderas. Detta gjorde att Nato befann sig mellan Ryssland och Sverige. Hur positiv denna utvidgning än var medföljde även en allvarlig bieffekt för Sverige. Under kalla kriget var den skandinaviska halvön en flank, medan den geopolitiska tyngdpunkten i konflikten låg på den centraleuropeiska slätten.

Idag ligger centrum för den geopolitiska konflikten mellan öst och väst i Östersjön och i Sveriges direkta närområde. Sverige kommer därför att dras in på ett tidigt stadium i en rysk-baltisk konflikt vare sig vi vill det eller inte; något som ambassadör Bringéus bekräftar i sin utredning från september i år. Natoutvidgningen har alltså inte bara skyddat oss, utan även placerat oss mitt i konflikten.

Ett av Rysslands övergripande mål är att bli erkänt som stormakt, med särskilda rättigheter i dess grannstater. Detta gör de baltiska ländernas självständighet svårsmält för Ryssland och framförallt då de är de enda postsovetjetiska länderna som gått med i Rysslands huvudfiende Nato. Att Nato, som bygger på löftet om ömsesidiga försvarsgarantier, sedan saknar förmågan att uppfylla sådana garantier och stå emot Ryssland militärt i Baltikum och Östersjön sammanfattar mycket av vad Ryssland har att tjäna på att starta en konflikt.

Under Putins två första mandatperioder 2000–2008 fyrdubblades BNP när oljepriset sköt i höjden. Under samma tid genomförde Ryssland en långsiktig subversionskampanj mot Georgien som resulterade i Georgienkriget 2008. Året innan hade den svenska

IMPERIETS FALL

försvarsberedningen dragit slutsatsen att det ”ryska agerandet mot länder som tidigare ingick i Sovjetunionen [är] ett lackmustest på vilken väg Ryssland väljer”, vilket skulle definiera vår syn på Ryssland. Det var i det efterföljande försvarsbeslutet, men efter det då gällande omvärldsläget, som nuvarande utformning av Försvarsmakten beslutades, insatsorganisationen 14 (IO14).

Försvarsbeslutet 2009 var det första lilla steget tillbaka från en doktrin fokuserad på internationella operationer mot en nationell inriktning. Internationella operationer kräver väldigt korta ledtider, stor flexibilitet och lätttrörliga trupper. Nationellt försvar, däremot, kräver avancerade och dyra plattformar som tar väldigt lång tid att utveckla samt hög skyddsnivå.

Efter erfarenheterna från Georgienkriget påbörjade Ryssland reformeringen av de väpnade styrkorna som gjort att de idag gått från 510 miljarder till 807 miljarder, eller från cirka 3 procent av BNP till 5,4 procent. Till det ska bland annat delar av den hemliga budgeten och delar av inrikestruppernas budget adderas. Som jämförelse har den svenska försvarsbudgeten under samma period, efter det kaukasiska lackmustestet, gått från 1,2 procent av BNP till 1,1 procent, från 44 miljarder kronor till 45 miljarder kronor. Detta kan ytterligare jämföras med Tyskland som nu har lovat att höja sitt försvarsanslag från 1,2 procent till 2 procent, vilket skulle innebära en ökning med ungefär 230 miljarder kronor om året, eller 4,5 gånger storleken på Sveriges försvarsanslag.

Sifferexercisen är dock aldrig helt korrekt. Å ena sidan försvinner mycket pengar i Ryssland i korruption, å andra sidan är köpkraften för de pengar Ryssland spenderar väsentligt högre än i väst. En jämförelse med Big Mac-index, en indikator på köpkraft, ger att kostnaden för samma produkt i Ryssland är 40 procent av vad den är i Sverige. Det går även att säga att den ryska regeringen har en mer förlåtande syn på hur de finansierar sina väpnade styrkor i med sådant som lokalhyror, arbetsgivaravgifter och övertidskostnader. Emellertid understryker diskrepansen i försvarsanslagen ett bestående fenomen inom svensk säkerhetspolitik: en bristande strategisk reaktionsförmåga. Det frestar att göra liknelser med försvarsbeslutet 1925, som lämnade Sverige nedrustat inför andra världskriget, men det går nog rent generellt att konstatera att svensk rustning alltid kommer tio år försent.

Ryssland har rustat upp i åtta år och omvärlden har börjat reagera efter Rysslands invasion av Ukraina. I Sverige kretsar den politiska diskussionen fortfarande, lite tillspetsat, kring hur snabbt eller långsamt den militära förmågan ska få fortsätta att falla. Inför försvarsbeslutet 2015 saknades det 30 miljarder kronor för Försvarsmakten för att anpassa sig till den organisation som bestämdes 2009. Eftersom tillskottet bara blev 10 miljarder kronor handlar det för Försvarsmakten om att, med Flygvapenchefens ord, fördela ett underskott likvärt som ett tillskott. Två tredjedelar saknas. Än värre blir det när man betänker att dessa 30 miljarder kronor behövdes att fylla upp basplattan, det vill säga för att få allt som antas fungera att fungera. Istället tillskötts 10 miljarder kronor, som även skulle räcka till ytterligare kostnader såsom höjda arbetsgivaravgifter för unga och sådant som inte tillhörde basplattan, såsom trupp på Gotland och ubåtsjaksförmåga.

Det är dock inte bara den militära nedrustningen som gör oss oförberedda för dagens säkerhetsläge, än värre är den mentala.

Säkerhetspolitiken präglas av en fredsrationell logik som gör sig påmind i allt ifrån svårigheten att få miljötillstånd för att öva på Gotland till centraliseringen av all försvarsmateriel på en plats. Det uppfattas idag som avgörande att Försvarsmakten befinner sig i ekonomisk balans, medan den verksamhetsmässiga balansen kommer på en avlägsen andraplats.

Detta kan illustreras av Fredrik Reinfeldts uttalande att ”försvaret är ett särintresse”. Detta visar på vidden av anpassningen som väntar: från mental nedrustning till dagens säkerhetsläge. Diskrepansen blir smärtsam när de som är medlemmar i en försvarsallians höjer sina försvarsanslag till 2 procent av BNP samtidigt som det allianslösa Sverige sänker sitt till 1,1 procent. Viktigt att inse är att Sverige inte kan stå utanför just den konflikt som de länderna rustar sig för.

Visserligen är den mentala nedrustningen ingen överraskning. Försvarspolitik har även inom politiken och medier varit ett nedrustningsområde. Försvarspolitik har inte prioriterats av något politiskt parti. Få gör karriär inom försvarspolitik och det har lett till att få politiker med stort internt inflytande har varit engagerade. Dessutom har mediernas intresse och kunskap i försvarsfrågor dalat i takt med försvarsanslaget. Det har gett en lägre kvalitet på den försvarspolitiska debatten, men även betytt att de styrande enklare kommit undan med dålig politik.

Under kalla kriget kombinerade Sverige pragmatism med idealism. Detta förkroppsligades kanske främst av Olof Palme, som å ena sidan drev ett hemligt försvars- och underrättelsesamarbete med USA, men å andra sidan hamnade i kylan i USA för sin högljudda kritik mot Vietnamkriget. Det intressanta i detta är att pragmatismen, som alltså doldes, försvann med kalla krigets slut, medan den högljudda idealismen, som var offentlig, kvarstod och än idag dominerar delar av svensk säkerhetspolitik.

Med detta sagt har den mentala förmågan börjat återuppbyggas igen de senaste två åren, och i viss mån beror det på svenska folkets ändrade inställning. I MSB:s opinioner 2006 ansåg blott 30 procent att försvarspolitik var dålig, medan siffran 2015 nästan fördubblats till 58 procent. 2006 ville 20 procent att försvarsutgifterna skulle öka, medan siffran år 2015 var 56 procent. Hans Wallmark, som ledde den moderata eftervalsanalysen, pekade ut försvarsfrågan som en av de frågor partiet tappat röster och makten på.

Paradoxen av de senaste 25 årens säkerhetspolitiska utveckling är att det geopolitiska läget har förbättrats enormt, samtidigt som vår egen militära och mentala förmåga nedrustats så kraftigt att vi idag inte vet hur vi ska hinna ikapp. Goda analyser på hur omvärldsläget kunde försämrats fanns, bristvaran var istället en statsmannamässighet i att förvalta dem till handling.

Det är viktigt att minnas att militär förmåga är relationell och måste jämföras med något. Om motparten skaffar tio nya stridsflygplan är ens egna fem nya inte en förmågeökning utan en förmågeminskning. Militär förmåga är även långsiktig, det kan ta upp till tio år innan man skördar frukten av givna investeringar. Idag har Ryssland åtta år av stora investeringar bakom sig som kommer att ge resultat i tio år framöver. Sverige har åtta år av neddragningar bakom sig och ingen mer tid att spilla.

Oscar Jonsson är gästforskare vid UC Berkeley och doktorand i krigsvetenskap på King's College London.

”Få gör karriär inom försvarspolitik och det har lett till att få politiker med stort internt inflytande har varit engagerade.”

Vad står vi för?

Efter 1989 åtnjöt väst en period av gränslös framtidstro. Nu är vi åter tillbaka i kallakrigsmentaliteten och i starkt behov av tydliga gränser mot andra civilisationer.

Av PM Nilsson

Natten mot den 26 september 1983 satt löjtnant Stanislav Petrov i en bunker söder om Moskva och tittade rakt in i det som absolut inte fick hända. Det nya satellitsystemet för övervakning av transkontinentala robotar larmade med stora bokstäver på skärmen framför honom och en siren ljöd i rummet. USA hade, precis som det sovjetiska ledarskiktet misstänkt under många år, till slut och plötsligt avfyrat sitt förödande förstahandsslag av Minutemanrobotar. Inom 12 minuter skulle Sovjetunionens militära kapacitet vara i aska.

Hösten 1983 var extrem.

Några veckor tidigare, den 1 september, hade sovjetiskt stridsflyg skjutit ner Korean Air Lines Flight 007 på väg från New York till Seoul ovanför havet mellan Japan och Sovjetunionen. 246 passagerare och 23 besättningsmän omkom, däribland 22 barn under 12 års ålder. På grund av ett navigeringsfel kom flygplanet ur kurs och flög på en rak linje över Kamtjatka, åter ut på neutralt vatten och sen igen in över sovjetiskt territorialhav. Det sovjetiska flygvapnet klassade det som ett spionplan och tog beslutet att skjuta ner det.

Samma höst, i november, under stora protester över hela Västeuropa, fullbordades arbetet med att installera 108 stycken Pershing II fördelade på tre stationer i Västtyskland. Roboten nivellerade det övertag Sovjet fått med utplaceringen av SS20 i Östeuropa.

Samma månad, den 2 november, inledde Nato sin dittills största övning, Able Archer. Den var en återkommande kärnvapendrill, men involverade denna gång den högsta politiska nivån i USA, Västtyskland och Storbritannien, vilket på ett spöklikt sätt passade in i det scenario Sovjetunionen övat för att upptäcka en överraskningsattack från Nato. Den sovjetiska strategin gick ut på att med hjälp av ett stort underrättelsesystem med dygnetruntbvakning av byggnader i Natoländerna, där beslutsfattare förväntades samlas, förekomma en sådan attack och istället själv slå till först.

I övervakningsbunkern såg Stanislav Petrov missilens bana på väg från USA. Allt stämde, utom en sak. Missilen var ensam. Ett anfall från väst skulle rimligen omfatta flera hundra missiler. Petrov bestämde sig för att inte rapportera vidare i kommandokedjan och nollade systemet.

Bara några minuter senare larmade skärmen igen på samma sätt.

Nu var det fyra missiler på väg in. Petrov tänkte likadant och stängde av larmet.

Långt senare, efter en omfattande utredning, kom man fram till att de sovjetiska satelliterna hade detekterat höghöjdsmoln som belystes av solen, som låg under horisonten.

Enligt exsovjetiska bedömare hade kretsen kring Andropov avfyrat domedagsvapnet om Petrov hade skickat larmet vidare.

Stanislav Petrov drabbades efter incidenten av ett nervöst sammanbrott och återkom inte till sin tjänst.

Ett år tidigare satt Carlo Karges på en Rolling Stones-konsert i Västberlin och såg tusentals ballonger fara iväg mot horisonten. De hade släppts som en avslutningseffekt. Han var gitarrist i Nenas band, en internationellt helt okänd sångerska i nya tyska vågens fusion mellan synt och punk. Ballongerna drev in över Östberlin, steg allt högre och ändrade färg när de träffades av solstrålarna. Vad händer, tänkte han, om generalerna i den sovjetiska sektorn tror att det är något annat än ballonger?

99 *Luftballons* släpptes i februari 1983 och låg som ett soundtrack över hela året. Låten har egentligen mer gemensamt med de tyska folkvisornas melankoliska och finstämda känsloläge än med syntpunk och handlar om hur ett misstag driver fram ett globalt kärnvapenkrig och lägger världen i ruiner. Nena är ändå trösterik och nonchalant avslappnad inför undergången, som om hon trots allt inte tar den på allvar.

Hast Du etwas Zeit für mich dann singe ich ein Lied für dich, sjunger hon och tar trotsiga glädjeskutt när atombomberna briserar i bakgrunden. Låten är lika bisarr som genialisk och funkade på dansgolv över hela västvärlden och tog topplaceringar på listor i England och USA.

Vad är Västerlandet? Är det västerländska universellt eller knutet till ett land eller ett territorium? Finns väst egentligen överhuvudtaget annat än som motsats till öst och kan det därmed existera efter kalla krigets slut?

Den tänkare som tydligast gett avtryck i efterkrigsdebatten om väst och relationen till omgivningen är Samuel P Huntington som »

IMPERIETS FALL

Ronald Reagan och Margaret Thatcher visste var de hörde hemma.

FOTO: GAMMA-RAPHO/GETTYIMAGES)

1996 utnämnde civilisationernas kamp som den nya världsordningen. Många andra tänkare har bidragit till diskussionen och Huntington är hårt kritiserad, men man undkommer honom inte och tiden hinner långsamt men säkert ikapp honom.

Han definierar väst som ett knippe värderingar: demokrati, öppen marknad, begränsad regeringsmakt, individualism och rättsstat. De utanför väst som drabbats av Västerlandets imperialism skulle nog hellre beskriva väst som en kompromisslös militär maskin med eftersläpande tross av Coca-Colaförsäljare. Alla andra civilisationer som hittills mött väst har förlorat, militärt, epidemiologiskt, ekonomiskt, socialt och kulturellt.

Huntington ger väst ett specifikt geografiskt område: Nordamerika, Australien, Nya Zeeland och nuvarande EU. Gränsen i Europa går mellan Baltikum och Vitryssland och mellan Polen och Ukraina. På andra sidan finns den ortodoxa civilisationen.

Makten hos denna geografi är magnifik. De stater som styr här kontrollerar det internationella bankväsendet, de hårdaste hårdvalutorna, den största marknaden för varor och kapital, den största militärmakten, de bästa tekniska utbildningarna, telekommunikationerna och rymden.

Det tog 400 år att bygga upp denna styrka. Medlen var i huvudsak institutionella. Marknadsekonomi med respekt för avtal, åtskillnad mellan stat och kyrka, en gryende rättsstat och till slut demokrati gjorde den västliga civilisationen oslagbar. Som starkast var den åren före första världskriget. Om man hade frågat en tedrickande herre i Londons medelklass var i världen han levde, hade han förväntat lagt sin tidning åt sidan och svarat: i världens centrum. London var då fullständigt ohotat, ekonomiskt och militärt. Tanken på att någon gång hotas till sin existens var överklig.

Denna känsla av osårbarhet delades i många andra städer och framförallt i de amerikanska. I skydd bakom de väldiga oceanerna byggde man den nya världen med sina stora majsält och närmast oändliga naturresurser.

Överlägsenheten födde också en officiell dogm som fortfarande är mycket stark, för att inte säga dominerande. Västs ekonomiska och politiska system och sätt att leva är inte knutet till en särskild geografi eller till kristendomen. Den är universell. Alla som vill kan

bli som vi. Det är bara att kopiera någon av de mest välutvecklade konstitutionerna, öppna sig för handel och släppa in det internationella kapitalet. På samma sätt kan vem som helst invandra till västs geografi och bli västerlänning i själ och hjärta. Handel, välstånd och tekniska framsteg gör så småningom alla till goda demokrater, därtill jämställda goda demokrater.

Man kan väcka en västerländsk UD-anställd mitt i natten, eller en tysk, svensk eller amerikansk näringslivsrepresentant, och hon kommer att rabbla sambandskedjan mellan handel, marknadsekonomi, demokrati och mänskliga rättigheter. Det ena leder ofelbart till det andra. Därför gör det egentligen inget att väst idag jämfört med den tedrickande brittens rike har förlorat sin tidigare totalt dominanta materiella, demografiska och produktiva ställning. Asiaterna och de andra blir ju som vi. Globaliseringen är västernisering, värderingarna följer med pengarna. Det var denna process som Francis Fukuyama utnämnde till historiens slut. Mänskligheten ansluter sig till slut till västs värden.

Huntingtons kontroversiella replik är att väst i sin grandiosa självsyn har förväxlat sig själv med modernisering. Japaner, kineser, araber, ryssar och afrikaner kan bygga hur många bankpalats som helst, lysa upp sina städer med samma neon, köra samma bilar, åka

med samma tunnelbaneföretag och ringa på samma mobiler som Londonborna, men kulturellt, socialt, religiöst förblir de annorlunda. Värden, livsstilar, familjemönster och därmed politisk grundsyn följer inte med i pengarnas blixtnabba förflyttningar, de är mycket mer långsamma och tar många generationer att överföra, om det ens går, och västs värderingar kommer förr eller senare att hamna i skarp konflikt med andra civilisationers.

Och, vilket kanske är ännu mer svårsmält, grupper från andra civilisationer som migrerat till västs geografi kommer att hamna i konflikt med sin omedelbara omgivning.

"Finns väst egentligen överhuvudtaget annat än som motsats till öst och kan det därmed existera efter kalla krigets slut?"

Man kan inte säga annat än att Huntingtons tes och definition av väst är en brännhet politisk fråga idag. Västs identitet pendlar mellan att vara en världsomspännande civilisation präglad av i grunden likartade värderingar och att vara ett geografiskt, kulturellt och religiöst väl avgränsat område som är i behov av skydd och gränser.

Här finns en underskattad latent underström i den populism som bland andra Trump, Le Pen och de nordiska högernationella partierna representerar. Deras självsyn är i första hand att de är vår civilisations främsta beskyddare och att deras gränsspärrar mot Mexiko och Mellanöstern handlar om att rädda allt det vi förknippar med Västerlandet. Att de sedan ganska snart är beredda att svika grundläggande västerländska ideal är en annan sak, men deras egna pretentioner handlar mer om västs identitet som en sluten krets än om rasism.

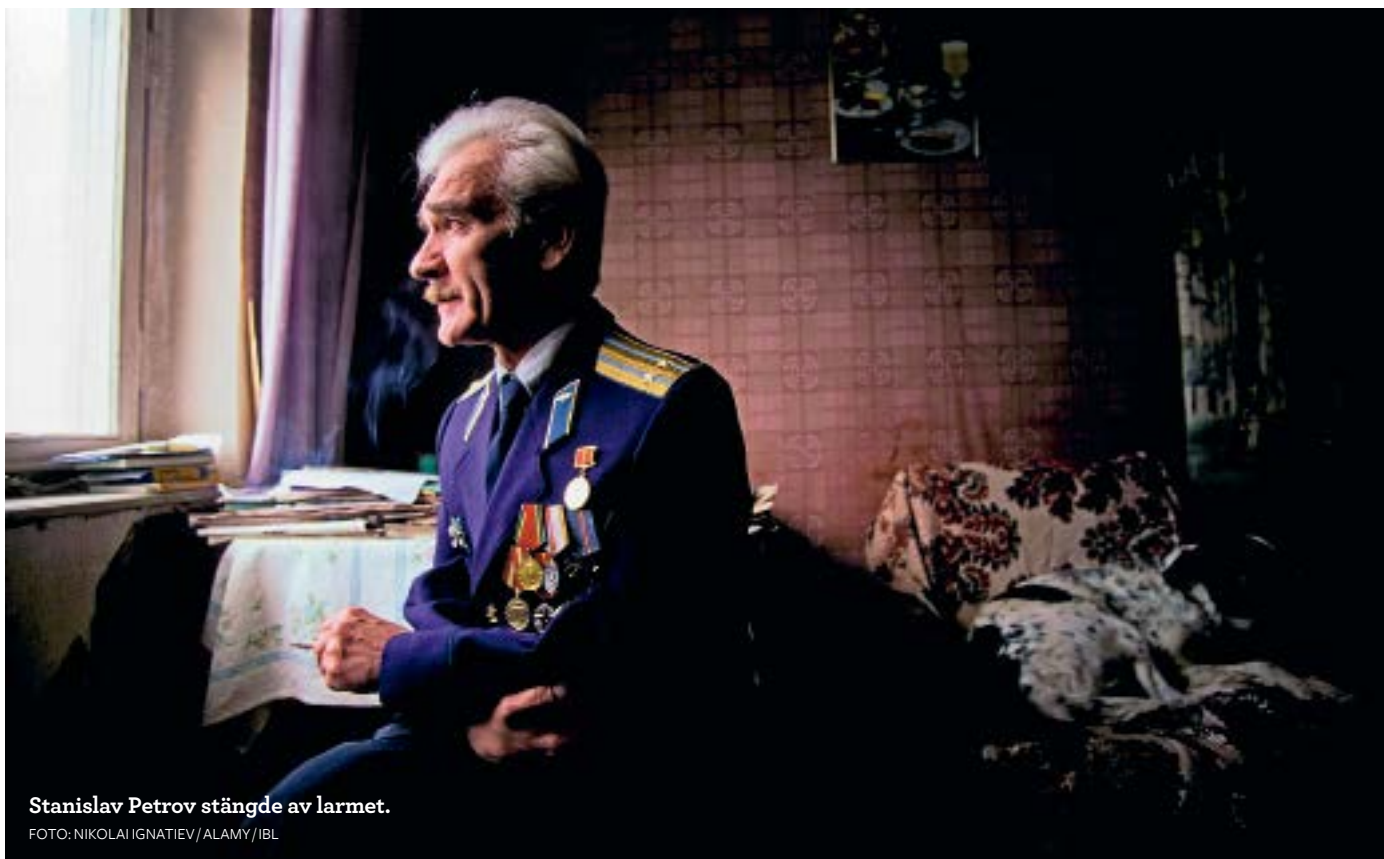
Om man vill spetsa till det kan man säga att den svenska migrationsdebatten 2015 hamnade mitt i västs pendlande identitet mellan att vara en geografi eller ett världsomspännande system. Är vi en plats på jorden med en gräns eller är vi ett globalt samhälle där hela mänskligheten garanteras sina mänskliga rättigheter? Är väst och västs befolkning en avgränsad och skyddsvärd storhet eller representerar vi snarare institutioner som i princip obegränsat antal andra personer kan ansluta sig till? Är väst gränslöst eller något som existerar fram till gränsen?

Nena: trösterik och nonchalant.

FOTO: PETER BISCHOFF/GETTY IMAGES

IMPERIETS FALL

Stanislav Petrov stängde av larmet.

FOTO: NIKOLAI IGNATIEV / ALAMY / IBL

Att Sverige hade särskilt svårt för att bestämma sig har mindre med naivitet att göra och mer med att Sverige är ett av de västländer som allra hårdast har knutit sin nationella identitet till idén om att vara en del i ett världsomspännande system. Sverige är ganska imperialistiskt till sin natur och har stor tilltro till att andra länders befolkningar bör bli mer lika svenskarna i synen på hur samhället bör organiseras.

Av kostnadsskäl tvingades de svenska partierna till slut att ansluta sig till idén om en gräns för volymen, antingen vid Öresund eller vid Medelhavet, men inte i teorin. Bara ett parti, det växande, har gränsen som den bärande identiteten.

En annan debatt där gränsen vunnit i styrka är hur man ska se på Ryssland. Efter 1989 var de flesta övertygade om att Ryssland skulle ansluta sig till demokrati och marknadsekonomi, även om det tog tid. Handelsrelationer, på sikt ett frihandelsavtal och kanske till och med medlemskap i EU var något lika naturligt som att samma process skulle förvandla Turkiet till en del av väst. Både Moskva och Ankara skulle vävas in i ett system av EU-direktiv, studentutbyten, snabbspårsjärnvägar och sömniga toppmöten med tolk i hörlurar.

Så blev det inte. Putin och Erdogan ville något annat och utmanar båda, var och en på sitt sätt, västs gränslösa anspråk. När länderna kring Donaus nedre del och längs Svarta havet började drömma om rättsstat, demokrati, EU:s inre marknad och luftunderstöd från amerikanskt stridsflyg sa väst ja. Putin sa absolut nej och satte pansar och artillerield bakom orden. Väst twittrade mest.

Västs reaktion är givetvis präglad av fördömanden och avståndstaganden, men bortom den officiella chocken finns också en hemkänsla i att hotet från öster har återkommit. Territorialförsvaret väcker en tillhörighet till den egna geografien, den egna avgränsande civilisationen. Vi ska inte längre dö för Afghanistan, men för vårt

eget land. Soldaterna ska hem från Mazar-i Sharif för att hålla Gotland, eller i alla fall Slite. SSU slåss för återinförd värnplikt, nu könsneutral. Vi är inte Ryssland och Ryssland är inte en del av oss. Det finns en gräns och den tänker vi hålla, samt avkräva legitimation på Kastrup. Missilernas rörelse från och till Kaliningrad kartläggs minutiöst och tidningarna ritar nya cirklar över räckvidd. Marinbasen i Karlskrona och F 17 uppe i Kallinge är utslagna inom fyra minuter.

Därtill kan man lägga det gränslösa terrorhotet från islamistisk extremism, vilket framkallar ett behov av en definitiv gräns, både fysisk, politisk, kulturell och religiös och vi är tillbaka i 1983 års värld av ett ständigt hot om okontrollerade explosioner som kan förgöra världen som vi känner den.

Västs identitet som ett världsimperium utmanades slutligen av atombombshotet från Sovjetunionen. Det var existentiellt på ett grundläggande sätt och var politiskt totalitärt eftersom det engagerade hela befolkningen och seriekopplade hela världens avkrokar till ett och samma nät. Ett gerillakrig i Kongo var en del av samma livsavgörande konflikt som ett luftuppkok i Hävringebukten.

Efter 1989 åtnjöt väst en period av gränslös framtidsstro. Den tog slut 2014/16 och väst är nu tillbaka i kallkrigsmentaliteten och i starkt behov av gränser och avgränsningar mot andra civilisationer. Den lika suggestiva som attraktiva undergången går som ett ledtema i massmedia och populärkulturen.

Den våg av säregen nationalistisk populism som går genom västländerna har rasistiska, antisemitiska och islamofoba drag i sig. Men den går inte att förstå och analysera utan att också se Västerlandets fläckande mellan sina olika identiteter.

PM Nilsson är politisk redaktör i *Dagens Industri*.

Nationalismen hotar den europeiska sammanhållningen och skapar sociala motsättningar. Den brittiske historikern **Richard Evans** ser en utveckling som kan sluta mycket illa.

Av Ulf Öfverberg

Mönster från förr oroar

Richard Evans vid Cambridge University är en av världens främsta historiker, specialiserad på tysk historia och nazismen. Hans senaste bok är *The Pursuit of Power. Europe 1815–1914*, den del i *The Penguin History of Europe* som avhandlar 1800-talets europeiska historia.

Richard Evans forskningsinriktning formades av 1960-talets politiska vindar. Den så kallade Annalesskolan, en fransk forskningsansats som betonar de långa utvecklingslinjerna bortom de enskilda individernas inflytande, influerade honom. Men också marxismen, med brittiska historiker som Eric Hobsbawm. Jag inleder med en fråga om vår samtid och alla de problem, hot och kriser som EU står inför:

– Kommer EU att klara utmaningarna eller är det början på slutet för det europeiska projektet vi ser?

– Jämför med 1800-talet, säger Richard Evans. Vi hade före första världskriget en kraftig globalisering, från 1880-talet och framåt. Världshandeln ökade, industrialiseringen tog fart. Världen krympte, rörligheten ökade och migrationen var omfattande. Globaliseringen förde också med sig osäkerhet och oro över framtiden när levnadsvillkoren förändrades och gamla strukturer upplöstes. Den skapade många förlorare, stora grupper av människor marginaliserades. Den slutade också i första världskriget.

– Menar du att vi ser en liknande utveckling nu?

– Historien upprepar sig aldrig men vi kan se mönster och trender. Idag ser vi liknande mönster. Brexit kan nog ses som en markering mot globaliseringen. Vi har många som drabbades av finanskrisen. Alla grupper har inte nåtts av globaliseringens välsignelser även om

globaliseringen och en friare handel är bra i sig och på sikt förbättrar situationen för flertalet.

– Och efter kalla kriget förändrades Europa.

– Kanske gick EU:s östutvidgning för snabbt.

Den skapade många spänningar som vi ser följderna av idag. Men det kan inte göras o gjort.

Sedan tillkommer migrationsströmmarna från det fruktansvärda som händer i Syrien, från Afghanistan och andra stater som inte fungerar.

Vad vi ser idag är en oro över och en protest mot globaliseringens konsekvenser. Sedan finns det naturligtvis många människor som inte vill ha ett samhälle som är globalt och liberalt. De väljar-sedimenten har alltid funnits, de var väl synliga under 1930-talet. Men under den liberala världsordningen efter andra världskriget lyckades de europeiska staterna och USA att integrera dessa röster genom den konsensus mellan kapital och politik som fungerade i välfärdsstatens form. Men idag finns ingen ny modell som kan ersätta den gamla.

– Nationalismen används ofta av EU:s motståndare. En rad populistiska partier och rörelser är nationalistiska både på högerkanten, som i Ungern, Frankrike och nästan alla europeiska länder, och på vänsterkanten som Podemos och Syriza i Grekland. De är givetvis inbördes olika men delar många gemensamma ståndpunkter och hållningar, mot globaliseringen, mot frihandelsavtal, mot en hotande omvärld och de delar gärna in världen och människor i grupper. Dessutom är de tämligen proryska. De är också nationalistiska eller använder sig av en nationalistisk retorik. Är inte nationalismen ett av problemen?

Richard Evans instämmer delvis.

– Historiskt har nationalismen både en emancipatorisk funktion och en förtryckande och

>>

”

Kanske gick EU:s östutvidgning för snabbt. Den skapade många spänningar som vi ser följderna av idag.

exkluderande. På 1800-talet bar den liberala nationalismen fram friheten för dem som definierade sig som italienare eller greker, för att ta två exempel. Nationalismen var en befriande kraft. Men under 1900-talet blev det ju tvärtom. Då var nationalismen ett projekt för att stänga gränser och sluta samhällen. Som idag.

Jag hänvisar till filosofen Karl Popper och hans kategoriska avvisande av nationalismen som både idé och praktik; den är ett misstag, bygger på en felaktig moral och får fruktansvärda konsekvenser samtidigt som den inte är en hållbar modell för ett öppet samhälle.

Richard Evans tillstår att Karl Poppers kritik var träffande.

– Sociologiskt är ju nationalismen problematisk eftersom den bygger på att skapa gränser som inte riktigt finns. Europas karta har ju alltid varit en mosaik av olika grupper av människor som definierat sig på olika sätt vid olika historiska tillfällen. Betraktad på det sättet blir ju nationalismen en konstruktion som många andra sociala konstruktioner. Men samtidigt är den en historisk kraft som vi inte kan önska bort eller kritisera så att den försvinner.

År 2000 kom den så kallade Irvingrättegången att utspelas. En rättegång där Richard Evans spelade en avgörande roll och som samtidigt gjorde honom internationellt känd.

– Anledningen till rättegången var att författaren och historikern David Irving stämde den amerikanska historikern Deborah Lipstadt för förtal. I hennes bok (*Denying the Holocaust, The Growing Assault on Truth and Memory*) från 1993 hade hon kallat David Irving "Förintelseförnekare" och en "trogen följare av Adolf Hitler". Hon påstod att han förvrängt dokument och medvetet misstolkat historiska data för att tjäna sina egna politiska syften. Enligt henne var han en lögnare och en av de farligaste talesmännen för historierevisionismen, som hade till syfte att förneka Förintelsen. Och hon hade ju rätt.

Rättegången inleddes i januari år 2000 i London och pågick i nio veckor. Enligt brittisk lagstiftning var det Deborah Lipstadts sak att bevisa att det hon skrivit var sant. Eftersom David Irving hävdade att det var fel att beskriva honom som Förintelseförnekare, tvingades Deborah Lipstadts och hennes förlags (Penguin Press) advokater bevisa att Förintelsen ägt rum. Det blev en Förintelserättegång utan offer och gärningsmän. Richard Evans var svarandesidans huvudvittne vid rättegången.

Hans roll blev att undersöka David Irvings böcker, tal och andra dokument för att avgöra huruvida han faktiskt var en Förintelseförnekare som hade manipulerat historiska dokument av politiska skäl. Richard Evans slutsats blev att David Irving hade förvrängt historiska källor för att främja sina egna politiska målsättningar. I en 400-sidig inlägga slog han fast att Förintelsen faktiskt hade ägt rum och rätten ogillade David Irvings stämning.

Vi övergår till att tala om dagens antisemitism.

– Det finns tre grupper av antisemiter idag. För det första den traditionella nazismen,

Förintelseförnekarna och de högerextrema grupperna. För det andra islamisterna. För dem är Israel en del av problemet och de är klart antisemitiska. För det tredje delar av vänstern. De i vänstern, ursprungligen ett gäng trotskister här i Storbritannien, men nu även delar av fackföreningsrörelsen, Labour och studentorganisationer med flera, försöker medvetet att delegitimisera Israel. En sådan delegitimisering är en modern variant av antisemitism. Jag har inga problem med att man kritiserar Israel för brott mot mänskliga rättigheter, bosättningar och annat men när man endast kritiserar Israel, och på ett oproportionerligt sätt, handlar det om att avlegitimisera Israel. Det är då vänsterns så kallade antisionism blir antisemitism.

Det leder oss in på samtalet om postmodernismen inom historieskrivningen. I boken *In Defence of History* ger sig Richard Evans i kast med att angripa postmodernister och andra modetrender inom historieforskningen. Själv anser han sig stå stabilt i en god brittisk empirisk tradition med upplysningstänkandet i ryggen.

– Postmodernismen blev omöjlig när den skulle behandla Förintelsen. Då fungerar inte deras påståenden att allt är berättelser eller att det inte går att nå en säker uppfattning baserad på källkritik och empiriska metoder eller rationella slutsatser av ett material. Om de fortfarande vidhåller det hamnar de på samma sida som Förintelseförnekarna. ✿

En mästerlig människoskildrare

Kritikern Sainte-Beuve hade inte alltid rätt i sina omdömen. Men hans inflytande över litteraturforskningen har varit enormt, och han tillhör biografigenrens få verkliga klassiker.

Av Alfred Sjödin

Det är kutym att poängtera hur fel han hade i sina omdömen. Det inger knappast förtroende när en stor kritiker visar sig ha förkastat de flesta samtida författare som nu anses vara av verklig betydelse till förmån för nu bortglömda nulliteter. Lägg därtill att flera av hans negativa omdömen styrts av privat hämndbegär, och det kan tyckas svårt att sälja in Charles-Augustin de Sainte-Beuve (1804–1869) som en av de stora kritikerna. Men Sainte-Beuves egentliga gärning är att söka någon annanstans än i känslan för litteraturens utveckling och i inflytandet på den allmänna smaken. Snarare ligger hans mästerverk i en särskild form av kritik som han både skapade och fulländade: det biografiska porträttet. Han förde vidare den antika traditionen av ”berömda mäns liv” och den akademiska elogetraditionen, men kombinerade det med en ny tidsålders känsla för det historiskt specifika och strängare krav på dokumentation. Hans inflytande i detta avseende har varit så stort att även den artikel du läser just nu, en skildring av ”Människan och Verket”, knappast kan göra annat än att gå i hans fotspår.

Sainte-Beuve föddes i Boulogne-sur-Mer 1804 i ett borgerligt hem (de :et i hans efternamn var inte adligt utan en rent geografisk markör). Närheten till havet och till England är något som har avsatt vissa spår i hans kritik: han lärde sig tidigt engelska, och diktning på detta språk var den enda främmande moderna litteratur han ägnade mer än ett sporadiskt intresse. På sätt och vis tycks Sainte-Beuves livsbana vara typisk för kritikern eller akademikern, med en tidigt grundlagd vana av fanatiskt läsande och brådmogen lärdom. Vid tretton års ålder hade han uttömt de möjligheter till studier som fanns i hemstaden och skickades till Paris. Fem år senare kunde han skriva in sig som läkarstudent, och tycks till en början energiskt ha gett sig hän åt dessa studier.

I denna miljö kunde han också höra föreläsningar från de empiristiska filosoferna (”ideologerna”).

Men det litterära intresset var starkare och han började skriva dagskritik vid sidan av studierna, för att till slut helt ge upp den tänkta banan. Vid denna tid såg han sig dock inte främst som en författare i parasitära genrer som kritik och litteraturhistoria, utan ville vara poet själv. Han togs upp i det romantiska kottet kring Lamartine och Victor Hugo och framförde för dem sina lätt sentimentala dikter. I detta sammanhang skulle han också inleda en affär med Victor Hugos hustru Adèle. Kärleksförbindelsen med Madame Hugo har tätt sig svårförståelig för eftervärlden. Sainte-Beuve hade inte ett särskilt fördelaktigt yttre, och vad kunde han egentligen ha att sätta upp mot succépoeten Hugo? Dolt av många lager av fiktion skulle denna kärleksaffär tas upp i Sainte-Beuves roman *Volupté*. Att hans senare omdömen om Victor Hugos dikter påverkades av deras rivalitet var svårare att dölja.

Romantikens melankoli avsatte spår i hans egen diktning och vidgade hans kritiska räckvidd, men den himlastormande hållningen och de lite tröttsamma specialeffekterna hade han inte så stor förståelse för. Under en tid blir han dock romantikernas vapendragare och gör sitt för att legitimera den nya smaken. Det mest bestående resultatet av denna partikritik var den välbehövliga omvärderingen av 1500-talets franska poeter, *la Pléiade* – Plejaden, som länge hade förkastats som oregelbunden och smaklös, men i vilka romantikerna kunde se sin egen dyrkan av den poetiska inspirationen förebådad. Brytningen med Mme Hugo och den allt större distansen till romantikerna skulle också ge Sainte-Beuve möjlighet att utvecklas som kritiker. Han vann på så sätt den autonomi i förhållande till det dagsaktuella som lät honom se igenom de anspråksfulla poserna, även om den ibland också fick honom att ta miste på lovande författare.

Alfred Sjödin är fil dr i litteraturvetenskap i Lund. Han disputerade 2014 på avhandlingen *Landets Sånggudinna. Johan Gabriel Oxenstierna och naturdiktens genrer*.

Sainte-Beuve.
FOTO: GETTY IMAGES

Till en början var Sainte-Beuves kritik inte utan systematiska och till och med vetenskapliga ambitioner, men man anar att ett sådant projekt egentligen inte passade hans begåvning. Han blev aldrig den själens Linné han ibland verkar ha drömt om, utan koncentrerade sig på själva fallstudierna, där finheten i analysen alltid övervann det hägrande men aldrig förverkligade systemet. Psykologins redskap var hos Sainte-Beuve heller inte vetenskapligt i den meningen att den föfogade över en specifik fackjargong av entydigt definierade begrepp. Snarare rörde han sig med den vardagliga men precisa nomenklatur som odlats under hundratalens år av fransk salongskultur.

"Fåfång" är inte ett lika vetenskapligt ord som "narcissistisk personlighetsstörning". Huruvida de senare alltid är bättre på att fånga sanningen kan diskuteras.

Den givna formen för denna typ av studium var det litterära porträttet, med sina mjuka övergångar mellan biografiska detaljer, försök att bestämma författarens världsåskådning och iakttagelser kring dennes alster. Det finns något närmast hallucinatoriskt med hur Sainte-Beuve låter författarfysionomin träda fram, som syntesen av verk, liv och fysisk uppenbarelse; namnet på genren antyder ju en sammanblandning av skriften och bildkonsten. Han sträcker sig också efter sådana analogier då han definierar sin metod:

Du drar dig undan ett par veckor med en berömd död filosof eller författares skrifter; du studerar honom, du vrider och vänder på honom, du frågar ut honom fritt: du får honom att sitta för dig, nästan som om du tillbringade två veckor på landet med att tillverka en byst av Byron, Schiller eller Goethe. Varje drag läggs till i tur och ordning och finner sin plats i den fysionomi du försöker återskapa; det är som om varje enskild stjärna träder fram i följd framför ens ögon och börjar skina på sin tilldelade plats i en vacker natthimmels mönster. En individuell verklighet läggs nu till den vaga, abstrakta och allmänna typ som det första ögonkastet fångat upp [...] man känner likheten födas och träda fram, och det ögonblick då man fångat upp den vardagliga egenheten, det avslöjande leendet, den odefinierbara sprickan i huden, den intima och sorgsna färan som förgäves döljer sig under det redan glesa håret [...] vid detta ögonblick ger analysen vika för skapandet, porträttet talar och lever – man har funnit människan.

I denna mindre konstform är Sainte-Beuve själv författare, om det nu överhuvudtaget är meningsfullt att avgränsa skönlitteratur från facklitteratur i en kultur där välskriven själsanalys varit en av huvudsysselsättningarna sedan Montaigne. Det är också på många sätt lämpligare att se Sainte-Beuve som en av de sista i raden av franska moralister än som en av de första litteraturteoretikerna. Liksom hos föregångarna står den psykologiska sanningen ständigt i centrum.

Denna strävan efter sanningen till varje pris gör honom också skoningslös. Visst finns det panegyrik hos Sainte-Beuve. Men i allmänhet tycks han mest angelägen att precisera den individ han har framför sig, att peka på obestridliga förtjänster, men också visa på begränsningar och egenheter. Man anar som en underliggande princip att det finns världsåskådningar och karaktärer av så olika slag att de faktiskt utesluter varandra, genom sin blotta existens utmanar de varandra. Därför passar Sainte-Beuve heller aldrig in författarna i ett system och neutraliserar dem, och trots kalenderbitandet ser han inte heller författarna som blott historiskt intressanta. Mötet med en personlighet är snarare något som sätter våra egna försanthållanden och automatiska attityder på spel:

"Att älska Molière innebär framförallt att inte älska det som är oförenligt med Molière, allt som var motsatt honom i hans egen tid, och allt som han skulle funnit outhärdligt i vår egen."

Nuförtiden, då den biografiska litteraturforskningen på många sätt problematiserats och kritiserats, kan det vara lätt att glömma bort detta inslag av potentiell antagonism mellan forskare och författare, och att den är verksam i båda riktningarna. Vad skulle denna författare ha tyckt om mig? Man kan i detta sammanhang notera en historiens ironi: nedgången för biografisk litteraturforskning,

ofta kritiserad som en form av hjälte-dyrkan, tycks snarare ha ökat vördnaden för de stora Verken. Sainte-Beuves blick för det låga och skeva, även hos de största författarna, kan vara ett hälsosamt korrektiv.

Sainte-Beuve menade att undersökningen av en författarindividualitet borde ta sin början med frågor som "Vilka politiska åsikter hyste han?", "Vad hade han för syn på religionen?" och liknande. Ställer man de frågorna till honom själv är det egentligen ganska svårt att finna klara svar. Han gav tidigt upp sin katolicism, även om han behöll en förståelse för religionens roll i såväl samhällets som den enskilda människans liv, och gjorde åtskilliga försök att hitta tillbaka. Trots det starka inflytandet från de empiristiska idéerna blev han aldrig någon fullblodsmaterialist. Han drogs tidigt till saintsimonismens utopiska reformidéer men verkar ha övergett dem utan att någonsin ha varit särskilt djupt engagerad. Trots denna vacklan går det helt klart att mejsla fram en hållning som var Sainte-Beuves. Han var en skeptisk och försiktig, men knappast reaktionär, observatör av samhällsutvecklingen. Vissa grunddrag i hans kritik går också att se som utslag av denna inställning.

Det finns en tendens hos Sainte-Beuve att hylla det förflutna – och då särskilt det franska sextonhundratalet – på bekostnad av det nuvarande. Sainte-Beuve ansåg visserligen inte att förgångna epoker utan vidare kunde användas som modell för det kommande. Däremot kunde man i kulturhistorien hitta exempel på hållningar som möjliggör en orientering i moderniteten. Varje år kom en ny lära som utlovade vägen framåt för mänskligheten, varje år kom en ny forskare och presenterade nya rön som skulle antikeravas av det nästföljande året, och så vidare. Moderniteten lämnar fältet öppet för charlataner, och Sainte-Beuves intima kulturhistoria var bland annat ett sätt att uppnå självständighet mot dessa tidens gudar.

Hans inriktning på livshållningen snarare än verket fick honom också att söka sig bortom den exklusiva skaran av stora författare. Åtskilliga porträtt skildrar generaler, adelsdamer och andra vars bidrag till litteraturen begränsar sig till deras brev, dagböcker eller memoarer. Som skildrare av salongernas damer är han i sitt esse. Sainte-Beuves misstro mot de stora gesterna gör också att kvinnorna i hans framställning ofta tar sig bättre ut än de manliga egocentriker som med handen napoleonskt instucken innanför västen blickat mot fjärran. Hos sexton- och sjuttonhundratalets adliga damer finner Sainte-Beuve en livsvisdom av ett slag som ofta varit de moderna författarna förmenad: ett klokt bruk av vår korta tid på jorden, en insikt i dödens och åldrandets nödvändighet, en förmåga att förvandla det lilla livet till ett konstverk. Naturligtvis var Sainte-Beuves syn på det kvinnliga präglad av hans tid. Men han lyfter också fram kvinnor som utövat politisk makt, inte sällan i opposition mot överheten. Senare tiders ambitioner att lyfta fram bortglömda skrivande kvinnor, inte sällan just genom att uppmärksamma brevskrivare och dagboksförfattare, har en tidig allierad i Sainte-Beuve.

Denna utvidgning av litteraturbegreppet handlar dock hos Sainte-

Beuve inte om någon jämlikhetssträvan. Snarare är detta en yttring av hans mest elitistiska sida. Man anar ofta en förtjusning över *det hemliga* hos Sainte-Beuve: över att ha grävt fram bortglömda familjedokument, eller att ha hittat någon överlevande från en svunnen tid, som han kunnat pressa på detaljer. Att gå igenom brev och dagböcker från äldre tider blev ett sätt att få tillgång till miljöer där en särskild umgängeskunst praktiserats och där gemensamma normer för skrivkonsten utarbetats. Dessa former av sociabilitet såg Sainte-Beuve hotas av framväxten av en ”industriell litteratur” i stor skala, där författarskapet hade blivit ett yrke som vem som helst tänkte sig kunna utöva, och där boken kastades ut som en flaskpost på en anonym marknad. Det stora franska 1600-talets litteratur, som odlat den spirituella konversationen i den exklusiva kretsen till en konstform, och där alster skärskådades av omutliga vänner innan de offentliggjordes, var i detta avseende ett sunt motideal.

Trots denna dragning till förmodern levnadskonst och hantverk var Sainte-Beuve ett barn av sin tid, med dess snabba växlingar och ökade produktions tempo även på Andens område. Sina måndagskåserier, *Causeries du lundi*, började han publicera 1849 och fortsatte med dem till sin död. Det rör sig inte om kåserier i vår mening; de kan heller inte liknas vid en vanlig recension eller kultursidesartikel. Framförallt var de längre: i snitt upptar de ungefär tjugo boksidor i nyutgåvorna. Dessutom utgör många av dessa ”kåserier” originella forskningsbidrag. Ofta hade han under veckan besökt arkiv, specialbibliotek eller fått ta del av dokument eller vittnesmål från föremålets efterlevande. Under veckan samlade han in sin information och diktade ett utkast till sin sekreterare senast på onsdagen, redigerade om det på fredagen med bomullstussar i örönen, fick en satt text på fredagskvällen, som han senare korrigerade och ändrade under helgen. På måndagen, Sainte-Beuves enda lediga dag, stod hans text att läsa i tidningen. Detta mönster – vilket ungefär motsvaras av att författa en C-uppsats i veckan – upprätthöll han under sina sista tjugo år, med undantag för sejourer som professor i latinsk och fransk poesi vid Collège de France och École normale supérieure. Sainte-Beuve hade förvandlat sig själv till en maskin för omdömesgill kritik, på en gång en rest av en äldre andlig auktoritet och en yttring av industrisamhällets produktions takt. I bokform uppgår hans *Causeries* till trettio volymer.

Den mer lärda än journalistiska sidan av Sainte-Beuve kommer fram i hans monumental historik över Port-Royal, det nunnekloster som var centrum för jansenistiska rörelsen under 1600-talet. Arbetet, som skulle ta honom trettio år att färdigställa, är fortfarande den mest uttömmande monografin över denna märkliga miljö, där den strängaste form av kristendom samsades med några av de mest seriösa filosoferna och språkmännen under Ludvig XIV:s tidevarv. Med sin extrema detaljrikedom har *Port-Royal* beskrivits som en form av ”totalhistoria”, och utgör hans enskilt tyngst vägande bidrag till litteraturhistorien som disciplin.

Samtidigt är det fråga om inte Sainte-Beuve i högre grad är sig själv i sina kåserier än i de större verk han presterade under sina försök till en akademisk karriär. Han sägs ha varit en utmärkt konversator men en oinspirerande föreläsare, och till kåseriernas förtjänster hör inte minst det lika självklara som glasklara tilltalet. Det bör därtill påpekas att det ofta råder omvända proportioner mellan de behandlade författarnas insats och Sainte-Beuves. Den nyfikna läsaren bör hellre slå upp porträtten över obemärkta personer än att se vad han har att säga om de välkända storheterna. Att man inte har läst författaren ifråga spelar inte så stor roll; i efterhand kom-

mer man att inbilla sig att man har gjort det. Det är inte det sämsta betyg man kan ge en kritiker.

Sainte-Beuves betydelse för den franska litteraturhistorieskrivningen har varit enorm, i Frankrike och i utlandet. Otaliga biografiska litteraturstudier bygger på det mönster han etablerade. Till att börja med gäller det att ta fasta på den första manifestationen av verklig individualitet, ett ögonblick som ofta men inte alltid sammanfaller med debutverket. Efter att sedan ha följt det vuxna konstnärskapet bör biografen observera den punkt då begåvningen mot slutet förstelnas och fastnar i tom upprepning, då ”leendet förvandlar sig till en rynka”. Mellan dessa poler utspelar sig det litterära livsloppet. Frankrikes stora litteraturforskare under 1800- och tidigt 1900-tal, från Taine till Thibaudet, har på ett eller annat sätt förhållit sig till Sainte-Beuve, genom att lansera utgångspunkter som kunnat konkurrera med dennes fokus på individen.

Även i Sverige har hans inflytande varit stort. Oscar Levertins gustavianska nekromanti vore svår att tänka sig utan Sainte-Beuves exempel. Även Fredrik Böök såg sig i många avseenden som en efterföljare till den store fransmannen, som han efterliknade i sin ambition att även skriva om exempelvis dagboks författare. I en entusiastisk essä från 1921 påpekade Böök att Sainte-Beuves kritik i efterhand ter sig som en större läsupplevelse än poeterna i dennes samtid, till exempel Lamartine och Hugo. Ett sekel senare är värderingen lätt att skriva under på. En annan lysande porträttör som säkerligen lärt av

Sainte-Beuve var Klara Johanson. Till denna svenska Sainte-Beuve-tradition kan läggas den insats som gjordes av E N Tigerstedt, som 1944 gav ut en biografi över honom, ackompanjerad av en liten översättningsvolym samma år.

Sedan förra seklets början har Sainte-Beuves aktier fallit något. Till stor del beror nog detta på Marcel Prousts *Contre Sainte-Beuve* (1922), hans manifest för en ny litteratur – sin egen inte minst – där verket var viktigare än författaren. En mer eller mindre formalistisk hållning har sedan dess dominerat i fransk litteraturkritik. Men inte helt.

Som ett intressant exempel på att Sainte-Beuves frågor inte var helt irrelevanta kan man peka på den kuriösa omsvängningen hos den stora strukturalisten Roland Barthes. Denne hade tidigt kritiserat de franska litteraturhistorikernas fixering vid författarbiografien men kom mot slutet av sitt liv att försöka hitta nya vägar att undersöka relationen mellan det levda livet och texten. Han lanserade därför ”biografemet” – den minsta enheten i det individuella livet, till exempel en till synes obetydlig vana eller preferens, som en motsats till den officiösa formen av biografi. Det är egentligen inte så långt från Sainte-Beuves vilja att fästa författarna vid deras ”verkliga existens, vid dessa dagliga vanor som de stora männen inte är mindre beroende av än vi andra”. Men när allt kommer omkring bör man nog vända sig till andra än Sainte-Beuve om det är teoretiska insikter man är på jakt efter.

Det bestående värdet av hans enorma verk – som *denne* porträttör knappast kunnat mer än skrapa på ytan av – ligger snarare i hans kvaliteter som människoskildrare. Hans position bland biografgenrens få verkliga klassiker kommer nog aldrig att rubbas. Och kanske bör hans insats som litteraturkritiker främst betraktas ur denna synvinkel. För att få rätt i bedömandet av sin samtids litteratur skulle det ha krävts en betydligt mer partitagande kritik än den som var Sainte-Beuves. Men för honom var det ständigt människan som stod i centrum. Och som bekant märks inte någon avgörande utveckling på det området. ✨

VANDRINGSKULTUR

De som har gått före oss

Vandringskulturen har på senare tid fått ett uppsving, vilket delvis kan förklaras av dess kontemplativa drag.

Henrik Nilsson har läst ett par böcker i ämnet.

DET UPSVING VI har sett för vandringskulturen under senare år hänger förmodligen ihop med en allmän hälsotrend och ett ökat intresse för äventyrsturism i västvärlden, men har i högre grad än den likaledes omhuldade löpningen också ett kontemplativt och ibland civilisationskritiskt drag. Fenomenet har satt sina spår i bokutgivningen; inte minst i den engelskspråkiga världen speglar en uppsjö av titlar de mest skilda sorters infallsvinklar på ämnet – de senaste månaderna har det till exempel publicerats böcker om att vandra som gravid och om att röra sig säkert i "Grizzly Country". En konstant undergenre – med högst skiftande kvalitet – utgörs av de personliga berättelserna från långvandrare som färdas till fots månader i sträck.

En av årets mest ambitiösa böcker på vandrings temat är faktiskt skriven av just en sådan "thru hiker", som de kallas i USA. I förordet till *On Trails* (Simon & Schuster) berättar den unge amerikanske författaren Robert Moor om ett halvår längs Appalachian Trail, som är en av världens längsta vandringsleder. Inför resan har han tagit hänsyn till årstidernas växlingar, men planen att vandra från en mild vår i söder till en behaglig sensommar i norr går i stöpet; istället regnar det oavbrutet under långa perioder. Återstår bara att dag efter dag fälla upp huvan och fästa blicken vid den blöta stigen undertill – något som blir upptakten till en omfattande essä om stigarnas betydelse ur ett historiskt och kulturellt perspektiv, därtill berikat av utvikningar om naturvetenskap och arkeologi.

Som den dubbeltydiga titeln signalerar är Moors bok ett resultat av både egna vandringar och intellektuellt arbete; så definieras stigen också på ett ställe som "en blandning av lera och tanke". Med livfull detaljrikedom skildrar han strapatser på Borneo och Newfoundland, i Marocko och Tanzania, men tecknar också en sorts stigarnas globala kulturhistoria – från dess funktion

som det kanske tidigaste teckensystemen av alla och dess metaforiska roll inom mytologi och religion, fram till dagens friluftsleder som är en modern europeisk uppfinning och intimt förknippad med de senaste tre hundra årens urbaniseringsprocesser.

TROTS DE VÄRDEFULLA internationella utblickarna följer jag allra helst Moor på hans nordamerikanska hemmaplan. Östra USA:s moderna transportsystem är till stora delar baserat på det nätverk av skogsstigar som ursprungsbefolkningen använde sig av före européernas ankomst. I North Carolina färdas författaren därför tillsammans med en väderbiten historiker som försöker kartlägga spillrorna av cherokeesernas viktigaste stigar; ett system som beskrivs som en av världens mest omfattande begravda kulturella artefakter. För en civilisation som förlitade sig på muntlig tradition var stigarna inte bara linjer i landskapet som man förflyttade sig längs, utan ett väldigt bibliotek med nedärvd kunskap – med etiska, andliga och kosmologiska dimensioner.

Om urfolkens stigar utgjorde en oskiljaktig del av deras världsbild, bär historien om Appalachian Trails tillkomst snarare vittnesbörd om en tidstypisk samhällskritik. I början av 1900-talet fanns i USA en oro för den snabba urbaniseringens kroppsliga och själsliga konsekvenser. Ett aktivt friluftsliv sågs som ett botemedel mot modernitetens negativa effekter; det var vid denna tid som scoutrörelsen uppstod och traditionen med sommarläger grundades. Ungefär samtidigt som det svenska vandringsystemets kronjuvel Kungleden skapades skissade den utopiskt lagde skogsmästaren Benton MacKaye på en vandringsled som skulle råda bot på hans tids *problem of living*; sannolikt spelade också hans frus depressioner och självmord en roll för engagemang. Ett sekel senare har Appalachian Trail vuxit till en sträcka på runt 350 mil – den har till och med en del internationella förgre-

Mindre dödkött runt Eddan

64 Tommy Olofsson granskar en nyöversättning

"Förnamnet tog jag från Horatius"

66 Martina Björk om *Den allvarsamma leken*

En oas i Kabul

68 Pia Karlsson besöker Afghanistans nationalmuseum

Kritiken var inte bättre förr

70 Erik Hedling om filmkritik förr och nu

Krönika

71 Frida Park ogillar banala själasörjare

I korthet

71 Charlotta E Lindell om brexit och kulturen

Vandrare i Toscana.

FOTO: R. CARNOVALINI/GETTY IMAGES

ningar – och lockar i likhet med pilgrimsleden till Santiago de Compostela i Spanien ett ständigt växande antal vandrare.

Ändå är det i de precisa och konkreta skildringarna av vandringens glädjeämnen och vedermödor som *On Trails* firar de största triumferna. När författaren släcker törsten på en skogsklädd bergstopp och dimman lättar efter ännu en mödosam dagsetapp i regnet – då känner jag själv för att dra på mig kängorna och axla ryggsäcken. Därtill rymmer Moors essäbok åtskilliga ömsinta personporträtt av alla forskare och stigfinnare som korsar hans väg, men kanske allra mest av dessa andra långvandrare som likt sekulära pilgrimer ”kantar en motorväg i New Hampshire, i väntan på en lift i regnet; flackar omkring som vargar i de kolossala, iskallt upplysta mataffärerna i Virginia; och tränger ihop sig, tre i en säng, på ett motell i Pennsylvania”.

DET FINNS ETT perspektiv – centralt för många vandrare – som däremot kommer något i skymundan i Moors resonemang; det som leder inåt. Den gående introspektionen har ju varit viktig i både filosofin och litteraturen. I det antika Grekland lär såväl Sokrates som Aristoteles ha resonerat till fots, och även för senare filosofer som Kant, Kierkegaard och Nietzsche var promenaden viktig. Under 1800-talet blomstrade en urban flanörskultur i Baudelairens anda, samtidigt som romantikernas vandringböcker skildrade strövtåg i den vildmark som under industrialismen förvandlades från hotfull till vördnadsbjudande. Rousseau konstaterade i sina *Bekännelser* att han aldrig tänkt så mycket eller levt så starkt som under de resor han gjorde ensam

och till fots. Värld att minnas är också den japanske 1600-talsdiktaren Bashos långa andliga vandring i *En färd i det inre av landet*, för att nu knyta an till den österländska traditionen.

MÅNGA ÄR ALLTSÅ de vandrare som genom historien konstaterat att vandringen erbjuder ett annat sätt att vara med sig själv – inte nödvändigtvis enklare, men ibland grundligare. Det påminns man om i ett av de finaste bidragen till vandringslitteraturen från våra egna breddgrader under senare tid,

*När författaren
släcker törsten på
en skogsklädd
bergstopp och dim-
man lättar efter
ännu en mödosam
dagsetapp i regnet
– då känner jag
själv för att dra på
mig kängorna och
axla ryggsäcken.*

normmannen Tomas Espedals *Gå: eller kons-ten att leva ett vilt och poetiskt liv* som kom i svensk översättning 2014. I denna allvar- samt euforiska samling reflektioner över kärleken och ensamheten, livet och skrivandet, framstår vandrandet närmast som en livshållning. Espedal konstaterar att näst efter att skriva och tänka, tycker han

bäst om att gå. Han tror på den långsamma rörelsen: ”Och du tänker: någon bör ta vara på detta yrke. Någon måste ta det ansvaret. Någon bör rädda denna frihet, denna stolthet, återupprätta yrket och värdigheten, ja, du vill bli vandringsman.”

När packningen tynger och musklerna värker i uppförsbackarna kan förstås en sådan romantisk hållning te sig avlägsen. Då hägrar själva målet där man ska få pusta ut vid dagens slut, göra upp eld och bereda sin sovplats. Men under vägens gång rör man sig egentligen inte bara framåt; att vandra är i någon mening också att återvända.

I DEN STUND stigen beträds – oavsett om det är en pilgrimsled med historiska anor eller en led som har dragits genom landskapet under senare tid – knyter vi an till en av människans äldsta aktiviteter. Vi påminns om alla dem som har gjort samma sak före oss och som kommer att göra samma sak efter oss. Det är en sorts kontinuitet som annars kan vara svår att få syn på, i synnerhet i ett samhälle som det svenska, som i så hög grad präglas av samtidighetens trånga kultur. Den är dock besläktad med något som kan hända i mötet med äldre litteratur; den där känslan av att andra rört sig över samma mark där vi själva nu rör oss. Jag gissar att behovet av den sortens långsiktiga sammanhang bara kommer att öka, i synnerhet i takt med att samtiden – med städerna som epicentrum – ter sig alltmer turbulent och osäker. Det är kanske inte bara den friska skogsluften vi söker när vi vandrar. Emellanåt vill vi också kunna pusta ut från vår egen tid. Vem vet, det kanske blir trångt ute på stigarna framöver. ✿

Tor målad av Richard Doyle.

FOTO: GETTY IMAGES

LITTERATUR

Mindre dödkött runt Eddan

Den poetiska Eddan har kommit i översättning av Lars Lönnroth.

Tommy Olofsson gläds åt det nya uttrycket "domen över den döde".

BETRÄFFANDE DEN ISLÄNDSKA eddadiktningen finns en lång rad textkritiska problem, men några gömda handskrifter som förändrar den textkritiska situationen kommer sannolikt aldrig att upptäckas nedgrävda och konserverade i en eller annan isländsk grotta. De sånger som är förlorade – och lämnar tomma hål i återgivningen – kommer inte att återfinnas.

Därvidlag skiljer sig eddaöversättarens belägenhet från den som översättarna av *Bibel 2000* hade att tampas med. Under 1900-talet gjordes en rad fynd av i öknen begravda pergamentrullar med hebreiska versioner av böcker i Gamla testametet. Det var fynd som i grunden förändrade de textkritiska förutsättningarna och även innehållet i den äldre delen av Bibeln.

Liksom sina föregångare utgår Lars Lönnroth från en handskrift, *Codex Regius*, "den kungliga handskriften" från 1200-talet, men han kompletterar denna med eddadikter som har återfunnits i andra handskrifter, vilket gör att hans bok alltså inte bara innefattar den berömda handskriften utan även andra dikter ur samma sångkrets. Någon gång blir det helt enkelt

två varianter av samma sångcykel. Så bör det också vara. Lönnroth följer i detta hänseende Gísli Sigurðssons kommenterade textkritiska utgåva från 1998.

Detta medför att Lönnroth fogar dikter till *Den poetiska Eddan* (Bokförlaget Atlantis) som tidigare svenska översättare som exempelvis Erik Brate, Åke Ohlmarks och Björn Collinder inte har med, eftersom de uteslutande återger "den kungliga handskriften". Fläckvis rör sig Lönnroth följaktligen på jungfrulig diktmark och är då i den belägenhet som GT-översättarna ofta befann sig i. Mestadels får han dock nöja sig med uppgiften att modernisera sina föregångare. En viktig angelägenhet är frågan hur han ska kunna hantera formuleringar som tidigare översättningar har gjort bevingade.

MED MODERNISERINGARNA BLIR det lite si och så. I förordet förklarar han att han vill fjärma sig från vad han kallar "den högtidligt arkaiserande 'fornnordiska' vokabulär som en gång var typisk för svenska eddaöversättningar". Bland exemplen på ord han har mönstrat ut nämner han "hugnad" och "gamman". Bland ålderdomliga ord han väljer att använda kan nämnas verben "hugsvala" och "töva" samt substantiven "tul" och "deja". Utrensningen av ålderdomligt klingande ord är följaktligen inte konsekvent genomförd. Jag tror att de flesta av oss läsare är glada för att Lönnroth har gått försiktigt fram i denna utrensning. Han behåller poetiskt effektfulla ord som "tul" och "hugsten" och är i textens marginal snabbt att förklara att de betyder "vis gubbe" respektive "hjärta".

Mer diskutabelt blir det när han drar till med "mens" istället för medan, "huvet" istället för huvudet och "mänskan" istället för människan. Visserligen gör han sådant för att rädda metern och minimera antalet stavelser i de versrader det gäller, men det sticker onekligen i ögonen. Ansträngningen syns. Frågan är hur störande vi tycker att det är. Låt mig ge ett belysande exempel! Det är ett ställe i "Hávamál", en strof där sista rad har blivit bevingad: "Man är mans gamman." Lönnroth ger oss denna version av hela strofen:

Ung var jag förr
och färdades ensam,
då vart jag vilse om vägen.
Rik blev jag först
när jag fann en vän.
Mänskan är mänskans glädje.

Det fornisländska originalet har fem stavelser i sista raden: *Maðr er manns gaman*. Lönnroth anger i förordet två skäl att avvika från den bevingade svenska lydelsen "Man är mans gamman".

Det ena skälet är att han finner att

"gamman" är ett alltför ålderdomligt ord och att det knappast är "begripligt för en yngre generation". Han väljer därför att ersätta det med synonymen "glädje". Detta är möjligen oproblematiskt.

Den andra förändringen ställer till med större bekymmer. *Man* är i frasen ett könsneutralt pronomen, understryker Lönnroth. För att betona detta väljer han att skriva "mänskan".

Att han talspråkligt förkortar ordet *människan* beror nog i första hand på att han strävar efter att så långt möjligt banta ned den till originalets fem stavelser i raden. Det är dock ett skäl som Lönnroth inte uttryckligen nämner.

Ett annat bekymmer med omvandlingen av "man" till "mänska" är att Lars Lönnroth inte följer upp den i de därpå följande stroferna, exempelvis i den där "mannen" som är "utan vänner" liknas vid en enslig fura på kalvfjället, utan skydd av vare sig bark eller barr: "Sådan är mannen/ som saknar vänner." Fornisländskan har här samma pronomen, *maðr*, som i två strofer ovanför. Lönnroth gör *Maðr er manns gaman* till "mänskan är mänskans glädje", men *svá er maðr* blir "Sådan är mannen". Det är inte konsekvent.

Stroferna 22–27 i "Hávamál" inleds alla sex med orden "Oklok man" och är genre-mässigt utformade som ordspråk rörande vad en klok person bör undvika att göra eller tänka. Varför maskulint genus här? Pronomenet är detsamma som i den rad som blir "mänskan är mänskans glädje", alltså *maðr*.

Lönnroth är inkonsekvent i detta liksom i sina val av vilka ålderdomliga ord han vill behålla. Ändå vore det förmätet att klandra honom för detta. Hans knep och knäp med pronomenet *maðr* är listigt utförda och måste ha kostat en hel del huvudbry. De tidigare översättarna var inte lika noga som han att försöka ro hem den potentiella könsneutraliteten i denna glosa.

Kreativa inkonsekvenser är ofta nöd-

*Uppfriskande är när
Lönnroth lyckas ta
vara på de groteska
inslagen i Eddan.*

vändiga för den som vill åstadkomma en smidig översättning. Lönnroth väjer inte för sådant. Vad han därigenom lyckas med är att etablera en tydlig stilistisk variation mellan de olika genrer som förekommer i Eddan. Ordspråken låter som ordspråk, dialogerna ges ofta ett talspråkligt tonfall och elegierna formar sig till högstämnda klagosånger. Just denna förmåga att variera stilen och anpassa den till olika

Codex Regius.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

subgenrer är i själva verket den största förtjänsten med Lönnroths eddaöversättning. Tidigare översättare har varit mer entoniga beträffande stilen.

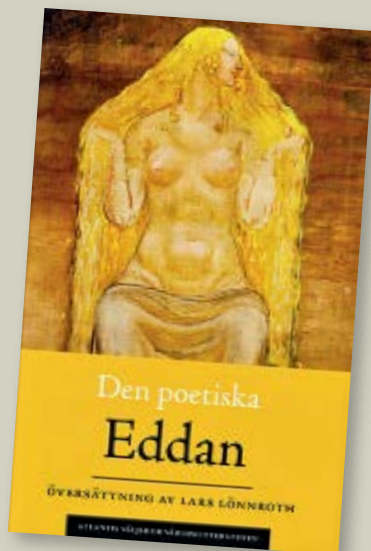
Uppfriskande är när Lönnroth lyckas ta vara på de groteska inslagen i Eddan. I en förbannelse över stackars Gerd sägs att hon måste klara sig utan karl för att istället leva ihop med ett trehövdad troll och förgås av trånad efter en riktig man samt att hon i framtiden aldrig ska få dricka ädlare dryck än getpiss. I smäddikter och orddueller, så kallade "manjämningar", är Lönnroth i sitt esse och blandar runda ord med tillspetsade tillmälen, så att det formligen börjar koka i de gamla stroferna. Fyra gånger skriver Tor till Loke:

*Håll tyst, din fega bög,
din fräcka mun ska snart
mosas med hammaren Mjölner.*

I sådana sekvenser, och de är ganska många i denna hedniska skrift befolkad av merendels berusade gudar och hjältar, firar Lönnroth stora triumfer och lyckas verkligen gjuta liv i Eddan och frigöra den från den anstrykning av högrävande retorik eller studentikost skämtlynne som präglar alltför mycket i de tidigare svenska översättningarna. Lönnroth river upp gammalt damm som tydligen har hindrat oss från att på allvar urskilja texterna. Han lyckas verkligen visa vad dessa texter går för, i varje fall när de är som allra mest groteska och mustiga.

Vad de flesta av oss läsare väl annars mest funderar på är hur han lyckas förnya

>>

Den nya översättningen.

de gamla formuleringar som vi känner igen, sådant som har blivit bevingat. Om "Mänskan är mänskans glädje" kommer att kunna sno åt sig vingarna från "Man är mans gamman" kan man förstås undra. För egen del gillade jag först inte alls Lönnroths formulering utan uppfattade den som alltför trivial, men efter att då och då ha smakat på den i ett par veckor har jag så smått börjat vänja mig vid den.

Betydligt enklare är det att genast ta ställning till Lönnroths version av den berömda strof som i Erik Brates översättning från 1913 börjar med orden "Fä dör,/ fränder dör,/ även själv skiljes du hädan". Brates och andra tidigare översättningar ter sig omständliga och tungrodda. Den enda lakoniska är den som Åke Ohlmarks åstadkom på 1950-talet. Lönnroths nya översättning ligger mycket nära den som Ohlmarks gjorde, men på ett par punkter innebär den ändå en tydlig förbättring. Så här lyder den version som vi nu har anledning att snarast lära oss utantill, Lönnroths nya:

Fä dör,
fränder dör,
en dag dör också du.
Ett vet jag
som aldrig dör:
domen över den döde.

Lönnroth har rensat bort dödkött från tidigare svenska versioner, främst det efterhängsna "domen över död man" alternativt "dom över död man". Han har gjort formuleringen idiomatisk och skänkt den en kristallklar friskhet som den förut aldrig haft i någon svensk översättning. Könneutral har han ändå inte försökt göra den, trots att han även här har trollat bort ordet "man". ❀

Från Pernilla Augusts film
Den allvarsamma leken.

LITTERATUR

"Förnamnet tog jag från Horatius"

Söderbergs roman *Den allvarsamma leken*, som nyligen filmatiserades, är tydligt påverkad av Horatius poesi, menar **Martina Björk**.

EN SOMMARDAG ÅR 1922 får Hjalmar Söderberg ett brev. Avsändaren är en dam från Tranås, som råkar vara namne med den kvinnliga huvudpersonen i *Den allvarsamma leken*. Tio år efter romanens utgivning skriver denna Lydia Stille för att fråga författaren om han månne har lånat namnet från henne. I sitt svar förnekar Söderberg att han skulle ha känt till henne och avslöjar kort och gott: "Förnamnet tog jag från Horatius."

Pernilla Augusts fina filmatisering av *Den allvarsamma leken* föranleder mig att

än en gång läsa romanen. Den här gången läser jag den med författarens utsaga i åtanke. Medan jag läser blir det allt tydligare för mig att det var mer än förnamnet som Söderberg hämtade från sin antika diktarkollega.

I Horatius diktsamling *Oden*, eller *Carmina* (som är dess latinska namn), förekommer ett antal åtråvärda kvinnor, alla med grekiska namn. Lydia (vars namn helt enkelt betyder "flickan från landskapet Lydien") föräras fyra dikter. Som typ betraktad är Lydia lik många andra

eftertraktade kvinnor i antik lyrik: hon är självständig, temperamentsfull, förförisk och nyckfull. Lätt att fånga men samtidigt svår fångad. Hon är älskarinna, inte maka. När jag tänker på vilka egenskaper som för enar Horatius och Söderbergs Lydia erinrar jag mig en passage ur *Den allvarsamma leken*. Det är när Lydia Stille stolt frågar Arvid Stjärnblom om han har noterat dörrskylten till hennes nya lägenhet, dit hon flyttat efter att ha lämnat sin make. Med skylten manifesterar hon sin självständighet och ovilja att gifta om sig (och därmed byta efternamn). Arvid får älska henne ”på hedniskt vis”, som hon uttrycker det.

I en av Horatius Lydia-dikter möts skalden och Lydia i en dialog. I varsin inledande strof prisar de nostalgiskt den lycka som utmärkte den tid då de var förälskade. Nuförtiden är de upptagna på var sitt håll: Lydia älskar en annan man, Calais, och skalden har ett förhållande med den blonda Chloë.

ARVID STJÄRNBLOM OCH Lydia Stille inleder en sommarromans som inte följs upp. Det har ingenting med bristande intresse att göra utan beror på Arvids passivitet, som kommer av känslan att han ingenting kan erbjuda. I stället för att låta Horatius *carpe diem* bli hans devis låter han tillfällena passera och slumpen råda. Trots att han dagligen tänker på Lydia hör han inte av sig till henne. Men när han hör om Lydias giftermål med den stenrike och betydligt äldre Marcus Roslin ser han inom kort själv till att ”bli gift” med ett gott parti. Så går åren. Horatius frågar:

”Vad skulle hända om den forna Venus återvänder och tvingar in under sitt ok av brons dem som blev åtskilda? Vad skulle

hända om blonda Chloë kastas ut och dörren står öppen för den försmådda Lydia?”

I *Den allvarsamma leken* korsas Arvids och Lydias vägar igen, tio år senare, under en föreställning på Operan. När Lydia får veta att Arvid är gift ställer hon den kanske något överraskande frågan: ”ljus eller mörk?” ”Ljus”, svarar Arvid. Hans blonda Chloë heter Dagmar.

Mellan Arvid och Lydia flammar passionen upp på nytt. När de så bejakar den, är det inget som de själva väljer, lika litet som de valt sina föräldrar eller sin ögonfärg. Genom redaktör Markels ord bjuds läsaren att förstå den idé om ödets makt över människan som också sammanfaller med den antika. Den forna Venus har återvänt för att tvinga samman Arvid och Lydia som en gång skildes åt.

DET HANDLAR OM att finna sig på samma gång ”villig och tvungen”, som Viktor Rydberg formulerar det i sin dikt ”Skogsrået”. Det är en typiskt romantisk dikt om erotikens förtrollande och förgörande kraft. En man lockas av ett övernaturligt kvinnligt väsen. Han måste ge sig in i denna passionens häxkarusell, trots att han inte kan komma levande ur den. För sig själv citerar Arvid några rader:

*Men den, vars hjärta ett skogsrå stjäl,
han får aldrig mer det tillbaka.
Till drömmar i månlyns trår hans själ,
han kan ej älska en maka.*

Mötet med Lydia förändrar Arvid. Han är inte längre den han var och det är omöjligt för honom att gå tillbaka till sitt gamla liv och till sitt äktenskap. Horatius inleder en av sina dikter med en vädjan:

”Lydia, jag ber dig vid alla gudar, tala om för mig varför du är så ivrig att förgöra Sybaris / med din kärlek.”

Lydia Stille kan sägas förkroppsliga sekelskiftets idé om en mansslukande *femme fatale*. Hon inleder förhållanden med tre andra män förutom Arvid. Det är äkta maken Marcus Roslin, Arvids tidningskollega Kaj Lidner samt hans revykarar Ture Törne. Lika många män har Lydia hos Horatius, utöver skalden själv. Två har redan nämnts. Den tredje, Telephus, är en person som, liksom Sybaris, tillhör skaldens vänkrets. De två Lydia väljer alltså

*Som typ betraktad
är Lydia lik många
andra eftertraktade
kvinnor i antik lyrik:
hon är självständig,
temperamentsfull,
förförisk och nyck-
full.*

älskare ur den manliga huvudpersonens umgänge. I Söderbergs roman tar Kaj Lidner livet av sig. Varför framgår inte helt tydligt, men det tycks som om hans affär med Lydia blir den utlösande faktorn.

I *Den allvarsamma leken* blickar Arvid otaliga gånger upp mot sin älskades fönster, i vilket hon brukar tända två ljus. Om de lyser, vet han att hon är hemma. Ändå händer det att hon inte öppnar när han ringer på dörren. Vid ett tillfälle ringer Arvid på tre gånger utan att hon öppnar. Dagen därpå skickar hon ett brev till honom i vilket hon förklarar det uteblivna välkommandet. Vredgad skriver han tillbaka att han aldrig mer vill stå som ”en usel kärlekstiggare” utanför hennes dörr. Vid ett senare tillfälle ringer det på dörren medan Arvid är hos henne. Lydia underlåter att öppna. Denna gång är det en annan ”usel kärlekstiggare” som står utanför.

ETT CENTRALT MOTIV i den antika poesin är det som på latin kallas *exclusus amator*, ”den utestängde älskaren”: han som ena kvällen släpps in genom sin älskarinnas dörr för att nästa kväll stå och banka förgäves. I detta spel är Arvid en lekboll för Lydias nycker. Han är välkommen de stunder hon behagar öppna för honom. Det är en destruktiv lek som Arvid inte vill delta i. Bittert tvingas han inse att han inte kan hoppas på något annat av ”Lydia, som lockar till sig den ena mannen efter den andra och aldrig slår sig till ro, förrän alderdomen eller döden sätter punkt för trafiken”. Även här läser jag >>

Lydia och Arvid.

FOTO: FRÅN DEN ALLVARSAMMA LEKEN

en koppling till Horatius. I en av dikterna finns samma tanke formulerad som en önskan om hämnd, att livet skall döma rättvist så att också hans älskade en gång skall få känna hur det är att bli avvisad, ratad. När Lydia blivit äldre kommer inte längre älskarna att stå på rad utanför hennes fönster och fråga: "Lydia, sover du?" Likväl skall åtrån brinna i henne, alltmedan männen kommer att rikta sin blick och håg åt ett annat håll.

När Arvid och Lydia träffas som unga är det sommar. Men när Lydia åter träder in i Arvids liv är det vinter. Vintern är påtaglig i *Den allvarsamma leken*. Det snöar och snöar och klockorna klämtar. Förhållandet är dömt till undergång. Hos Horatius förknippas Lydia med vinter. När hennes ungdom och skönhet har falnat återstår bara vinter. Den blonda Chloë, hon som skalden var gift med innan Venus störde lyckan, associeras däremot med vår.

DÄRFÖR KAN OCKSÅ Söderberg, med eftertryck, kommentera paret Stjärnbloms äktenskap som lyckligt, trots den skepsis med vilken Arvid själv betraktar det. Ett kapitel inleds: "Arvid och Dagmar Stjärnblom levde mycket lyckligt tillsammans." Efter någon sida dyker en liknande formulering upp: "Arvid Stjärnblom levde mycket lyckligt med sin hustru." Det korta kapitlet avslutas: "Men i övrigt levde de mycket lyckligt tillsammans." *Tre gånger* sägs det. Det är nog inte en tillfällighet att Horatius hyllar den trofasta kärleken på följande sätt: "Trefalt lyckliga, ja mer än så är de som ett obrutet band håller samman."

Att Söderbergs älskarinna Maria von Platen stod modell för Lydia och andra av hans litterära gestalter blev känt på 1960-talet, då det avslöjades i en doktorsavhandling. Sedan dess har mycket skrivits om henne. Inflytandet från Horatius har däremot inte uppmärksamats.

Men författaren gjorde mer än bara applicerade namnet Lydia på denna förlaga. Tillsammans med sitt förnamn fick hela den poetiska Lydia följa med; hon, som enligt Arvid alltid har funnits och alltid kommer att finnas, "evig som naturen", som hon är. Från samma antika litterära värld vävde Söderberg in motiv, formuleringar och idéer i sitt verk. Ivar Harrie har kallat Horatius fyra Lydiadikter "en skiss till en kärleksroman". I *Den allvarsamma leken* tillvaratog Hjalmar Söderberg denna skiss och omformade den till en fullödig kärleksroman, en av svensk litteraturs främsta. ✨

Föremål från Afghanistans nationalmuseum.

FOTO: EVERT ELZINGA/TT

RESEBREV

En oas i Kabul

Nationalmuseet i Kabul innehåller föremål från Afghanistans rika historia. Att det överhuvudtaget existerar är nästan ett mirakel, skriver **Pia Karlsson**.

ETT AV MINA starkaste minnen från Afghanistan är utsikten från kullarna ovanför Ay Khanun och den sorgsna kommentaren från min afghanska kollega: "Afghanistan är förstört inte bara på ytan utan också under jord". I den vackra dalgången där gränsföden Amu Darya flyter fram såg vi hundratal markerade fyrkanter, kvadratmeterstora gropar. Det var inte de så vanliga bombkratrarna man såg överallt; här tycktes groparna vara utgrävda med spadar. Vi såg också husgrunder från en stad som anlagts av Alexander den store. Krukskärvor av mer än tusen år gammal keramik och antika mynt låg utspridda överallt bland ruinerna.

Året var 1998 och området behärskades av en lokal krigsherre. I hans trädgård såg vi en grekisk kolonn. Han sålde inmutningar av området till dem som ville gräva. Många förhoppningsfulla och utfattiga bybor hade letat, och lycksökare utifrån

hade lockats dit. Fynden hade sålts för en spottstyver och blev sedan i varje led allt dyrare tills de ofta hamnat hos någon skrupelfri antikhandlare i Islamabad, Tokyo eller London.

FEMTON ÅR SENARE kunde jag för första gången besöka det nyrestaurerade museet i Kabul, Afghanistans nationalmuseum. Att museet existerar är nästan ett mirakel. Mindre än en tredjedel av de ursprungliga samlingarna finns kvar, men föremålen som visas är ändå imponerande många. Lyckligtvis hade några förutseende museitjänstemän räddat undan många värdefulla föremål och packat dem i metallådor som placerats i källarvalv under olika byggnader i Kabul. En större samling har också hittats i Schweiz. Även Unesco och Interpol har sett till att mer än 8 000 föremål har lämnats tillbaka.

Det är ett vackert museum, med fina

ljusinsläpp och smakfulla arrangemang. Renoveringen har gjorts med varsam hand. Det första man ser när man kommer in är en enormt stor och vacker skål i svart marmor med en inristad lotusblomma och inskriptioner från Koranen. Det är troligen en buddistisk tiggarskål, Korancitaten är av senare datum.

Verkligheten är hård i Kabul. Trafiken är närmast obeskriplig, på grund av luftföroreningar syns sällan de snöklädda bergstopparna. Sopor och kloaker stinker. Gatorna är fulla av skaror av sysslösa, håglösa unga män och tiggarbarn. Därför är det en lisa att besöka museet. Att möta skolklasser på museibesök gör att man blir lättare till sinnes.

Museet innehåller främst föremål från Afghanistans rika historia. Men här finns också en ny avdelning med folklig konst från provinsen Nuristan. I denna avlägsna provins tillbads andra gudar än Allah ända fram till slutet av 1800-talet och på utställningen finns stora träfigurer, gudinnor som rider på bergsgetter, krigare till häst, samt många folkloristiska klädesplagg och smycken. På 1990-talet högg talibanerna sönder de stora trästatyerna, men de har restaurerats på ett helt fantastiskt vis.

MUSEET HAR SAMLINGAR från utgrävningar runt om i landet. Bagram – en by strax norr om Kabul och idag platsen för ett okänt fängelse – är kanske den mest enastående fyndplatsen. Där hittades en av världens största samlingar av grekiska och romerska mynt, liksom mer än 2 000 år gamla snidade föremål av elfenben. De berömda elfenbensfigurinerna från Bagram var bland de mer än 800 föremål som returnerades till Kabul från British Museum år 2012.

I början av 1970-talet inventerades myntsamlingen av Unesco och mer än 30 000 mynt katalogiserades. Hur mycket som idag återstår av denna samling är ännu inte känt.

Sovjetunionen invaderade Afghanistan 1979 och en närmast ofattbar ödeläggelse av landet ägde rum under det decennium som följde. Efter att de sovjetiska trupperna hade lämnat landet pågick ett långt inbördeskrig. Museet i Kabul användes som militärbas och plundrades omsorgsfullt ett flertal gånger. Ett raketanfall 1994 förstörde den vackra byggnaden.

De mest värdefulla guldföremålen hade gömts i ett valv under Afghanistans centralbank. Stora delar av denna samling, bland annat en mängd guldföremål och smycken från gravplatser i Bagram, Ay Khanum och Tepe, är sedan 2006 på världsturné. Utställningen *Det baktriska guldet* har visats i många länder, bland annat i Stockholm på Folkens museum 2008. På grund av den alltjämt osäkra situationen i Kabul har samlingarna ännu inte återlämnats till museet.

Baktrien är omskrivet för sitt vackra landskap och den bördiga jorden. Huvudstaden Balkh var ett kulturellt och politiskt centrum, en knutpunkt för handelsvägarna i området under närmare tusen år.

Bortåt tjugo stora utgrävningar med

Afghanistan är förstört inte bara på ytan utan också under jord.

arkeologer från Frankrike, Tyskland och USA har genomförts i Baktrien, de flesta under tiden 1940–1970. På museet i Kabul visas fynd och bilder från olika tider och olika platser. De äldsta fynden är från stenåldern, vapen och redskap av flinta och kvarts. Det innebär att människor levde här för 100 000 år sedan. De var jägare och samlare och bodde i grottor nära floder och sjöar. I senare utgrävningar söder om Balkh har man funnit mer än 20 000 redskap och verktyg av sten, så mästertligt gjorda att verktygsmakarna har kallats för sin tids Michelangelos. Arkeologerna fann också ett ansikte i sandsten, cirka 15 000 år gammalt, vilket anses vara en av de allra tidigaste representationerna av ett mänskligt ansikte. Det hittades nyligen i Tyskland genom Interpols försorg.

UNDER BRONSÅLDERN UTVECKLAS civilisationen i Baktrien. Brons användes i stor utsträckning tills man cirka 1000 fKr började använda järnet. Under denna tid bosatte sig arierna i Baktrien och etablerade ett kungarike med en relativt utvecklad admi-

nistration. Alexander den stores expedition till Asien ägde rum från 330 fKr och Baktrien erövrades efter flera års strider. Det grek-baktriska kungadömet varade i flera århundraden. Hellenistisk kultur blomstrade, grekisk skrift användes för det baktriska språket, och byggnader med typiska doriska, joniska och korintiska kolonner uppfördes.

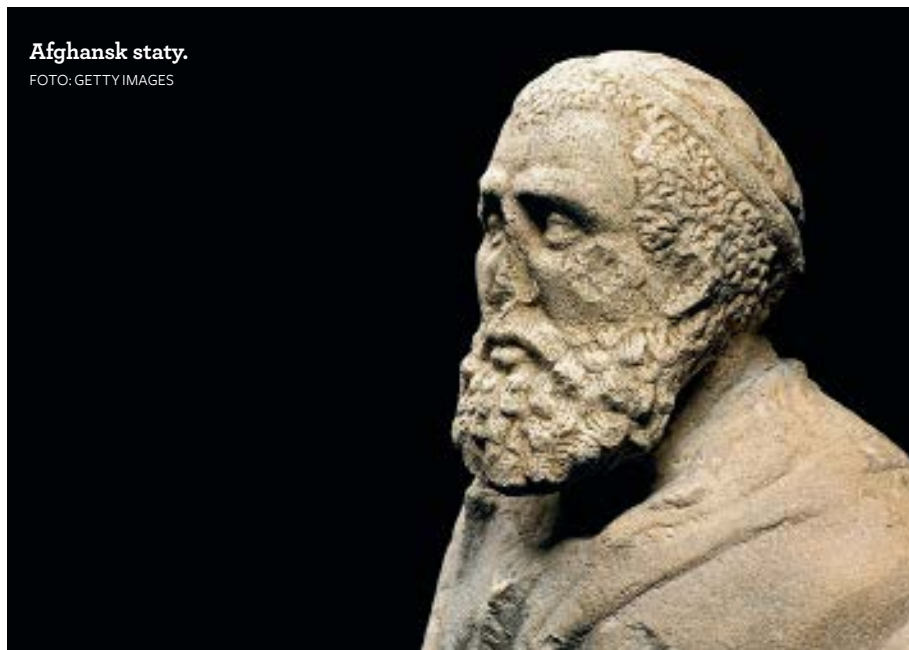
Flera religioner har praktiserats i Baktrien. Den zoroastriska religionen ersattes av buddismen, som från 300-talet fKr spreds från Indien till Afghanistan. Trots att religionen sällan omfattades av de olika kungarna tycks buddismen haft stort inflytande. Det omvittnas av den kinesiske pilgrimen Hsuan-tsang som besökte Afghanistan under 600-talet. Han skriver om hundratals munkkloster med mer än 3 000 munkar. År 2012 invigdes utställningen *Det buddistiska arvet i Afghanistan* på museet. Från 700- och 800-talet har området dominerats av islam.

UNDER DEN RELATIVA freden i början av 2000-talet restaurerades museibyggnaden och återställdes i sitt tidigare skick. Ytterligare ombyggnader ägde rum 2013, bland annat upprustades den omgivande rosenträdgården som nu är tillgänglig för besökare. I trädgården finns också ett gammalt rostigt lok, inköpt i Sverige på 1920-talet. Mitt emot museet, på andra sidan gatan, ligger det imposanta kungliga palatset från 1920-talet, bombat och sönderskjutet och idag endast ett tomt skal, en storslagen och tragisk ruin. Området är fortfarande inte rensat från minor.

När jag lämnar museet läser jag en inskription som trots allt inger visst hopp om framtiden: *a nation stays alive when its culture stays alive.* ✨

Afghansk staty.

FOTO: GETTY IMAGES

Kritiken var inte bättre förr

Filmkritiken har inte blivit sämre. Men bevakningen av facklitteratur i ämnet är dålig, skriver **Erik Hedling**.

FILMKRITIKEN SOM JOURNALISTISK genre är lika gammal som filmen själv. Men man kan med fog påstå att den fann sin moderna form på 1950- och 60-talen. Skillnaden mot tidigare var att filmkritikerna mörkska-

övergick till det brittiska filminstitutets tidskrift *Sight & Sound*), i Frankrike den legendariska *Cahiers du Cinéma*. Kritikererna var sedermera berömda filmregissörer som Lindsay Anderson, François Truffaut och Jean-Luc Godard. Här argumenterade man för filmens konstnärliga värden. Upphovsmannen – framförallt filmregissören – hyllades i samma termer som författare och konstnärer. Det kom att kallas för *auteur*-kritiken, det vill säga att filmregissörens samlade *œuvre* jämfördes med de stora författarskapen: Hitchcock var som Balzac, Ingmar Bergman som T S Eliot och Akira Kurosawa som Shakespeare.

OCKSÅ SVERIGE FICK sina filmtidskrifter. År 1958 startade *Filmrutan*, året därpå *Chaplin*. Tidskrifterna gav utrymme åt texter i essäformat och verkade som plantskola för de stora tidningarnas alltmer ambitiösa filmbevakning; här kunde också etablerade kritiker excellera med omfattande regissörporträtt eller ingående intervjuer. I filmtidskrifternas efterdyningar i slutet av 1960-talet etablerades också universitetsdisciplinen filmvetenskap, med såväl akademisk forskning som undervisning på grund- och påbyggnadsnivå. Detta har lett till att många filmskribenter idag har relevant högskoleutbildning.

Det har under hela 1900-talet funnits en social misstänksamhet mot filmen som resulterat i olika former av moralpanik, då pressen har gått till angrepp mot de senaste årens ökade inslagen av sex och våld. Senast gången var under 1980-talet då enorma mängder trycksvärta ägnades åt videovåldet, de filmer som staten tidigare lyckats skydda medborgarna från genom den för filmen unika censuren. Videons lättillgänglighet försvårade censurans arbete väsentligen, med framväxten av internet blev den rent av omöjlig och den är numera avskaffad för vuxna.

Denna samhällets misstänksamhet mot

filmen torde nu vara historia. Filmen har i själva verket blivit ett etablerat medium som mycket få ifrågasätter. Att filmen är en konstart har blivit fullständigt självklart, och moraliserandet har istället sköljt över på nya medier i stil med de våldsamma datorspelen. Filmen har dessutom på 2000-talet utökat sitt revir till en påtagligt revitaliserad form, nämligen den moderna tv-serien i stil med *Mad Men*, *Game of Thrones* och *Homeland*. Jag gissar att nya tv-serier idag diskuteras nästan lika mycket som nya romaner på landets förvisso långsamt borttynande kulturredaktioner.

HAR DÅ FILMKRITIKENS villkor ändrats mot bakgrund av att mediets konstnärliga värde har blivit något självklart? Jag skulle vilja påstå att filmen idag följdriktigt tar större plats i pressen än tidigare – de flesta stora tidningar håller sig med en intensiv filmbevakning, även om kulturartiklar rent generellt minskat i omfång jämfört med tidigare. Men det sistnämnda gäller alltså pressen överhuvudtaget; vi lever ju i en tid där den traditionella pressens ställning blir allt svagare. Därtill har filmdiskussionerna fått stort utrymme på internet genom bloggar och andra diskussionsfora. I de senare rör det sig oftast om icke-professionell kritik, vilket i och för sig inte innebär att den saknar värde. Tvärtom.

Den viktiga fråga som en artikel som denna emellertid kan förväntas besvara är huruvida filmkritiken har blivit sämre. Jag skulle vilja påstå att den inte har blivit det, trots att det bland flera av mina generationskamrater blivit legio att hacka på de yngres bristande kompetens – så har emellertid en del av den äldre generationen alltid förhållit sig till den yngre. Det är många gånger allt för lättköpt. Jag uppfattar att det finns många hederliga, kunniga och skickliga filmkritiker i den svenska pressen, även om vi idag saknar exempelvis filmtidskriften *Chaplin* – nedlagd sedan 1997 – med utrymme för större texter och recensioner. I *Chaplin* skrev på 1980-talet flera av de kritiker som stått som förbilder för mig själv: till exempel Jan Aghed, Örjan Roth-Lindberg, Carl-Johan Malmberg och Maaret Koskinen. Deras texter är tveklöst saknade av filmentusiaster.

Det finns också en i mina ögon mycket viktigt dimension av filmkritiken som definitivt blivit sämre. Och det handlar om bevakningen av facklitteraturen på fältet, som idag är mer omfattande och djuplodande än någonsin tidigare. Det är klart att det här ofta handlar om forskningsrelaterade arbeten som i original knappast når den vanlige, filmintresserade läsaren. Men det är just kritikerns roll att förmedla all den nya kunskap som skapas kring filmen som kvalificerad konstart, genomslagskraftigt massmedium och uppskattat folknöje. ✨

Plats för kritik.

FOTO: SVANTE ÖRNBERG/TT

de upp sig och började framhäva att filmen minsann också var en konstart, värd att diskuteras på samma premisser som litteratur, bildkonst och teater.

Utvecklingen i Sverige inspirerades från utlandet. I såväl Storbritannien och Frankrike började unga filmkritiker efter kriget få mer utrymme för sina texter. De startade specialiserade filmtidskrifter, i Storbritannien *Sequence* (vars skribenter snart

Investera i kärlek

Det är inte lätt att finna kärleken, det ska gudarna veta. Precis som bönderna har prästerskapet fått ett eget dejtingprogram i tv. Det bär emot något att erkänna att jag sett alla avsnitt av *Tro, hopp och kärlek*. Till mitt försvar anför jag spaningssyfte: Är prästsåpan ett uttryck för det postsekulära samhällets efterfrågan på religion?

Trots att de är så svåra att leva upp till verkar utopier attrahera oss. Svensken dreglar över pedantiskt renoverade hem och suktar efter bulimiframkallande skönhetsideal. Även på kärleksfronten är vi idealistiska romantiker. Filosofen Simon May skriver i *Love. A History* om västvärldens orealistiska syn på kärleken. Med en alltmer försvagad kristendom söker människan efter frälsningen i kärleken. Och det kan vi skylla upplysningstiden för.

MARTIN LUTHER FÖRKUNNADE att förmågan att älska varandra evigt och ovillkorligt är beroende av hjälp från Gud som är den sanna kärlekens ursprung. Men på 1700-talet sa människan "kan själv" och avpolletterade Gud från kärleksidealet. Kärleken fick bli den nye guden. Vi började tillbe en kärlek som är (som Gud själv) villkorslös, oföränderlig, fullkomlig och älskar allt som har med partnern att göra. Amen.

Ett par sekler senare, och utifrån skilsmässostatistikens skenande siffror, kan vi konstatera att *all you need is love* blev ett klenkt Gudssubstitut. Idag håller löftet att älska tills döden skiljer oss åt i tio år och siffran är ständigt sjunkande. Ändå vet vi att gifta har bättre hälsa, ekonomi och sexliv, därtill dör de lyckligare än singlar. Det finns alltså många skäl att investera i en kärleksrelation för livet.

Dagens utopiska syn på kärlek fungerar inte, om detta är Martin Luther och Simon May överens. Antingen får människan stoppa in Gud i ekvationen igen, "en tretvinnad tråd brister inte så lätt", eller justera idealet till något som innehåller en gnutta mer vardagsrealism. För den sekulära nutidsmänniskan föreslår därför May att: "kärlek är den hänryckning vi känner inför dem som ger oss en stark känsla av att vi har hittat hem i världen". Guldbrylllopsfirare har förmodligen lagt ned mer tid på att bygga fungerande vardagsliv än att renovera hus efter sista skriket.

FRÅN TV-PRÄSTERNAS sida fanns säkert en förhoppning om att göra tittarna nyfikna på kristen tro och kärlek. Som en av prästerna uttryckte det: "Jag får väl ta lite dejtande om jag får prata om Jesus på köpet." Men det är något som skaver när våra själasörjare, de vi vänder oss till i livets största och svåraste stunder, sänker sig till att delta i banala dejtingsåpor.

De djupa samtal om kristen tro och kärlek som programledaren Mark Levengood utlovat drunknade i allt prat om vad prästerna just nu söker hos en drömpartner. Inte ens kyrkan tycks ha klarat sig undan individualismens jagande efter självförverkligandet där lusten blir var mans kompass. Man undrar lite, vart tog aposteln Paulus ord om "kärleken söker inte sitt" vägen?

Här fanns möjligheten för SVT och prästerna att på bästa sändningstid erbjuda den postsekulära och religionsintresserade tittaren en alternativ syn på kärleken; "Guds sätt att älska blir måttet för människokärleken", som förre påven Benedictus sade. Fast med *Bonde söker fru*-formatet blev *Tro, hopp och kärlek* mest ett fnissande åt okyssta oskulder. Och det är ju synd. ✱

Frida Park
är lärare och
skribent.

I korthet

Brexit oroar konstnärer

Inte sedan Henrik VIII bröt med kyrkan i Rom 1534 har Storbritannien upplevt något lika omvälvande som brexit. Jämförelsen har gjorts av företrädare för olika kulturformer i det brittiska öriket. Vad innebär då utträdet ur EU för den brittiska kultursfären?

Minskade bidrag, högre arbetslöshet, försäljningsmässiga hinder och upphovsrättsliga problem, hävdar de som röstade för att stanna kvar i EU. Brexitanhängarna gör däremot gällande att utträdet, som påbörjas i mars, kommer att spara öriket miljontals pund varje vecka – och att en del av "Brysselpengarna" kan gå till den kreativa sektorn.

Bland förespråkarna för att lämna EU finns namn som Downton Abbey-skaparen Julian Fellowes, musikalstjärnan Elaine Page och skådespelarna Michael Caine, John Cleese och Joan Collins. Aktiva för ett fortsatt EU-medlemskap var – och är – skådespelaren Benedict Cumberbatch, poet laureate Carol Ann Duffy samt författarna Julian Barnes och JK Rowling. Inför omröstningen poserade Daniel Craig i en t-tröja med "remain"-kampens slogan "No man is an island. No country on its own" tryckt på en bakgrund av ett foto av den tyske fotografen Wolfgang Tillman, den förste Turnerpristagaren som inte är brittisk. Orden anspelar naturligtvis på det berömda John Donne-citatet om att ingen människa är en ö.

Vilken effekt brexit kommer att ha för kulturen i Storbritannien vet ännu ingen säkert. Klart är dock att en överväldigande majoritet av de briter som livnär sig på kultur vill stanna kvar i EU. Enligt den oberoende nationella organisationen Creative Industries Federation – som representerar verksamheter inom musik, teater, konst och litteratur – var hela 96 procent av deras medlemmar mot brexit. Framförallt är det oron för uteblivna bidrag från EU:s Creative Europe Fund som oroar. Filmen *Slumdog Millionaire* fick exempelvis 830 000 pund i stöd.

Kort före omröstningen i somras twittrade författaren Robert Harris: "Om brexit vinner kommer Cameron att hamna i Chamberlain/Eden-ligan av premiärministrar som blir ihågkommen för en kolossal missbedömning." Julian Fellowes hävdade å sin sida att kvarvarande medlemskap i EU skulle vara som att "kedja fast sig vid ett element i en brinnande byggnad".

Charlotta E Lindell

Från det spanska inbördeskriget till renässansens medierevolutioner och nationalskalden August Strindberg. Det är bara några ämnen som berörs i årets utgivning av svenska fackböcker. Sedan 2011 har det Stora fackbokspriset utdelats av Axel och Margaret Åx:son Johnsons stiftelse i samverkan med Axess för att uppmuntra kvalificerad, svensk facklitteratur. Axess recenserar här 25 av årets mest intressanta fackbokstitlar.

73 Karin Svanborg-Sjövall om Elisabeth Åsbrinks 1947.

74 Josefin Holmström om Nina Burtons *Gutenberggalaxens nova. Humanismens öde genom en stjärna – Erasmus av Rotterdam.*

76 Sharon Rider om Johan Östlings *Humboldts universitet. Bildning och vetenskap i det moderna Tyskland.*

77 Nils Johan Tjärnlund om Karin Strands *Brott, tiggeri och brännvinsens fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingtryck.*

78 Peter J Olsson om Gunnar Wetterbergs *Skånes historia.*

79 Mats O Svensson om Sture Packaléns *Tysk litteratur. Från Hildebrandssången till Kanak Sprak.*

80 Martin Lagerholm om Göran Häggs *Sanningen är alltid oförsämd. En biografi över August Strindberg.*

82 Paulina Neuding om Niklas Orrenius *Skotten i Köpenhamn. Ett reportage om Lars Vilks, extremism och yttrandefrihetens gränser.*

83 Peter Luthersson om Anders Bergmans *Humanismens födelse.*

84 Nils Uddenberg om Torill Kornfeldts *Mammutens återkomst. De utdöda arternas andra chans.*

86 Martin Hårdstedt om Dag Sebastian Ahlanders *Gustaf Mannerheim.*

87 Ingemar Ottosson om Jojje Olssons *Det nya Kina. Den repressiva stormakten.*

88 Gunilla Kinn Blom om Magnus Gröntofts (m fl) *Biskop Brasks måltider. Svensk mat mellan medeltid och renässans.*

90 Daniel Persson om Bo Erikssons *Monster. En världshistoria om det skrämmande.*

90 Susanna Birgersson Tarras-Wahlberg om Eva Östbergs *De små då. Perspektiv på barn i historien.*

92 Eli Göndör om Magnus Sandelins *Svenska IS-krigare. Från Al-Qaida till Jihadi Cool.*

94 Erik Petersson om Herman Lindqvists *De vilda Vasarna. En våldsam historia.*

95 Hugo Lagercrantz om Niklas Ekdals *Hur jag dog. Och fick klart för mig hur allt hänger ihop.*

96 Emil Uddhammar om Henrik Sundboms *På spaning efter det nya Indien.*

96 Joakim Stymne om Anders Johnsons *Gustaf Dalén. En biografi.*

97 John Chrispinsson om Henrik Meinanders *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015.*

99 Annika Borg om Ulf Danielssons *Vårt klot så ömkligt litet.*

100 Hans Stigsson om Stefan Olssons *Vileledning. Ukrainakriget i svenska medier.*

101 Johanne Hildebrandt om Anna Larsdotters *Kvinnor i strid.*

102 Mauricio Rojas om Nathan Shachars *Sin egen värsta fiende. Essäer om spanska inbördeskriget.*

London – en stad alltjämt i ruiner 1947.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

1947 – när världen reste sig ur bråten

SAMHÄLLE

För det moderna Europa är 1945 brytpunkten. Är noll i vår tideräkning, om vilket en uppsjö böcker redan skrivits. Journalisten och författaren Elisabeth Åsbrinks bok 1947 fokuserar istället på efterskalven.

I Nürnberg skriver juristerna nazismens svarta bok. I New York kodifieras folkmordsbegreppet tack vare den besvärige Raphael Lemkins osaliga, envetna nötande i FN-korridorerna. I London växer vilda trädgårdar fram i ruinerna. Simone de Beauvoir noterar intresserat att det hånglas påfallande ogenerat i parkerna.

Men 1947 är mer än ett bokslut. Det är en tid då framtiden formas, när föns-ter öppnas men där sikten skymms av kvar-

hängande brandrök. Europa vacklar och väger mellan öst och väst, materiell desperation och nationellt återuppbygg-nadsarbete.

I det nyligen befriade Holland inleds Operation Svarta tulpanen. 25 000 holländska medborgare med tyskt påbrå – bland dem judar, motståndsmän och liber-aler – deporteras på etnisk grund. Två brittiska soldater avrättas av en judisk ter-rorgrupp i Palestina och hängs upp i ett eukalyptusträd. Snart står synagogan i Liverpool i brand, följt av antisemitiskt våld i en rad brittiska städer. På den lil-la ön Jura i Hebriderna slår George Orwell ihjäl huggormar. Hans sista verk, romanen 1984, är snart färdigställd.

Nya gränser, massfördrivningar och folkmord har slutgiltigt ödelagt det som var det gamla Europas mångkulturella

enklaver. Ur bråten reser sig en språkligt och etniskt prydligare kontinent. Den svenske nazisten Per Engdahl tar möjligen fasta på denna framgång i nederlaget när han några år senare håller en av de första fascistiska kongresserna efter kriget i Malmö. Rörelsen har inlett en process för att gradvis knåda den öppet aggressiva fas-cismen till en mer subtil, internationell särartsnationalism med kultur, snarare än ras, i förgrunden. Medan universalistis-ka drömmar om en europeisk federation börjar ta form i de krigsförstörda huvud-städerna är tongångarna i Malmö hårdra-get partikulära. Churchill drömde om för-ening i mångfald. Engdahls fascister om förening i åtskillnad.

Han är något av en renässansman, Per Engdahl. Poet. Publicist. Och rese-byrå: tillsammans med några företagsam-ma och förmögna likasinnade ordnar han

>>

båttransport åt "de vita flyktingarna" med destination Sydamerika. Alla som är något i rörelsen känner Engdahl och skriver i hans olika publikationer. Här finns Oswald Mosley, som drömmer om ett nytt, renat Europa, och stormuftin av Jerusalem, som hoppas att den ideologiska skinnömsningen inte ska lämna antisemitismens svarta fjäll efter sig i gräset. "För tionde året ges tidskriften *Der Weg ut*", konstaterar stormuftin i ett brev till redaktionen. "Det ger mig stor tillfredsställelse."

1947 är en vacker men plågsam bok. På samma sätt som Peter Englund har trollat liv och kött i första världskrigets historia frambesvärjer Åsbrink både levnadsöden och lik för att illustrera ruinerna efter det andra. Hon placerar sten i munnen på det sprängda spädbarnet i Palestina, staplar kvinnekroppar i brunnar i Kashmir. Hon låter välsignade konservburkar med koshermat regna över de brittiska soldater som förhindrar fartyget Exodus att tömma sin mänskliga flyktinglast över det som snart, mycket snart, ska bli Israel, men ännu inte är. Det är rapsoiskt och flyhänt och ibland kanske formuleringskonst får företräde framför urval: de Beauvoirs kärlekshistoria och Diors klänningar är trevliga hållpunkter i historien om den kvinnliga frigörelsen, men kanske inte berättelser som tillför mosaiken så mycket djup.

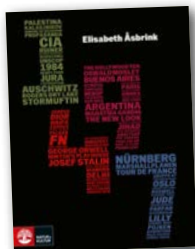
Det är när Åsbrink borstar jorden av de minor som ska fortsätta att skörda offer in i vår tid som bokens stora pedagogiska bidrag lyser starkast. Men för läsaren är det inte introduktionen av jihad, eller bekantskapen med Hasan al-Banna, grundaren av Muslimska brödraskapet, som verkligen hakar sig fast.

Det är György Penyö, Åsbrinks farfar. Ingen vet hur han avrättades, exakt hur hennes far blev faderlös. Och det är hennes pappa, som genom en serie mirakler och mycken moderlig omsorg undslapp en tidig död. Decennier senare uttrycker han arton rader kärlek och en sträng uppmaning i ett brev till sin dotter.

"Tyck aldrig synd om dig själv." 🌸

Karin Svanborg-Sjövall

Vd, tankesmedjan
Timbro.

1947
ELISABETH ÅSBRINK
Natur & Kultur

Erasmus i revolutionernas tidevarv

Desiderius Erasmus (1466–1536)
författades en av otaliga dialoger.

FOTO: TT

HISTORIA

Gutenberg utgör galaxen, det är klart – han som uppfann metoden för att trycka med rörliga typer, han som fick fart på den europeiska boktryckarrevolutionen och framväxten av det moderna samhället. För några månader sedan gick jag och tittade på en av hans biblar som befinner sig i engelsk ägo på Bodleian Library i Oxford. Den var utsökt vacker där den tronade i sin monter, inte bara fysiskt utan även intellektuellt vacker. Man kunde börja gråta för mindre, inte minst vid tanken på vilken demokratiseringsprocess som inleddes i och med Gutenbergpressen. Snart skulle vanliga människor kunna äga egna biblar och böcker, och västvärlden skulle aldrig bli sig lik.

Nina Burtons *Gutenberggalaxens nova*.

Humanismens öde genom en stjärna – Erasmus av Rotterdam tar avstamp i vad hon kallar Gutenbergs medierevolution, den som gjorde det möjligt för ett "allmänt samtal" att "överbrygga avstånd i både tid och rum". Men som titeln avslöjar är det inte galaxen i sig hon studerar, utan dess nova – Desiderius Erasmus, den holländske renässanshumanisten, munken, prästen och författaren, född 1466 i Rotterdam, rastlöst och rotlöst kuskande över kontinenten fram till sin död 1536 i Basel. Det är en livstid som täcker in renässansmän, bondeuppror och storfurstar, Henrik VIII och Shakespeare, upptäckten av Amerika, den första jordgloben och "en femtedel av Europas böcker". Redan som liten förälskade sig Erasmus i det klassiska latinet och det var med hjälp av detta antika språk som han skulle komma att göra sitt namn. I Paris författade han dialoger och läroböcker avsedda att hjälpa sömniga elever med latinska fraser.

De fick snabbt spridning utanför skolorna. Så småningom skulle det komma ordspråkssamlingar och grammatikor för att underlätta språkstudier, sedan återutgivna klassiker. Bildning låg rätt i tiden: det fria samtalet, det som får innefatta motsägelser och komplexitet, argument och frågor, motsättningar och vänskap, hade blivit på modet.

Erasmus bitska satir *Dårskapens lov* riktade en känga mot religiös vidskepelse och invecklad teologi och blev därmed viktig för reformationens män. De uppskattade också hans nyutgåva av Nya testamentet på grekiska och latin (latinerna hade han putsat upp lite). Renässanshumanismen uppmuntrade liksom reformationsrörelsen ett återvändande till källorna. Nina Burton tycks däremot inte vara någon stor beundrare av reformationen; hon beskriver den ofta påfallande tjurigt och snålt. Erasmus blir för henne den envise men tystlåtna humanisten som trots sitt inflytande kräver att få leva i sin egen värld av konst, litteratur och höga tankar. Och det är sant att Erasmus konsekvent vägrade välja sida. Han väjde sig mot både protestanter och katoliker, även om särskilt protestanterna gärna ville ha honom som sin – Luther skrev till och med beundrande brev. Burton beskriver hur Erasmus i marginalen till sina brev ritade sig själv som guden Janus, med ansikten åt båda håll. Han hade över femhundra korrespondenter och inflytelserika vänner över hela Europa, vänner som ständigt erbjöd honom diverse prestigefyllda positioner i rikemanshem och vid hov, universitet och kyrkor. Oftast sade Erasmus nej. Friheten var viktigast av allt, den politiska och akademiska friheten: han måste förbli obunden och oberoende, och i någon mån måste han också befinna sig i ständig rörelse.

Men vänskaperna underhöll han. Erasmus var god vän med den olycksalige utopisten Thomas More och sägs ha skrivit *Dårskapens lov* under en vistelse hos den samme. Han var mentor åt Jakob IV av Skottlands söner, umgicks med familjen Medici och mottog brev från Henrik VIII. I brevväxlingen fick han uttryck för sin poetiska ådra. Det var viktigt att ha en god stil, att uttrycka sig väl och att kunna konversera. Brevet blev ett intimt möte, ett samtal över fysiska gränser, och kanske också ett sätt att hålla sig väl med de många gånger farliga makter som styrde Erasmus Europa. Han måste vara noggrann med vem som fick en dedikation, vilket verk som marknadsfördes med hjälp av hans namn. I England hamnade han mellan den avsatta drottning Katarina av Aragonien och den nya kungagemålen Anne Boleyns far Thomas Boleyn. Ett politiskt snedsteg kunde vara mycket riskabelt.

Men det som gör Erasmus så intressant är inte bara hans vida kontaktnät eller de böcker han skrev, det är också den tid han råkade leva i. Nina Burton läser Erasmus tidsålder som präglad av medierevolutioner, sådana som följs av "informations-explosioner med följder för undervisning, vetenskap och kultur". Efter Gutenberg uppstod också "nätverk av internationella korrespondenter" som ivrigt diskuterade de nya idéerna och inte så sällan angrep varandra. Inom en månad efter att Luther spikat upp sina nittiofem teser fanns en version på latin tillgänglig i hela Europa. Det blir tydligt att inget nytt finns under solen; historien upprepar sig som variationer på ett tema. Internet är den andra stora medierevolutionen, med lika dramatiska konsekvenser som Gutenbergs tryckpress. Science fiction-författaren Vernor Vinge höll 1993 ett tal om något han valde att kalla "singulariteten": en punkt i tiden då en civilisations teknologi förändras så snabbt att äldre generationer inte längre kan förstå den – hela samhället omvandlas fullständigt och oåterkalleligt. Vinge talar om artificiell intelligens, men vissa har applicerat hans koncept på till exempel internets framfart. I någon mån kan man säga att både tryckpressen, den industriella revolutionen och nätet utgör smärre singulariteter – inte lika katastrofala som om artificiell intelligens blir självreproducerande (tänk *Terminator*), men definitivt avgörande, epokskiftande skeenden. Erasmus levde i svallvågorna av en sådan singularitet.

I Basel blev han vän med den berömda boktryckaren Johann Froben, en man vars oerhörda fingertoppskänsla och kunskap om typsnitt kunde matcha Erasmus osvikliga stilkänsla. Tillsammans kunde de skapa en text som harmonierade på alla sätt och vis. Froben gav även ut Luthers predikningar på latin och var en av alla de boktryckare som utgjorde reformationens distributionsnät. I denna nya tid kunde kontroversiella idéer inte stoppas på samma sätt som förr; Luthers lära spred sig som en löpeld över kontinenten. Det gick för fort för Erasmus. Han framstår både som en man av sin tid, en produkt av sin tid och som en människa som fötts i fel generation – Burton beskriver en man som trivdes bäst i en fantasivärld av antika verk, klassiska språk och filosofiska samtal. Han tycks ha gillat att pröva tankar, men varit mindre förtjust i att applicera dem praktiskt på världen. Konflikten mellan den framväxande protestantismen och

Renässansens medierevolution spred snabbt de 95 teser som Martin Luther spikade upp på slottskyrkoporten i Wittenberg.

FOTO: WIKIPEDIA

katolska kyrkan betraktade han med förskräckelse; han kunde inte finna stöd för krig och våld i Bibeln, och det Europa han levde i var minst sagt oroligt. Han drömde om harmoni och akademiskt samförstånd men blev ständigt ombedd att ta definitiv ställning i religiösa och politiska frågor.

Vad hade Erasmus sagt om vår egen svenska samtid? Efter att ha läst "Gutenberggalaxens nova" misstänker jag att han skulle ha begravt huvudet i händerna. Vad vi erfar idag är en medieexplosion utom vår kontroll, ett enormt allmänt torg där information ständigt utbyts men där medborgarna inte alltid lärt sig att värdera den. Aktörerna är för många för att hålla ordning på, de ideologiska avsikterna på många sätt grumligare. Tonläget är lika högt som under reformationstiden, men det bildade renässanshumanistiska samtalet är utrotningshotat förutom i vissa privilegierade kretsar som noga vinnlagt sig om att bevara det. Var finns idag friheten att uttrycka och bemöta kontroversiella idéer utan att genast behäftas med politiska epitet eller sorteras in i ett eller annat identitetspolitiskt fack? Om Erasmus varit verksam idag hade man tvingat honom att välja sida. Var så säker. ✨

Josefin Holmström

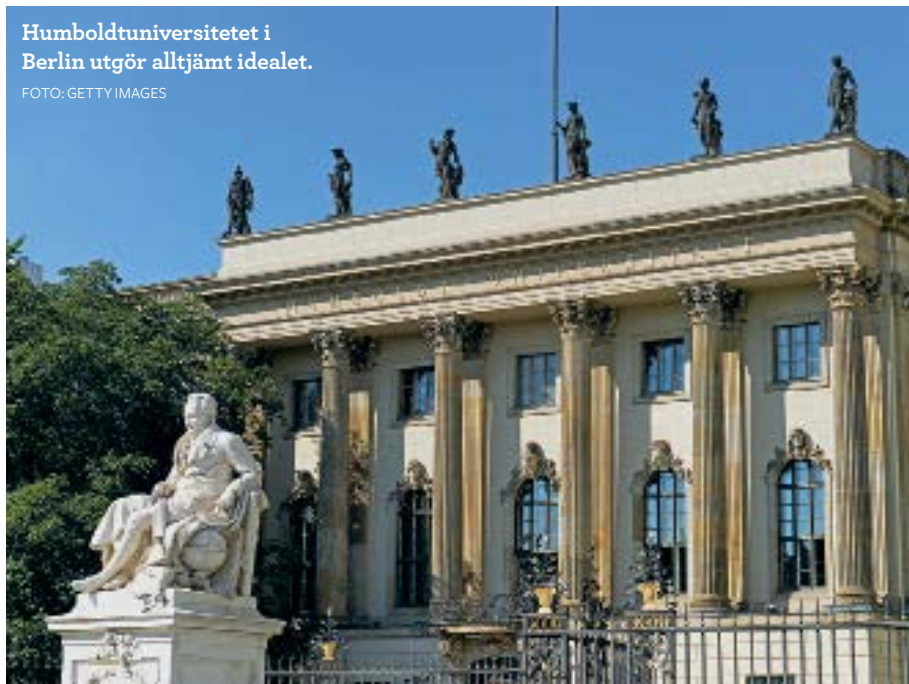
Författare och litteraturkritiker. Doktorand i engelsk litteratur, University of Cambridge.

**GUTENBERGGALAXENS
NOVA
HUMANISMENS ÖDE
GENOM EN STJÄRNA –
ERASMUS AV ROTTERDAM**
NINA BURTON
Albert Bonniers Förlag

Humboldtuniversitetet i
Berlin utgör allttjämt idealet.

FOTO: GETTY IMAGES

Humboldt håller ännu

HUMANIORA

Studenterna strömmade till, antalet professorer steg, massuniversitetet tog form. Förkunskaperna sänktes, undervisningen blev mer instrumentell, specialisering tilltog...” Ah, ännu ett klagomål över tillståndet i Sverige sedan högskolereformerna från sjuttioalet och framåt? Nej, det är Johan Östlings referat av filosofen Karl Jaspers sammanfattning av tillståndet i det tyska området vid mitten av 1800-talet. För Jaspers, liksom för historikern Gerhard Ritter, var inte ödesåret 1933, då nazisterna kom till makten, en brytpunkt i universitetshistorien – utan snarare kulminationen av ett förfall som började nästan hundra år tidigare då det ”klassisk-humanistiska universitetet”, som Jaspers kallade det, stegvis kom att ersättas med ”det moderna universitetet”.

Den universitetssidé som Jaspers värnade förknippas idag med namnet Wilhelm von Humboldt, som ett samlingsnamn för ett antal centrala begrepp: *Einheit von Forschung und Lehre* (forskningens och undervisningens enhet), *Lern- und Lehrfreiheit* (lär- och lärofrihet), *Einheit der Wissenschaften* (vetenskapens enhet), och kanske framförallt – *Bildung*. Och det är framförallt dessa begrepp som har diskuterats, debatterats, förhandlats och förvandlats allt sedan Humboldts memorandum angående det nya universitetet i

Berlin upptäcktes och trycktes av historikern Bruno Gebhardt nästan hundra år senare (1896). Sambandet mellan olika traderingar, tolkningar och tillämpningar av ”det Humboldtska arvet” bör, som Östling övertygande visar i boken *Humboldts universitet. Bildning och vetenskap i det moderna Tysklands historia*, ses i ljuset av en begreppshistorisk undersökning av de sammanhang som ger upphov till behovet av att mobilisera detta för universitetsteoretiska och praktiska spörsmål gemensamma ordförråd.

Östlings redogörelse är alltså inte en populärvetenskaplig presentation av Humboldts tankegods och dess historia, utan ett historiskt verk som placerar en originell ansats att förstå vetenskapens och den högre utbildningens villkor och möjligheter mitt i den samtida forskningen. Läsaren får således en grundlig genomgång av relevant litteratur och teori, samt argument från ledande forskare i universitetshistoria. En stor del av bokens mittenparti ägnas filosofiska och sociologiska reflektioner kring själva idén om ett universitet hos några av 1900-talets mest tongivande universitetsteoretiker. Förutom Jaspers, presenterar Östling ett flertal viktiga universitetssidéer såsom de artikulerats hos och kritiserats av Max Scheler, Jürgen Habermas,

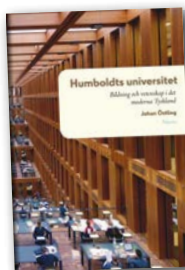
Gerhard Ritter, Werner Richter och, speciellt Helmut Schelsky. Trots att vi här har att göra med stundtals invecklade tankegångar, är språket levande och utan onödig jargong. Det är en stor fördel, då Östlings ärende är angeläget långt utanför seminarierummet. Liksom de teoretiker han diskuterar ser han själv forskning och högre utbildning som en så väsentlig del av det moderna samhället att den rör oss alla, inte bara eliterna. Han vill visa att ”det går att försona en kritisk förståelse av Humboldttraditionen med en uppslutning bakom flera av dess bärande idéer”. Att till exempel det universitet som Humboldt var med om att instifta var elitistiskt innebär inte med nödvändighet att hans idéer inte har någon bäring på våra samtida, egalitära och demokratiska massuniversitet.

Han betonar fyra aspekter av det Humboldtska arvet, även om de har formulerats på olika sätt i olika tider och sammanhang med delvis olika innebörder. Han menar att vi, givet dagens läge och behov, bör ta till vara: i) värdet av kunskapstillägnelse bortom instrumentella värden; ii) idén om att vetenskap bör betraktas som ett, med Humboldts egna ord, ”ännu icke löst problem som alltid kräver förnyad forskning”; iii) idealet att förena kunskapsformering och kunskapsförmedling, som gör att utbildningen ständigt förnyas och att forskningen får tätare och fastare förbindelser med omvärlden; och iv) tanken att universitetet bör instituera en *idé*, det vill säga att det bör ha en egen karaktär med specifika syften och egna normer, som inte är reducerbara till andra verksamheter, intressen och mål.

Men för att dessa tankar ska vara mer än slagord, för att de ska kunna bli en del av ens egna reflektioner och omsorg, måste man förstå tankegången på djupet. Man bör reflektera över hur och varför dessa tankar kom att formuleras och omfamnas i Europa under 1700-talet, och till vad dessa tankar utgjorde en respons. En sådan förståelse är det som denna bok erbjuder. Den är en uppvisning i värdet av *Bildung durch Wissenschaft*, bildning som uppnås genom vetenskap. ✨

Sharon Rider

Professor i teoretisk filosofi, Uppsala universitet.

**HUMBOLDTS UNIVERSITET
BILDNING OCH
VETENSKAP I DET
MODERNA TYSKLAND**
JOHAN ÖSTLING
Bokförlaget Atlantis

Skillingtryck – forna tiders populärkultur.

Brott, blindhet och brännvin

KULTUR

På senare år har begreppet gatulitteratur fått en allt större plats i litteraturforskningen. Det är rimligt om man vill kunna börja förstå och kartlägga vad de breda massorna har läst och tagit intryck av. De stora författarskapen och de sanna klassikerna var oftast förbehållna en liten, intellektuell krets, medan det folkliga är vad som har präglat samhället i stort. Här står skillingtrycken i en klass för sig.

Allt detta blir tydligt i litteraturvetaren Karin Strands nya bok: *Brott, tiggeri och brännvins fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingtryck*, ett djupgående studium i den spännande värld som

öppnar sig när man börjar se närmare på skillingtrycken.

Skillingtryck är inte en genre i sig, utan snarare ett medium för den folkliga vislitteratur som omspannar flera olika gener. Skillingtrycket är alltså i första hand en trycksak, oftast inte mer än ett halvt ark vikt till åtta sidor, där man publicerade visor inom helt skilda områden: aktuella nyheter och brott, psalmer, kungahyllningar, tiggeraverser, humoristiska visor, lyriska visor och propaganda mot kaffe eller sprit för att nämna några exempel.

Vissa av dessa sentimentala visor har levt kvar långt in i modern tid, främst för att de har spelats in på skiva och tolkats av olika artister. Från min egen hemstad Sundsvall är jag uppväxt med den populära sången om Elvira Madigan (egentligen

Hedvig Jensen), cirkusartisten som 1889 gjorde sina akrobatiska konster på lina på Rullans teater i den brandhärjade staden innan hon rymde med löjtnant Sparre mot det tragiska kärleksdramat.

Men på tiden det begav sig talade man inte om skillingtryck, klagör Karin Strand. Snarare var det just "en visa" man köpte. Som uttryck för en hel genre förekom begreppet skillingtryck första gången 1884. Det kom att bli en nedvärderande stämpel i enlighet med andra begrepp som "billighetslitteratur", "25-öresromantik", eller varför inte "kioskklitteratur".

Skillingtrycket innehöll sällan noter. Ofta angavs en populär melodi, som publiken redan kände till. Man kan också anta att försäljaren själv framförde en lämplig melodi till texten. Texten var det centrala, inte musiken.

Det äldsta skillingtrycket i Sverige dateras till 1583, "En ny Wijse om en ädel och dygdesam Quinna i Rom". Men det var i slutet av 1700-talet som mediet fick ett rejält uppsving. Det hade att göra med tryckkulturens modernisering, en växande läskunnig publik och det nya medielandskap som tog form. Visorna speglade i allt högre grad verkliga levnadsöden med alltmer av biografiska detaljer. Publiken ville ha känslor och människor av kött och blod.

Karin Strand studerar skillingtryck om såväl brott som nykterhetsfrämjande, men en stor del av boken handlar om de så kallade blindvisorna. Många av skillingtrycken togs fram och såldes av personer som behövde intäkter för sin försörjning. En sådan grupp var de synskadade. Vistrycken hade en funktion som liknar de gatutidningar som idag säljs i tunnelbanan eller vid stormarknader av hemlösa.

Källmaterialet till blindvisorna är intressant. Det handlar om texter som formulerades av den drabbade själv, eller åtminstone ur den drabbades perspektiv. Ibland var det en granne eller god vän till den blinde som hjälpte till med diktningen och allt det praktiska.

Tiggeraverserna är också ovanliga för att de upplevde sin kulmen först under mellankrigstiden, alltså så sent som på 1920- och 30-talen, och att de levde kvar in på 1960-talet, långt efter det att andra skillingtryck hade försvunnit från marknaden.

En synskadad marknadsångare, "Penten" Olsson, sålde så sent som 1973 vistrycket om sitt öde på en marknad i Bohuslän. Själva trycket visar honom själv något oväntat på bild tillsammans med boxningsvärldsmästaren Floyd Patterson.

Korgmakaren Fromell i Sala tillägnades en visa, "Den blinde", och försågs där med särskilda förmågor. Han ansågs ha ett rikt inre liv, inte trots utan främst tack vare sina begränsningar. Det heter i sången

>>

bland annat: "I mörker går min lefnadsbana; men evigt klar min själ dock är." Den blinde kunde få en nästan upphöjd ställning i skillingtrycken, något som även återfinns i högstatuslitteraturen.

De rena litterära kvaliteterna lyser dock oftast med sin frånvaro i skillingtrycken och Karin Strands urval ändrar inte den bilden. Men ibland förekommer poetiska drag, som i 1600-talsdikten om den blinde Ericus Laurentii Collinus Sudermannus. Här återfinns suggestiva uttryck om ögats försvagade kristall och det slocknade ljuset:

*Christallen på min ögon rund
Är nu förswagadt blifwen,
Thet går mig hårdt til hiertans grund,
Och gör mig fast otrifwen.*

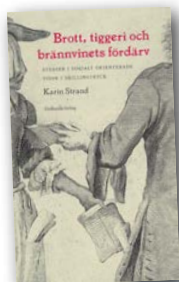
Det amatörmässiga diktandet var en kvalitet i sig hos skillingtrycken. Ofta var man noga med att be om ursäkt för bristerna redan på omslaget – de sågs nämligen som ett tecken på dikternas äktthet.

Karin Strands bok inbjuder till reflektioner om den folkliga litteraturen och hur den fungerar idag. Nära till hands ligger popmusiken och kanaler som Youtube, Facebook och Snapchat – medier som i viss mån har ersatt skillingtryckens funktion. Kanske skulle man också kunna hävda att skillingtrycket nu har belönats med Nobelpriset, utan att bli oförskämd. Bob Dylan är förmodligen främsta exemplet i nutid på en populärkulturell gestalt som har dragit nytta av och utvecklat den folkliga vistradition som vi finner redan i de historiska skillingtrycken.

För kulturhistoriskt och idéhistoriskt intresserade finns mycket att ösa ur Karin Strands infallsrika studier, en sammanställning av många års forskning, och även om boken främst vänder sig till en akademisk läsekrets så har den också mycket att ge till en bredare publik. ✨

Nils Johan Tjärnlund

Författare och
vetenskapsjournalist.

**BROTT, TIGGERI OCH
BRÄNNVINETS FÖRDÄRV
STUDIER I SOCIALT
ORIENTERADE VISOR
I SKILLINGTRYCK
KARIN STRAND
Gidlunds förlag**

Skåne, ett av våra viktigaste landskap.

FOTO: VÖBAM

När Skåne var skånskt

HISTORIA

Skåne är ett av Nordens viktigaste landskap, och dess historia blir mer omfattande för var dag som går. Inte enbart genom att nya händelser sker, utan genom att ny kunskap bokstavligt talat kommer i dagen. Utanför Lund har man i Uppåkra bara börjat skrapa på ytan där ett mäktigt järnålderssamhälle successivt grävs ut. Trots att mycket återstår att undersöka står klart att här finns ett politiskt och religiöst centrum som i tusen år dominerade västra Skåne. Här finns kulthus och stormanshallar, här finns ett stadsområde bortåt 50 hektar stort – dubbelt så stort som det kända Hedeby, fem gånger så stort som Birka. Och mycket mer långlivat.

Skånes historia är alltså väl värd att skriva, och revidera. Nu kommer första delen i ett nytt stort verk av Gunnar Wetterberg – *Skånes historia. Skånes sak är vår*. Planen är tre band och denna första del behandlar tiden från ungefär den senaste istiden till Valdemar Atterdags död 1375.

Wetterberg är en flitig skribent. Han

har som samhällsdebattör – under lång tid Sacos samhällspolitiska chef och historiker – lämnat ifrån sig en lång rad skrifter. Den historiska produktionen har ofta handlat om stormaktstiden – superbyråkraterna Axel Oxenstierna och Arvid Horn har ägnats volymer – men också familjen Wallenbergs påverkan på det moderna Sverige. Detta första band ägnas mycket åt det vi känner från arkeologin och dess närmast naturvetenskapliga metoder. Wetterberg, som är historiker och källforskar, bygger alltså sitt arbete mycket på andras forskningsresultat och sammanställer dessa. Det är han bra på. Och han är uppdaterad med både teorier från 2014 om den korta klimatkatastrofen kring 540 och dess påverkan på nordmännens religion (mörker och köld gjorde slut på solgudens popularitet) och studier från 2015 om det danska gravfyndet Egtvedpigens härstamning (hon kan ha kommit från Bayern). Och ja, han hänger också med i Uppåkras utveckling. Han sliter gamla diskussioner: försvann almanan genom att betas ned vid boskapskötselns intåg, eller dog de och underlätta de boskapsuppfödning? Svaret blir det senare. Han förklarar i sin inledning att

han inspirerats av Fernand Braudels *Medelhavets historia*, som han läste i Lund på 1970-talet. Det är en skola som brukar kallas de långa linjernas historia, den utgår från det som inte förändras så snabbt: landskapet, jordmånen, geografien – men kanske också mentaliteten. Just studiet av en särskild skånsk mentalitet präglar inte denna del, men kanske kommer det i de senare banden?

Den första delen går in i medeltiden. Vi får läsa om den dansk-skånska medeltiden. Åtminstone norr om Smålandsgränsen lär det vara en ny erfarenhet för de flesta, och även i Skåne förtjänar man att veta mer om denna tid. Danmark blev under trycket av tysk expansion ett rike först av de nordiska länderna, och var dessutom den rikaste och mest kultiverade delen av Norden. I detta Danmark var Skåne vid denna tid ett av kärnländerna. Och i kraft av detta kanske fortfarande just skånskt, och ärkebiskopen i Lund styrde och ställde som de namnlösa jarlarna i Uppåkra. Så det är bara att kasta sig in och läsa om kung Sven Estridsson och hans söner, om ärkebiskoparna Absalon Hvide, Jacob Erlandsen och Anders Sunesen, om "Krognosar", om järnhantering i Skåne, om betydelsen av sillen i Skanör, om digerdöden och mycket mera.

Att han just bryter vid Valdemar Atterdag är inte helt självklart, men det kanske mer ska ses som att man kommit till en tredjedel av materialet än som en ny tidsålder. Annars diskuterar han i skriften olika indelningar av historien och förhistorien. Mest handlar det om rubriker då han till exempel förordrar den danska beteckningen "keltisk järnålder" framför den svenska "förromersk järnålder", möjligen för att betona kontakterna med resten av Europa. Vi får vänta till nästa band för att läsa om spännande medeltidsintriger som unionsdrottningen Margaretas uppgång eller Karl Knutsson Bondes härjningståg i Skåne. Det inväntar nog varje läsare med viss otålighet. 🌟

Peter J Olsson

Moderaternas chefsstrateg
vid region Skåne.

SKÅNES HISTORIA
DEL 1. SKÅNES SAK ÄR VÅR
GUNNAR WETTERBERG
Albert Bonniers Förlag

Ofarlig vandring genom den tyska litteraturhistorien

Thomas Mann är en av de många författare som behandlas
i Sture Packaléns genomgång av den tyska litteraturhistorien.

FOTO: TT

LITTERATUR

Som en av de tusentals (unga) svenskar som bosatt sig i den tyska huvudstaden är det svårt att inte låta bli att le lite när förlaget och författaren deklarerar att det tilltagande intresset för Berlin de senaste decennierna skapat ett behov av en översiktlig redogörelse av den tyska litteraturen. Som om den slutgiltiga effekten av sökandet efter frihet och hedonism i den frisinna staden skulle vara en lust till att läsa Goethe, Rilke eller Hermann Broch, men utan att veta hur.

Sture Packaléns tyska litteraturhistoria *Tysk litteratur. Från Hildebrandssången till Kanak Sprak* är den första i Sverige. Den sträcker sig från fragmentet *Hildebrandslied*, till Sturm und Drang, Biedermeier och samtida fenomen som pop/rave- och migrantromanen. Syftet, förklarar han i bokens förord, är att "vara en bildningsbok för en intresserad allmänhet och ge en överskådlig framställning av den tyska litteraturen och dess historia under tolvhundrade år". Heltäckande kan en sådan framställning aldrig bli, men Packaléns blick på den minst sagt väldi-

ga tyska litteraturen är vid och initierad. Att han förmår att bedöma och uppfatta vad som är relevant under dryga millenniet är inte mindre än imponerande. Men om någon skulle klara av att skriva denna bok är det väl Sture Packalén. Ända sedan doktorsavhandlingen om den östtyska synen på Hölderlin har han sysselsatt sig med den tyska litteraturen. För *Nationalencyklopedin* har han skrivit uppemot 600 artiklar om tyskspråkiga författare, men framförallt har han sysselsatt sig med efterkrigslitteraturen, ett decennielångt arbete som kan sägas ha kulminerat i boken *Tyska minnesgemenskaper* (2010).

Packalén skriver kortfattade, kärnfulla kapitel, ofta inte längre än en sida. De täcker enskilda böcker, författarskap eller perioder i den tyska litteraturhistorien. Emellanåt framstår kapitlen som allt för korta, Hildegard av Bingen får ett stycke, Nelly Sachs får en halv sida, och inget direkt hinns sägas. De flesta perioder snabbspolas, vilket gör att historien emellanåt blir alltför grovhuggen. *Tysk litteratur* kan nog främst beskrivas i termer av informativ katalog, eller uppslagsverk. En bok att slå i, långt efter den första genomläsningen.

Att boken bygger vidare på Packaléns

>>

Im Spiegel der Literatur (1998) och *Litteratur und Leben* vilka båda använts som läroböcker i gymnasiet och universitet, märks. Inte minst på hur framförallt den äldre litteraturen hela tiden måste försvaras mot vad som framstår som väderkvarnar. Äldre verk förklaras ofta relevanta genom hur de förhåller sig till samtida kultur och fenomen. Om E.T.A. Hoffmanns skönlitterära verk får vi veta att de föregår den moderna skräck- och science fiction-filmen, som om Hoffmanns produktion inte klarar av att stå för sig själv. I kapitlet om dramatikern Friedrich Hebbel och hans pliktbegrepp – den enskilda människan måste underordna sig staten – måste Packalén flika in att för oss moderna, demokratiska människor ”verkar det inte rimligt att tänka så”. Man hade hoppats att det sista kunde lämnats åt läsaren att bedöma.

Det är som om författaren inte själv riktigt tror på sin litteraturhistorias värde. Den måste göras aktuell, ofarlig och anpassas till en föreställd målgrupp. Något av det mest fascinerande med den tyska litteraturen de senaste hundra åren är dess faustiska drag, ”den fascination för totalitära idéer och mytiska samband” – som det heter i en nyligen publicerad essä av Martin Lagerholm – hos tyska intellektuella och författare. Packalén förminskar dessa böjelser, övertygar att nej Gottfried Benn eller Ernst Jünger sympatiserade egentligen inte med eller tog tidigt avstånd från nationalsocialismen. Medan Thomas Manns antidemokratiska tendenser, synliga även efter *Bergtagen*, ignoreras. Historiens lakan – fullt av veck och skuggor – slätas ut till en vit och ljus yta som inte stör någon. Ingen ska skrämmas bort. Alla ska med.

På det hela taget hade man önskat sig färre påståenden om livet och litteraturen, och fler citat från den tyska litteraturens skattkammare. Att den litteratur som *Tysk litteratur* säger sig vilja ställa i förgrunden faktiskt skulle lysa igenom och tala för sig själv. ✨

Mats O Svensson
Kulturskribent och
kritiker bosatt i Berlin.

**TYSK LITTERATUR
FRÅN HILDEBRANDS-
SÅNGEN TILL
KANAK SPRÅK
STURE PACKALÉN**
Carlsson Bokförlag

Richard Berghs porträtt av
August Strindberg 1905.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Sanningen är genial, galen och eldfängd

BIOGRAFI

Strax innan den ojämförliche författaren, litteraturvetaren och debattören Göran Hägg hastigt gick bort ifjol hann han lämna in manuset till vad som alltså skulle komma att bli hans sista bok: en biografi över August Strindberg med den lika Häggska som Strindbergska titeln *Sanningen är alltid oförskämd. En biografi över August Strindberg*. Under läsningen står det genast klart att Hägg intill slutet förblev just den vi vant oss vid: en retoriskt snärtig folkbildare av den gamla

skolan. Stundom raljant, ibland väl imperativ i sina omdömen, men oavbrutet spirituell, påläst och elegant. Och detta vare sig han skrev om den svenska välfärden, praktisk retorik, Stagnelius eller D'Annunzio.

Fjolårets mottagare av Det svenska Ibsensällskapets Ibsenpris, dramatikern Klas Abrahamsson, berättade i sitt kortfattade tacktal under prisceremonin att han som ung grabb läste allt om Strindberg men ingenting av honom, medan det med Ibsen förhöll sig precis tvärtom. Och så är det ju: många av oss lockas minst lika mycket av Strindbergs

person som av hans verk, sannolikt på grund av att demarkationslinjerna mellan fakta och fiktion ju praktiskt taget är utsuddade i hans konstnärliga gärning. Vår rastlöst verksamma nationaldiktarens liv var i allt väsentligt en öppen bok, ja, fungerade som ett experimentfält för olika slags excessiva verksamheter i gränslandet mellan liv och litteratur. Så var hans titulatur – författare, dramatiker, debattör, vetenskapsman, mystiker, skeptiker, konspiratör, globetrotter, make, far, älskare – lika mångfaldig som hans karaktärsdrag: genial, galen, konspiratorisk, eldfångad.

Det saknas som bekant inte akademisk, populärvetenskaplig eller essäistisk litteratur om Strindberg. Hur motive-ras då ännu en biografi över den nordiska parnassens självutnämnde mästare, som trotsigt hävdade att "min eld är den största i Sverige"? Det synopsis Hägg skickade till förlaget inför arbetet med boken, och som citeras på bokfliken, ger en vink om hans motiv och metod: "Vi tänker oss en rejäl, fackmannamässigt underbyggd men chockerande läsvärd volym om inemot 400 sidor för nya läsare som inte visste så mycket om Strindberg – och för de gamla som felaktigt trodde att de visste det mesta." En Häggtypiskt förmänt programförklaring, kan tyckas, i synnerhet läst mot bakgrund av den som sagt rika flora av strindbergiana som under decenniernas lopp publicerats. Men få har som Hägg lyckats skriva om komplexa personer och fenomen så flyhänt, bildat och med smittande espri – utan att för ett ögonblick hemfalla åt den knarri-ge lektorns akademiska mummel – vilket gör att just hans *life and letters*-presentation av Strindberg vid en jämförelse framstår som ovanligt frimodig och daggfrisk. *Sanningen är alltid oförsämd*, som är ett citat från ungdomsdramat Mäster Olof, avslutas för övrigt med källor och lästips, där Hägg implicit motiverar sin egen bok genom att kort kommentera de kända Strindbergbiografierna, där Martin Lamms verkinriktade *August Strindberg* (1940–42) och Olof Lagercrantz ofta beundrade helbiografi med samma titel (1979) finner nåd inför granskare Häggs drakoniska blick, medan standardverket framför andra, Gunnar Brandells akademiskt stringenta *Strindberg – Ett författarliv* (1983–89), bitvis sägs vara "mycket illa skrivet".

Nå, vad nytt om den svenske titanen i den här biografien? En av Häggs uttalade premisser är att betona "det experimentella" i Strindbergs spel med

intellektuella och privata attityder, snarare än att likt många tidigare levnadstecknare tolka diktarens tankar och idéutveckling systematiskt, vilket Hägg gärna betraktar som förljugna efterhandskonstruktioner. Denna Häggs strategi strider direkt mot exempelvis den rysk-franska litteraturvetaren Elena Balzamos uppmärksammade studie *August Strindberg: ansikten och öde*, som gavs ut i svensk översättning häromåret och som mer begävat än många andra lyckats fanga sammanhången i den Strindbergiska oredan, och i allt detta upptäckt något slags logik i diktarens inre kaos. Icke desto mindre har Hägg en viktig poäng när han framhåller att det inte är författarnas ideologiska ståndpunkter som ger dikten dess bestående värde, utan de skrivna verkens skarpsynta psykologi, lysande samhällsskildringar eller den gestaltande berättarkonsten som sådan. Dessutom reagerar han här på alla de biografier som i hans ögon så till den grad knäfallit för Strindbergs geni att man alltför lätt frikännt idolen från vad man upplevt som hans omoraliska beteende. "Man förnekar fylleriet tvärtemot hans egna vittnesmål", sammanfattar Hägg. Vilket förstås resulterat i att hans egen biografi formligen dignar av diktarens pikanta, ekivoka och lika grova som komiska utfall. Än ondgör sig den nygifte Strindberg över att man inte kan få knulla i Frankrike under 10 Francs ("Detta sista angår då ändå icke mig, men jag tycker ändå att det är för dyrt"), och än ställer han sina egna verk ("som ett ärligt och godt samlag") mot "Ibsens hysteriska runkningar". I fullt rimliga resonemang motiverar Hägg det slags inslag i sin bok, liksom den hetsige författarens på en gång feministiska och misogynistiska ståndpunkter, med att poängen med Strindbergs författarskap just är "hans häpnadsväckande uppriktighet kring sådant som andra, in i våra dagar, omgivit med skamsen tystnad".

Biografins själva disposition är konventionellt kronologisk snarare än tematisk, och där vi med Hägg som snarfyndig ciceron får besöka välkända stationer på Strindbergs livsresa: barndomen och ungdomstiden i Stockholm och Uppsala; tillvaron ute på Kymmendö i skärgården; giftermålet och familjelivet med

Siri von Essen och barnen; rättegångarna och fejderna med kritiker, kolleger och förläggare; de intensiva och bitvis kaotiska utlandsåren i Tyskland, Frankrike, Schweiz och Danmark; äktenskap nummer två (Frida Uhl); Infernokrisen; återkomsten till Sverige, äktenskap nummer tre (Harriet Bosse), arbetet på Intima teatern och hans växande internationella ryktbarhet med det symbolistiska paradstycket *Ett drömspel*; och slutligen den sista tidens ensamhet i Blå tornet på Drottninggatan. Med sina högst personliga och påfallande självständiga analyser av Strindbergs litterära verk, och i kraft av sin porlande prosa lotsar Hägg oss genom diktarens privata och konstnärliga motgångar och triumfer, hans obestridliga mästerverk och närmast obegripliga missräkningar och vanföreställningar. Biografen har helt enkelt lagt sig vinn om att teckna en trovärdig bild av den ständigt lika motsägelsefulle Strindberg – på en och samma gång radikal diktare och förvirrad alkemist som förmådde förvandla både liv och konst till än guld, än grus och aska.

Hägg lyckas också tämligen väl med att väva in författarens verksamheter i en historisk och social kontext; låter idéhistoriska sammanhang utgöra fond till Strindbergs motiv och tematik, som i sin tur föranleder Hägg att understundom fara ut i associativa och ofta högst roande kommentarer och utvikningar. I synnerhet vad gäller Strindbergs vistelse i Danmark (1886–89) hade Hägg dock gärna fått lägga ut texten ytterligare. Tiden här hörde trots allt till en av diktarens mest tumultartade och produktiva. Han befann sig nu mitt i den hjärtslitande skilsmäso-processen med Siri von Essen, skrev naturalistiska mästerstycken som *Fadren* och *Fröken Julie*, liksom den rasande självbiografiska äktenskapsromanen *En dæres för-svarstal*. Berömd och fruktad intog han bröderna Brandes Köpenhamn. Visserligen återberättar Hägg huvuddragen i händelserna som utspelade sig här, men följer hellre med Strindberg in i dennes tillfälliga uppehåll på herrgården Skovlyst än beger sig in i den danska huvudstadens konstnärskretsar, det moderna genombrottets virvlande metropol.

På det stora hela taget utgör dock Häggs omfattande biografi en både lärorik och kostlig läsning. Att hans avskedsverk snarare resulterat i den fria essäistens personliga intryck av vår mest berömda diktare än den akademiska forskarens knappologiska nit, får nog anses som ett värdigt bokslut för den muntre folkbildaren. ✎

Martin Lagerholm

Kulturskribent och litteraturkritiker.

SANNINGEN ÄR ALLTID OFÖRSÄMD
EN BIOGRAFI ÖVER
AUGUST STRINDBERG
GÖRAN HÄGG
Nordstedts

Konstnären Lars Vilks spelar huvudrollen i Niklas Orrenius reportage om extremism och yttrandefrihetens gränser.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY//TT

diffust och överhängande för att utgöra en omedelbar fara för hans liv. Och det är ett faktum oavsett om journalister och konstetablissemang väljer att stå upp för honom eller inte. Det går inte att betrakta problemet Lars Vilks utan att också ställa frågor om de senaste decenniernas migrations- och integrationspolitik.

Orrenius tycks istället sträva efter att balansera hoten mot konstnären genom att finna motsvarande uttryck för extremism bland Vilks supportrar och i det svenska samhället i stort. Ett slags reciprocitet. Det kräver dubbla måttstockar på ett sätt som är utmärkande för *Skotten i Köpenhamn*.

I boken förekommer exempelvis två fall av våld riktade mot en förälder med ett vuxet barn. En muslimsk kvinna i Malmö misshandlas brutalt inför sin dotter av en man knuten till det svenska Tryckfrihetssällskapet. Dådet beskrivs ingående. Gärningsmannens rasistiska motiv utreds i detalj.

Mordet på en mor och hennes vuxne son på Ikea i Västerås avhandlas däremot på några meningar. Förövaren, påstår Orrenius, "tar en kökskniv och attackerar de första han får syn på".

Det är inte sant – Abraham Ukbagabir har i förhör berättat att han valde ut offren för att de såg svenska ut. Ikeadåden var lika mycket ett hatbrott som misshandeln i Malmö, dessutom med dödlig utgång. Men att det skulle röra sig om ett "politiskt dåd" sorterar Orrenius bland främlingsfientliga fantasier.

Ett annat kapitel handlar om en iransk-född kvinna, Mahu, bortgift mot sin vilja som nioåring med en vuxen man. Paret fick barn när flickan var fjorton år gammal, och emigrerade senare till Sverige. Det är utmärkande för Orrenius skrivande att ifrågasätta enskilda människors värderingar utifrån enskilda citat eller handlingar. En stor del av hans rapportering kring SD bygger på den metoden. Men allt Orrenius har att säga om en man som gift sig med ett barn mot hennes vilja är: "Både Mahu och hennes man jobbade under flera år som undersköterskor på äldreboenden."

På sina ställen blir Orrenius fokus på det svenska majoritetssamhället som grund för hot, våld och extremism närmast parodiskt. När Orrenius beskriver Malmöjudars rädsla att gå ut, och för att lämna sina barn på församlingens förskola, handlar det om konstnären Dan Park. Han har skrämt judar genom att placera ut burkar med texten "Zyklon B" utanför församlingen. Förvisso en ohygglig sak att göra, men Dan Park är knappast det främsta skälet till att judar flyr Malmö.

Han beskriver rasismen som drabbar

Reportage med dubbla måttstockar

SAMHÄLLE

Författaren Douglas Murray, kolumnist i brittiska *The Spectator*, har på ett träffande sätt beskrivit reflexerna bland journalister efter islamistiska terrordåd i Europa: Ett sådant dåd kräver en god nyhet. Något fint, som kan bekräfta att segregation och extremism i migrations spår inte är så alarmerande trots allt.

I Sverige har Niklas Orrenius ofta tagit på sig uppgiften att förmedla sådana budskap. När han reser till Paris efter terrordåden mot Charlie Hebdo rapporterar han om hjärtevärmade scener när fransmän och muslimer tillsammans protesterar mot våldet. Av allt det som finns att säga efter ett massmord som spridit fasa i det franska samhället är det tydligen prioriterat att rapportera "feelgood" hem till DN-läsarna.

Skotten i Köpenhamn. Ett reportage om Lars Vilks, extremism och yttrandefrihetens gränser.

tens gränser där Orrenius återger rapporten från Paris, är inte så mycket en helgjuten bok som en samling reportage med koppling till Lars Vilks och extremism i Europa. Orrenius har fått följa Vilks under en längre tid, och det är de konkreta inblickarna i Vilks tillvaro under dödshot som är den stora behållningen med boken. Man får veta något om vad det innebär att ta en promenad i månskenet om man jagas av islamister. Hur man organiserar en fotbollsmatch på hemlig ort med sina vänner.

Precis som i sin rapportering om terrordåden i Paris är Orrenius särskilt intresserad av stora ställningstaganden; vem som stått upp för Lars Vilks, och vem som inte gjort det. Det är för all del en viktig fråga hur konstvärlden, medier och politiker har förhållit sig till Vilks. Men Orrenius undviker kärnfrågan: Vilks ritade teckningar – *teckningar!* – vilket har kostat honom hans frihet, sannolikt för resten av livet. Utan en stor population islamister i Sverige hade hotet inte varit tillräckligt

Demonstranter till stöd för yttrandefriheten efter terrorattacken mot den franska satirtidningen *Charlie Hebdo* 2015.

FOTO: ANADOLU AJANSI/TT

en invandrad polisman, i ett Malmö där våld mot poliser är vardag därför att de i invandratäta områden betraktas som representanter för det svenska samhället. Men när Orrenius gör en ingående beskrivning av stenkastning handlar det om attackerna på en muslimsk kvinna i Tomelilla, inte de betydligt vanligare attackerna i andra områden. Den enda "no-go-zoner" som anas är "ofta lite vitare, rikare platser som Limhamn, Västra hamnen och Lilla torg" där muslimska kvinnor uppgett att de känner sig otrygga.

Jag är på inget sätt ute efter att förringa dessa brott och uttryck för rasism. De är alla avskyvärda. Men det är problematiskt att Orrenius är så mycket mer intresserad av att skildra sådana brott när förövarna är svenskar.

På så vis tycks Niklas Orrenius vilja ta sig runt problemet Lars Vilks. Bilden retuscheras med ljus och skuggor, med må bra-reportage från terrorns Paris och rapporter om stenkastande svenskar. ✨

Paulina Neuding

Journalist, jurist och samhällsdebattör.

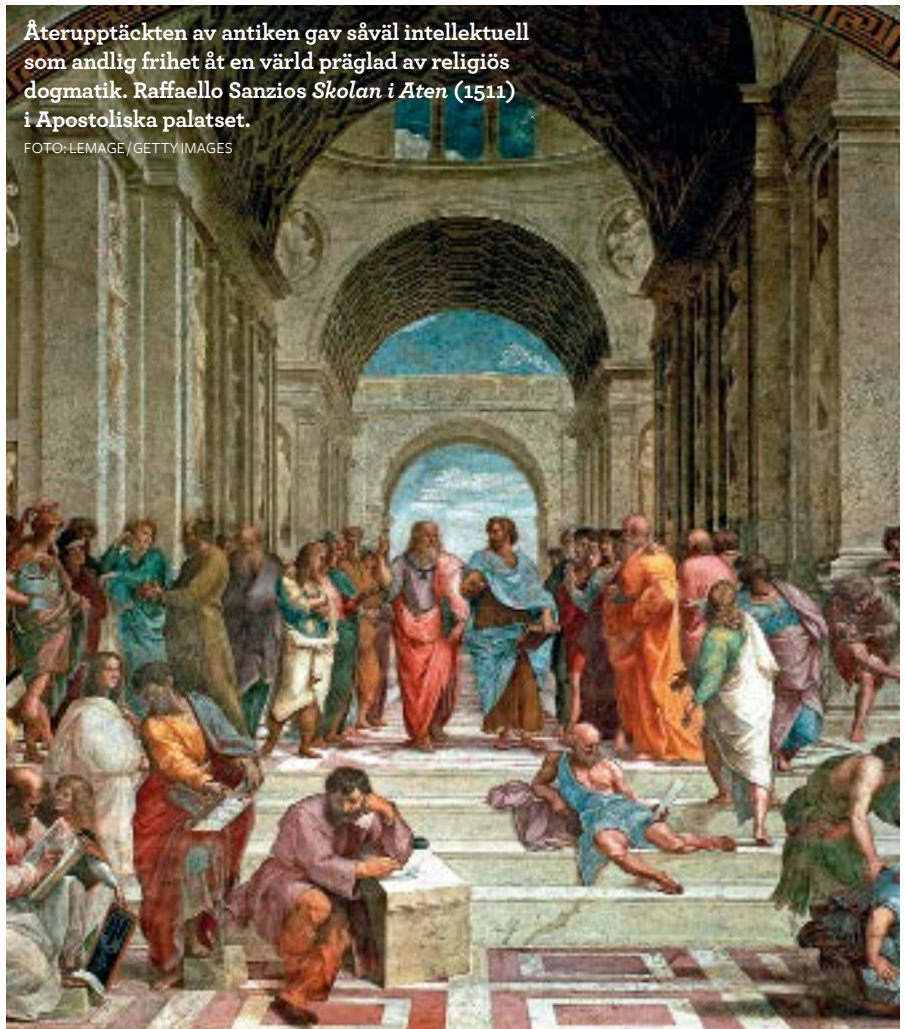
Tidigare chefredaktör för samhällsmagasinet Neo.

**SKOTTEN I KÖPENHAMN
ETT REPORTAGE OM
LARS VILKS, EXTREMISM
OCH YTTRANDEFRIHETENS
GRÄNSER**

NIKLAS ORRENIUS
Albert Bonniers Förlag

Återupptäckten av antiken gav såväl intellektuell som andlig frihet åt en värld präglad av religiös dogmatik. Raffaello Sanzios *Skolan i Aten* (1511) i Apostoliska palatset.

FOTO: LEMAGE/GETTY IMAGES

Med humanismen som motgift

HUMANIORA

Anders Bergman, till vardags förläggare på bokförlaget Natur & Kultur, har skrivit en informations- och aspektrik introduktion till renässanshumanismen: *Humanismens födelse*, där Francesco Petrarca (1304–1374) är den självklara andliga fadern och där trådar följs från honom (och dessförinnan förhumanismen i Padua) till blomstringen i Florens och "fulländare" under 1400-talet som framförallt Lorenzo Valla men också exempelvis Flavio Biondo och Isotta Nogarola. Att boken inte bara är en lärd och elegant kulturhistorik utan också något av en stridskrift genom ombud framgår explicit av dess avslutande meningar: "Men den sam-

tid som dessa humanistpionjärer värjde sig mot är inte helt olik vår egen. Teologin är visserligen utbytt mot naturvetenskaperna och det skolastiska latinet mot en kompromissad engelska, men samma bristande historiska och källkritiska kunskaper, samma koncentration på yrkesförberedande utbildningar och samma känsla av universalitet och odödlichkeit som utmärkte medeltidens lärda värld förekommer också i vår tid. I denna verklighet skulle vi sannolikt behöva en ny Bruni, en ny Vergerio, en ny Valla."

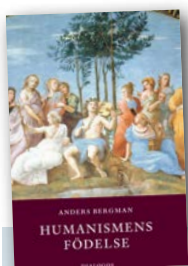
Hur gick frontlinjerna då, för 600 år sedan? Som omsusade och högmådig segrare, med framtiden till synes redan erövrad, uppträdde skolastikerna, med sin trånga uppfattning om nytta och i övrigt med sin religiösa dogmatik, sitt

>>

systembyggande och sin statiska världsbild. Vid universiteten, de anstalter för högre utbildning som hade börjat växa fram, var det självfallet skolastiken som gällde, omhuldad av katolska kyrkan och de världsliga maktbärare som var beroende av denna kyrka. Så fanns det då ett antal enskilda personer, troende kristna de också, från början få, omsider fler, som lämnade åt Gud vad Gud angår och åt människan vad människan angår, som önskade mobilisera egen erfarenhet, sunt förnuft och måttfullhet.

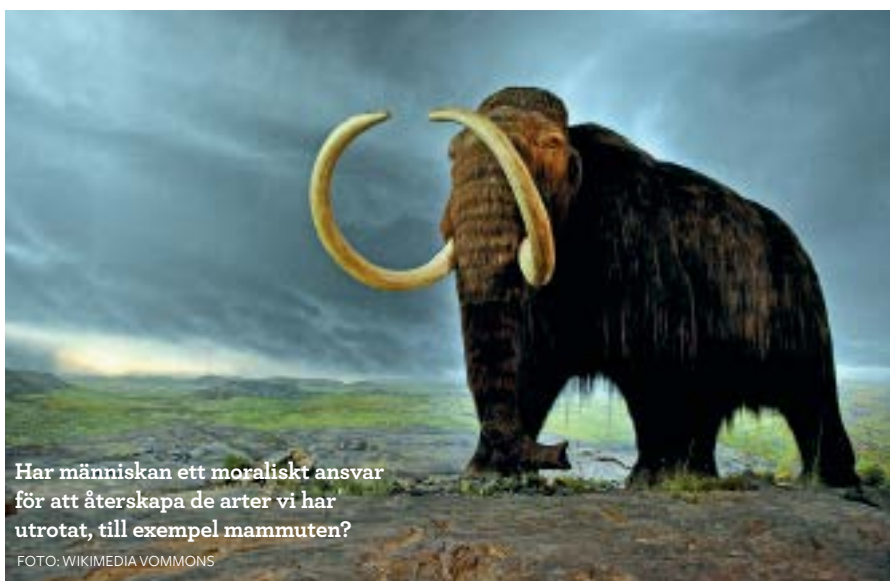
De trotsande gick till antiken, den så avlägsna antiken, för att hitta föredömen och inspiration. Hos den romerske statsmannen, vältalaren och författaren Cicero, i hans skrift *Pro Archia*, hitta de Petrarca uttrycket *studia humanitatis*. Han strök under det och gav det spridning. Ett personlighetsideal tog form, den bildade individ som uppmuntrar andra att i kritisk dialog ifrågasätta de idéer och slutsatser som han förfäktar. Idealet blev inte ideal som eftergift till en ego-kick utan karaktärsdaning antogs vara väl så viktig för samhället som yrkesutbildning. Man bildade sig för att bli en bättre, mer konstruktiv och bidragande medborgare. Med hjälp av antikt vrakgods och i kamp mot ögonblickets modernitetsföreställningar lyckades renässanshumanisterna ge en impuls åt tankefrihet, upplysning och västerländsk samhälls- och rättsuppfattning.

Kanske är det ingen tillfällighet att en bok om renässanshumanisternas lärjunge Erasmus utkommer samma höst som Anders Bergmans distinkta exposé, Nina Burtons *Gutenberggalaxens nova*. I varje tid störtar medvindsmänniskor fram och erbjuder sig att tjäna som alltings mått, alltid försvurna någon mer eller mindre obehaglig totalitär ordning och inte sällan rena barbarer. Blir deras skrånande alltför olidligt finns anledning att påminna om eller rättare göra bekanta sådana som tidigare har stått dem emot. Som Petrarca och Erasmus. ✨

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap.

HUMANISMENS FÖDELSE
ANDERS BERGMAN
Dialogos Förlag

En genetisk återuppståndelse

NATURVETENSKAP

Alla tider har människorna drömt om att kunna skapa liv. Men kanske är drömmen en mardröm. Prometheus som gav elden åt människorna fängslades vid en klippa där en gam varje dag kom och hackade på hans lever. Frankenstein förföljdes av det monster han skapat, och Faust tvingades att betala för sina magiska krafter genom att avsvärja sig kärleken. Myterna talar sitt tydliga språk; makten över naturen både lockar och förskräcker.

Under det senaste halvsekle har forskarna fått alltmer detaljerade kunskaper om livets inre mekanismer och drömmen om att kunna skapa liv har återuppstått i ny molekylärbiologisk gestalt. Craig Venter försöker designa en syntetisk mikroorganism genom att foga samman olika cellulära mekanismer ungefär som när en bilmekaniker skruvar samman en bilmotor. Andra försöker blåsa liv i sådana utdöda – och fascinerande – varelser som den sibiriska mammuten eller den amerikanska vandringsduvan.

Dessa försök att återuppliva olika utdöda organismer har fascinerat biologen och vetenskapsjournalisten Torill Kornfeldt, som skrivit en bok om de entusiaster som vikt sitt liv åt sådana projekt

och de tekniker de använder: *Mammutens återkomst. De utdöda arternas andra chans.*

Detta arbete bedrivs världen över och metoderna är många. Vi får möta både Sergej Zimov på en isolerad forskningsstation i den sibiriska vildmark där mammutarna en gång levde och George Church vid Broad Institute – ett samarbete mellan MIT och Harvard – som försöker rekonstruera mammuten med hjälp av genteknik. Church försöker reda ut vilka gener som skiljer en mammut från dess närmaste levande släkting – den asiatiska elefanten, för att sedan kunna skapa ett slags syntetiska mammutlika varelser. Vandringsduvan, som för bara hundra-femtio år sedan levde i flockar som kunde innehålla miljontals exemplar, försvann från de levandes antal då det sista exemplaret avled på Cincinnati zoo år 1914. Nu försöker Ben Novak i Santa Cruz i Kalifornien återskapa arten ur den närbesläktade bredstjärtsduvan. Hans metoder påminner om Churchs.

Andra forskare använder andra tekniker: I Spanien träffar Kornfeldt veterinären Alberto Fernández-Arias som får något tjockt i rösten då han talar om den sista bucardon, en storvuxen stenbocksvariant som levde i Pyrenéerna, men dog ut vid millennieskiftet. Fernández-Arias bestämde sig för att

försöka återuppliva arten ur några nedfrysta celler. Hans metod var den samma som användes då man år 1996 klonade fram fåret Dolly och det föddes verkliga en bucardounge. Den hade vuxit fram i livmodern hos en mycket närbesläktad stenbock som lever i södra Spanien, men på grund av en allvarlig lungmissbildning avled den tyvärr kort efter födseln.

Andra arbetar med mer traditionell genteknik. Den amerikanska kastanjen är mycket nära att dö ut på grund av en svampinfektion som hämtades in från Japan år 1876, och William Powell vid Sta-

räder det ingen tvekan om, och även om hon ibland känner sig tveksam inför vad de håller på med, andas hennes beskrivning av dem kärleksfull respekt. Och kanske kan forskarnas kamp för att återskapa utdött liv ge kunskaper som visar sig värdefulla i mer vardagliga sammanhang.

Paleontologerna talar om att livet på jorden har gått igenom fem stora perioder av utdöende, den senaste då en meteorit slog ner i Karibien för ungefär 70 miljoner år sedan. Nu befinner vi oss i en sjätte sådan kris och vår egen art bär skul-

skulle kunna återintroduceras. Men troligen får han svårt att få tillstånd att släppa ut sin genmanipulerade kastanj i det fria.

Alla försök att återskapa arter bygger på avancerad genteknik. Resultatet kommer att vara en "konstgjord art". Få tekniker har demoniserats så som gentekniken. När molekylärgenetikerna rotar i arvsmassan, upplever många att de över-skrider de gränser naturen satt för människan. Medan entusiasterna ibland har överdrivit de möjligheter våra nya kunskaper om arvets kemi kan skapa, har kritikerna från sitt håll utmålade samma kunskaper som hot mot både hälsa och miljö. Resultatet har blivit ett regelverk som hotar att förkväva en teknikutveckling som – även om den skulle kunna användas för onda syften – också har mycket värdefullt att erbjuda inte minst när det gäller att slå vakt om miljön.

Kornfeldt är mycket medveten om att hon rör sig i minerad terräng, och undviker skickligt att hamna vare sig i det överdrivet entusiastiska eller i det överdrivet panikslagna lägret. Hon citerar både teknikerberusade entusiaster och företrädare för naturskyddsrelsens traditionellt djupa skepsis inför allt vad genteknik heter. Hon undgår inte att ryckas med av forskarnas gränslöshet och iver, men är samtidigt medveten om att deras drömmar inte alltid kommer att gå i uppfyllelse. Inte heller blundar hon för de ekologiska problem som är förbundna med att återintroducera en utdöd livsform.

Jag föreställer mig att Kornfeldts bok kommer att locka många läsare som är roade av science fiction. Men den är inte science fiction. Den är istället välgjord populärvetenskap som ger god näring för tanken. Den traditionella naturvärden var bakåtblickande; det gällde att skydda naturen från människornas klåfingrighet. Numera är naturvårdarna mer proaktiva och försöker inte sällan aktivt skapa eller rekonstruera biologiskt rika miljöer. Det är en lovande utveckling och antagligen har gentekniken ett bidrag att ge. Men Jack Horners små kycklingdinosaurier har nog ingen plats i denna "sköna nya värld".

Nils Uddenberg

Professor, författare samt tidigare etiskt sakkunnig i Genetiknämnden.

Om entusiasten Jack Horner får som han vill kanske framtidsmänniskan kan stöta på dessa villebråd på motorcykelturen. *Jurassic World* (2015).

te University of New York försöker rädda arten genom att ta fram kastanjer som är resistenta mot svampens gift, oxalsyra.

Mest spektakulära av alla de experiment Kornfeldt beskriver är kanske dinosaurieentusiastens, Jack Horners, försök att styra en kycklings fosterutveckling så att den istället för att bli en höna utvecklas till en dinosaurie med tänder i munnen, lång svans och vingar. Fjäderdräkten är ett mindre bekymmer. Den fjäderdräkt som fåglarna i våra dagar är ensamma om är nämligen ett arv ifrån deras dinosauriska anfäder.

Kornfeldt är fascinerad av dessa försök att återskapa förlorade livsformer. Men hon vill också försöka förstå vad som driver de entusiaster – för att inte säga fantaster – hon talar med och hennes beskrivningar av dem säger något väsentligt om de krafter som kan få en människa att ägna all sin tid åt ett mer eller mindre utopiskt projekt. Det är osäkert om vi någonsin kommer att få uppleva att några syntetiska mammutar strövar över den sibiriska tundran, och ännu mer osannolikt att några hopplappade vandringsduvor på nytt kommer att flyga i jättefloccar över de amerikanska skogarna. Kanske är det lika bra så. Men att vi behöver sådana idé-sprutor som Church, Novak och de andra forskare som vi möter i Kornfeldts bok,

den. Ska vi då inte försöka reparera det vi ställt till med? Entusiasterna tycker det, och de hoppas dessutom att de återuppväckta organismerna ska kunna ge möjligheter även för andra utrotningshotade livsformer. Ändå kan man fråga sig om det inte vore förnuftigare att satsa pengar på att ta till vara det vi har, än att försöka rekonstruera det vi, antagligen ohjälpligt, förlorat. Att lyckas vore kanske till och med kontraproduktivt. Om vi inbillar oss att vi enkelt kan återskapa det som gått förlorat riskerar vår känsla av makt över naturen kanske att växa till respektlöshet.

Levnadsbetingelserna i de områden där mammuten en gång levde har dramatiskt förändrats. Gentekniskt pånyttfödda mammutar – som trots allt inte skulle vara några riktiga mammutar – skulle sannolikt få tillbringa sitt liv i djurparker för att begäpas av en betalande publik. Om de någonsin kom ut i det fria skulle de troligen ställa till stort besvär. Då är den amerikanska kastanjen en annan sak. Den miljö där den för bara hundra år sedan levde finns kvar. Powells nya svampresistenta variant av dem skulle kunna vara attraktiv att odla; i de skogar där den tidigare växte finns det fortfarande gläntor efter de fallna jättarna där de

**MAMMUTENS ÅTERKOMST
DE UTDÖDA ARTERNAS
ANDRA CHANS
TORILL KORNFELDT
Fri Tanke Förlag**

Marskalk Gustaf Mannerheim
(1867–1951)

FOTO: PICTURE POST / GETTY IMAGES

En marskalk för krisernas Finland

BIOGRAFI

Mannerheim var general i den kejserliga ryska armén och överbefälhavare i Finland under tre krig. Han axlade två gånger rollen som statsöverhuvud. Historien ville att han i dessa befattningar skulle komma att spela en betydelsefull roll inte bara i den process som ledde fram till skapandet av det fria Finland, utan även under de krig som så när höll på att förinta den unga nationen. Att skriva en biografi över en person med denna meritlista kräver ett visst mod. Det saknas inte biografier över Mannerheim som alla biografier riskerar att jämföras med. Men kanske finns det behov av en biografi som den Ahlander har skrivit, kärnfullt betitlad *Gustaf Mannerheim*. En kortfattad, koncentrerad och nyare skildring av Mannerheims liv – inte minst i Sverige där kontakten med historien i allmänhet och Finlands historia i synnerhet sakta minskar.

Dag Sebastian Ahlanders bok om Mannerheim är i första hand en kronologisk historisk skildring där aktören

Mannerheim på ett avgörande sätt påverkade sin samtid. Barndomen var kaotisk och tuff för den unge Gustaf. Nyckeln i Mannerheims karriär blev avresan till Ryssland och den märkliga karriären inom den ryska krigsmakten som slutade med befordran till general vid kavalleriet. Mannerheims förmåga som ledare framträdde tidigt. Trots att han aldrig genomgick generalstabsutbildning kom han att leda Finlands krigsmakt i tre krig: 1918, 1939–40 och 1941–44. Vid sidan om detta, vilket Ahlander tydligt visar, var han hela tiden indragen i det politiska spelet. Mannerheim hade, till skillnad från många av beslutsfattarna i Finland, en känsla för världspolitiken. Han var dessutom anglofil och såg med skepsis på det tyska inflytandet. Samtidigt var Mannerheim lojal mot den demokratiska författningen även om han tillhörde den gamla aristokratien. Ett faktum är att Mannerheim sannolikt aldrig hade fått sin plats i historien utan andra världskriget. Efter inbördeskriget 1918 var han under 1920- och 30-talet

inte alls i ropet. Han var ingen politiker som passade in i fredens och inrikespolitikens Finland. Han var krisernas man. Ahlander skildrar Mannerheim som en ensam människa som i många stycken spelade den roll som historien hade tilldelat honom. Mannerheim befann sig också på ett märkligt sätt mittemellan det som var svenskt och finskt och kanske även ryskt. Han kom aldrig att fullt ut behärska det finska språket. På många sätt personifierade Mannerheim den svenska, och kanske även ryska, historiska kontinuiteten i finsk historia.

Ahlander presenterar själv sin bok som diplomatens praktiska studie – inte akademiskens teoretiska. Aktörspektivet är mycket tydligt. Ahlander diskuterar återkommande Mannerheims möjligheter att påverka de händelser han var en del av. Men utan tillräckligt sammanhang blir det som läsare ibland svårt att ta ställning till den frågan. Skildringen är stundtals alltför fokuserad på Mannerheim och hans agerande. Dessutom är frågan om inte Mannerheims personliga egenskaper ges en för stor betydelse. På samma sätt går det inte att ta misste på Ahlanders grundläggande sympati och respekt för Mannerheim. Det är lättförståeligt och naturligt. Biografens förbannelse är ofta att han eller hon kommer för nära sitt studieobjekt. I boken finns en tydlig diskussion om de gånger man kan ifrågasätta Mannerheims beslut eller de gånger han verkligen gjorde misstag – inte minst dagorden den 10 juli 1944 om Fjärrkarelen och det dåligt förberedda försvaret på Nässet 1944. Ändå finns det en tendens hos författaren att undandra Mannerheim från viss kritik. En militär befälhavare som under drygt två år misslyckades med att utveckla försvarssystemet på Nässet och missa den ryska styrkeuppbyggnaden borde kanske klandras lite mer. På samma sätt finns det anledning att fundera kring Mannerheims del i det onödiga våldet mot motståndarsidan i inbördeskriget 1918. Även om Ahlberg skriver en praktiskt skildrande biografi tolkar han som författare historiska händelser och tar ställning. En tydligare insikt om detta hade stärkt en i övrigt välskriven och informativ bok. 🌟

Martin Hårdstedt

Professor i historia, Umeå universitet.

GUSTAF MANNERHEIM
DAG SEBASTIAN
AHLANDER
Historiska Media

Ingen kollaps i sikte
för Xi Jinpings Kina.

FOTO: BOGDAN CRISTEL/TT

Få nyheter om det nya Kina

OMVÄRLDEN

Då och då brukar det i Sverige utkomma böcker om "det nya Kina". Den första boken med den titel såg dagens ljus för 102 år sedan. Författaren hette Erik Nyström och hans "Nya Kina" (1914) var det före detta kejsardömet i öster som just blivit republik. Snarare än en färsk start blev republiken en period av extremt kaos. President Yuan Shikai suspenderade parlamentet och sedan fortsatte utvecklingen i alltmer auktoritära banor. På 1930-talet inledde Chiang Kai-shek en reformperiod och då gav Nyström ut nästa bok, nu med titeln "Det nyaste Kina" (1936). Strax efteråt utbröt andra världskriget i Östasien, och Nyströms böcker hamnade på antikvariat igen. Det är verkligen ingen lätt sak att förutsäga utvecklingen i världens folkrikaste nation. Det kanske farligaste blindskäret är önsketänkandet att allt med tiden kommer att bli som i väst.

I år har det dykt upp ett verk med titeln *Det nya Kina. Den repressiva stormakten*. Författare är journalisten Jojje Olsson, skarpt kritisk mot landet i öster. Klökt nog går hans bok inte så långt som tidigare – alltid felslagna – förutsägelser om en kommande kollaps för Folkrepubliken. Men den allmänna tendensen i boken lämnar oss föga tvivel om att landet styrs av ett system utan framtid. Det Kina som Olsson konstruerar är på väg att svikta under trycket av enorma problem. Hans text verkar som en spegelvänd Erik Nyströmsskildring: medan den senare var optimistisk mitt i krigsherrarnas Kina, är den förre

djupt pessimistisk gentemot den rika och synbarligt stabila stormakten av idag.

Boken inleder mycket sympatiskt med att understryka behovet av mer information om Kina i Sverige. Jojje Olsson visar att varken statsråd eller vanliga medborgare tycks kunna elementära fakta om kinesisk historia och geografi. I september hölls till exempel ett viktigt internationellt toppmöte i Hangzhou – en stad som få i Sverige ens vet var den ligger. Den är dubbelt så stor som Berlin. På flera sätt lever vi med en passerad världsbild, där odlingens utposter är Suez och Rio Grande. Här borde den svenska skolan ha en roll att fylla genom att uppdatera oss till det 21:a århundradet.

Men förväntningarna på att få ny kunskap om Kina i Olssons bok sviks ganska omgående. Långt ifrån att presentera okända fakta eller resonemang upprepar den i stort sett de reportage som nästan dagligen möter oss i medierna. Råder det okunskap i Sverige om Kinas miljöproblem eller Xi Jinpings hårda linje när det gäller mänskliga rättigheter? Knapast. Med stor kraft slår boken in en öppen dörr. Och, kan man tillägga, Olssons bok är redan skriven. I *Den kinesiska drömmen* från 2015 presenterar förre ambassadören Börje Ljunggren dagens Kina, betydligt mer heltäckande, faktarikt och analytiskt än vad detta verk förmår.

Jojje Olsson har helt rätt i att ingen kan vara auktoritet på Kina som inte regelbundet vistas i landet för att lyssna till dess egen röst. Han föregår med gott exempel genom att återge egna intervjuer på plats. Förutom dessa verkar hans bok dock bara byggd på läsning av andra journalistiska

produkter, inklusive utskick från nyhetsbyråer. Nästan allt han hänvisar till är skrivet av västerlänningar (och han citerar även ett par engelskspråkiga Hongkongkineser). Detta reser frågor om urval och källkritik. Tydligt är att författaren har klippt och klistrat med engelska texter, som när han nämner att en internetaktivist har fått Human Rights Prize of the French Republic. Varför har författaren inte använt något material på kinesiska, det språk som används i landet han skriver om? Det nämns i alla fall inte i hans litteraturförteckning.

Katalogen över utmaningar är välkänd: korruption, miljöförstöring, separatism i ytterregionerna och växande kinesisk nationalism. Den mest centrala punkten är enpartistaten och dess intolerans mot avvikande politiska åsikter. De flesta av frågorna har i någon form existerat under hela författarens livstid. I boken låter det nästan som om de dykt upp de allra senaste åren.

Här kommer vi in på en av bokens verkligt svaga sidor. Den är utgiven av Historiska Media men utmärker sig genom en nästan total avsaknad av historiskt perspektiv. Nog hade det varit intressant att veta att Kina är enpartistat sedan 1928 (och innan styrt av kejsare och krigsherrar). Landet saknar demokratisk tradition. Det har genomgått en period med intensiv repression under två diktatorer av motsatt politisk kulör: Chiang Kai-shek och Mao Zedong. I slutet av 1970-talet utbildades det auktoritära men ekonomiskt liberala styre som fortfarande råder. Ganska många utvecklingsländer följer idag denna kinesiska modell. Den lilla ön Taiwan med dess tidigare influenser från riksdagspolitikens Japan är ett särfall. Dess demokrati kan inte tas till intäkt på att också Folkrepubliken en gång kommer att omvandlas till parlamentarismen.

Instället för att ägna all kraft åt välbekanta problem borde boken kanske hellre diskutera det verkligt angelägna spørsmålet: Varför följer inte konsumtionssamhället Kina det västerländska schemat? Varför sker ingen demokratisering eller övergång till äsiktsppluralism? Klagomålen över dagliga problem i Kina missförstås ofta i väst som ifrågasättande av systemet. Men om fem år fyller kommunistpartiet hundra och hos de breda massorna finns inga allvarigare tecken på invändningar mot dess legitimitet.

Här erinrar jag mig ett samtal med en bekant, en privatanställd i staden Aojiang. Vederbörande tillhör inte minoriteten av intellektuella dissidenter. Från bokhandeln kom jag med ett exemplar av *Yijiu Basi Nian*, Sun Zhongxus kinesiska översättning av George Orwells 1984.

>>

Jag ställde frågan varför det statsbärande partiet i Folkrepubliken klarat sig så bra där Sovjetunionens motsvarighet misslyckades. Min bekant svarade så här: Människorna jämför med tidigare kinesiska styren och konstaterar att detta har levererat lugn och välbefinnande. I Kina kan man inte föreställa sig en bristekonomi och där finns inget behov att köpa för något, vare sig kapitalvaror eller vardagsprodukter. Ett land med avancerade mobiltelefoner, moderiktiga jeans och Starbucks är inte outhärdligt att leva i. Underhållningsindustrin blomstrar och vad gör det att man inte har Google när man kan surfa på Baidu, ett universum av information? Eller att Youtube saknas när man har Youku? Landet omges inte av någon järnridå, utan det står var och en fritt att turista i väst eller, om man har besparingar, studera vid något utländskt lärosäte. Detta är inte Sovjetunionen.

Så långt min bekant. Kina står förvisso inför betydande inre problem och i Stilla havet spelar dess militär ett farligt spel. Men är västs politiska system en självklar förebild för kineserna? Många i medelklassen tycker nog att revolutioner i orange och rosa eller den arabiska våren är starka argument för att inte våga sig på en demokratisering. Varken den vacklande europeiska unionen eller presidentvalskampanjens USA inspirerar till några lovtal över folkstyret. Som Edward Snowden avslöjat är det heller inte säkert att internet i väst är mindre övervakat än i Kina. Mänskliga rättigheter är i själva verket ett ganska mångtydigt begrepp. I Folkrepubliken uppfattas det ofta som en medborgerlig rätt till arbete och ett gott materiellt liv. Jojje Olssons verk tycks enkelt förutsätta att de flesta kineser aspirerar på politisk frihet och pluralism. Boken hade vunnit mycket på en problematisering av detta resonemang. 🌸

**DET NYA KINA
DEN REPRESSIVA
STORMAKTEN**
JOJJE OLSSON
Historiska Media

Ingemar Ottosson
Docent i historia vid
Lunds universitet specialiserad på östasiatisk historia. Gästprofessor vid universitetet i Ningbo, Zhejiang, Kina.

Flamländaren Joachim Beuckelaers (1533–1575) köksscen från 1566.

På gästabud hos biskop Brask

GASTRONOMI

Dessa rätter skulle serveras på julaftonen på biskopsgården i Linköping på 1510-talet: spicken lax och bröd; stekt sill och ål med senap; stockfisk med russin och mandel; skånsk sill och kokt småsill; färsk fisk med spad; långor med olja eller fisk från Bergen; saltvattnens fisk; finska gäddor eller annan torrfisk; stekt fisk; lax från Bottenviken; äpplen och nötter.

Som synes var det främst fisk på faten. Julafton var under katolsk tid en fastedag, då skulle kosten vara tämligen enkel och utan vare sig kött eller smör. Lutfisken (stockfisk) lever ju kvar i julens kulinariska traditioner som ett minne av Sveriges katolska era.

Julafestkostens ingår i biskop Hans Brasks så kallade "matordning", den första mer fylliga källan till vad man åt i Sverige under senmedeltiden. Själva julfirandet inleddes på juldagen med förstek, lumer (soppa på blod och mjöl), skinkfat,

pastej eller spad av kokt, småstek, äggost eller smörmos, en inbakad rätt, klenäter, äpplen, päron och gammelost. I forna tider fanns egentligen inte särskild "julmat" – till julen åt man samma typ av festmat som till bröllop och andra högtider. Men nämnda rätter säger oss en hel del om kosthållningen vid ett förnämligt storhushåll som biskopssätet, med många munnar kring bordet och höga krav på representation. De visar också på den livsmedelsimport som förekom under medeltiden: fisk från övriga Norden och mer långväga ingredienser som russin, mandel och – även om de inte nämns här – kryddor.

Biskop Brasks handskrifter har varit kända länge. Men nu finns större delar än tidigare tillgängliga för fler, efter textkritisk analys och översättning från fornsvenska och latin till nutida svenska av docent Hedda Gunneng. *Biskop Brasks måltider. Svensk mat mellan medeltid och renässans* omfattar de skrifter som berör hushållning och måltider; förutom matordningen med menyföreslag även en gårdspraktika och tjänstebeskrivningar

för dem som arbetade på och för biskopsgården. Det är en brokig värld vi får lära känna – befolkad av fogdar, småsvener, källarsvenner, svinagårdskarlar, fatburskvinnor, mjölkdejour, bryggare, bagare, oxkarlar och kapelldjåkner. Biskopens egna skrifter kompletteras av 13 texter med lärda infallsvinklar på materialet, från forskningsfronten av discipliner som agrarhistoria, odontologi, kulturgeografi och teologi. Dessa borrar ner sig i vad man åt och drack och hur livsmedlen producerades i övergången från medeltid till modern tid i Sverige. Som bekant var detta en synnerligen turbulent era, präglad av väpnade konflikter – några år innan Gustav Vasa grep makten, gjorde landet till arvkungadöme och förstatligade kyrkans och klostrens egendomar. Hans Brask var en av huvudaktörerna, i såväl inrikes- som utrikespolitiken. Men tiden innebar också kulinariska innovationer som varmrökning av fisk, kött och charkuterier.

Antologin har tillkommit apropå femhundraårsminnet av biskopens tillträde 1513 – och det är uppenbart att projektet ligger i linje med dagens vurm för inhemska, uråldriga tillagnings- och konserveringsmetoder, och med restaurangernas, kokböckernas och entusiasternas återupprättande av nordiska råvaror. ”Köp järpar och annan vildfågel till pepparsylta. Ta vara på fjädrarna”, lyder praktikans instruktion för den 6 maj som säkert skulle kunna inspirera någon nutida mathantverkare, eller kanske ”Låt sylta valnötterna innan de blir träaktiga inuti” (vilket bör ske den 10 juli) eller ”Låt röka det fläsk som du inte vill skall härskna” (13 november).

Människorna som var knutna till biskopens gård hade haft tur i livets lotteri. Året om fanns god eller relativt god tillgång på mat. Hans Brask var, som biskop för Linköpings stift och riksråd, en av rikets mäktigaste män – både en andlig och en världslig ledare, med stor förmögenhet. Våldiga jordegendomar, som testamentenerats till kyrkan genom århundraden, innebar att biskopens hushåll var navet för en stor produktionsapparat.

Även om Hans Brask var jordägarde storman tillbringade han mest tid med kyrklig verksamhet, såsom att leda stiftets arbete, utfärda avlat, predika, viga präster, konfirmera och döma i äktenskapsmål. Boken betonar hur sammanflätat det världsliga livet var med det andliga – rätta-re sagt var de ännu en helhet. Bibelläsning och bordsböner var minst lika viktiga delar av måltiden som mat och dryck. Kyrkoår-ets rytm, inte enbart tillgången på livsmedel, styrde vad som hamnade på faten. Även om håvorna fördelades hierarkiskt framgår av skrifterna vikten av att alla fick sin beskärda del och behandlades rättvist.

Biskopens bevarade matordning är unik, med sina menyer för gästbud och vardag. Som nämnts har den länge utgjort en av de viktigaste källorna vad gäller svensk mathistoria.

Men den är faktiskt unik även i ett europeiskt perspektiv, enligt måltidshistorikern Richard Tellströms kapitel. Hans Brask var del av en intellektuell elit, en verklig renässansmänniska med hemvist i kontinentens lärdomsstäder. Han studerade humaniora och teologi, blev doktor i kanonisk rätt och vistades i årtal i Rostock, Greifswald och Rom. Resorna och mötena i Europa, i synnerhet tiden i Italien, måste ha satt sina kulinariska spår vad beträffar såväl maträtter som påkostade fester. Tellström hittar stora likheter mellan Platinas kokbok *Om rättfärdig njutning och god hälsa* utgiven i Rom 1480 och Brasks måltidsordning – endast pastan saknas hos den senare.

Måltiderna på biskopssätet var enkla till vardags samt under de fasteperioder som var självklara för medeltidens människor. Men ibland ställdes det till med storslagna fester, med lyxiga rätter av delvis importerade råvaror – som piggvar, påfågel eller lamm med russin och mandlar. Inte för att biskopen själv var en glupsk gourmand, såsom han framställts, utan för att han hade att leva upp till de krav på frikostig representation som hans roller som kyrklig ledare, godsherre och politisk maktspelare ställde. Renässansköket sågs ofta ha förts till Sverige i och med Erik XIV:s praktfulla kröning 1561 – men mathållningen i biskop Brasks hushåll var solklart av renässanskaraktär, flera decennier tidigare.

Bilden av Hans Brask (som föddes 1464 i Linköping och dog i Polen 1538, sedan han tvingats i landsflykt efter reformationen 1527) har påverkats av sekler av antiktolsk propaganda. Modern historieforskning har dock nyanserat den rejält. Flera av dem som skrivit för antologin har tidigare bidragit till detta – exempelvis Per Stobaeus som doktorerat på Brasks religiösa tankevärld. Även här berörs den, men det är förstas måltiderna som står i fokus. Verket handlar alltså inte bara om mat och dryck, utan om livsmedelsförsörjning i vidaste bemärkelse. Här finns intressanta bidrag om fiskdammarnas historia, om hur jordbruket påverkats av digerdöden, om vattenkvarnarnas tekniska utveckling, om hur man sötade sin mat, om osttillverkning och mycket annat – vetgiriga läsare får många ingångar.

Fakta i de olika kapitlen

Carl Larsson har målat några av våra mest kända julmotiv likt *Julaftonen* (1904), men den första dokumentationen av svensk julmat kan spåras ända tillbaka till 1500-talet.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

kommunicerar väl med varandra, förmodligen tack vare goda redaktörer. Dessutom delar skribenterna med sig av metodologiska överväganden – i vissa fall verkar humanioraforskning vara rena detektivarbetet! Författarna anger även angelägna forskningsfält, kring den utgivning av fler texter av biskop Brask och hans medarbetare som är planerad.

Boken är stiligt formgiven, ett rent praktverk. Men de vackert textade skrifter som återges – i humanistkursiv och gotisk kursiv – borde ha fått några utsnitt i förstoring. Det skulle ha varit roligt för en lekman att få försöka stava sig igenom orden. Tyvärr är de satta för smått för att det ska vara möjligt. Och tyvärr lär man genom detta verk inte på djupet känna själve biskop Brask och hans öde som katolicismens siste store företrädare i Sverige, utan man förväntas vara bekant med hans person och livsgärning utöver ”chefsrollen”. Men bokens fokus på måltider och livsmedelsproduktion är naturligtvis briljant – och visst är det trevligt att inleda bekantskapen med en matintresserad person genom att dela bord med honom. Kanske kan juldagens kvällsvard i måltidsordningen inspirera till julmat à la Brask, eller vad sägs om villebråd med spad, nystekta unghöns och gelé av tungor?! 🌸

Gunilla Kinn Blom
Frilansjournalist.

BISKOP BRASKS MÅLTIDER
SVENSK MAT
MELLAN MEDELTID
OGH RENÄSSANS
RED. MAGNUS
GRÖNTÖFT M FL
Bokförlaget Atlantis

Clownen är ett av många monster vars skepnad och innebörd har skiftat med tiden. På bilden clownen "Pennywise" från filmatiseringen av Stephen Kings IT (1990).

Monstret inom oss

KULTUR

När Bo Erikssons *Monster. En världshistoria om det skrämmande* publiceras har nyhetsflödet under ett par månader fyllts av människor som klär ut sig till clowner för att skrämma slag på folk. Fenomenet tog fart i USA i somras och har sedan dess spritts över världen.

Den nya clownskräcken har dock väldigt lite att göra med den moderna clownfiguren – den fungerar främst som en sammanhållande identitetsmarkör, ett slags gängsymbol – vars ursprung spåras till den medeltida commedia dell'arte via engelsmannen Joseph Grimaldis nytolkning av rollen under 1800-talets början. Nej, den nya skräcken hänger snarare ihop med det hotfulla beteendet än det förvrängda mänskliga utseendet. Det är helt i linje med vår relation till det skrämmande i stort.

Monstret är den Andre i sin kanske renaste form. En perfekt projektduk för vår fantasi och fasa. Farliga platser som vattendrag och skogar har gett upphov till alltifrån näcken till skogsrädet för att understryka faran med dessa platser. Likaså gav rädslan för nya vetenskapliga möjligheter upphov till Frankensteins

monster. Ett monster skvallrar friskt om det samhälle som har fött det.

Det bör därför knappast överraska att våra moderna, västerländska monster vittnar om ett stort mått av introspektion och självupptagenhet. Till skillnad från vad som ännu är fallet i andra delar av världen upplever vi i stort att vi har bemästrat naturen. Det fåtal monster som kan anses finnas kvar, såsom Storsjöodjuret och Nessie, är snarast på flykt från oss.

Populärkulturen är full av monster, men främst som utsmyckning av vår egen självkritik. Allt vi har kvar att frukta är oss själva. I sagan om den moderna vampyren är människan monstret och vampyren det åtråvärda idealet. Zombier har i modern tid skiftat från att symbolisera kommunism och senare konsumtionssamhälle till nutidens mer syndaflodsliknande monster som commit som ett straff för vår oförmåga att lägga band på oss.

Monster har alltid speglat människan, men traditionellt har våra rädslor varit mer diversifierade. De historier som lockar oss mest just nu fokuserar obönhörligt på hur farliga vi själva är. Samtidigt tyder rapporterna om clownerna på att vår rädsla fascinerar och skrämmer oss i sin egen rätt. Om vi själva är vår stora rädsla finns räddningen också i vårt eget beteende. Om det är en tröst eller ej kan nog diskuteras. Bo Erikssons *Monster* ger inga svar på hur vi ska hantera vår rädsla, men genom att ta med läsaren på en skräckodyssé över 35 000 år sätter den effektivt vår rädsla i ett större perspektiv. ✨

Daniel Persson

Redaktör, Svenska Nyhetsbyrån.

Kärleken till våra små är tidlös

HISTORIA

Den gråtande modern sitter vänd mot betraktaren, ansiktet är begravt i armarna som vilar på stolsryggen. En äldre kvinna står bakom och håller tröstande sina händer på den gråtandes axlar. Längst ut i kanten syns hörnet av en vagga. Genom dörren har en man just trätt in. Under armen håller han en liten kista. Tavlan är målad 1857 av den danska konstnären Christen Dalsgaard och hänger på Statens Museum for Kunst i Köpenhamn. Jag promenerar runt med min son. Han provar akustiken och morrar åt statyerna, jag tittar på tavlorna, och stannar länge vid Dalsgaards målning. Inte för att den är något konstnärligt mästerverk precis. Komposition och ljus, färg och detaljer, allt det där lämnar nog en del i övrigt att önska. Men man förligger den smärtsamma tystnaden

MONSTER
EN VÄRLDSHISTORIA
OM DET SKRÄMMANDE
BO ERIKSSON
Natur & Kultur

Leken är tidlös. Pieter Bruegel den äldre *Barnlekar* (1560).

FOTO: TT

efter ett spädbarn som aldrig mer kommer att gråta.

Scenen tycks så vardaglig – och det var den ju också, då 1857. Danmark var fattigt, många svalt tidvis, i smutsen frodades bakterier, något penicillin fanns ännu inte och spädbarnsdödligheten var fortfarande mycket hög. Men vanligheten och vardagligheten förtog inte sorgen. Den stora risken att spädbarnen skulle dö förminskade inte kärleken. Därom vittnar Dalsgaard.

Vi som lever idag, vi som njuter av ojämförlig frihet, jämlikhet, hälsa och rikedom, tenderar att hålla upp ett svart filter framför ögonen när vi betraktar andra tider. Vi ser bara fattigdomen, sjukdomarna, förtrycket och brutaliteten. Den belåtna samtiden gör lätt *andra tiders* människor till *andra sorters* människor, utan vare sig sunt förnuft eller det mångfasetterade och komplexa känsloliv som vi tycker utmärker oss själva. Det är ett av skälen till varför Eva Österbergs bok *De små då. Perspektiv på barn i historien* är så angelägen.

Bakgrunden är denna: En fransk historiker vid namn Philippe Ariès beskrev i början av 1960-talet hur synen på barn har förändrats från medeltiden fram till idag. Enligt honom knöt medeltida föräldrar inte an till sina små barn eftersom risken var så stor att de skulle dö. Det fanns heller ingen insikt om barns utveckling, om deras särskilda behov av närhet, ömhet och omvårdnad. Ariès hävdar att de betraktades som små vuxna, som poten-

tiell men ännu inte fullt duglig arbetskraft. Detta grundar han framför allt på iakttagelsen att barn som avbildas på medeltida målningar bär samma slags kläder som vuxna (Om detta vore en rimlig och korrekt slutsats skulle förresten detsamma gälla synen på barn och vuxna i Sverige idag. Många vuxna, särskilt män, bär ju kläder som inte nämnvärt skiljer sig från dem man ser på förskolebarn.) Sedan den mörka medeltiden har synen på barn gradvis förfinats för att i modern tid blomma ut i närmast fulländad insikt om deras utveckling och behov av omsorg och kärlek.

Att Ariès idéer fått så stort utrymme inom historieskrivningen om barn beror sannolikt på att hans utgångspunkter passar så väl ihop med den utvecklingstänke som är invävd i moderniteten. Den säger att allt var sämre förr – värst var det under den mörka medeltiden – och sedan har det långsamt blivit bättre, och överallt där det fortfarande är dåligt kommer det så småningom att ljusna, precis på samma sätt som det har gjort här i Västerlandet.

Eva Österbergs forskning låter sig inte inordnas i detta paradigm. Lugnt och metodiskt, på forskares vis, letar hon efter spåren av barn i landskapslagar och rättsprotokoll, i sånger, helgonlegender, mirakelberättelser, isländska sagor och kungakrönikor. Det är inte lite, det hon har hittat. Och kan man tänka sig, det verkar som att medeltidsmammorna och medeltids-papporna visst kunde älska sina barn.

Ett ypperligt argumentet utgörs av mirakelberättelserna, ett slags nedskrivna vittnesbörd om hur människor anropat personer som Erik den helige, biskop Brynolf och Heliga Birgitta för att få hjälp. Många av berättelserna handlar om föräldrar som ber att sjuka barn ska bli friska, döda barn ska få liv igen, eller att överhängande katastrofer ska avväjas. Föräldrarna är desperata. Det förstår man av de vidlyftiga löften de avlägger i nödens stund: långa, kostsamma pilgrimsresor eller generösa gåvor till kloster och religiösa centrum. Men varför skulle dessa människor – ofta vanligt, fattigt folk – vara beredda till sådana offer om de inte älskade sina barn? Om det inte vore för kärleken hade det många gånger varit mer rationellt att bygga en större lada eller köpa en extra ko.

I flera intressanta avsnitt resonerar Eva Österberg kring hur lagen både påverkar och avspeglar medeltidens normer. Om det någonsin varit brukligt att sätta ut barn i skogen – något Österberg dessutom ställer sig frågande till – så upphörde det vid kristnandet av Sverige. Straffet för att döda ett spädbarn var hårt. Det är i sig ett vittnesbörd om att också de allra minsta betraktades som värdefulla människor. En del tidigare forskning har hävdat att det var vanligt att spädbarn uppsätligen döddes under medeltiden genom att mödrarna låg ihjäl dem på natten, att så kallad ”barnkvävning” skulle ha varit en utbredd metod för barnbegränsning. Men det saknas egentligen belägg. Trolicare är, som Österberg och flera andra forskare menar, att det för det mesta handlade om verkliga olyckshändelser, orsakade av dödsströta mödrar och allt för trånga sängar. Även rättsväsendet tenderade att tro på mödrarnas försäkran om att dödsfallen var olyckshändelser. Kvinnor – i alla fall gifta kvinnor – antogs vilja ha sina barn, också när förhållandena var knappa.

Lagen signalerade att barn var värdefulla just för att det faktiskt var den dominerande inställningen i samhället. Så både reflekterades och förstärktes normen.

Att barn fick stryk så det sjöng om det i gamla tider, det vet vi ju. Eller gör vi verkligen det? Eva Österberg lyfter fram både lagar och rättsprotokoll som visar att det ingalunda var fritt fram att misshandla sina barn. Familjens överhuvud förväntades förvisso aga både barn och eventuellt tjänstefolk. Men i begreppet aga rymdes så mycket mer än det som avses idag. Till exempel, fostran, att vara ett gott exempel och mild fysisk tillrättavisning var accepterade inslag i ”agan”. Det gick alltså inte någon skarp gräns mellan icke-fysisk och fysisk uppfostran. Istället drogs gränsen vid grov och opåkallad misshandel, sådan som ledde till blånader eller öppna

>>

sår. Redan i Magnus Erikssons stadslag fastslogs att den som agade ett barn så hårt att det dog själv skulle bli arvlös.

Det finns mycket få bevis för att grov misshandel av barn hamnade i rätten, varför man kan fråga sig om lagen mest var tomma ord, medan barnen många gånger i själva verket för mycket illa innanför hemmets fyra väggar. Så kan det förstås ha varit, men återigen pekar Eva Österberg på lagens funktion; den bekräftade en norm samtidigt som den signalerade vilket beteende som var acceptabelt. Det ansågs inte hedervärt att slå barnen gula och blå. Nog fick medeltidsungarna stryk, men kanske inte i den omfattning som vi lätt föreställer oss.

För att förstå den verklighet som barn under medeltiden levde i, räcker det emellertid inte att sammanfoga spridda skärivor från skriftliga källor och arkeologiska fynd. Eva Österberg mäter även upp det "moraliska universum" i vilket både vuxna och barn befann sig. Detta universum genomsyrades av kyrkan och Bibeln. Texten där Jesus säger "Låt barnen komma till mig och hindra dem inte, ty Guds rike tillhör sådana som de" kan tolkas på lite olika sätt. Men det står klart att den tillskriver barnen en självklar plats inom den kristna tron. Gamla testamentet omtalar också barn som något mycket värdefullt, som gåvor från Gud.

Medeltiden präglades därtill av antik filosofi, filtrerad genom kristendomen, inte minst därigenom att kristna ideal fogades till listan över eftersträvningsvärda dygder. Och dygder var något som barn måste lära sig. De behövde fostras till att kunna ta ansvar för sina handlingar.

Med självklar plats i Guds rike, i behov av fostran. Så kan man sammanfatta utgångspunkten för den medeltida synen på barn. Det är ingen dålig utgångspunkt. ✨

**Susanna Birgersson
Tarras-Wahlberg**
Ledarskribent,
Göteborgs-Posten.

DE SMÅ DÅ
PERSPEKTIV PÅ BARN
I HISTORIEN
EVA ÖSTERBERG
Natur & Kultur

Den röda, radikala, linjen
för svenska islamister.

FOTO: JESSICA GOW/TT

Från röda linjen till Raqqa

SAMHÄLLE

Det är svårt att förstå vad som får en ung människa att lämna Sverige för att delta i kriget i Syrien med en organisation som marknadsför sig genom att kablå ut filmer över världen på hur dess medlemmar skär huvudet av bakbundna människor.

Men ambitionen att förstå är avgörande för att kunna åtgärda problemet. Förståelse är varken att acceptera eller försvara utan just att *förstå*. Inget annat. Och för att förstå varför en människa packar en väska med det mest nödvändiga och lämnar både relativ bekvämlighet och familj bakom sig för att istället leva under torftiga villkor i ett krig, måste någon fråga vad denne tänkte när vederbörande fattade beslutet.

Just viljan att förstå med så lite av förutfattade meningar som möjligt bryter igenom mellan raderna i Magnus Sandelins senaste bok *Svenska IS-krigare. Från al-Qaida till Jihadi cool*. Sandelin har en ovanlig men uppskattad förmåga att på ett professionellt sätt respektera även det han ogillar. Texten är knastertorr, ordföljden rak och sakligheten oklanderlig. Det är ett svårt ämne och lätt att sladda ned i närmaste dike. Men Sandelin kan sitt ämne. Begreppsapparaten som anknyter till de

miljöer han beskriver och som är kopplad till islamisk religionsutövning, men som uppenbarligen tolkas helt olika beroende på vem som tillfrågas, hanterar han lika insiktsfullt som tydligt.

Boken behandlar egentligen tre ämnen. Det ena är ett försök till att profilera dem som reser eller åtminstone förstå varför de reser. Genom möten med olika personer får läsaren ta del av deras berättelse och bakgrund. Utan vetenskapliga anspråk presenteras enkel statistik i slutet av boken som visar att majoriteten är födda i Sverige och har bakgrund i länder med sunniarabisk majoritet. De flesta kommer från Västsverige och är födda i slutet av 1980-talet. Flera är släkt med varandra på olika nivåer och har ett kriminellt förflutet. Men där finns också högskoleutbildade. Majoriteten kommer från områden med socioekonomiska problem.

Det andra är berättelsen om hur svenska myndigheter och journalister vanligtvis reagerat på problemet.

Det tredje släpper in läsaren i hemliga Facebookkonton, där kontakter skapas men också där klassisk jihadistisk retorik från imamer och andra i Sve-

SVENSKA IS-KRIGARE
FRÅN AL-QAIDA
TILL JIHADI COOL
MAGNUS SANDELIN
Fri Tanke Förlag

rige påverkar och motiverar unga människor till att fatta det avgörande beslutet. Sandelin beskriver hur det även i dessa slutna rum på internet uppstår konflikter mellan olika uppfattningar om huruvida våld som en del av islamisk religionsutövning är rätt eller fel. Skiljelinjen är anpassad till Stockholm och uttrycks genom t-banans olika linjer. Den röda linjen Skärholmen, Alby och Norsborg anser sig vara mer militant än den blå linjen, Tensta och Rinkeby.

Mer talande för vad boken förmedlar är kanske Sandelins möte med Jessica. När han träffar henne är hon klädd i svart niqab med två gluggar i tyget för ögonen. Men samtidigt som han konstaterar hennes avvikande klädsel beskriver han också miljön bakom henne. Där finns barnkläder i olika färger, en tv, en roman av Jan Guillou bland titlar på arabiska och en nytryckt upplaga av Koranen som står överst i bokhyllan. Jessica bjuder på kaffe och kanelbullar. Sandelin konstaterar att "vardagsrummet är inrett med varm hand i lila nyanser". Därmed är Jessica mänskliggjord för läsaren. Denna radikalt religiösa kvinna som emellanåt drivits på sin man Makram från Tunisien att bli mer religiös efter att hon själv konverterat till islam, är människa. Även Makram som så småningom hänger sig åt taqfirsalafitisk terror beskrivs genom rader av motsägelser på ett sätt som får hans mångbottnade och tragiska person att framträda i sin helhet. Förmågan att se dessa människors komplexitet och förmedla det till läsaren utan att döma eller värdera är betydelsefull. Inte för att väcka empati utan helt enkelt för att förenklingar gör det omöjligt att definiera problemet. Och så länge problemet inte är definierat finns naturligtvis varken någon möjlighet att vare sig hantera eller att bekämpa det.

Jessicas liv är hårt. Hennes föräldrar

genomgår en stökig skilsmässa. Hon rör sig i destruktiva omgivning och "testar det mesta" för att så småningom bli omhändertagen och placerad hos en fosterfamilj. Men inget är riktigt som hon vill ha det och hon lämnar allt för att på egen hand pröva livet, vilket leder till droger. Det var bland skinheads Jessica fann sin plats tills hon under en invigningsritual utsattes för sparkar och slag. Då lämnade hon gruppen. Konvertering till islam kom senare. Först träffade hon Makram på en nattklubb och efter att de hade fått barn och gift sig började hon att läsa om islam. En annan kvinna som konverterat gjorde henne alltmer övertygad och under en resa med henne till Marocko bestämde sig Jessica för att själv ta steget. Övertygad om att en konvertering borde göras ordentligt blev hon bokstavstroende. Den form av islam som hon fastnade för ser allt i gott eller ont, svart eller vitt. Det gav henne en tydlig uppsättning regler att leva efter. Makram blev tillrättavisad när han enligt henne gjorde fel, men det påverkade också hennes vardag. Parets framgångsrika städfirma blev lidande och snart beslutade hon att klä sig i niqab. Hennes förhoppning är att den som klär sig i niqab får en belöning av Gud.

Jessicas och Makrams historia är ett exempel på hur olika händelser i människors liv leder till beslut som får ödesdigra konsekvenser för deras framtid. Jessica föddes i Finland och hamnade vid tre års ålder i Sverige, då hennes far fick jobb på Skanska. Det är i någon mening anledningen till att hennes tunisiska, muslimske, man radikaliserar.

Med imponerande detaljkunskap följer Sandelin unga män som så småningom antingen reser till Syrien eller anknuter till någon grupp som planerar terror i Europa. Deras engagemang ger intryck av att vara lika ärligt som uppfyl-

lande. De vet vad de vill, känner sig utvalda och föraktar sin sekulära, västerländska, svenska, omgivning.

Gång efter annan har den svenska hanteringen av frågan anklagats för att vara naiv och handlingsförlamad, men i boken framträder en annan bild. Den är motsäggelsefull och väcker en rad frågor. Sandelin beskriver hur Säpo är dessa misstänkta unga män i härlarna hela tiden. De vet exakt vem som ska skuggas. Alltid dyker Säpo upp, gör ett tillslag och hämtar in dem till förhör. De är avlyssnade och bevakade. Säpo vet när de reser och när de återvänder, vad de har sagt och till vem. De unga männen som vet att Säpo ser och hör allt de gör använder sig av kodord under telefonsamtal för att inte avslöja sig. Och det är den berättelsen som hänger kvar i luften och förbryllar mig.

Lika tydligt som konturerna av de unga män som anknuter till salafi-jihadistiska idéer framträder, lika otidligt är det var i systemet som det har spruckit. Vad är det som gör att dessa unga män släpps ut av domstolar? Att åtal inte väcks? Eller att domarna emellanåt framstår som skandalöst milda för det brott som har begåtts?

Jag är inte säker på att det är naivitet i alla lägen. Någonstans mellan Säpos ihärdiga och framgångsrika arbete, samt vad som slutligen ska oskadliggöra eller straffa förövaren, finns det en svag länk som inte skrivs fram. Delvis tycks det vara lagstiftningen som ligger efter, men det hade kunnat åtgärdas för länge sedan.

Tydligt är däremot det mediala uppbådet och anklagelser om islamofobi som tycks ha gjort allt möjligt för att den svaga länken ska förbli svag. Resultatet blev att Säpo spärrade in och domstolarna släppte ut. Men det mediala uppbådet räcker inte som förklaring.

Det stämmer att rättssäkerheten måste upprätthållas, trots olika hot. Den är vi nämligen alla beroende av. Men samtidigt borde det vara mycket angeläget att försöka identifiera den lucka som den ene terroristen efter den andre har smitit igenom.

Kanske har något förändrats sedan Sandelin började arbetet med boken – år 2015 dömdes nämligen två Syrienresenärer till livstids fängelse för terrorbrott.

Med kunskap om ämnet och lång journalistisk erfarenhet ger Sandelin förslag på ett åtgärds paket. Där finns allt från förebyggande insatser till bestraffning och omhändertagande av återvända resenärer. Det låter kanske allmänt giltigt och därmed intetsägande, men för ett omfattande problem finns det inga enkla lösningar. ✨

Eli Göndör

Fil dr i islamologi, leder Timbros integrationsprogram Majoritet och mångkultur.

Hur ska samhället hantera de återvändande jihadisterna?

FOTO: TT

Gustav Vasa spelar huvudrollen. Ernst Josephsons *Gustaf Vasa anklagar biskop Peder Sunnanväder inför domkapitlet i Västerås* (1875).

Lindqvist i högform om de "Vilda Vasarna"

HISTORIA

Herman Lindqvist behöver ingen närmare presentation – få svenska författare har fått ett större genomslag än han har fått med sina böcker om framför allt Sveriges och Frankrikes historia. Nu har hans sextionde bok *De vilda Vasarna. En våldsams historia* just kommit ut. Den kännetecknas av flera av de saker som jag tror gör honom så omtyckt och läst. Han berättar som alltid medryckande, han väljer ofta intressanta ämnen, men ser dessutom till att ha en personlig tolkning eller vinkling på berättelsen som gör att den känns fräsch. I den här boken får vi alltså träffa en Lindqvist i högform.

Ämnet är ett av de mest omskrivna i svensk historia, familjen Vasa, men Lindqvist tar ett grepp om *hela* familjens historia och det är en vinkel som ingen har haft förut. Det innebär att han berättar historien om familjen ända från det att de var en av många med drömmar om att komma upp sig under 1300-talet, fram till att de faktiskt lyckades med det och mer än så genom att de satt på tronerna både i Sverige och i Polen-Litauen under 1600-talet. Vägen dit är en rafflande historia om

halv- eller helgalna personer med ett stänk av det storhetsvansinne som verkar ha varit nödvändigt för att slå sig fram i den tidigmoderna tiden.

Boken blir till en kollektivbiografi över släkten Vasa, där vi får möta även mer okända medlemmar av släkten. Några i familjen deltog i unionsstriderna under 1400-talet, men ingen av dem var då mer framstående än någon annan storman. Särskilt inte mer framstående än riksföreståndaren Sten Sture och det är bara genom nederlaget vid Brunkeberg 1471 som en av Vasarna villigt ställde sig på hans sida.

Det var först med Gustav Eriksson (Vasa) som det vände. Hur kom det sig? Mycket av förklaringen hämtar Lindqvist i Gustav Vasas märkliga personlighet. Han verkar ha varit en ytterst passande person i en tid som krävde både långsiktighet och en känsla för vilka beslut och vägar som var möjliga att ta i stunden, samtidigt som han omgav sig med pålitliga medarbetare. Under nästan fyrtio års tid lyckades han skapa och befästa

makten för sig själv och sin familj. Hans beslut att göra kungamakten ärftlig inom familjen 1544 påverkade utvecklingen och skapade mer stabilitet än under medeltiden genom att man inte längre behövde strida om vilken familj som skulle ha makten.

Befriande nog väljer Lindqvist att inte köpa de gamla tolkningarna av Gustav Vasa som en sorts god landsfader – istället visar han att kungen kunde vara både missnöjd, förföljelsemanisk och rentav brutal – allt efter vad som gynnade honom själv. Gustav Vasa tillhörde tillsammans med Henrik VIII av England och Frans I av Frankrike den generation av furstar i Europa som den amerikanske nationalekonomen Mancur Olson har kallat för *stationära banditer* ("stationary bandits"). De roffade åt sig det som den växande statsmakten behövde och gjorde egentligen ingen skillnad på om det var för privat eller statligt intresse som de tog gårdar, mark eller andra dyrbarheter. I Machiavellis anda gjorde de allt för statsnyttan.

Jag tycker att Lindqvists skildring av Gustav Vasas regering och av honom som person är bokens allra starkaste delar. Även kapitlen som handlar om Polen-Litauen, där Vasarna hamnade genom Gustav Vasas barnbarn Sigismund, är intressanta men inte lika djupgående. Sigismund brukar annars hamna utanför historieböckerna från det att han förlorade makten till sin farbror, hertig Karl (senare den IX), men här får vi tillsammans med Lindqvist följa med till det väldiga riket Polen-Litauen där renässansen hade slagit igenom på ett helt annat sätt än i det ytterst fattiga Norden.

En del partier, särskilt de om Johan III och om Gustav II Adolf, blir däremot lite mindre spännande, kanske för att det är svårt att tillföra mycket nytt. I dem finns också några mindre småfel, men det är i det stora hela en mycket påläst bok som Lindqvist har skrivit om den familj som genom sina många intressanta levnadsöden påverkade så mycket i Europas historia under flera sekler. ✨

Erik Petersson

Historiker verksam vid Linköpings universitet. Specialiserad på nordiskt 1500- och 1600-tal samt har gett ut biografier över Karl IX, Per Brahe den yngre och drottning Kristina.

DE VILDA VASARNA
EN VÅLDSAM HISTORIA
HERMAN LINDQVIST
Albert Bonniers Förlag

Niklas Ekdal har skrivit en öppen och viktig bok om sitt uppmärksammade självmordsförsök.

FOTO: ANETTE NANTELL / TT

Omskakande skildring av självmordet

MEDICIN

Albert Camus menade att det bara finns en allvarlig filosofisk fråga att avhandla – frågan om självmordet. När man har beslutat sig för om livet är värt att leva besvarar man nämligen också filosofins mest grundläggande fråga. Suicid är också ämnet för Niklas Ekdals bok: *Hur jag dog. Och fick klart för mig hur allt hänger ihop*. Men trots självmordets fundamentala betydelse tystas frågan ständigt ned. Att någon tagit livet av sig nämns nästan aldrig i tidningarnas dödsrunor. Det är därför så befriande att läsa Niklas Ekdals bok.

Historien om hur det gick till är numera ganska välkänd. Författaren har drabbats av djup depression efter en hjärnskakning. En dag efter nästan ett års lidande åker han hiss ned till källaren, där han intar så många tabletter han hittat hemma. Hans sambo och polisen söker först förgäves efter honom. Tack vare att en äldre polisman föreslår att de ska leta i närheten av bostaden hittas Niklas medvetlös och förs till Södersjukhuset där han räddas till livet. Just vid Södersjukhuset etablerade läkaren Georg Matell under 1970-talet en unik medicinsk intensivvårdsavdelning, som specialiserade sig på att rädda personer som försökt ta sitt liv.

Men den här boken är inte bara en sjukjournal utan innehåller också återblickar på författarens uppväxt, fisketurer med pappan som var skolrektor; första jobbet på Vimmerby tidning, fantastiska år på Expressen innan dess upplaga rasade, FN-soldat i Libanon och sedan krigsrapporter i Sarajevo och Kuwait. Innan dess har Niklas Ekdal gjort värnplikt som jägarsoldat i Arjeplog, lärt sig arabiska, jobbat i Försvaret. Under tio år var han politisk redaktör på Dagens Nyheter varvid han träffar alla möjliga celebriteter alltifrån George Soros och Simon Peres till David Bowie. Han är en våra främsta kommentatorer av samtiden, betydligt mer givande att läsa än sina efterföljare på DN. Kanske den ende som skulle kunna ha konkurrerat med Tony Judt om han skrivit på engelska.

Men så drabbas Niklas Ekdal av CTE – kronisk traumatisk encefalopati efter att en annan spelare kolliderat med honom i en fotbollsmatch. Jag glömmar aldrig en föreläsning av en amerikansk neurokirurg, som visade magnetkamerabilder av hjärnan hos amerikanska fotbollsspelare med CTE. När en runningback bryter sig igenom motståndarens försvar utsätts skallen för en våldsam kraft

vid kollisionerna. Trots de kraftiga hjälmarna drabbas flera av dessa spelare av CTE och tar senare livet av sig. Men Niklas Ekdal överlever sitt suicidförsök. Det tar dock lång tid innan han återhämtar sig. Alla möjliga behandlingsstrategier provas. Till slut föreslår hans sambo som är läkare elbehandling, det som tidigare kallades för elchock. Det förefaller vara effektivt.

Att den här boken är så viktig är framförallt alla fakta om självmord som Ekdal presenterar. Exempelvis tog fler veteraner livet av sig efter Vietnamkriget än de cirka 60 000 amerikanska soldater som dödades i själva kriget. Tjugo gånger fler människor dör av suicid än av mord och dråp i Sverige varje år. Dödsfallen i trafiken uppgår till en sjättedel av suicidfallen, men det satsas årligen 150 miljoner kronor för trafiksäkerhet jämfört med tjugotre statliga miljoner för att förebygga suicid. Bara från Golden Gate-bron i San Francisco har över tusen människor hoppat för att suicidera. Någon vecka innan jag fick denna bok i min hand promenerade jag till en hög bro i Bristol i England för att titta på utsikten. Vid mitten av bron var en skylt uppsatt med telefonnummer till en samaritisk organisation att ringa till om man var trött på livet. Kanske vi behöver sådana skyltar också i Sverige på broar och järnvägsövergångar.

Ekdal kommenterar stort och smått som hänt sedan han föddes under 1960-talet, oftast intresseväckande och adekvat. Det enda jag saknar är lite mer om bokens objekt – den mänskliga hjärnan. Det nämns att vi har hundra miljarder celler i hjärnan, men det rör sig faktiskt om nästan tusen miljarder varav cirka 86 miljarder är nervceller – medvetandets atomer. Den fundamentala frågan om de kemiska och fysiologiska mekanismerna bakom vår livsvilja kunde kanske ha berörts lite mer i denna annars viktiga och omskakande bok. ✨

Hugo Lagercrantz

Senior professor vid Karolinska institutet. Författare till boken *Mitt medvetande* (Atlantis 2015), som delvis handlar om depression och suicid i hans familj.

**HUR JAG DOG
OCH FICK KLART FÖR MIG
HUR ALLT HÄNGER IHOP**
NIKLAS EKDAL
Brombergs Bokförlag

Henrik Sundbom spanar efter det nya Indien som sedan 2014 ledes av premiärminister Narendra Modi.

FOTO: PONTUS LUNDAHL/TT

Spaning över kontrasternas Indien

OMVÄRLDEN

Den stormakt i världen som det tro-
ligen talas minst om är Indien. För
några år sedan kunde man höra
i ett radioinslag hur några av det svens-
ka näringslivets toppar, som just besökt
Indien, beklagade sig över byråkrati och
besvärligheter. Annat var det med Kina.
Skulle man bygga en fabrik där var det
inga problem, inte heller att få en väg dra-
gen dit. Att det rörde sig om världens
största demokrati i ena fallet, och den
största diktaturen i det andra, nämndes
försiktigtvis inte.

Indien tycks ständigt leva i skuggan
av sin rival och östliga granne, och det är
därför högst välkommet med en modern
introduktion till landet på svenska. Nu
finns en sådan författad av Henrik Sund-
bom: *På spaning efter det nya Indien*. Sund-
bom är särskilt intresserad av det han ser
som en stark drivkraft till entreprenör-
skap på alla nivåer i Indien:
från gatuförsäljaren till indu-
strimagnaten.

Alla indier kämpar mot en
närmast övermäktigt byråkrati
och en snårskog av regle-
ringar, men har successivt lärt
sig att ta sig förbi sådana hin-
der. Den speciella kunskapen

kallas för *jugaad*, och handlar om allt från
småfixande för att laga något hemma, till
att listigt ta sig förbi byråkratiska hinder
– med ett litet brunt kuvert under bordet,
om så befinner sig nödvändigt. *Jugaad* är där-
för inte ett entydigt positivt begrepp i våra
ögon, men ett sätt att överlista ”systemet”
som alla Indier behöver lära sig. Dessa tips
och trick utbyts flitigt på nätet och i socia-
la medier.

Den ofta svårförståeliga indiska politi-
ken ges en god introduktion av Sundbom.
Han beskriver också kastsystemets orim-
ligheter och de stora problem som landet
brottsas med i form av utbredd fattigdom,
undermåligt skolväsende och hälsovård.
På besök hos vänner i luxuösa höghus
i Bombay underlåter inte Sundbom att
reflektera över den djupa fattigdom som
råder bara några kvarter därifrån.

En intressant aspekt är beskrivning-
en av moderna IT-fenomen som
taxitjänsten Uber, vilka fungerar delvis
annorlunda och mer friktionsfritt i den
huvudsakligen informella indiska eko-
nomin, jämfört med genomorganiserade
samhällen som Sverige. Sundbom har
goda kunskaper också i landets religiö-
sa dimensioner, där han levererar flera
insiktsfulla beskrivningar.

Skall någon brist identifieras i Sund-
boms framställning, är det en väl skissar-
tad genomgång av landets historia, med
något schablonartad analys. Likväl kan
denna bok varmt rekommenderas den
som vill ha en kort och koncis introduk-
tion till det land som en gång beskrevs som
juvelen i det brittiska imperiets krona. 🌟

Emil Uddhammar

Professor i statsvetenskap, Linnéuniversitetet.

Gustaf Dalén – värd all beundran

BIOGRAFI

År 1905, 35 år gammal, flyttar
Gustaf Dalén med sin hustru
Elma och deras två små barn till
Kungstensgatan i Vasastan. Han skri-
ver i ett brev om hur han varje morgon
klockan 07.58 tar spårvagnen hemifrån,
är vid Slussen klockan 08.15, tar tåget
från Stadsgården klockan 08.20 och når
sitt kontor på de Laval's Ångturbin i Jär-
la klockan 08.35. Gustaf Dalén citeras
i Anders Johnsons nyutkomna biogra-
fi: ”Här har jag intet annat att göra än att
gå och grubbla öfver förbättringar samt
utexperimentera nya saker.”

Och utexperimenterade nya saker
gjorde han. Han är en av de mest välkän-
da bland Sveriges uppfinnare, entrepre-
nörer och företagsledare. Därtill Nobel-
pristagare i fysik. Gustaf Dalén är sär-
skilt bekant för Agafyrarna och Aga-
spisen och var själv upphovsman till 85
patent bara åt Aga. Hans företagsbyg-
ge Aga producerade genom åren utöver
fyrssystem och spisar även strålkastare,
filmprojektorer, svetsutrustning, navi-
gationssystem, syrgas, flyginstrument,
bilar, radio- och tv-mottagare, mobilra-
dio, gaser med mera – mycket av detta
som resultat av uppfinningar eller för-
bättringar gjorda av Dalén själv. Gustaf
Dalén förlorade 1912 synen då ett expe-
riment med en ackumulator gick fel.
Trots detta fortsatte han fram-
gångsrikt som uppfinnare och företags-
ledare ända fram till sin död 1937.

Anders Johnson är en flitig författare
som gör betydande och läsvärda insat-
ser, inte minst på området näringslivs-
historia. Denna mycket tilltalande bok
är den första seriösa Dalénbiografien på
lång tid. Boken är en fascinerande skild-
ring av ett Sverige där det är människor
av kött och blod som i en snabbt förän-
derlig värld gör snillrika (men inte säl-
lan misslyckade) uppfinningar, bygger
och driver (och ibland förlorar) företag

**PÅ SPANING EFTER
DET NYA INDIEN**
HENRIK SUNDBOM
Timbro Förlag

Gustaf Dalén med sin uppfinning
Agafyren.

FOTO: BONNIERS/TT

och formar städer. Kanske överskattar vi i jämförelse dagens omvandlingstakt. Nationalekonomerna konstaterar i varje fall att produktiviteten nu inte verkar öka särskilt snabbt, trots de tekniska landvinningar som sker. Dalén låg på fronten på många områden som vi idag tar för självklara men som varit motorn i de enorma samhällsförändringar som skett det senaste dryga seklet – och inte går det fortare att ta sig mellan Vasastan och Nacka idag än 1905.

Johnson håller distans till tidigare hjälteskildringar av Dalén. Men Dalén framstår även i denna biografi för det mesta som en alltigenom beundransvärd och sympatisk person. Går det ens att göra en *warts-and-all*-skildring av Dalén? Den lättsamhet och upptäckarglädje som uttrycks i citatet ovan verkar ge en sann bild av personen Gustaf Dalén. Jag vill gärna få tro det. ✨

Joakim Stymne

Nationalekonom och
generaldirektör för Statens
tjänstepensionsverk.

GUSTAF DALÉN
EN BIOGRAFI
ANDERS JOHNSON
Förlaget Näringslivshistoria

Trots många svanesånger står det svenska fortfarande starkt i vårt grannland.

FOTO: TOMAS ONEBORG/TT

Världens svenskaste land

OMVÄRLDEN

Är Finland världens svenskaste land? Henrik Meinanders *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015* visar åtminstone att begreppet svenskhet har diskuterats med hetta i den forna östra rikshalvan. Boken utgör fjärde delen i verket *Finlands svenska historia* där tidigare Kari Tarkiainen, Nils Erik Villstrand och Max Engman beskrivit det svenska i Finland under tusen år.

Meinander skildrar den svenskspråkiga minoritetens vändor från republiken Finlands barndom till idag. Kunskapen i Sverige om det svenska i Finland är väl minst sagt varierande; Meinander suckar över denna okunnighet men vågar ändå ta oss med i statistiska labyrinter med alla tänkbara aspekter på svenskhet.

I den unga republiken måste de svensktalande bestämma vilka de egentligen var – en nation, folkstam eller språklig minoritet? Var man östsvenskar, germaner, finländare, finlandssvenskar eller finnar? En debatt som på tjugotalet ibland kunde ha lätt rasistiska undertoner. Svaret på frågan om identitet brottas nog många av dem med än idag. Låt oss för enkelhetens skull använda begreppet finlandssvenskar.

Fundamentet för svenskans ställning är tjugotalets finländska språklagar vars principer gäller än idag. Finland har två nationalspråk och man ska ha rätt att leva och dö på finska eller svenska. I praktiken

har det aldrig varit så enkelt. Nittonhundratalet har inneburit en svensk reträtt, de geografiska kärnområdena krymper och man förlorar domäner. De svenskspråkiga medierna i Finland fylls idag av en ständig klagan över att landet inte längre fungerar på två språk.

Finlandssvenskarna har inte minskat så mycket i antal, men procentuellt har de halverats, ännu på tjugotalet utgjorde de mer än tio procent av landets befolkning och var mycket synliga minoriteter i Åbo och Helsingfors. Minskningen har flera förklaringar. Den mycket aggressiva hetsen mot allt svenskt på trettiotalet fick hundratusen människor att byta sina svenska namn, ge upp sitt språk och kanske sin identitet. Stora och stundtals våldsamma demonstrationer rasade mot det svenska, avsikten var att skapa en enhetlig nationalstat i linje med tidens europeiska norm. Hetsen avtog i samband med andra världskriget men det finns gott om gengångare bland svenskhatarna än idag. Då slogs man på gatan, idag hatar man på nätet. En annan anledning är att finlandssvenskarna alltid varit rörliga, kanske för att de oftast bott vid haven, de har alltid emigrerat i högre utsträckning än finnar. För en österbottning eller ålänning var en emigration till Sverige knappast att åka utomlands, det mesta var ju som hemma.

Meinander dödar föreställningen att finlandssvenskarna utgör en kosmopolitisk överklass om nu någon fortfarande tror på sådana dumheter.

>>

De kämpade på den röda sidan i inbördeskriget och stupade i vinterkriget i samma utsträckning som finnarna. De utgjorde inte en homogen grupp, det fanns en motsättning mellan bygdesvenskhet och kultursvenskhet. I grova drag var det landsbygd mot stad, värdekonserverativt mot liberalt, periferi mot centrum. Rester av denna motsättning lever än idag i Svenskfinland, den märks i en regional dragkamp när Österbotten kivas med Nyland/Åboland om praktiskt taget allt.

Politiskt dominerade det liberala Svenska folkpartiet, även om några finlandssvenskar under trettioalet attraherades av auktoritära strömningar som Lapporörelsen. Men det fanns även gott om ledande svenska kommunister och senare vänsterförbundare, men framför allt fanns det en ganska stark svensk socialdemokrati. Meinander understryker flera gånger socialdemokraternas avgörande roll för att värna svenskheten i Finland. De varmaste förespråkarna för tvåspråkigheten har kommit från vänster: Lipponen, Koivisto, Fagerholm, Andersson – listan kan bli hur lång som helst.

Motståndet, och ibland hatet, har funnits hos högern och agrarerna, exempelvis Urho Kekkonen som i unga dagar talade om att "ty sig till ett diktatoriskt styre" för att knäcka svenskan. Han bytte åsikt sedan han blivit president. Denna unkna tradition bärs idag av regeringspartiet Sannfinländarna, vars mål är att marginalisera svenskan och de agiterar högljutt mot den så kallade "tvångssvenskan". Det är en gåta hur Sverigedemokraterna kan betrakta Sannfinländarna som ett broderparti.

Finlandssvenskarna är duktiga på att vara dysterkvistar och ofta har de fog för pessimismen. Ännu på sjuttioalet var Helsingfors en tvåspråkig stad, idag syns svenskan mest på gatuskyltar. Då var delar av näringslivet svensktalande, nu är koncernspråket engelska. Finlands medlemskap i EU gör att blicken vänds bortom Norden, de svenska tidningarna vacklar, kommunsammanslagningar och statliga omorganisationer minskar svensk service, mycket bidrar till att svenskan kan bli irrelevant.

Men Meinander får läsaren att snarast förundras över att svenskheten fortfarande är så stark, trots alla svanesånger. Det finns egna radio- och tv-kanaler, en högkvalitativ bokutgivning, teatrar, högre utbildningar som Åbo akademi och Svenska handelshögskolan, en blomstrande idrottsrörelse och ett svenskt förband i Försvarmakten. Så varför vägrar svenskheten att dö? Finskhetssivrare har ju i hundra år velat göra landet enspråkigt och har i decennier liknat svenskheten med en smältande isbit.

Finlands utrikesminister Timo Soini, tillika partiledare för Sannfinländarna, tillhör den skara som vill försvaga det svenska i Finland.

FOTO: MAGNUS HJALMARSON / TT

Svenskan är förstås beroende av stöd från en finsk politisk elit, främst hos Socialdemokraterna men numera också från tongivande medier som Helsingin Sanomat. Meinander framhåller att skolsystemet är ryggraden i den svenska gemenskapen. De svenska skolorna har inneburit ett socialt kitt som hållit samman folkgruppen. För männen har värnplikten i svenskspråkiga förbandet i Dragsvik också varit starkt identitetsskapande. En tredje förklaring är den flexibla tvåspråkigheten. Det känns väl inte helt modernt att tala om "den svenska stammen" när hundratusentals människor i Finland ganska sömlöst arbetar och älskar på båda språken. Möjligen har det aldrig talats så mycket svenska i Finland som idag, kanske en halv miljon människor använder språket, alltså nästan dubbelt så många som officiellt betecknas som finlandssvenskar. De svenska skolorna är mycket populära och fyllda av elever från tvåspråkiga och även finskspråkiga hem.

En fjärde förklaring är det starka civilsamhället. Finlandssvenskarna möts i otal organisationer för att sjunga, idrotta, odla tomater eller föda upp grisar. Deras sociala nätverk är tätare och intensivare än på finskt håll. Det brukar framhållas som en möjlig anledning till att finlandssvenskar är friskare, lyckligare och lever längre än sina finskspråkiga landsmän.

Nu är Meinanders bok inte bara en analys av svenskheten i Finland, det blir en berättelse om landets dramatiska historia. Kommunismens överfall 1939 ledde som bekant till tre krig, en förödmjukande fred med hundratusentals internflyktingar och därefter en plågsam

omställning av hela samhället till det som nedlåtande kallats finlandisering, en hukande anpasslighet till Sovjetunionen med inslag av censur och självcensur.

Det är en lärorik historia för oss moraliserande sverigesvenskar. Ären efter 1944 fanns en risk att Finland skulle fogas in i Sovjetimperiet. Meinander kostar på sig ett kontrafaktiskt resonemang: om Finland hade blivit en Sovjetrepublik är det rimligt att tro att svenskheten hade utplånats, finlandssvenskarna skulle ha flytt eller förtryckts. I det perspektivet av existentiell ångest, både för staten Finland och för finlandssvenskarna, var finlandiseringen kanske ett rimligt pris att betala. Sveriges paradgren, att mästra andra, var en lyx Finland inte kunde kosta på sig. Kanske är det också lärorikt att notera den mindre grupp av finlandssvenskar som sett sig som Nordeuropas basker, katalaner eller sydtirolare. Det känns nog egendomligt att se svenskar som förföljda och förtryckta, men möjligen är det lite nyttigt också.

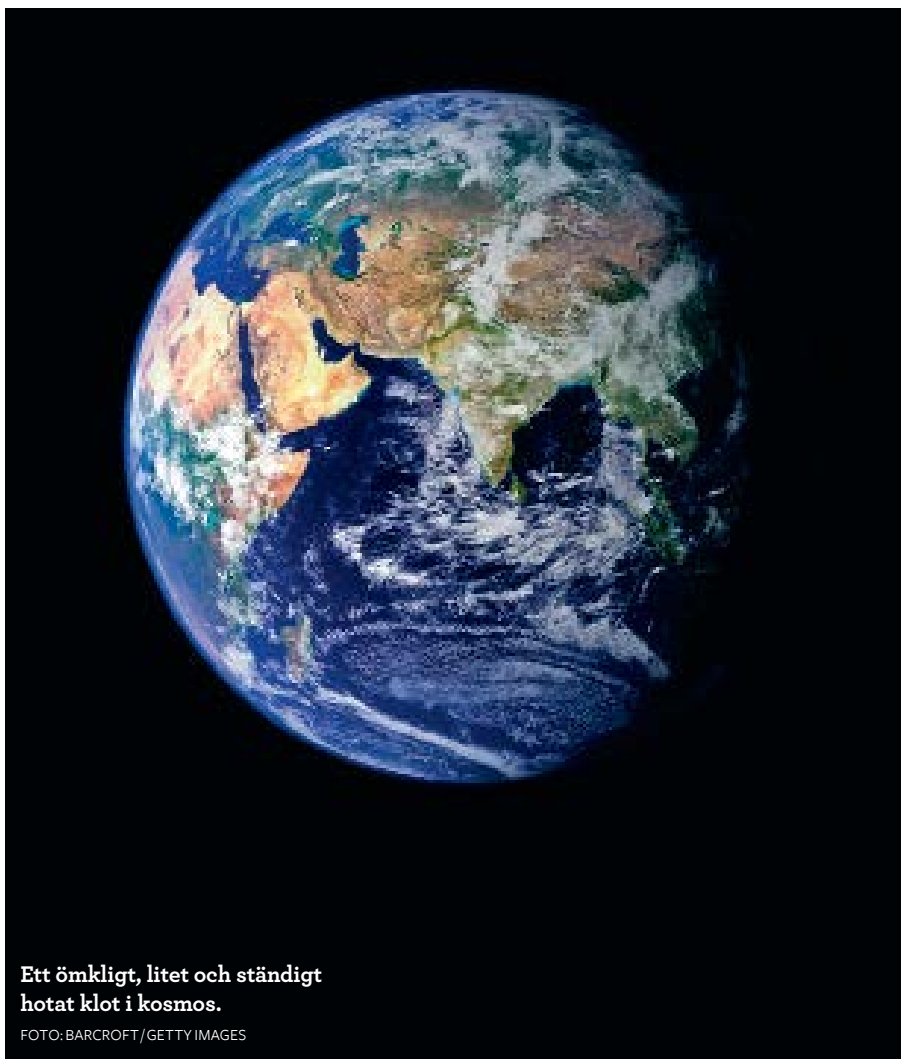
Meinander är historiker och ingen spågubbe, men han gör ändå ett par iakttagelser om framtiden. Det första är att den starka nationalstaten försvagas och därmed minskar behovet av "ett land – ett språk" vilket skulle kunna minska trycket mot svenskan. Det andra är att svenskheten i Finland alltid varit beroende av kontakterna med Sverige och Norden, det har alltid varit bron västerut. Man kan tolka hans antagande som att gemenskapen över havet är både ett rationellt och känslomässigt argument för att behålla banden i form av svenskan. Man kan också tolka det som en uppmaning till Sverige att anstränga sig en smula. Kanske skulle man exempelvis på Arlanda flygplats åter använda de svenska ortnamnen i Finland: Helsingfors, Åbo, Tammerfors och Vasa. Om inte vi i Sverige vill tala svenska med våra svensktalande grannar så lär väl knappast någon annan göra det? Om det svenska i Finland dör, då blir Sverige väldigt mycket fattigare, för där finns en stor och levande svenskspråkig kultur som vi kan lära mycket av. Det är oändligt mycket mer än Mumintrollen, vilket Meinander bevisar. ✨

John Chrispinsson

Journalist och programledare. Författare till *Den glömda historien. Om svenska öden och äventyr i öster under tusen år* (Norstedts, 2011).

**NATIONALSTATEN
FINLANDS SVENSKHET
1922–2015
HENRIK MEINANDER
Bokförlaget Atlantis**

Ett ömkligt, litet och ständigt
hotat klot i kosmos.

FOTO: BARCROFT/GETTY IMAGES

Kaos är granne med Gud – och vetenskapen

NATURVETENSKAP

När jag ser din himmel, som dina fingrar format, månen och stjärnorna du fäste där, vad är då en människa att du tänker på henne, en dödlig att du tar dig an honom? Det frågar psalmisten i Psalm 8 i Gamla testamentet när han står under himlavalvet. Upplevelsen av att vara människa under den mäktiga stjärnhimlen, och de existentiella frågor den himlen föder, har följt människan genom hela hennes historia.

Ulf Danielsson, professor i teoretisk fysik och författare, beskriver i sin nya bok *Vårt klot så ömkligt litet* samma upplevelse under stjärnhimlen och vid horisontens

rand så här: *ett slags matematisk, fridfull enkelhetens skönhet av omätbar vidd.*

Oavsett om det är matematisk skönhet eller en guds fingrar man ser, är universum och den lilla blå planet vi bebor mycket av en gåta, såväl vetenskapligt som existentiellt. Men det forskarna vet, förmedlar Danielsson i denna bok, som är en resa i universums och jordens utveckling, en färd som handlar om slump och kaos.

Men innan jag beskriver delar av den resan och reflekterar över boken behöver själva bokomslaget kommenteras. Omslaget är svart som natten, med titeln nedsjunken i allt det svarta och med en enda prick som bryter av: En minimal blå jord som svävar i det svarta. Det fångar såväl bokens vetenskapliga innehåll som

dess budskap: Här existerar vi slumpmässigt på en skör planet med en komplicerad historia, en planet som vi håller på att förstöra.

Jag tillhör dem för vilka tankar och kunskaper om rymden och universum är djupt ambivalenta. Ambivalensen består i en blandning av fascination och ren existentiell ångest inför det sköra som är människans och allt levandes livsvillkor. För många år sedan såg jag ett vetenskapsprogram om månens magnetfält och om hur den minsta förändring skulle orsaka en total katastrof på jorden. Jag fick resa mig, stänga av tv:n och andas djupt.

När Ulf Danielsson i början av boken förmedlar att solen kommer att få haven att koka om en miljard år och att denna glödande stjärna kommer att svälla upp om sex miljarder år och sluka den redan då utdöda jorden, får jag göra ett avbrott i läsningen och koka en kopp te. Solens ljusstyrka har ökat med 40 procent sedan solsystemets födelse, sannerligen ett ämne för kontemplation.

Fascinationen tar dock överhand. Boken är en väl fungerande blandning av naturvetenskapliga resultat, vetenskapshistoria, existentiella reflektioner och kulturella, poetiska utblickar.

Ulf Danielssons ärende är existentiellt. Han har drabbats av insikten av hur mänskligheten påskyndar klimatförändringarna och vill använda sina kunskaper i fysik för att få oss människor att förändra vårt sätt att leva. Den sköra blå planet han utforskar har ständigt haft – och som en pendel slagit mellan – olika extrema klimat.

Ett av dessa kallas "Irreviken event" och inträffade för ungefär 430 miljoner år sedan. Det vi idag kallar Gotland ligger mitt i viken och det var jordens vickande jordaxel och en liten temperaturförändring som utlöste dramatiska skeenden med massdöd för denna avlägsna tids organismer.

För 250 miljoner år sedan rådde ett extremt klimat med en skenande växthuseffekt. Jag lär mig att nästan inga växter tål temperaturer över 40 grader under en längre tid, inte heller annat levande och haven klarar inte 35 grader under en utsträckt period.

Under en tid, efter dinosauriernas död, fungerade det vi idag kallar Indien som ett slags bastuaggregat – och det skulle bli varmare. Växthusgaser dök upp och höjde temperaturen med fem grader. Det här kan man veta genom undersökningar av avlagringar från skalförsedda amöbor. Men den höjningen på fem grader kan vi nu, enligt Danielsson, stå inför på något hundratals år.

Köld och istider har även de utlösts av

>>

de betingelser vår planet existerar under: Slump och tillfälligheter, stoft av stjärnor. Från Stora smällen för 13,8 miljarder år sedan till människans intåg på scenen för ungefär hundra tusen år sedan. Vår existentiella belägenhet är fascinerande, skrämmande och gåtfull.

Ulf Danielsson vill förmedla ett slags Gaia 2.0, ett synsätt som lägger grunden för en ny berättelse om vår plats i tillvaron och ger en skyms av vår framtid. Återkommande i boken visar han att den skyms av framtiden inte ger tillförsikt. Men insikten om vår roll, vår skörhet, och jordens sätt att fungera kan ändå vara vårt enda hopp, menar han.

Det är vackert och det är allvarligt. Detta så ömkligt lilla klot är inte resultatet av någon självklar lagbundenhet eller någon avsikt, utan av slump och tillfälligheter. Av kaos som övergår i en förändring och så vidare till ett nytt kaos. Jordens klimat har aldrig varit stabilt, skillnaden är dock den, att idag är det inte enbart är slumpen som påverkar, utan vårt levnadssätt som påskyndar förändringarna.

Den insikten är såväl vetenskaplig som existentiell. Men för någon gud finns ingen plats. I Danielssons universum finns ingen avsikt, ingen första rörelse, ingen plan, inget ingripande. Det spelar ingen roll hur långt man tänjer de så kallade gudsbevisen här, universum är och förblir en gåtfull slump. Men bakom gåtan finns ingen gud.

I den slutsatsen behöver man givetvis inte landa. Det finns vetenskapsmän som är troende och skulle stämma in i Danielssons beskrivning, men i det hopp han formulerar även skriva in något eller någon annat: den som skyms i psalmistens tillförsikt i Psalm 8.

De flesta forskare är överens om de vetenskapliga belägen för klimathotet. Men diskussionen är på sina håll en djungel och svåröverblickbar. Ibland tippar vetenskaplig stringens och faktaförmedling över i politisk aktivism – det är aldrig en lyckad kombination. Det diket faller dock inte Danielsson ned i, även om inledningen och det avslutande kapitlet väcker en sådan farhåga. Aktivisten Naomi Klein, som anförsl i slutkapitlet, är till exempel inte den självklara referensen för att stärka sin naturvetenskapliga tes.

Men det boken förmedlar på sidorna däremellan övertygar och har ett pedagogiskt anslag som gör fysik, kemi och matematik tillgängligt för lekmannen, utan att för

den skull förenkla så att tanken inte får arbeta. I ett avsnitt diskuteras även kritik som riktats mot de mest extrema agitationerna för klimathotet.

Ett annat kapitel ställer frågan om andra beboeliga jordar i vårt solsystem. Redogörelsen är vetenskaplig, men för tankarna till science fiction. Planeten Kepler 452b, som finns i Vintergatans myller, har kallats jordens tvillingplanet. Men mer än så vet man ännu inte. Vetenskapen kan inte svara på om det finns liv på andra planeter, i andra solsystem, däremot talar sannolikhetsskalkylerna för sådan existens.

Men Ulf Danielsson stannar där och konstaterar att ett bättre och mer realistiskt perspektiv, istället för att sätta sin tro till liv på andra planeter som ska kunna rädda oss när vår planet börjar koka, är att förvalta och återställa vår egen jord. Det är försiktigt hoppfullt. Förvalta är för mig ett begrepp som hör hemma i religionens värld: Människan har ansvar för att förvalta skapelsen. Det finns ingen motsättning mellan det och ett vetenskapligt förhållningssätt, slutsatsen kan bli densamma, kunskap och övertygelse kan samverka.

Å andra sidan kommer allt – hela detta märkliga universum – enligt vetenskapen, att försvinna ned i ett svart hål till sist. Kvar blir intet. Ingenting.

Men jag drar mig till minnes en tv-serie för många år sedan som hette *De svarsta blommorna*. Då var domedagsprofetian kärnkraftshotet. Jorden förgiftades, men innan den sista människan gick under spirade de svarta blommorna. Gaia's överlevnad var starkare än människans, Gaia 2.0 eller inte.

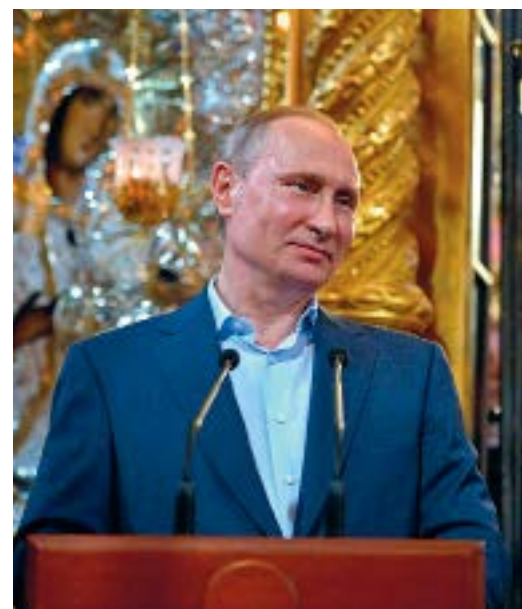
Ulf Danielssons bok om världsalltets historia och framtid är en berättelse som förtjänar många läsare och en bred publik. Som vetenskapsman är han en av de främsta att framställa komplicerade naturvetenskapliga skeenden, fysikens lagar, kemiska processer och vetenskapens upptäckter på ett sätt som både väcker och släcker kunskaps törst. Förutom att boken alstrar en del existentiell ångest då förstås. Men den ångesten är även en del av Danielsson egen drivkraft, som ledde fram till en angelägen bok. 🌱

Annika Borg

Teologie doktor och skribent.

**VÅRT KLOT
SÅ ÖMKLIGT LITET**
ULF DANIELSSON
Fri Tanke Förlag

Den ryska propagandan tränger sig på.

FOTO: ALEXEI DRUZHININ/TT

Ryssland mästare i vileledning

SAMHÄLLE

Att utöka det egna territoriet genom anfallskrig ger inte bara utdelning mätbar i areal, utan skrämmer också grannländerna. Den ryska annekteringen av Krim och okkupationen av Donetsk har tvingat omvärlden att reagera på ett faktiskt ryskt hot. Detta är uppenbart, fast därigenom också relativt lätt att hantera. Fast vad göra när vi inte längre vet vad Moskva vill? Om vi inte längre är säkra på vad som händer?

I sin bok *Vileledning. Kriget i Ukraina i svenska medier* lanserar Stefan Olsson begreppet reflexiv kontroll. Med detta menas vileledande operationer som ska reflektera motståndarens tankebild. Vileledningens konst har gamla sovjetryska rötter, men har sällan drivits så långt (och framgångsrikt) som under kriget i Ukraina.

Härvidlag påvisar Olsson (med ett förflutet inom Totalförsvarets forskningsinstitut, FOI) hur svenska medier, ibland också ärrade utrikeskorrespondenter, ofrivilligt och kanske omedvetet

tvingats spela på rysk planhalva. Demokratisk journalistik bygger inte bara på att nyheter presenteras så objektivt som möjligt, utan också på att alla sidor i en konflikt får chansen att framföra sin ståndpunkt.

Detta utnyttjar Kreml. Emellanåt genom dimridåer och spridande av desinformation, ibland genom rena lögnen. Krim ockuperades av "små gröna män", men vilka var egentligen dessa soldater utan nationalitetsbeteckningar? Alla misstankar gick i rysk riktning, men uppenbara bevis saknades länge och den ryske presidenten Vladimir Putin låtsades som det regnade. Fast naturligtvis var soldaterna ryska, det erkände till och med Putin så småningom.

Under det pågående lågintensiva kriget kring Donetsk och Luhansk är det nästan lika uppenbart att rebeller-na åtminstone delvis utgörs av reguljära ryska styrkor. Fast bara nästan, för enligt Moskva finns det inga ryska soldater i Ukraina.

Medier i Sverige och andra demokratier försöker hantera situationen genom att presentera flera möjliga svar på frågan om rysk inblandning. Måhända framställs förekomsten av ryska soldater som sannolik, fast sällan eller aldrig som ett självklart faktum.

Man kan tycka att detta trots allt är uttryck för en, givet omständigheterna, rimlig avvägning. Fast i själva verket har Moskva aldrig försökt prångla ut någon entydig rysk verklighetsversion. Densamma skulle nämligen misstros, det förstår man i Kreml. Istället syftar vilseledningen till att skapa osäkerhet. Flera olika versioner av verkligheten kan däremot vara mer eller mindre riktiga samtidigt. Sällan finns några självklara svar, också osannolika beskrivningar kan äga viss giltighet.

Den som vill förstå vad som faktiskt pågår måste först och främst se sig själv i spegeln för att inse vad reflexiv kontroll handlar om. Olssons verk är en utmärkt sådan spegel. 🌟

Hans Stigsson

Politisk redaktör i
Norrköpings Tidningar.

**VILSELEDNING
UKRAINAKRIGET I
SVENSKA MEDIER**
STEFAN OLSSON
Timbro Förlag

Upprättelse för slagfältens glömda kvinnor

MILITÄRHISTORIA

När adelskvinnan Ulrika Eleonora Stålhammar 1713 lämnade sitt hem i Småland för att ta värvning hade hon inte mycket att förlora. Föräldrarna var döda, hon var utblottad och i valet mellan att gifta sig och krig valde hon det sistnämnda. Ulrika Eleonora Stålhammar lyckades ta värvning vid artilleriet i Kalmar 1715 där hon stannade i elva år.

Detta var inte unikt. Under 1500-, 1600- och 1700-talet antog hundratals kvinnor en manlig identitet för att ta tjänst som sjöman eller soldat. I Nederländernas armé och flotta har hundratals fall mellan år 1500 och 1839 dokumenterats, och 1762 konstaterade en engelsman att det tjänstgjorde "så många förklädda kvinnor i armén att de borde ha ett eget regemente".

Att vara man gjorde det helt enkelt enklare att försörja sig och även om 1600-talets soldater insåg att soldatkollekan inte var man verkar de inte ha reagerat nämnvärt över saken.

Några av dessa kvinnor blev kändisar och uppträdde på teatrar, andra blev ombesjungna i skillingtryck, de flesta mönstrade av eller dog av sjukdomar eller på slagfältet. Vissa visade en sådan duglighet att de blev beförade, trots vetskapen att de var kvinnor. Harriet Tubman

stora insats under det amerikanska inbördeskriget var länge bortglömd, men 2016 beslutades det att hon skulle pryda den amerikanska 20-dollarsedeln.

Men de flesta kvinnorna har försvunnit i historien, såvida de inte har kunnat användas i ett politiskt eller religiöst syfte.

Därför är *Kvinnor i strid* en viktig bok. Anna Larsdotter målar upp en lång rad kvinnoöden: från de kvinnor i 30-åriga krigets tross som födde barn i fält och försökte överleva på plundring, till ryska piloter och amerikanska sjuksköterskor i Vietnamkriget. Det är upprörande, fascinerande och ibland rörande historier som fogas samman till en större berättelse.

Kvinnorna som kämpade vid människans sida under franska revolutionen fick i slutändan varken medborgarskap, rösträtt eller rätt att bära vapen. När Florence Nightingale åkte till Krimkriget tillsammans med 38 frivilliga sköterskor för att ta hand om sjuka och sårade soldater möttes hon av ett enormt motstånd från de manliga läkarna. Den brittiska armén hade fullständigt misslyckats med att ta hand om trupperna, drygt hundra soldater var sårade men nära hälften av de 25 000 soldaterna var sjuka i koler, dysenteri, tyfus och olika febersjukor. Ändå verkade de manliga läkarna provoceras mer av att Nightingale professionaliserade sjuksköterskeyrket än att soldaterna dog i brist på vård.

>>

När kvinnor slutligen officiellt fick ingå i militära förband, i Storbritanniens luftvärn, under andra världskriget var de förbjudna att bruka vapen. I USA tjänstgjorde tusen kvinnor som ferry pilots i WASP – Woman air force service pilots. Trots att de flög allt från tunga bombplan till lättare jaktplan – och 38 dog i tjänsten – var de klassade som icke stridande.

WAAC, Women Auxiliary Army Corps, tjänstgjorde som telefonister, radaroperatörer, chaufförer, mekaniker och dylikt. Kåren fick goda vitsord var de än tjänstgjorde men utsattes likväl för en massiv skvallerkampanj där de påstods vara prostituerade som skulle betjäna amerikanska soldater utomlands.

När Lynda Van Devanter kom hem efter tjänstgöringen som militärsköterska i Vietnam fick hon veta att inga kvinnor varit där och hon förvägrades att bli medlem i ett veteranförbund.

Anna Larsson har gjort ett gediget arbete utan att försköna eller idealisera. Nyttigast är hur författaren vrider och vänder på vad en krigsinsats egentligen är, varför stridande kvinnor väcker en sådan fruktan och fascination samt varför de har haft så svårt att bli accepterade i det militära.

I grav 581 på Birka ligger en kvinnlig elitkrigare från 900-talet i en praktgrav fylld med vapen. I denna stund strider kvinnliga peshmergakrigare mot IS i Irak och Syrien.

”Vi kvinnor har gjort en stor samhällsrevolution för att vi har kämpat som männen”, sa överste Nahida Ahmed Rashid, ledare för en kurdisk kvinnlig bataljon i Kurdistan, i norra Irak när jag träffade henne i våras.

Förhoppningarna om jämställdhet ekar genom århundradena, dessvärre oftast med klen resultat.

”Kvinnor i strid” är en bok som väcker mycket eftertanke och vrede. Obligatorisk läsning för alla med militär-, historie- eller samhällsintresse. 🌸

Johanne Hildebrandt

Författare, före detta krigsreporter och ledamot av Kungliga krigsvetenskapsakademien.

KVNNOR I STRID
ANNA LARSDOTTER
Historiska Media

Kommunistisk propagandaaffisch från spanska inbördeskriget.

FOTO: GETTY IMAGES

Alla krig är onda, men ondast är inbördeskriget

OMVÄRLDEN

En av Spaniens mest namnkunniga författare, Arturo Pérez-Reverte, inleder sin bok *Inbördeskriget berättat för ungdomar* (2015) med orden: ”Alla krig är onda, men inbördeskrig är värst av alla, ty i det står vän mot vän, granne mot granne, syskon mot syskon.” Han hade kunnat tillägga ”och vårt krig, var förmodligen det värsta av alla inbördeskrig”. Det är svårt att tänka sig ett krig som i grymhet mot sitt eget folk kan mätas med

den spanska blodorgien, som började den 18 juli 1936 efter en misslyckad statskupp och pågick långt efter att kriget hade tagit slut den 1 april 1939.

Det är temat för Nathan Shachars senaste bok, *Sin egen värsta fiende. Essäer om spanska inbördeskriget*, som förenar en mästerlig berättarkonst med gedigna historiska kunskaper, skarpsinniga analyser och en unik känsla för det spanska. Bokens dryga sexhundra sidor innehåller en serie essäer som fångar olika aspekter av kriget utifrån lysande genomgångar av Spaniens historia

och ett imponerande persongalleri, som blandar vanliga spanjorers livsöden med porträtten av flera av det spanska dramat huvudrollsinnehavare.

Inledningsvis berättar Shachar om sina motiv för att skriva om ett ämne som, enligt hans egen utsago, "alstrar hundratals böcker om året". Han pekar på krigets ständiga närvaro mitt i det demokratiska Spanien och illustrerar det med Francos triumfbåge (*Arco de la Victoria*), som orubbad står där, vid Madrids norra ingång, och påminner oss om Francisco Francos ("Hispanorum Duce", kan läsas på latin) stordåd. Men i detta fall finns det många andra goda motiv för att skriva en sådan bok, inte minst författarens kunskaper och skicklighet samt de unika vittnesmålen som han har lyckats uppsamla – allt från Ramón Serrano Suñer, svåger till Francos fru och en av regimens grundare, till Pepe Cohen, ägare till en "minimal butik" i Jerusalem, som överlevde inbördeskriget med en stor skottskada i huvudet.

För författaren handlar det om ett livslångt intresse som växte ur hans första spanska erfarenheter sommaren 1975, när han var 23 år gammal och försökte utforska det oändligt stora Andalusien till fots. Så hamnade han i byn Jimena de la Frontera och där upptäckte han att "inbördeskriget inte hörde till det förflutna", att "halvt dolt bakom Spaniens presens dölde sig ett annat, sargat och plågat".

Det som gjorde honom varse om krigets osynliga men trängande närvaro var en krans, "frisk och grön med röda rosor", som låg vid en gräsklädd kulle inte långt från byns kyrkogård. Det fanns inga namn på den och den verkade borttappad, men det var den inte. Det förstod den unge Shachar några dagar senare, då en annan krans, denna gång med gula blommor, låg på samma plats och i den kunde läsas *Jamás olvidar* ("Aldrig glömma").

Det som den förundrade besökaren från Norden hade upptäckt var det som alla nyfikna besökare av liknande byar kunde upptäcka vid den tiden: illa dolda gravar där krigets förlorare vilade i smyg. Det var det jag hade upptäckt några år tidigare, 1971, då jag besökte min morfars lilla födelseby i Valentias inland. Efter någon vecka i byn vågade en äldre släkting ta mig till kyrkogårdens utkant för att visa mig republikanernas gravplats. Det var modigt av honom i en tid då Franco fortfarande var vid god hälsa och han gjorde det när han förstod att jag närde starka vänstersympatier.

Efter bokens inledning kommer ett mycket informativt kapitel om krigets förspel och utveckling. Det fungerar som en stomme eller ram för de följande essäerna, som bildar en mosaik som ger läsaren en mångfald perspektiv på krigets orsaker, historia och aktörer. De är briljanta och

var för sig skulle förtjäna en mer ingående redogörelse, men jag nöjer mig med att kommentera essän om Malagas fall i Francostyrkornas händer.

Det handlar om en fruktansvärd massaker begången i februari 1937. Så skriver Shachar: "Hur många tusen 'röda' som carlist- och falangistmiliserna släpade ut ur Malagas vindskontor och källare är inte känt, kanske tretusen. Det som sedan hände är möjligtvis hela krigets mest spektakulära enskilda händelse: massmordet på tusentals civila utmed landsvägen Málaga-Almería, medan de flydde österut undan de segerrika rebellstyrkorna." Den brutala händelsen har med rätta kallats *Caravana de la Muerte* ("Dödens karavan") och de flyende ansattes skoningslöst av tyska och italienska angripande, från både havet och luften.

Essän om Málaga handlar inte bara om Francosidans brutalitet, utan också om anarkisternas och socialisternas vilda framfart, både före och direkt efter krigets utbrott. Det hade egentligen börjat redan 1931, då republiken inrättades och anarkisterna (som också var fientligt inställda mot republiken) samt andra radikala kyrkohatare gick bärsärkagång mot allt som hade med kyrkan att göra. Sedan fördes det återkommande gatustrider mellan olika miliser – inte minst mellan anarkister och socialister – som skakade Málaga, för att utmynna i de blodiga månaderna efter den misslyckade statskuppen den 18 juli 1936: "Det sades då att Málaga var den enda del av Spanien där man inte brände kyrkor – för de hade bränts ned långt tidigare, under republikens första år."

Malagaessän är en skakande djupdykning i båda sidornas våldsbemägenhet, det som föranledde Arthur Koestler, som var i Málaga då, att säga: "Andra krig består av en serie strider; det här är en serie tragedier." Men essäns värde ligger inte bara i den gripande beskrivningen av händelserna, utan också i dess litterära form. Utgångspunkten är mötet mellan författaren och den ovan nämnde Pepe Cohen i Jerusalem, hösten 1978. Det gör det möjligt att interfoliera ett förbryllande livsöde med diverse historiska händelser, platser och stora personligheter, som André Malraux och Arthur Koestler. Det blir en strålande berättelse om ett krig som för många, som Pepe Cohen, aldrig skulle ta slut.

Bokens essäer är inte bara mycket begåvade historiska skildringar, utan bildar också bevismaterialet

för de teser som Shachar driver om krigets natur och som trotsar många av de vanligaste "sanningarna" om händelserna i Spanien. Här ett par av de viktigaste:

"I andra inbördeskrig alstrades hatet och stegrades under krigets gång – i Spanien låg hatet färdigt att användas från första dagen." Det hade mognat under lång tid och resulterade i mycket militanta och våldstörstiga rörelser. Men det betyder inte att de allra flesta spanjorerna ville slåss under någon av de bittra fiendernas baner: "Spanjorerna ville inte slåss. De fick piskas, hotas och hetsas till krig som när bångstyriga kreatur drivs till slakt [...] bilden av Spanien som moget för krig, på gränsen att brisera av motsättningar och motsägelser, kan inte bekräftas."

Dessutom värjer sig Shachar med stor kraft mot den gängse bilden av kriget som "ett förtäckt krig mellan kommunism och fascism/nazism". Det är en helt "vilseledande patentkaraktäristik" av händelserna i Spanien. I kriget flöt en mängd olika konflikter och ideologiska inriktningar samman, men både fascister och kommunister var obetydliga vid krigets början. Dessutom var Franco inte fascist, utan fascismens egentliga dödgrävare i Spanien. Och kommunisterna kämpade inte för kommunismen, utan kväste brutalt alla försök till kommunistisk revolution.

Shachars bok berättar också om det hårda förtrycket efter kriget, som var en fortsättning på Francos grundidé: att utrota allt det som enligt hans tycke hade fördärvat spanjorerna sedan 1700-talet. Det var samma tanke som gjorde att han inte hade bråttom under kriget. Han ville inte segra hur som helst, utan rensa Spanien på ett grundligt sätt. Resultatet blev paradoxalt: när han dog, i november 1975, fanns det ett annat Spanien, men inte det som Franco hade drömt om. Det var istället ett land på väg att definitivt vända ryggen mot hatet, ett land som ville leva i fred och bli modernt. Det gjorde möjligt den nästan mirakulösa nedmonteringen av Francoregimen bara ett par år efter hans död. Triumfbågen består, men inte som intoleransens och hatets symbol utan som ett monument åt ett pragmatiskt Spanien, som äntligen har lyckats bli som de flesta andra länder. ✨

Mauricio Rojas

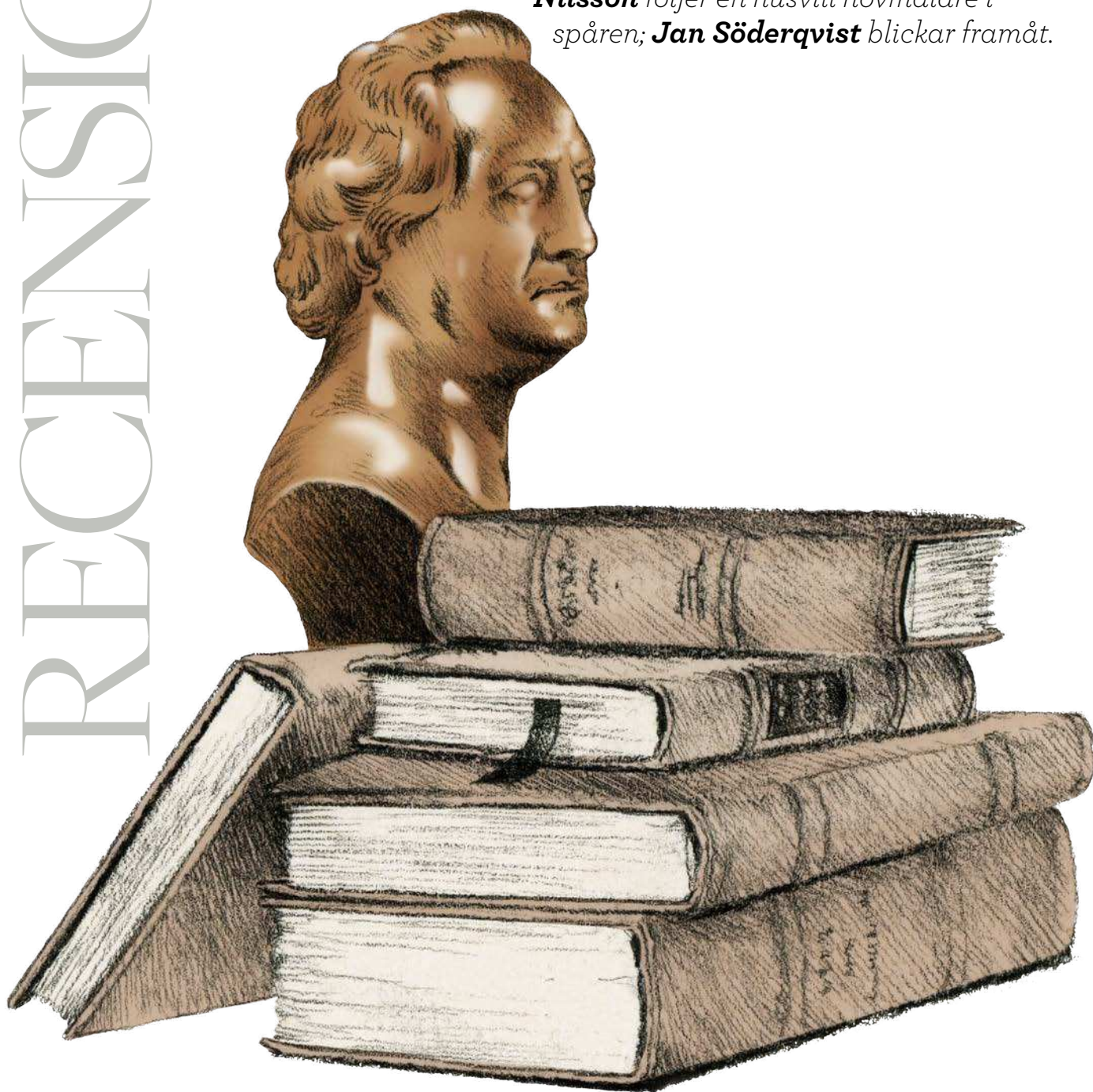
Docent i ekonomisk historia.

SIN EGEN VÄRSTA FIENDE
ESSÄER OM SPANSKA
INBÖRDESKRIGET
NATHAN SHACHAR
Albert Bonniers Förlag

Detta nummers recensioner:

Bengt G Nilsson sprider ljus över en majoritet av muslimer; **Bengt E Y Svensson** iakttar en revolutionsikon; **Annagreta Dyring** framhåller bytorgets hygglighet; **Per Landin** nynnar med Östtysklands Bob Dylan; **Karin Henriksson** äntrar stadsplaneringens barrikader; **Katrine Marçal** spanar efter den mitt som flytt; **Håkan Arvidsson** fokuserar på maktsugen lillebror; **Eli Göndör** granskar villkoren för en lyckad integration; **Andreas Danielsen** valsar i modernitetens dubbelmonarki; **Sten Åke Nilsson** följer en husvill hovmålare i spåren; **Jan Söderqvist** blickar framåt.

Indonesiens muslimer:
många och delvis annorlunda

FOTO: FIRDIA LISAWATI/TT

Ett resonemangsäktenskap

Trots all diskussion om islam under senare år, ligger Indonesien, som har fler muslimer än hela Mellanöstern, i medieskuggans mörker. Bengt G Nilsson uppklarar säregna föreställningar om tolerans och pluralism. Och ett massmord.

RELIGION/SAMHÄLLE

Dokumentärfilmen *The Act of Killing* av amerikanen Joshua Oppenheimer utgör en chockerande och makaber illustration till den indonesiska mordkampanj som utlöstes av en misslyckad militärkupp 1965. Mordandet kom att pågå i två år och skördade minst en halv miljon människoliv. Somliga källor anger siffran två miljoner.

I filmen får vi följa den före detta gatugangstern Anwar Congo som upphöjdes till ledare för en dödsskvadron och personligen tog livet av hundratals människor. Han är idag en glad pensionär och något tal om rättsskipning för hans del har

det uppenbarligen aldrig varit fråga om. I filmen berättar han skrattande om de kommunister – verkliga eller inbillade – som han ströp, knivhögg eller slog ihjäl.

Det var kommunister som pekades ut som skyldiga till det kuppöversätt som innebar början till slutet för president Sukarno. Dennes maktbas utgjordes av en oheilig allians mellan kommunistpartiet PKI, armén och några av landets mäktigaste muslimska rörelser.

Massmordandet vid mitten av 1960-talet är ett nattsvart kapitel i Indonesiens historia men avhandlas inte särskilt ingående i skolböckerna. Alltför många nu levande indoneser är medskyldiga för att öppenhet och upprättelse för offren skall vara möjlig. Allra tyngst vilar den moraliska skulden på de muslimska

religiösa företrädare som eldade på döds-skvadronernas groteska mördande.

Indonesien betraktas idag som det bästa exemplet i den muslimska världen på hur ett resonemangsäktenskap mellan världsligt och andligt kan gestalta sig. Muslimerna, som utgör närmare 90 procent av befolkningen, accepterar att landet inte officiellt är en islamisk stat och inte styrs med sharialagar. De tolererar också förekomsten av hinduer, buddister och kristna – om än knorrande.

Alla muslimer underordnar sig dock inte de rådande lagarna. Bombattacker mot kyrkor och turistorter utförda av militanta islamistiska grupper har sedan millennieskiftet orsakat flera hundra dödsoffer. Mest kända är bombarna på Bali som

>>

år 2002 dödade 202 människor, de flesta utländska turister.

Indonesien är ett tämligen svårskött pastorat, bestående av 13 000 öar med en sammanlagd befolkning på 258 miljoner. Fler muslimer än i hela Mellanöstern, sålunda. I landet som sträcker sig över fem tidzoner talas omkring 700 språk. Indonesiens historia har präglats av naturkatastrofer, massmord, separatism, statskupper och religiös terror. Lägg till detta en sedan millennieskiftet häpnadsväckande snabb demokratisering och en lika snabbt växande ekonomi, och fram växer bilden av ett komplext och svåranalyserat samhälle. Trots ökande välfärd lever halva befolkningen under fattigdomsstrecket som definieras som två amerikanska dollar om dagen.

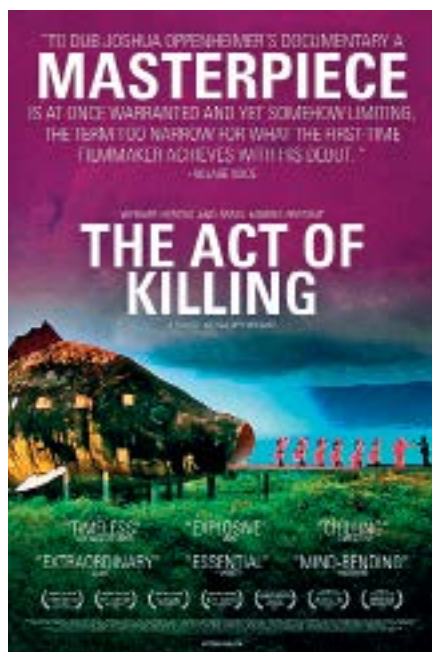
I centrum för den turbulenta samhällsutvecklingen står islam. Orubblig som en monolit men ändå under ständig debatt. För att förstå Indonesien måste man förstå åtminstone det mest fundamentala med landets egna varianter av islam och de krafter som formar dem. Det är fråga om en politisk kamp lika mycket som en religiös.

Mellanösterns muslimska länder islamiserades huvudsakligen genom erövringskrig, varvid religionen blev synonym med makten. Indonesiens särart inom den muslimska världen kan till stor del förklaras med att så inte var fallet där. Islam blev istället något av en befrielseologi, en del i den antiimperialistiska kampen.

De första muslimerna som nådde den indonesiska övärlden var handelsmän på 700-talet som bosatte sig tillsammans med hinduer och animister. Det var dock inte förrän på 1200-talet som islam började sprida sig på allvar mellan öarna. Det gick till på sedvanligt sätt. Muslimska handelsmän expanderade sina domäner och gifte sig med kvinnor vars barn blev muslimer. I kraft av sin ekonomiska styrka blev dessa familjer genom släktskap och nätverk en styrande elit. Människor konverterade, steg för steg marginaliserades andra religioner.

På 1600-talet anlände holländarna och etablerade sig som uppköpare och producenter av kryddor och skogsprodukter, senare även kaffe. Spänningen ökade mellan koloniserarna och lokalbefolkningen. De rika muslimska köpmännen började aktivt uppmuntra byggandet av skolor och moskéer där nationalistiska ideologier utvecklades. Islam växte till att bli en motståndsrörelse mot den utländska dominansen.

När landet blev självständigt 1945 slogs det fast att det skulle styras med en civil lagstiftning, inte religiös. Denna dikotomi har alltsedan dess präglat den offentliga

debatten i landet. Att oenighet råder beror bland annat på att muslimer är i minoritet i vissa delar av Indonesien, exempelvis Papua, Bali, norra Sumatra och norra Sulawesi. Att genomdriva sharialagar skul-

"Om sekularism betyder att vara antireligiös och om demokrati förutsätter sekularism, då kan inte en troende person stödja demokratin."

le alienera den icke-muslimska majoritetsbefolkningen i dessa landsdelar med risk för stora politiska konflikter. Enda undantaget här är provinsen Aceh där landets centralregering har godkänt sharialagar.

President Suharto, som efterträdde Sukarno, tvingades bort från makten 1998. Då inleddes en ny period i Indonesiens historia då demokratiaktivister konfronterades med oligarker och en genomkorrumperad politisk elit, vilka utgjorde ideologiska kvarlevor från tidigare presidenter. Samtidigt som islam samlade sina styrkor och vässade sina vapen.

Mönstret är välbekant. När en diktator faller blossar separatism och tidigare undertryckt politisk extremism upp. Men till skillnad från Mellanöstern och Nordafrika, där den arabiska våren mest har inneburit sammanbrott och krig, gav befrielsen från totalitärt styre i Indonesien upphov till ett konstruktivt byggande av en demokratisk stat.

I västvärlden har vi idag en situation där islams potential som politisk maktfaktor huvudsakligen bedöms utifrån händelser i Mellanöstern. Indonesien, världens mest folkrika muslimska land med en sprudlande och ständigt pågående offentlig

Ett nattsvart kapitel: Joshua Oppenheimers dokumentär skildrar två års mördande.

debatt om religionens roll i samhället, ligger praktiskt taget i konstant medieskugga betraktad västerifrån. Den såväl folkliga som akademiska och teologiska diskurs om religionens roll i samhället som förs i Indonesien saknar motsvarighet i Mellanöstern. Den stora nyhetsstrålkastaren som sveper över jordklotet och fokuserar på en region i taget, snuddar bara stundtals vid Indonesien och då handlar det oftast om att belysa nyligen begångna terrordåd.

Den som vill sätta sig in i frågeställningarna och debatten har emellertid ymniga källor att ösa ur. Det skrivs ständigt nya böcker om Indonesien. *Democracy and Islam in Indonesia*, en antologi redigerad av Mirjam Künkler och Alfred Stepan, försöker gå till botten med islams särart i Indonesien. Det är en ambitiös genomgång försedd med en detaljerad notapparat. Det är ingen bok för nybörjare i ämnet. Dess styrka ligger i den akademiska noggrannheten. Bokens svaghet anser

jag vara bristen på gestaltningar av hur motsättningarna inom indonesisk islam och mellan statsmakten och det religiösa ledarskapet påverkar människor på gräsrotsnivå. Det får vi inte veta något om.

Alfred Stepan, alltså den ena av bokens redaktörer, har berättat i en intervju att det var ett besök i Indien som fick honom att förstå att demokrati inte måste förutsätta sekularism, vilket annars är en vanlig föreställning bland politiska analytiker. Med sekularism menas här den filosofiska åskådning som önskar minska religionens samhällsbetydelse och istället i görligaste mån göra gudstro till en privat angelägenhet.

Ordet sekularism väcker negativa associationer bland många troende eftersom det allmänt uppfattas som antireligiöst. Om sekularism betyder att vara antireligiös och om demokrati förutsätter sekularism, då kan inte en troende person stödja demokratin. Allra tydligast har detta dilemma visat sig i den muslimska världen.

I västvärlden har begreppet sekularism inte samma laddning på grund av traditionen att skilja på kyrka och stat. Redan 1905 lagstodgades detta i Frankrike, till exempel. Begreppet laïcité kan spåra sina anor tillbaka till franska revolutionen och handlade ursprungligen om att bryta den

katolska kyrkans starka grepp om samhället. *Laïcité* betyder att statens angelägenheter skall stå fria från religiöst inflytande. Staten skall inte heller lägga sig i hur trosamfundet sköter sitt. På senare tid har definitionen av *laïcité* hamnat under lupp med anledning av framväxten av militant islamism i Frankrike. Begreppet har blivit något av ett honnörssord och förknippas ofta med tolerans, vilket Nationalencyklopedin definierar som ett "accepterande av andras rätt att anta och försvara åsikter som står i strid med ens egna".

Föga kontroversiellt i västvärlden alltså, men i ett Indonesien som hyser världens största muslimska befolkning är begreppen sekularism och tolerans centrala i diskussionen om islams roll i samhället.

Ett av de intressantaste kapitlen i Künklers och Stepans bok handlar om fenomenet *pancasila*. Det kan närmast beskrivas som en officiell filosofisk grundsten i den indonesiska nationen. *Pancasila* har funnits med som en ideologisk ledstjärna i Indonesiens hela moderna historia och omfattats av alla i höga beslutsfattande positioner, oavsett politisk inriktning. Den förste president som hyllade *pancasila* var Sukarno. För honom stod denna filosofi för tron på en gud, en rättvis och civiliserad mänsklighet, enighet inom landet, demokrati och social rättvisa. Med sitt despotiska styre var han ingen god representant för *pancasila* och hans efterträdare har efter eget huvud använt sig av begreppet på olika sätt för att legitimera sitt styre och stärka sin maktposition.

Pancasila torgförs som en enande filosofi för alla indoneser och har hjälpt till att överbrygga religiösa motsättningar. Den per definition sekulära staten har genom *pancasila* fått en tydlig religiös prägel utan att vara exkluderande gentemot icke-muslimska samfund. President Abdurrahman Wahid, som blev landets förste folkvalde ledare och tog över efter Suharto 1998, stödde sig på *pancasila* och var mycket tydlig med att hålla isär religion och politik. "Religionen har en vik-

"Liberalism är enligt MUI liktydigt med att söka svaret på sociala frågor utanför religionen, vilket är oacceptabelt för en äkta muslim."

tig roll som social och moralisk kraft, men den politiska arenan skall vara reserverad för de politiska partierna", slog han fast. Han ansåg att islam därigenom skulle kunna upprätthålla moral och kontrollera statens auktoritetsutövning utan att behöva dras in i maktkamper. Wahid motsatte sig både absolut sekularism och religiös fundamentalism.

Professor Jeremy Menchik vid universitetet i Boston är författare till en bok med en titel som liknar den föregående, *Islam and Democracy in Indonesia*. Han har en flyhänt penna och de för en västerlänning ofta abstrakta hårklyverierna inom indonesisk islam blir genom Menchiks skildringar både begripliga och fascinerande. I sin bok gör han en mycket intressant analys av den politik som formuleras av MUI, det indonesiska rådet för skriftlärdar (*ulama*). Det är landets största statligt stödda muslimska organisation. År 2005 utfärdade MUI en rad religiösa påbud, *fatwa*, mot pluralism, sekularism, liberalism, gifter-

det inte så många som såg den historiska kopplingen till kampen mot holländarna. Som också, händelsevis, introducerade ett antal könssjukdomar i landet.

Tolerans och liberalism är i västvärlden begrepp som är närmast synonyma, men MUI gör en distinkt åtskillnad dem emellan. MUI ser sig som tolerant men inte liberalt och har under senare år kommit att förknippas med en sträng syn på offentlig moral, framförallt kvinnors klädedräkt och uppträdande. Muslimska avvikande sekter som alltsomoftast poppar upp i Indonesien brännmärks urskill-

En fruktansvärd skönhet: inhemska protester mot Miss World-tävling på Bali 2013.

FOTO: ED WRAY/GETTY IMAGES

mål över religionsgränserna samt alternativa tolkningar av muslimska texter. Ifall omvärlden tidigare hade levt i okunnighet om indonesiska muslimers hårda tolkning av de religiösa urkunderna så blev detta ett uppvaknande. Särskilt en *fatwa*, den

ningslöst av MUI, som ändå insisterar på att kalla sig tolerant.

Pluralism, ett rött skynke för MUI, anses vara lika illa som liberalism. Pluralism uppfattas som föreställningen att alla religioner är lika mycket värda och till och med kan blandas. Enligt anhängare av pluralism är det fullt möjligt att finna vägen till paradiset vid sidan av islam, vilket i sig innebär ett legitimerande av religionsbyte.

Liberalism är enligt MUI liktydigt med att söka svaret på sociala frågor utanför religionen, vilket är oacceptabelt för en äkta muslim. Den stora fienden för MUI utgörs av det sekulära samhället där individen drivs och motiveras av fria valmöjligheter, inte religiösa regler. Kärnan i hela resonemanget är synen på individen, som enligt MUI inte får separeras från den religiösa kontext i vilken hon ingår. Då hotar kaos.

Föga förvånande är det avvikande

>>

muslimska sekter, framförallt Ahmadiyya, som utgör de främsta hatobjekten för MUI. Kristna, buddister och hinduer tolereras så länge de inte gör anspråk på att missionera eller söka sammanblandning med muslimer. Indonesiska anhängare av Ahmadiyya, en muslimsk sekt med ursprung i Indien för över hundra år sedan, utsätts konstant för brutal förföljelse. Även shiamuslimer – som också ses som avfällingar från den rätta tron – har det svårt i Indonesien. Ledarskapet inom MUI har också tydligt tagit avstånd från Islamiska staten, IS, som betecknas som hädare.

Dock är det så att MUI, trots sin ytterst stränga tillämpning av islam, inte propagerar för att Indonesien skall bli en islamisk stat.

Jeremy Menchik berättar i sin bok om världens största muslimska organisation, den indonesiska Nahdlatul Ulama, NU, som har blivit en formidabel maktfaktor

i indonesisk politik, och som inte heller kräver eller förespråkar en islamisk stat. Menchiks bok har undertiteln *Tolerance without Liberalism*, och detta visade sig vara ett *sesam, öppna dig!* när han besökte Jakarta för sin bokresearch. Menchik togs emot med öppna armar, bland annat på en konferens där en stor banderoll varnade för farorna med fundamentalism, radikalism och liberalism. Ulil Abshar-Abdalla, en av Indonesiens mer kända förespråkare av religiös tolerans, var tydlig med sin syn på liberalism. Menchik återger ett samtal med denne där han uttryckte sin misstro mot de kristnas uppsåt.

”Till och med jag tycker att för mycket liberalism är dåligt, precis som religionsfrihet”, sade Abshar-Abdalla. ”Det är så de kristna har spridit sin tro, via så kallad religionsfrihet. När jag var i Washington träffade jag en grupp kristna som hade en väldigt sofistikerad metod för att förespråka religionsfrihet. Men det är inte samma frihet som jag talar om. Det är kristen mission.”

Abshar-Abdalla gjorde sig till språkrör för en majoritet indoneser som anser att det kristna talet om religionsfrihet bara är ett sätt att försöka konvertera muslimer och dessutom bereda marken för imperialism. Detta är en mycket vanlig inställning i stora delar av världen. Jag har själv många gånger stött på samma attityd i Afrika, först och främst i Sudan där den kristna missionen före landets delning 2011 ofta var mycket aggressiv. När amerikanska evangeliska samfund flygbombade ensligt belägna muslimska eller animistiska byar med biblar översatta till lokala språk, sågs det av den muslimska regeringen i Khartoum som en regelrätt krigshandling.

Organisationen Nahdlatul Ulama, NU, profilerade sig på 1960-talet som en oberäknelig och ofta opålitlig faktor i indonesisk politik. NU odlade goda relationer med kristna församlingar och uppmuntrade kontakten med jesuiterna i synnerhet. Samtidigt utvecklade NU en stark fiendskap till den muslimska sekten Muhammadiyah som vann allt fler anhängare. Denna sågs som reformistisk och propagerade för en annan tolkning av Koranen, samtidigt som element av saudisk wahhabism framträdde tydligt i dess skrifter. Muhammadiyah har ”bara” cirka 29 miljoner anhängare i Indonesien och har en oförsonligt antagonistisk attityd till landets kristna.

För en utomstående betraktare som tänker i termerna *good guys/bad guys* är det svårt att orientera sig i Indonesiens olika muslimska skolbildningar. Spontant skulle man kanske uppfatta majoritetsorga-

Sukarno: dålig representant för försonlighet.

FOTO: MUCHTAR ZAKARIA/TT

nisationen NU som den mest sympatiska, men då förbiser man det faktum att det var NU som allra ivrigast hejade på mordandet av kommunister under 1960-talet. Svårast av allt för en västerlänning är sannolikt att acceptera åtskillnaden mellan tolerans och liberalism.

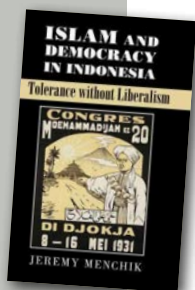
Indonesiens geografi har i alla tider skapat svårigheter för förstäelse och enighet. Under den period som föregick självständigheten och kallas ”det nationella uppvaknandet” uppstod stora regionala skillnader mellan muslimska grupper. Särskilt tydligt var detta i de olika delarna av Java. I västra Java ägnade sig Muhammadiyah åt att bekämpa kristna missionärer, en fientlig kolonialstat och indonesiska kommunister, medan de skriftlärda muslimerna – ulama – hade fullt upp med att hålla stånd mot muslimska reformister och inflytandet från den arabiska halvön. Traditionalisterna på östra Java kände att de var angripna från flera håll. Främst från Sukarnos regim när denne kom till makten, men även från reformivrare som de misstänkte var wahhabister, alltså inspirerade av saudiska Korantolkningar.

Detta gjorde att javaneserna splittrades mellan traditionalister och reformister, snarare än mellan muslimer och kristna eller kommunister och muslimer. De som kallade sig traditionalister bet sig fast i sina heliga texter och anklagade Muhammadiyah för att vara hädare och polyteister.

Man brukar säga att en stat kan bedömas utifrån hur den behandlar sina

DEMOCRACY AND ISLAM IN INDONESIA
MIRJAM KÜNKLER
& ALFRED STEPAN
Columbia University
Press 2013

ISLAM AND DEMOCRACY IN INDONESIA
TOLERANCE WITHOUT LIBERALISM
JEREMY MENCHIK
Cambridge University
Press 2015

ISLAM IN INDONESIA
THE CONTEST FOR SOCIETY, IDEAS AND VALUES
CAROOL KERSTEN
Oxford University
Press 2016

minoriteter, och det gäller i högsta grad i Indonesien. Det sätt på vilket de megastora muslimska organisationerna MUI och NU agerar mot kristna skulle kunna tolkas som genuin tolerans. Men detta motsägs av hur den tidigare nämnda sekten Ahmadiyya behandlas. Det är en messiansk muslimsk rörelse och den statssubventionerade oförsonliga förföljelsen av dess medlemmar kan inte tolkas på annat sätt än att den indonesiska staten ägnar sig åt en distinkt gränsdragning mellan olika samfund, trots att den utger sig för att vara en sekulär demokrati. Menchik använder sig av begreppet *godly nationalism*, gudfruktig nationalism, för att beskriva den indonesiska statens specifika karaktär.

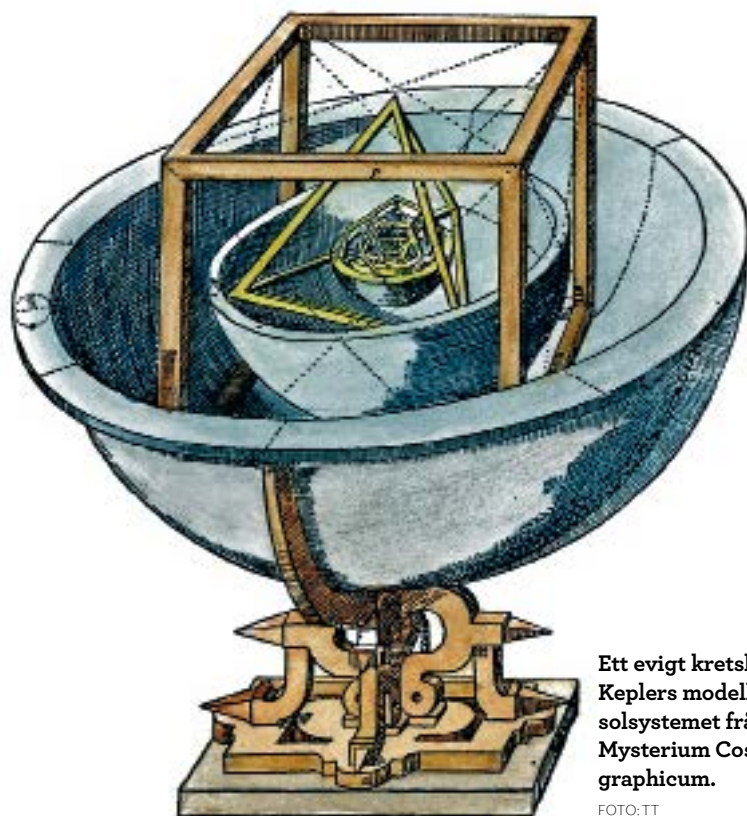
Bland de forskare och författare som har skrivit om islam i Indonesien på senare tid är Carool Kersten en något udda fågel. Hans bok *Islam in Indonesia* har undertiteln *The Contest for Society, Ideas and Values*. Där ringar han in det som särskiljer Indonesien från de flesta andra muslimska länder, nämligen jakten på en egen distinkt identitet. Det, mer än något annat, är det som ger landet dess unika karaktär i den muslimska världen.

Nederländaren Kersten är historiker men även arabist och har i sin forskning specialiserat sig på islam. Förutom sina många akademiska meriter kan han stoltsera med att under en tioårsperiod ha varit anställd på ett stort nederländskt byggföretag verksamt i Saudiarabien. Den typen av ickeakademiska erfarenheter brukar kunna ge insikter som breddar kunskan, och hans bok är mycket riktigt mer levande i sin framställning än de tidigare nämnda.

Kersten utgår ifrån det faktum att Indonesien sedan millennieskiftet tydligt har profilerat sig som ett framgångsrikt, progressivt muslimskt land där religionen utgör referenspunkt för allt och alla, men som trots detta konsekvent vägrar att identifiera sig som en islamisk stat. Av det skälet är Indonesien det just nu mest intressanta exemplet i världen på en tredje väg mellan sekularism och islamism.

Men, skriver han, denna utveckling har formats under loppet av mindre än tjugo år och det är för tidigt att bedöma hur hela processen kommer att utfalla. Starka krafter vill att Indonesien skall bli en islamisk stat, men än så länge överväger motkrafterna. Den avgörande frågan är hur Indonesiens muslimer värderar statlig överhöghet, civilsamhället och individuell frihet. ✿

Bengt G Nilsson

Ett evigt kretslopp: Keplers modell av solsystemet från *Mysterium Cosmographicum*.

FOTO: TT

Kroppar i rörelse

IDÉHISTORIA

Renässansen var inte bara den tid då antikens kulturarv återuppväcktes. Den kom också att bli startpunkten för vad vetenskapshistorikerna kallar den vetenskapliga revolutionen. Dess början brukar sättas till 1543, då Nikolas Kopernikus verk *Om himlakropparnas kretslopp* gavs ut; dess slut till 1687 med publiceringen av Isaac Newtons *Principia Mathematica*. Även om många historiker idag sätter frågetecken för om man kan kalla ett förlopp för en revolution när det sträcker sig över halvtannat sekel, så är det ingen som ifrågasätter att det var en omvälvande tid inom vetenskap, då grunden lades för den förståelse av naturen som vi har idag och för dagens vetenskapssyn.

Ett antal personer har kommit att stå som ikoner och förgrundsgestalter för denna vetenskapliga revolution. Vid sidan av Kopernikus och Newton brukar särskilt Galileo Galilei nämnas. En som också måste framhållas är Johannes Kepler. Han kanske inte är så känd

i bredare kretsar. Men han var astronomen som hade stora framgångar med att formulera lagarna för hur planeterna i vårt solsystem rör sig. Kepler gjorde det genom att matematiskt bearbeta de omfattande och noggranna astronomiska observationer som han tog över från Tycho Brahe, för övrigt också han en person som tillhör den vetenskapliga revolutionens portalfigurer.

För den som vill lära känna Kepler och dennes samtid bättre finns nu en liten fin, i god mening populärvetenskaplig bok i form av David K Loves *Kepler and the Universe*. Love är inte vetenskapshistoriker av facket, och inte heller astronom. Men han har ett gediget kunnande på området och en god förmåga att med enkla termer beskriva också komplicerade fysikaliska förlopp. Samtidigt kan hans bok kritiserars för en viss brist på historiskt djup; jag tar upp den kritiken nedan.

Astronomi är en av de äldsta (natur-)vetenskaperna, framsprungen ur behovet att förstå stjärnhimlen och de fenomen som utspelar sig där. Utifrån ett gediget >>

bakgrundsmaterial från egyptier och babylonier kunde grekerna under sin storhetstid under seklerna före och strax efter början av vår tideräkning formulera en världssyn, som kom att stå sig i 1 500 år. Med en grund i bland annat Aristoteles naturuppfattning sammanfattade Klaudius Ptolemaios (andra århundradet i vår kalender) den grekiska kunskapen om solsystemet i en rätt invecklad geocentrisk modell med solen, månen och planeterna i rörelse kring jorden längs cirklar vars medelpunkt rör sig längs andra cirklar. Den ptolemaiska modellen uppfattades som en rent matematisk-geometrisk konstruktion, tillkommen för att kunna förstå och förutsäga himlakropparnas rörelse men inte nödvändigtvis som en modell för att återge någon bakomliggande verklighet. Det rådde nämligen i denna världssyn en rätt stor boskillnad mellan de mera praktiskt inriktade astronomernas strävan efter att "återge fenomenen" och naturfilosofernas Aristotelesinspirerade föreställningar om hur det "verkliga" förhåller sig. De senare ansågs för övrigt som tänkare mycket "finare" än de simpla astronomiska praktikerna. Till bilden hör också att man inte gjorde större åtskillnad mellan astronomi och astrologi. Astronomerna/astrologerna kallades dessutom också matematiker; matematiken var ju deras främsta verktyg.

Sådan var föreställningsvärlden när Kopernikus förde fram sin heliocentriska modell för solsystemet. Det var myck-

"Det var ju helt absurt att föreställa sig jorden i rörelse. Hur skulle vi och fåglarna och luften då kunna hållas kvar på en jord som själv virvlar fram i rymden?"

et naturligare, ansåg Kopernikus i direkt konflikt med dåtidens vetande, att sätta solen i centrum, att det är runt denna som alla planeter rör sig snarare än runt jorden. Men tanken att nedklassa jorden till en planet bland de andra var bokstavligen som att svära i kyrkan. Det var inte bara direkt emot Bibelns ord, det var ju också helt absurt att föreställa sig jorden i rörelse. Hur skulle vi och fåglarna och luften då kunna hållas kvar på en jord som själv virvlar fram i rymden?

Till en början var det bara en handfull personer som tog Kopernikus idéer på allvar. Det gick dock bra att använda hans modell för att beräkna planeternas rörelse, för att "återge fenomenen". Att däremot föreställa sig att det "verkliga" förhöll sig så var det bara några få som kunde godta.

Ett drygt halvsekel senare kom Kepler in i bilden. Han föddes 1571 i Weil der Stadt – idag en förort till Stuttgart –

Johannes Kepler: förgrundsgestalt.

FOTO: GETTY IMAGES

och började vid universitet i Tübingen i avsikt att bli teolog. Han blev dock snart så fascinerad av astronomi och av Kopernikus idéer att han istället valde att bli astronommatematiker. Delvis uppfattad som en som "svär i kyrkan" blev han mer eller mindre tvingad att lämna sitt universitet för att ta upp en tjänst som matematiklärare och distriktsmatematiker i Graz, också med uppgift att årligen ge ut en almanacka med bland annat astrologiska

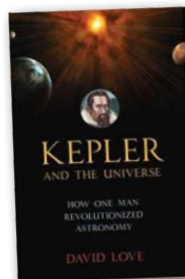
förutsägelser för det kommande året. Här skrev han sin första bok, för övrigt en av de första böckerna efter Kopernikus som propagerade för den solcentrerade planetmodellen. Den kom 1596 med titeln *Mysterium Cosmographicum*. Här presenterade Kepler sin föreställning om solsystemets byggnad, grundad på den heliocentriska modellen. Vad han bland annat hävdade var att såväl planeternas antal – sex stycken då upptäckta – som deras banor kan beskrivas med hjälp av de fem regelbundna så kallade platonska kropparna, det vill säga tetraedern, kuben, oktaedern, dodekaedern och ikosaedern.

Efter några turer blev Kepler år 1600 anställd som assistent till Tycho Brahe, som då lämnat Danmark och blivit hovmatematiker hos kejsar Rudolf II i Prag. Förhållandet mellan

Tycho och Kepler var delvis ansträngt, men de behövde varandra: Tycho behövde Kepler för att genomföra beräkningar som han själv inte klarade av, Kepler ville få tillgång till Tychos omfattande planetobservationer för att pröva sina hypoteser. När Tycho dog 1601 blev istället Kepler kejserlig hovmatematiker. Då fick han också, sedan några konflikter med Tychos arvingar kunnat lösas, tillgång till hela Tychos observationsmaterial.

Nu kunde Kepler mer eller mindre på heltid ägna sig åt att analysera Tychos planetdata. Ja, han hann likasom i förbigående också skriva ett arbete som grundlade den moderna optiken. Men det är i sitt verk *Astronomia Nova* från 1609 som han sammanfattade sin astronomiska analys och bland annat formulerade sina berömda iakttagelser om planetrörelser, till exempel att planeterna rör sig i ellipser, inte i cirklar som alla sedan Platon och Aristoteles menat. Dessa keplerska lagar kom sedan att bli en utgångspunkt för Newton när denne formulerade sin teori för tyngdkraften. Kepler vågade också gå ett steg längre. Han spekulerar i vad planeternas rörelse beror på, vilka krafter som verkar, och trodde sig ha kommit en förklaring på spåren i de magnetiska krafter som alstras av en roterande sol. Även om denna tolkning inte håller – Newton skulle med sin lag för tyngdkraften 80 år senare ge den förklaring som än idag i huvudsak står sig – så var det Kepler som för första gången över huvud vågade sig på att alls ge en dynamisk förklaring av himmelska fenomen.

Loves bok tar oss vidare genom Keplers levnad med flytt från Prag först till Linz och sedan via Ulm – Einsteins födelsestad! – till Regensburg, där han 1630 avlider. Allt detta skedde medan det trettioåriga kriget rasade som värst. Detta kringfläckande var i hög grad betingat av att Kepler som lutheran, men med kalvinistiska trosinslag, inte riktigt kunde finna en fristad någonstans. Boken beskriver också den beklämmande historien om hur Kepler måste rycka in för att försvara sin mor mot anklagelser om häxeri. Till Keplers öde hör också att bara fyra av hans tolv barn i två äktenskap överlevde barn domen. Han drogs för övrigt själv med

**KEPLER AND
THE UNIVERSE
HOW ONE MAN
REVOLUTIONIZED
ASTRONOMY**
DAVID K LOVE

Prometheus Books 2015

hälsoproblem och med nedsatt syn – ett stort handikapp för en astronom! Alla motgångar till trots lyckades ändå Kepler göra färdigt vad han uppfattade som höjdpunkten i sin forskargärning. Det var de rudolfiniska tabellerna – tillägnade just kejsar Rudolf – som med dittills oöverträffad noggrannhet kunde användas för att förutsäga planeternas lägen.

I mycket representerar Kepler övergången mellan den gamla och den nya tiden. Hans tänkande och hans skrifter bar starka drag av mysticism och religiösa övertoner. Det var nog bland annat därför som en spirande korrespondens mellan honom och hans samtida vetenskapliga gelike, Galilei, aldrig blommade ut. Trots att de båda var banerförare för Kopernikus lära, så var de i övrigt mycket olika: Galilei var pragmatiker med fötterna stadigt på jorden, Kepler lite av en mystiker och svärmare som tillät sig att spekulera. Och trots att de båda, mer eller mindre engagerat, också ägnade sig åt astrologi. De var i detta avseende de sista av de stora nydanarna under den vetenskapliga revolutionen som ägnade sig åt dylikt. Newton gjorde det aldrig. Mera som en kuriositet kan också noteras att bruket att kalla en kulturpersonlighet enbart med hans förnamn likaså var på väg att ta slut med Kepler: Han omnämns aldrig i historieber beskrivningarna som enbart Johannes – och inte heller Newton som enbart Isaac – medan både Tycho och Galileo är mycket vanligt förekommande.

Love är som jag redan nämnt inte astronom eller historiker av facket. Inte minst det senare märks. Hans beskrivning av rena fakta är visserligen, såvitt jag kan bedöma, oklanderlig. Men hans sätt att närmast urskillningslöst döma ut de idéer som Kepler hade, och som inte stått sig till våra dagar, som ”felaktiga” känns ohistoriskt; en historiker av facket skulle nog inte ha varit så kategoriskt *whiggish* som Love är när han ser historien helt mot bakgrund av vår nuvarande kunskap. Litet irriterande är det också att hans litteraturlista konsekvent bara ger nytryck, aldrig ens en hänvisning till när det upptagna verket kom ut första gången. Kanske kan detta förklaras av att Love i första hand vänder sig till en intresserad läsare som inte tidigare har fördjupat sig i den spännande tid boken behandlar. För en sådan tilltränkt läsare förhöjs också läsvärdet av att boken avslutas med en kort överblick över astronomin utveckling efter Kepler och fram till våra dagar. ✿

Bengt E Y Svensson

Italiensk livsstil: motverkar radikalisering.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Vänligt bemötande

MIGRATION

Det händer att Europas auktoriteter överraskar. När Federica Mogherini, EU-kommissionär för utrikes- och säkerhetspolitik, apropå Europas flyktingar varnar för en humanitär kris, och när påven Franciskus myntar begreppet ”den globala likgiltigheten”, då går de längre än man i dessa sammanhang brukar. De använder ord som beskriver ett politiskt och mänskligt misslyckande och anklagar implicit sig själva.

Om de stora utmaningarna i flyktingfrågan handlar en ny italiensk bok med den provocativa titeln *Prigionieri dell'Islam* (Islams fångar). Undertiteln lyder (i översättning): ”Terrorism, migration, integration; Triangeln som förändrar vårt liv”. Boken utgår från syd-europeiska erfarenheter och är skriven av journalisten Lilli Gruber. Till vardags leder hon debattprogrammet *Otto e Mezzo* i tv-kanalen La7. Nu har hon pejlatt den stora immigrantkopplade samhällsrådslan, och talat med personer som i sina

arbeten kommer frågorna nära: poliser, imamer, forskare, politiker, räddningspersonal och säkerhetsfolk.

För Italiens del var det inga större problem att hantera flyktingvågen på 1970- och 80-talen. Men successivt ökade trycket, och därmed också utmaningarna. År 2001 gjorde Lega Nord med stöd av en kardinal och en forskare ett utspel mot ett moskébygge och hävdade att tanken på integration var omöjlig. Samma år kom angreppen mot tvillingtornen i New York. Sedan följde olika islamistiska terrorangrepp i väst: Madrid, London, Paris, Bryssel... Hittills – november 2016 – har Italien inte drabbats av något dödligt, islamistiskt terroråd inom sina gränser. Landet har ändå inte skonats; 2003 miste 19 italienska soldater livet i ett riktat terroråd i Nasiriya (Irak), och 2009 skedde en sprängning i Milano, dock utan att något människoliv gick till spillo. Men terrorn hade fått fäste i Europa och frågetecknen kring orsakerna och förövarna blev allt fler.

Den franske islamkännaren och sociologen Olivier Roy, verksam vid Euro- >>

Varje dygn: räddningsaktion till havs.

FOTO: ANDREAS SOLARO / TT

peiska universitetsinstitutet i Florens, har studerat radikaliseringsen av unga i Europa. Roy är en stadig man som ger intryck av att ha tänkt färdigt. Hans bestämda uppfattning är att de ungas radikaliseringsen inte startar i religionen. Enligt Roy börjar den med att dessa unga känner sig isolerade och rotlösa. Ofta rör det sig om andra generationens invandrare som släppt respekten för föräldrarnas religion. Om de i det läget får kontakt – ofta över nätet – med grupper som driver islamistiska idéer, grupper som påstår sig företräda ”riktiga muslimer”, då kan radikaliseringsen gå mycket snabbt, menar han. I terrordåden ska de sedan vinna ära och evig berömmelse, medan de ger fingret åt samhällets säkerhetsåtgärder och inkompetensförklarar de institutioner som skulle skydda medborgarna. Olivier Roy menar alltså att radikaliseringsen av dessa unga muslimer inte utgår från religionen, utan från ett socialt utanförskap som gör att individen sedan tyr sig till extremistiska nätmiljöer. Kopplingen till islam sker alltså sent i processen eller helt enkelt efteråt.

I det terrordrabbade Frankrike har det nyss förts en livlig debatt i detta ämne mellan Roy och hans tidigare kollega, statsvetaren Gilles Kepel, verksam vid det prestigefyllda Sciences Po i Paris. Kepel håller inte med Olivier Roy utan menar att

det tvärtom är radikala muslimska grupper som redan från början skolar in sina adepters och fostrar dem till jihadister.

Vad säger då Olivier Roy om de nyanländas integration i Europas samhällen? Vad försvarar anpassningsen, och vad underlättar? Roy svarar med att beskriva livsstilen och samspelet människor emellan i de små italienska samhällena. Där ser han en vardaglig hygglighet, som han säger är integrationens största tillgång. De spontana samtalen på baren, livet i gränderna och på torgen, slumpens otvungna möten och ett öppet bemötande av ”den andre”, allt detta präglar vardagen i Italiens mindre samhällen. Roy går såpass långt att han i denna livsstil ser en av anledningarna till att Italien haft jämförelsevis liten radikaliseringsen och hittills ingen islamistisk terror.

Så hoppfullt det låter, en forskares uppvärdering av vanlig hygglighet. Så långt ifrån de stora politiska greppen man kan komma. Men han varnar samtidigt för situationen i Rom och Milano. Där har det bildats getton. Där är riskerna större.

Den analysen delas i allt väsentligt av Italiens statspolischef Claudio Galzerano. Denne lagens väktare har många år i yrket och anlitas inom den internationella kampen mot terrorismen. Det är en man med glimten i ögat, och man märker hur intervjuaren Lilla Gruber väntar sig något

annat, något mera sammanbitet. Trots att han sympatiserar med Roys åsikt om religionens rent allmänt sekundära betydelse för radikaliseringsen, menar han att det motsatta förloppet faktiskt också existerar, det vill säga religiöst driven radikaliseringsen. ”Om den unga personen är van vid en strikt version av islam som helt präglar den egna vardagen, kan det vara svårt att fortsätta i samma stil i ett sekulariserat samhälle”, säger Galzerano. Då kan Kalifatet framstå som en lockande idé, eftersom det utlovar en framtid helt präglad av islam. I Italien hade (fram till mars 2016) 93 *foreign fighters* rekryterats. (Motsvarande siffra för Sveriges del beräknas till runt 300.)

Och vad vet vi egentligen om flyktingarna som kommer? Galzerano, som sitter på siffror om kriminaliteten bland flyktingarna, tar avstånd från ryktet att terroristerna skulle komma in i Europa med flyktingströmmarna. År 2015, berättar han, fanns det grund för att utreda fyra fem flyktingar som potentiellt suspekta.

Den siffran kommer upp då Lilla Gruber talar med ett par män i den italienska säkerhetstjänsten. Deras uppfattning är klar: ”En terrorist är en investering, en tränad, indoktrinerad resurs, en färdig soldat. Den skickar man inte på en överlastad gummibåt över havet.”

Mycket kan förbättras i samhället,

säger de. ”Vi behöver religiös tolerans på flera plan, fler muslimer i samhällets beslutande församlingar och lagstadgad transparens i moskéernas verksamhet”. I nästa andetag nämner säkerhetsmännen påven Franciskus agerande. ”Hans resa till Centralafrikanska republiken 2015 hade en avväpnande betydelse i ordets rätta bemärkelse.”

Avväpnande i en annan bemärkelse är den eleganta ”omslagspojken” Izze-dine Elzir, imam i Florens. Han utstrålar modernitet och säger stolt att muslimerna började komma till Florens på 1970-talet och att de nu har hunnit bli 130 000 till antalet. Vi vill leva i kulturell balans, fortsätter han, vi måste undervisa våra ungdomar om trons kulturella uttryck. Vi bor ju i ett sekulariserat land som kulturellt sett är katolskt. ”Vi behöver mer interaktion istället för integration.” Ett par unga kvinnliga studenter dyker upp, och nu kommer man in på kvinnornas villkor inom islam. I den här gruppen har lagen om månggifte ingen uppbackning, och någon förtjusning märks heller inte inför texten som säger att mannens arv ska vara dubbelt så stort som kvinnans, eftersom mannens lott ska vara att försörja en familj. Reglerna, summerar Lilli Gruber, har männen skapat, och det ankommer på kvinnorna att finna undantagen.

Sedan en tid tillbaka kommer återigen en stadig ström av flyktingbåtar över Medelhavet till Italien, och räddningsaktioner ute till havs pågår varje dygn. Matteo Renzi, Italiens premiärminister, kräver en bredare europeisk solidaritet i flyktingfrågan och ett ökat EU-stöd till det italienska mottagandet. Men detta är nu inte den enda italienska utmaningen; landet skall nu i december folkomrösta om Renzis stora politiska projekt, en ny konstitution. Han har spelat högt och satsat all sin prestige på detta, och nu måste han hantera utfallet. Beppe Grillo, ledaren för det oberäkneliga missnöjespartiet 5-stjärnerörelsen, har fullt upp med att hålla sina lärjungar på mattan, medan företrädarna för högerpartiet Lega Nord sticker upp och braverar med sin främlingsfientlighet i olika utspel.

I den lilla hamnstaden Augusta på Sicilien besöker Lilli Gruber den italienska marinens korvett Comandante Bettica, ett av många fartyg som deltar i räddningsarbetet till havs. Flyktingstatistiken är plågsam att ta in. Under åren 2014 och 2015 drunknade över 7 000 flyktingar i Medelhavet, de grekiska kustområdena inräknade. Under 2015 kom över en miljon flyktingar över havet till Europa, varav 153 852 till Italien och resten till Grekland. Mellan mars månad 2015 och samma tid 2016 grep den italienska polisen över 600 människosmugglare på Sicilien. ”Det var

småfiskarna”, säger hamnpolisen. ”De stora simmar lugnt i helt andra vatten.”

I samma hamn träffar författarinnan en hjälparbetare som heter Ahmed. Hans berättelse vittnar om smugglarnas hynslöshet. Unga flickor är extremt utsatta, säger han. De övertalas att säga att de är över 15 år och kommer på så sätt inte till de strängt bevakade barnavdelningarna i mottagningssystemet. När de väl passerat incheckningen väntar smugglarna på dem. De förs bort och tvingas till prostitution, det vill säga att ”betala för biljetten”. Det kan handla om upp till 40 000 euro. Ren slavhandel, säger Ahmed, de blir ald-

”I de små italienska samhällena ser Roy en vardaglig hygglighet, som han säger är integrationens största tillgång.”

rig fria. ”Och vi i väst, vi utnyttjar dem, för att sedan skrika och gorma på immigrantströmmarna som hotar vår kultur.”

Lilli Gruber avrundar boken med att peka på kraften i olydnaden, i den spontana förmågan att tänka utanför boxen. Det är både klokt och provocativt – och aktuellt. En borgmästare i Syditalien har väckt stor uppmärksamhet för sitt udda sätt att ta sig an flyktingarna. Av reaktionerna att döma får man inte tänka hur fritt som helst, även om resultatet är positivt.

Borgmästaren ifråga heter Domenico Lucano. Han styr i Riace, en liten kuststad i Kalabrien, och har sedan några år skapat ett genomtänkt mottagande för immigranter. Trakten är en avfolkningsbygd. Lucanos modell är egentligen ingenting halsbrytande. Tomma hus i centrum rustas och erbjuds till de nyanlända, som sedan får jobba med byggnadsvård, hantverk och jordbruk, eller med att försköna byns yttre miljö och strandområde.

Kommunen får 35 euro per dag och flykting ur den statliga integrationsbudgeten. Summan ska täcka kommunens kostnader för bostäder, sjukvård och skola samt jobpträning, språkutbildning och jobbkontakter. Ur samma pott tas bidraget till flyktingarnas direkta levnadsomkostnader, högst 250 euro/månad/person. Då statsbidragen alltid kommer i efterskott, förskotterar kommunen detta privata stöd genom att dela ut bonussedlar; en lokal ”valuta”, som endast gäller inom Riace. Ett statligt lönebidrag på 700 euro/månad gäller för immigranterna som fått ett arbete. I Riace bor idag runt 2 000 personer, varav drygt 400 flyktingar.

Skolan har räddats, alltför arbetstillfällen dyker upp, och folk återvänder.

Vid infarten till Riace står skylten ”Paese dell’Accoglienza”, ”Den mottagande byn”, som ett kaxigt politiskt statement. Ordet *accoglienza* innefattar inte bara det fysiska mottagandet. Det står också för acceptans, tillåtelse och inkludering.

Av dokument, filmer och reportage att döma är stämningen god; immigranterna trivs, och de äldre i stan säger sig inte ha mycket med de nyanlända att göra, men att de heller inte störs av dem. Inte helt oväntat finns det också motstånd mot modellen. Främlingsfientliga grup-

peringar – ”de vanliga okända” – har hotat Lucanos närmaste man till livet, och bilar har bränts. I det fattiga Kalabrien är n’dranghetan en maktfaktor och kräver att så förbli. Några mil från Riace pågår tomat-skörden där hundratals flyktingar lever och arbetar under förödmjukande former.

Hittills har runt 7 000 flyktingar passerat Riace. Lucanos arbete har väckt uppseende, även internationellt. Nyss utnämndes han till ”En av världens 50 mest betydande personer” av tidningen Fortune, och nu har påven kallat honom till ett internationellt möte om flyktingars integration.

Reaktionerna på upphöjelsen är delade. Att en enkel före detta lärare på vischan blir så hyllad för sina initiativ, och dessutom på ett politiskt laddat område, det skapar en viss uppståndelse. Pressen bevakar ivrigt, medan reaktionerna i de övre politiska luftlagren är ojämna. Talmannen Laura Boldrini stöttar projektet, och andra byar i trakten funderar på att följa Riaces exempel. Samtidigt har politiker börjat kolla regelverket. Idén med lokal valuta är inte godkänd formellt, och nu ifrågasätts den öppet. 🌸

Annagreta Dyring

**PRIGIONIERI DELL'ISLAM
TERRORISMO, MIGRAZIONI,
INTEGRAZIONE. IL
TRIANGOLO CHE CAMBIA
LA NOSTRA VITA
LILLI GRUBER
Rizzoli 2016**

Den demokratiska republiken: något av en besvikelse.

FOTO: TT

Det förlorade paradiset

MEMOARER

På senare år har det glesnat i den gamla DDR-litteraturens led. Den ene efter den andre – Heiner Müller och Christa Wolf, Stephan Hermlin och nu senast Hermann Kant – har lämnat det jordiska med mer eller mindre skamfilade rykten på grund av Stasisamröre. Ändå lever minnet av dessa diktare som, mänskligt och litterärt, ansåg sig företräda den bättre tyska staten och blev sitt lands dåliga samveten.

En som fortfarande finns mitt ibland oss är visdiktaren Wolf Biermann, som redan 1976 under uppmärksammade former ("Die Ausbürgerung") utestängdes från DDR och som har tillbringat de senaste fyrtio åren i sin gamla hemstad Hamburg. Lagom till åttiöårsdagen har tio-barnspappan skrivit en självbiografi vars uppförande titel är hämtad från en av hans kända sånger: "Vänta inte på bättre

re tider!" Boken är på nästan 600 sidor, bygger på hundratals dagböcker och runt 30 000 sidor ur Stasiarkiven.

Utan att på något sätt ha hört till Biermanns trängre krets var han ändå en fixstjärna och samtalspartner när jag började intressera mig för östtysk litteratur. Biermann kallades på den tiden en östtysk Bob Dylan, men framförallt var det den ironiska traditionen från Heinrich Heine som han utvecklade och gjorde till sin. Självupptagen och trotsigt politisk var hans framtoning, ibland bullrande vulgär, vilket inte hindrade att den ande som här talade var så betvingande genuin att man fick känslan att hela det tyska 1900-talet talade när sångerna välldes ur hans lilla kropp.

Trots att Wolf Biermann föddes under svåra förhållanden hade han från första stund en stor livsaptit, en optimism och förmåga att bejaka livet. Föräldrarna var båda partianslutna kommunister, fadern Dagobert dessutom av judisk börd.

1937, när Wolf var fyra månader gammal, greps pappan av Gestapo och anklagades för högförräderi. Även mamman förhöordes och fick under tiden amma sonen. Pojken tog sina första steg under ett besök hos pappan i fängelset innan denne så småningom, utan ett avskedsord, försvann med ett av deportationstågen österut. I februari 1943 dog eller dödades pappa Biermann i Auschwitz. Detta var och är "die heillose Wunde" (det oläkta såret) i Wolf Biermanns liv: "Jag var sex den gången. Och jag har förblivit så gammal under hela mitt liv."

Samma år upplevde han bombning av Hamburg under "Operation Gomorra". Han höll sin mamma i handen i skyddsrummet, såg det barbariska fyrverkeriet över Elbestaden, asfalt som kokade och hela kvarter som låg i ruiner. Tiotusentals människor brändes till döds. Wolf knöt näven i fickan och lovade att aldrig mer vara rädd. Han lovade också sig själv

att fullfölja sin pappas livsverk, eller som han uttryckte det i balladen om Oma Meume i Hamburg: ”O Gud, låt kommunismen segra!”

När man läser dessa sidor förstår man också varför Wolf Biermann redan som sextonåring, strax före det stora arbetarupproret i Östberlin 1953, flyttade till Tyska demokratiska republiken. Tanken var att ynglingen skulle delta i uppbyggnaden av det nya, antifascistiska Tyskland, och för honom syntes arbetare- och bondestaten slumra på enorma möjligheter. Till saken hör, vilket Biermann i all korthet berör, att hans mamma redan under åren i KPD (tyska kommunistpartiet) hade blivit nära vän till Margot Feist, som skulle gifta sig med Erich Honecker och bli en av landets mäktigaste – och mest hatade – personer. Man får förmoda att hon som utbildningsminister höll sitt vakande öga över Wolf.

Biermann inledde sin karriär med att läsa ekonomi vid Humboldtuniversitetet. Efter att grundligt ha studerat Brechts pjäser lyckades han få företräde hos dennes hustru, Helene Weigel, och anställdes som regiassistent på Brechtteatern Berliner Ensemble. Sedan tog han fram gitarren och försökte, inspirerad av Brecht, Heine och François Villon, skriva egna visor i agitpropstil, och så sent som 1961 försvarade han uppförandet av Berlinmuren som ”en räddning i yttersta nöd”. Ryktet om hans musikaliska talang gjorde att han blev inbjuden till Hans Eisler, som hade komponerat den östtyska nationalsången ”Auferstanden aus Ruinen”. Eisler följde misstroget sin unge ”maestros” oborstade gitarrrspel för att till sist på sjungande wienersdialekt utbrista: ”Schenial!”

En annan gynnare var ordföranden i

konstakademien, Stephan Hermlin, som 1962 inbjöd till en serie lyrikaftnar med unga östtyska poeter på Berliner Ensemble. I en av visorna (”An die alten Genossen”) kritiserade Biermann de äldre kommunisterna för att svika de ”kommunistiska idéerna” genom sin ”totalitära praktik”. Orden kom inte från högern i väst utan

”Stasi var verkligen hans Eckermann – de visste nästan mer om hans liv än vad Wolf Biermann själv gjorde.”

från en ung kommunist av bästa proletära familj, vilket gjorde dem svårare att avfärda. Biermann hade inspirerats till dem av en annan regimkritiker, Robert Havemann, som också hade lidit under Tredje riket och från ett marxistiskt perspektiv sett hur utopin förfelades.

Biermanns öppna kritik av SED:s maktanspråk gjorde att han snart förbjöds att uppträda offentligt i DDR och fråntogs sin partibok. Margot Honecker sökte upp honom i våningen för att få honom på bättre tankar: ”Wolf, om du bara tog ditt förnuft till fånga, så skulle du kunna bli vår störste diktare!” Det blev han på sätt och vis ändå, åtminstone blev han i Västtyskland den i särklass mest omtalade DDR-dissidenten. Till den mytomspunna våningen på Chausseestrasse 131 drogs inte bara östtyska kulturarbetare, utan också utländska celebriteter (Joan Baez och Allen Ginsberg) och en kö av västjournalister. En av dem var Expressens Jan Mosander, vars intervju förorsakade ett mindre gräl mellan vännerna Biermann och Havemann om vilken tysk diktatur, den bruna eller röda, som var värst.

Efter SED:s beryktade sjätte plenarsammanträde 1965 fick det östtyska film-

bolaget DEFA hela sin årsproduktion indragen och flera författare tystnade. Wolf Biermann blev nu persona non grata i DDR. Ändå valde han att stanna kvar i DDR för att ingjuta mod hos oppositionen. ”Du låt dig ej förhärda/i denna hårda tid” var bevingade sångrader som spreds underjordiskt i DDR, i den mån

inte skivorna och böckerna distribuerades av Klaus Wagenbachs vänsterförlag i Västberlin.

Stora delar av vänstern i Västeuropa såg i Biermann symbolen för en mera frihetlig, human socialism, och själv framhärdade han i att han levde i ”detta bättre land”. Han fick stor uppmärksamhet i västliga medier och det i sin tur bidrog till att regimen i DDR drog sig för att inskräda mot honom. Det hindrade, enligt vad Biermann skriver i boken, inte Stasi från att vid åtminstone ett tillfälle försöka köra ihjäl honom och även koppla ur bromsen på hans bil.

Hösten 1976 beslutade sig partikamraterna i det bättre landet för att göra sig av med den obekväme på ett mindre brutalt sätt. Mot all förmodan gav man Wolf Biermann tillåtelse att resa till en konsert i västtyska Köln, bara för att tre dagar senare meddela att han inte längre var välkommen tillbaka. Denna så kallade ”Ausbürgerung” väckte bestörtning i både öst och väst och blev början på en utvisningsvåg som den östtyska kulturen aldrig hämtade sig ifrån.

Sina bästa, poetiskt mest slagkraftiga visor skrev Biermann utan tvekan under det svåra årtiondet före utvisningen. Åtskilliga av dem ackompanjerar även prosatexten i boken. Men utan DDR, utan motståndet från detta land som han ville reformera lika grundligt som Luther på sin tid hade reformerat den katolska kyrkan, klingade mycket av det han gjorde tomt (även om Stasi fortsatte att hålla ett öga på honom även i väst).

Det skulle dröja till efter murens fall innan han i samband med mottagandet av Büchnerpriset tog tillfället att kritisera de DDR-författare som hade spelat under täcket med Stasi. Då hade han läst sina Stasiakter och förstått att hans subversiva samtal, alla hans DDR-kritiska sånger och otaliga samlag genom åren, hade spelats in och noga utvärderats av flera hundra medarbetare i Stasihöghuset på Normannenstrasse. Stasi var verkligen hans Eckermann – de visste nästan mer om hans liv än vad Wolf Biermann själv gjorde.

>>

Wolf Biermann: skrev bäst under de svåra åren.

FOTO: POOL/TT

En dubiös figur som Biermann personligen avslöjade var Sascha Anderson ("Stasi-Sascha Arschloch") som länge hade varit Stasis informatör i den underjordiska lyriksce- nen i DDR. Otaliga är de namn på vänner och fiender som passerar revy i hans omfångsrika – och ibland lite mångordiga – återblickar. Christa Wolf och Heiner Müller respekterar han trots deras Stasisam- röre. Porträttet av den för tidigt avlid- ne Jürgen Fuchs, som sannolikt fick sin dödliga cancer av radioaktiv strålning i Stasihäktet, är fyllt av både helig vrede och kärlek. Betydligt svalare är omdö- mena om diktargurun Stephan Herm- lin och den böjlige advokaten och Sta- siinformatören Gregor Gysi, det vill säga den man som efter murens fall blev ledare för det östtyska enhetspar- tiet SED:s efterföljare PDS/Die Linke. Och av alla de tvåhundra personer som under åren hade lämnat uppgifter om honom till Stasi är det bara en, en okänd kvinna, som har haft modet att skriva till honom och be om ursäkt.

I dag är den gamle hanseaten heders- medborgare i Berlin och även heders- doktor vid Humboldtuniversitetet. I slutet av memoarerna skriver han om hur han i mitten av 1980-talet, under stort motstånd och inre kamp, övergav sin kommunistiska barnatro. Han erin- rar sig de antifascistiska stämningarna efter kriget, drömmarna som mängde in sig i den förtvivlan han samtidigt kände, och sedan besvikelsen när föresatserna blev tomma ord i DDR.

Enligt Wolf Biermann är den borger- liga demokratin, trots sina brister, det samhällsskick under nittonhundratalet som har bidragit till minst omänsklig- het. Hur många som lyssnar på honom idag ska man låta vara osagt. De som inte vill lyssna kommer nog ändå att tvingas göra det, eftersom det är en frå- ga som angår dem. Biermann kan tryggt överlämna sina minnen till dem som

alltjämt drömmer om ett rött paradys på jor- den, fastän historien visar att alla sådana för- sök har slutat i mass- mord och mänskligt elände. 🌸

Per Landin

**WARTE NICHT AUF
BESSERE ZEITEN!
DIE AUTOBIOGRAPHIE
WOLF BIERMANN
Propyläen 2016**

Greenwich Village: små gator.

FOTO: THE ESTATE OF DAVID GAHR / GETTY IMAGES

Myller på trottoarerna

STADSLIV

Var är Jane Jacobs?

Ett smått desperat utrop på färd genom stadslandskapet. Motorvägar, betalvägar, fyrfiliga välansade gator mellan villaområden bakom lås och bom, en mexikansk restaurang intill en begagnad bilhandlare. Och i fjärran ett pariserhjul i chockrosa och silhuetter av megahotell.

Jag råkar besöka Orlando i Flori- da under de dagar jag läser Robert Kani- gels mastodontbiografi över Jane Jacobs. Det är ett namn jag hört ofta under alla år i USA, liksom titeln på hennes klassiska *The Death and Life of Great American Cities*. Den får mig alltid att tänka tillbaka på mina gymnasieår i Eksjö, där en framsynt stadsarkitekt såg till att köpladorna Tem- po och Domus (nu i annan skepnad) ham- nade i var sin ände av staden, inte på torg

där rivna 1800-hus hade stått som i så många andra svenska städer på rivnings- raseriets och betongvurmens 1960-tal.

Jane Buntzer Jacobs, som föddes 1916, växte upp i ett läkarhem i Scranton i Pennsylvania och flyttade till New York mitt under 1930-talsdepressionen. Hon hade gått en stenografi- och maskinskriv- ningskurs som så många unga kvinnor på den tiden. På förmiddagarna letade hon jobb och på eftermiddagarna ägnade hon sig åt det som ingår i myterna om hen- ne – hon åkte, för en nickel, till en slump- vist utvald station i det vidsträckta tun- nelbanenätet och vandrade storögt runt i de kvarteren.

En av alla dessa stationer var Chris- topher Street/Sheridan Square i Greenwich Village. Jane (så kallades hon av alla, enligt Kanigel) visste genast att det var där hon ville bo. "Jag gillade de små gatorna", mindes hon senare. Hon

som varit något av en rebell som flicka passade in, för som Kanigel påpekar, en rad radikala rörelser frodades just i The Village: feminism, socialism, pacifism, freudianism, kubism, och, så småningom med Jane Jacobs, nyurbanism.

Jane Jacobs drog sig fram på olika jobb, men tack vare ett arv efter sin far kunde hon börja läsa på Columbia University. Hon valde så udda ämnen som geologi, zoologi och författningsrätt. "När Jane blev intresserad av något blev hon *verkligt* intresserad", skriver Kanigel. Han använder genomgående kursiv stil för att understryka karaktärsdrag, upptäckter eller allmänna utrop. Det så kallade författningsskonventet i Philadelphia 1787 intresserade henne så mycket att hon skrev sin första bok, *Constitutional Chaff*, om idéer som förkastades av grundlagsfäderna.

Men Jane hoppade av studierna och fick anställning som sekreterare på tidningen *Iron Age*, som riktade sig till metall- och skrotbranschen. Hon hade skrivit poesi hemma i Scranton och redan fått några reportage om olika yrkesgrupper på Manhattan publicerade i *Vogue*. Det var ju *writer* hon ville bli, för att nu låna Kanigels grafiska grepp. Hon skrev fler och fler artiklar i *Iron Age*, och sedan under krigsåren i propagandaenheten OWI, US Office of War Information, med bland annat Sverige inom sitt gebit. Hon gifte sig med Robert Hyde Jacobs och efter en tids frilansande sökte hon nytt arbete på ryskspråkiga kallakrigspublikationen *Amerika*, som distribuerades i Sovjetunionen (det fanns i dessa kapprustningstider en motsvarande sovjetisk publikation på engelska, *Soviet Life*).

I nummer 29 av *Amerika* 1950 skrev Jane Jacobs en artikel om amerikansk arkitektur (maken Bob var för övrigt arkitekt) och anlätades sedan som fast skribent i den ansedda tidskriften *Architectural Forum*. Snart skulle hennes bana nå andra, nya och oanade höjder. Hon hade redan börjat specialisera sig på stadsplanering och fick nys om en rapport om hur allt liv, livsmedelsbutiker, lagerbyggnader, saluhallar, kemitvättar et cetera hade raderats ut i samband med byggandet av sedermera ökända "projects", som East Harlem med gigantiska hyreskaserner i geometriskt mönster utan närservice. Hon kritiserade redan då den avskalade modernismen, särskilt hånade hon Le Corbusier (som ju ville riva Gamla stan i Stockholm).

Slumpen bidrog, som den gjorde ytterligare några gånger, till att hon fick medverka i en serie artiklar i *Fortune* om planer för nya innerstadsprojekt när en kollega blev sjuk. Detta öppnade sedan vägen till ett kontrakt på en bok och ett stipendium.

Arbetet med *The Death and Life of Great American Cities* tog ett par mödosamma år fram till utgivningen 1961.

"Denna bok är en attack mot nuvarande stadsplanering och om- och nybyggnad... en attack mot principerna och syften som format modern stadsplanering och om- och nybyggnad", inleds förordet till boken som är indelad i fyra delar: stadens själva natur; villkor för mångfald; krafter bakom nedgång som förslumning; tänkbara åtgärder.

En medelålders hemmafru och amatör, tyckte någon snobbigt, men arkitekter och arkitekturkritiker välkomnade Jane Jacobs idéer om vad som gör en stad levande. Hennes ideal var egentligen kvarteren i The Village, där familjen Jacobs bodde, med en blandning av bostäder, butiker och företagande. Idag ter sig det mesta av detta självklart, liksom att gamla byggnader bör bevaras.

Både före och efter den första av flera inflytelserika böcker klev Jane upp på olika barrikader. För bevarandet av Washington Square, mot bygget av Lincoln Center och mot en ny motorväg som skul-

"En medelålders hemmafru och amatör, tyckte någon snobbigt, men arkitekter och arkitekturkritiker välkomnade Jane Jacobs idéer."

le klyva södra Manhattan. Motståndaren i det sistnämnda fallet hette Robert Moses, som gått till historien som "mästerbyggar" med sina enorma projekt i Stor-New York.

Motorvägen stoppades och i en passage berättas om hur Bob och Jane Jacobs sträckläste Robert Caros bästsäljande *The Power Broker* på 1 200 sidor. "Vi visste att Moses var en förfärlig person" men i boken framgick att han var "mycket värre än vi någonsin kunde anat", konstaterade Jane i ett brev till sin mor.

Robert Kanigels biografi är den första fullskaliga om Jane Jacobs och hennes insatser. Människan Jane beskrivs genom citat ur brev och intervjuer, liksom Kanigels egna samtal med kontakter, vänner och släktingar. Begåvad, alltid medelpunkten, alltid något att säga om allt utom känslor, rättfram på gränsen till oförsämd ibland. Det kan bli väl detaljerat på de 500 sidorna, som till exempel hur det såg ut i hissen upp till faderns läkarmottagning. Avsnitten om vardagslivet med barnen framstår som utfyllnad. Även om det är nog så viktigt att framhålla att hon alltid förvärvsarbetade och att hon blev förolämpad av rubriken "Mor Janes recept" över den kände kritikern Lewis Mumfords recension i *The New Yorker*.

Jane Jacobs: klev upp på olika barrikader.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Nämnas kan, för övrigt, att det var två kvinnor som skrev andra epokgörande böcker ungefär samtidigt: Rachel Carson med *Tyst vår*, 1962, och Betty Friedan med *Den feminina mystiken*, 1963.

Somliga läsare kan nog känna sig fres-

tade att snabbt bläddra förbi sidorna om sådant som Jane Jacobs inlägg i frågan om provinsen Quebecs självständighet. Familjen hade nämligen utvandrat till Toronto 1968 av det enkla skälet att Bob och Jane Jacobs ville förhindra att deras söner skulle bli inkallade till militärtjänst i Vietnamkriget. De ansökte om kanadensiskt medborgarskap, och Jane Jacobs avled 2006 i en ålder av nästan 90 år i det hus på nr 69 Albany Avenue dit familjen flyttade två år efter ankomsten.

För ett par år sedan passerades en milstolpe i mänsklighetens historia: fler människor bor i städer än på landsbygden. Fast Jane Jacobs framhöll i sin andra viktiga bok, *Cities and the Wealth of Nations*, att tätorten och organiserad bytesshandel kom före tamboskapen och odlade åkrar. Då hade Jane Jacobs tagit sig an ekonomien, och hon påverkade enligt Kanigel i alla fall en Nobelpristagare, Robert Lucas. Det gemensamma i de här två verken var Jane Jacobs övertygelser om att det är i städer som idéer kläcks och en "komplex och intensiv" miljö måste främjas eftersom städer kan "ge något till alla, bara för att, och bara när, de har skapats av alla".

Men åter till Orlando. Sanningen att säga finns det gott om exempel på "mixed >>

use"-planering i åtskilliga amerikanska städer där man vill ha mer förtätning. Det senare uppskattas av yngre människor, som till bilindustrins fasa struntar i att ta körkort och inte till något pris vill bosätta sig i 1950-talsdrömmarnas förorter med flera kilometer till närmaste affär. Och det var i Orlando som Disneykoncernen uppförde modellstaden Celebration, och det är i norra Florida som en annan nyurbanistisk stad byggdes, Seaside.

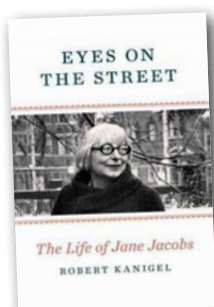
Robert Kanigel skildrar Jane Jacobs sista levnadsår med värme och läger in hennes löfte till förlagsredaktören: "Nu (och börja inte skrika!) funderar jag på min nästa bok... ett slags självantologi..."

Någon mer bok blev det inte, men Kanigel tar med läsarna upp till utsiktsplattformen i Torontos CN Tower för att visa hur invånaren Jane Jacobs påverkade tänkandet i staden. Förvisso med samma betongklossar och motorvägsleder som i Buffalo och Detroit på andra sidan gränsen, men med en vitalare stadskärna och intakta bostadskvarter med myller på trottoarerna.

I Toronto firas en Jane Jacobs Day den 5 maj varje år, och på sajten janejacobswalks.org berättas om initiativ i olika städer där folk kan vandra och fundera på Jacobs idéer. Kanske skulle hon uppskatta de här promenaderna minst lika mycket som högtidliga eftermälen om allt hon betytt för arkitekter, planerare och ekonomer. Men hon är inte okontroversiell och en del av hennes tankar avfärdas som en blandning av naivitet och utopi, särskilt när hennes Hudson Street ter sig som en Hollywoodkuliss och inte den levande stadsmiljö hon ville bevara, noteras det i tidsskriften *New York*. Framtida stadsplanerare måste tänka större när urbana centrum växer över hela världen – fast att döma av rapporter från internationella konferen-

ser, svävar nu Jane Jacobs ande i salarna. Man talar om lokalt inflytande, grönområden och hållbarhet. ✿

Karin Henriksson

EYES ON THE STREET
THE LIFE OF JANE JACOBS
ROBERT KANIGEL
Knopf 2016

Nick Clegg: tredje hjulet i gul slips.

FOTO: HANDOUT/GETTY IMAGES

Mitten som försvann

POLITIK

Nick Clegg kan inte släppa tanken på att det som hände honom själv på något sätt var symboliskt. Hans eget politiska magplask måste ha varit något mer än vad det såg ut som. Det kan inte bara ha varit att han råkade halka på den välkända glashala trampolinen.

Hans resa från positionen som Storbritanniens mest populära politiker till att förlora alla utom åtta av liberaldemokraternas parlamentsplatser kan inte bara ha varit ett resultat av politiska felbedömningar. Magplasket måste ha betytt något annat. Ett omen om ett större skifte.

Liberalismens död i Västerlandet, till exempel.

De brittiska liberaldemokraternas tidigare ledare Nick Clegg har skrivit boken: *Politics*. Detta är hans tes. Och den är betydligt rimligare än vad den låter när man skriver ut den såhär.

När Storbritannien gick till val 2010 var det politiska landskapet välkänt. En trött sossledare stod mot en ung konservativ som sa att han var modern. Han tyckte att folket skulle ge honom en chans. Men David Cameron vann aldrig en majoritet mot Gordon Brown.

Det var nämligen i denna valrörelse som britterna bestämde sig för att testa något nytt: en sådan kontinental nymodighet som en partiledardebatt i tv.

Detta hade aldrig förekommit tidigare. I Storbritannien sker den politiska debatten i parlamentet. Premiärministern och oppositionsledaren står på varsin sida av kammaren i underhuset och skriker på varandra. Deras respektive parlamentsgrupp är placerad bakom dem likt två kostymklädda hejarklackar. Ledamöterna får inte klappa i händerna. Istället slår de sig på knäna, viftar med papper och gör apliknande ljud. Winston Churchill gjorde med avsikt rummet mindre. När underhuset behövde byggas upp igen efter Luftwaffes bomber tyckte premiärministern att det var lika bra att konstruera en lokal där alla ledamöter inte fick plats. Det skulle skapa den rätta stämningen, enligt Churchill.

Trångt är det onekligen.

För att inte tala om skrikigt.

En av de roligare passagera i Nick Cleggs bok beskriver hur han själv tvingades hålla ett anförande samtidigt som Jack Straw, den tidigare socialdemokratiske utrikesministern, grimaserade vilt framför honom. Jack Straw räknade om och om igen upp det antal sexpartner

som pressen påstod att Nick Clegg hade avverkat på sina fingrar (30 för den som undrar), allt för att störa honom.

Så kan en mogen västerländsk demokrati också fungera.

2010 skulle det i alla fall bli televiserad tv-debatt. Istället för att två personer står mot varandra i ett trångt rum skulle tre personer stå bredvid varandra på en stor scen och detta var Liberaldemokraternas stora möjlighet.

Att vara det tredje partiet i ett majoritetsvals-system med enmansvalkretsar är inte lätt. Liberaldemokraterna kom alltid i kläm mellan de stora elefanterna: Tories och Labour. Men nu stod Nick Clegg på scenen i gul slips som David Camerons och Gordon Browns jämlike. Och han sa, om sina motparter: "Ju mer de attackerar varandra, desto mer låter de likadant."

Plötsligt var Nick Clegg mer populär än Winston Churchill. Landet drabbades av "Cleggmania".

Nick Clegg noterar klokt i sin bok att hans framgång i debatten paradoxalt nog handlade mycket om att han lyckades appellera till just det populistiska monster som fem år senare skulle komma tillbaka

"Liberaldemokraternas ledare blev vice premiärminister och gjorde sig därmed omedelbart till ovän med stora delar av sin väljarkår."

ka och äta både honom och det mesta han stod för levande. Han hade i valrörelsen 2010 framställt Liberaldemokraterna som alternativet till den etablerade ordningen. Röstade man på honom, skulle man få en ny typ av politik eftersom den gamla ordningen var korrupt. Detta var exakt hur nationalisterna i Skottland senare skulle komma att argumentera. Och kanske än mer ödesdigert: det var samma idé som det främlingsfientliga UKIP skulle lyckas så väl med att sälja sin variant av.

Just nu var det dock Nick Clegg som red den populistiska hästen.

Liberaldemokraterna gick starkt framåt i valet och David Cameron blev tvungen att gå i koalition med Clegg. Liberaldemokraternas ledare blev vice premiärminister och gjorde sig därmed omedelbart till ovän med stora delar av sin väljarkår: de hade ju röstat på förändring, inte på koalition med de i breda läger så hatade konservativa.

Själv blev Nick Clegg placerad i ett gudsförgätet kontor med en enda egen tjänsteman. Därifrån försökte han hitta en roll i ett land ovan vid koalitioner. Han fick sin laptop beslagtagen av säkerhetsskäl och upptäckte snabbt att regerande i

Storbritannien i hög grad fortfarande sker med penna och papper. Arbetsbördan var omöjlig att förena med familjeliv. Han började röka igen och blev med egna ord "tjock". En kvällstidning fångade honom på bild på badstranden i Spanien. Rubriken blev: "Vem åt upp all paella?"

Nick Clegg skaffade sig så småningom en roddmaskin till kontoret och började träna kickboxning klockan sex på måndagar. Han försvarar sitt beslut om att gå i koalition med de konservativa. Utan Liberaldemokraterna hade Storbritannien inte gett de homosexuella rätt att gifta sig, eller fått till stånd några skattelättnader för låginkomsttagare. Hursomhelst: vad var en koalition om inte just den nya kompromissinriktade politik som Liberaldemokraterna trodde på? Problemet var att de konservativa inte hade samma inställning. De tog varje chans att utnyttja, attackera och sedan skylla på Liberaldemokraterna. Nick Clegg uttrycker förundran över den stora onda Torymaskinen. Samtidigt framställer han den främste representanten för detta maskineri, finansminister George Osborne, som rätt sympatisk. George Osborne är på något sätt ärlig i hela sin intrigerande skvallriga uppenbarelse.

Premiärminister David Cameron är däremot relativt osynlig i boken. Det enda riktigt chockerande avslöjande som Clegg kommer med är att Cameron inte en enda gång tog initiativ till en strategisk diskussion om Storbritanniens förhållande till EU inom regeringen. Camerons ödesdigra beslut om att hålla folkomröstning om brittiskt medlemskap i EU verkar med andra ord ha kommit till enbart utifrån taktiska överväganden. Det handlade om att Cameron ville blidka högerflanken i sitt eget part. Därmed blev han premiärministern som tog Storbritannien ut ur EU. Av misstag. En av vår tids mer flagrant politiska felkalkyleringar.

Den får Nick Cleggs egna misstag att framstå som rätt oskyldiga.

Avsnitten där han reflekterar över vad han gjorde fel hör till bokens mer intressanta. Han backade från Liberaldemokraternas vallöfte om att inte höja universitetsavgifterna och han tvingade fram en för tidig folkomröstning om det brittiska valsystemet.

Debetlet om universitetsavgifter gjorde att Nick Clegg i en opinionsmätning visade sig vara "mindre populär än Djin-gis khan". Men folkomröstningen om valsystemet var politiskt allvarligare. Att förändra det brittiska valsystemet till att bli mer proportionerligt har varit Liberal-

Paella: Var det Clegg som åt upp alltihopa?

FOTO: STOCK PHOTO

demokraternas viktigaste reformförslag i årtal. Nick Clegg sjabblade bort det. Allt hamnar dock i skuggan av vad som hände den 23 juni i år. Folkets beslut att gå ur EU var den största chocken i det brittiska politiska systemet sedan Winston Churchill förlorade valet 1945.

Det var också dödsstöten för så mycket av det som Nick Clegg tror på.

Han och Liberaldemokraterna har representerat det öppna, internationella och Europavänliga i Storbritannien. Högerpressen älskade att trycka till Clegg med det faktumet att "hans fru var europe" (han är gift med den spanskfödda advokaten Miriam Gonzalez). Men Nick Cleggs politiska engagemang kommer också ur en tro på rationalitet, förnuft och kompromisser. Allt det som spolades bort under den vilda, känslostyrda och faktabefriade folkomröstningskampanjen. Liberaldemokraterna var mitten i brittisk politik och det var mitten som försvann. De konservativa låter idag som det främlingsfientliga UKIP och Labour som en marxistisk sekt. Det är därför som Nick Clegg faktiskt har en poäng när han diskuterar sitt eget katastrofala valresultat 2015 som ett förebud om vad som komma skulle.

Bokens avslutande del handlar om liberalismens framtid. Den kan sammanfattas ungefär såhär: "Ni trodde inte att vi var något särskilt, men ni kommer att sakna oss när vi är borta."

Det har han nog rätt i. ❧

Katrine Marçal

POLITICS
BETWEEN THE EXTREMES
NICK CLEGG
Bodley Head 2016

Bob & Jack Kennedy: karismatisk brödraduo.

FOTO: ROLLS PRESS/POPPERFOTO/GETTY IMAGES

Min bror och jag

BIOGRAFI

Det hör inte till vanligheterna, vare sig i historien eller inom politiken, att ett brödrapar gör politisk karriär, när de högsta maktpositionerna i samhället och röner samma bittra öde, att falla offer för lönnmördares försåt. Jag kan bara erinra mig två sådana brödrapar och de skils åt av mer än 2 000 år. Det ena är naturligtvis bröderna John och Robert Kennedy, där den ene, John, faktiskt blev president, och mördades under ämbetsperioden. Den andre, Robert, var på god väg mot samma ämbete när också han sköts till döds.

Det andra brödraparet är Tiberius och Gajus Gracchus i antikens Romerska republik. Bägge bröderna Gracchus gick en tragisk framtid till mötes. Tiberius, som var den äldre, mördades av politiska motståndare inom den romerska senatsaristokratin under ett försök att bli omvald till folktribun. Brodern Gajus, som fortsatte Tiberius arbete med att reformera den romerska jordfördelningen, lät sig mördas av sin slav under ett försök att undfly samma senatsgrupp som mördat hans bror. Det ena var ett mord, det andra ett framtvingat självmord.

Båda dessa brödrapar ägde en karismatisk aura och en folklig appell som gav dem ett övertag gentemot sina samtida konkurrenter. De lyckades genom sin utstrålning, charm och organisatoriska förmåga ställa konkurrenterna offside och i det

närmaste vapenlösa. Båda brödraparen disponerade stora ekonomiska tillgångar. Bröderna Gracchus tillhörde den plebejska nobiliteten och kom från en av det dåtida Roms mest ansedda familjer – den Scipionska ätten. Kennedyfamiljen disponerade en enorm familjeförmögenhet, som grundlagts av fadern Joseph Kennedy. I samhällen där ekonomisk ställning och släktrationer spelar en avgörande roll som nycklar till maktens skattkammare var båda brödraparen rikligt utrustade.

Här slutar emellertid likheterna. Medan Graccherna företrädde en markant opposition mot det härskande senatspartiet, med omfattande och djupgående förändringar av både ekonomisk och politisk karaktär på programmet, tycks bröderna Kennedy inte på något påtagligt sätt ha skilt sig från det sociala skikt ur vilket de kom.

Mordet på John Kennedy framställs på ena sidan som ett politiskt mord, men å andra sidan sägs detta politiska mord vara utfört av en förvirrad säriling som saknade varje form av genomtänkt politiska agenda. Lee Harvey Oswald var en *social outcast* och enligt Warrenkommissionens vedertagna utredning utförde han mordet på presidenten av personliga skäl – oklart vilka. Oklarheten har lett till en uppsjö av alternativa konspirationsteorier om bakgrunden till mordet.

Robert Kennedys mördare är välkänd och togs på bar gärning. Sirhan Sirhan,

som mördaren hette, var palestinier och skall ha utfört mordet på grund av Robert Kennedys stöd till staten Israel. Det är säkert korrekt. Det finns ingen orsak att ifrågasätta mördaren, men kanske motivet. Så gott som varje amerikansk politiker med inflytande stöder, nämligen helhjärtat staten Israel, så varför skjuta just Robert Kennedy?

Robert Kennedys politiska bana var brokig och slingrig. Han startade långt ute på högerkanten som kommunistjägaren Joseph McCarthys hjälpreda och förblev honom trogen, nästan ända fram till hans fall. Robert räddades dock från att dras ned i avgrunden. I sista minuten hoppade han, på sin fars inrådan, av den sjunkande skutan. Men personligen förblev han vän med senatorn från Wisconsin livet ut. Hans fortsatta utveckling avvek emellertid inte från det amerikanska 1950-talets antikommunistiska ideal. Han hyste ingen förståelse för afroamerikanernas kamp, hatade Martin Luther King, och hans inställning till arbetare var genomgående föraktfull. Robert Kennedy var i likhet med sin äldre bror, presidenten, närmast besatt av tanken på att lönnmörda Castro och låg bakom flera misslyckade mordförsök. Han var djupt religiös, bad fem gånger om dagen och tälde inte homosexuella. Larry Tyes biografi följer inget av hans långa syndaregister. Den ger bilden av en politiker och en människa som, när han siktar in sig, fullföljde sin uppgift med monoman energi. Sålunda drev han en kampanj mot amerikansk fackföreringsrörelse och i synnerhet mot transportarbetarnas ledare, Jimmy Hoffa, som antog närmast bisarra proportioner.

I det juridiska krig med Hoffa som han förde i egenskap av justitieminister, engagerade han 16 advokater, ställde Hoffa inför "rannsakningsjury" 15 gånger, genomförde 207 timmars förhör, hade 30 FBI-agenter och ett hundratal funktionärer anställda för att utreda varje ekonomisk transaktion i Hoffas verksamhet, men utan att kunna visa att mannen olovligt tagit ett öre ur facket kassa. Det var ett totalt misslyckande som enbart stärkte Hoffas ställning som facklig ledare och som slutgiltigt gav Robert Kennedy rykte som en hänsynslös politiker.

Larry Tye hävdar att Robert, efter brodern Jacks död, gick in i en djup depression – en depression som bland annat ledde till en allvarlig politisk omorientering. Robert Kennedys politiska värderingar ändrade karaktär och han gled, menar Tye, ganska långt ut på den vänsterliberala

kanten. Guldgossen upptäckte att det fanns misär och fattigdom i USA, att arbetarna och de svarta inte levde på samma nivå som han själv, att det krig i Vietnam som han och brodern sått fröet till, skördade liv utan att leda till någon framgång. När han därför kom ut ur depressionen var det med en mer vänsterliberal profil. Han ställde sig kritisk till Vietnamkriget och solidariserade sig med de svarstas kamp för medborgerliga rättigheter. Jag har svårt att bedöma hur djupgående hans omvändelse faktiskt var. Tye bedyrar, men i ganska svävande ordalag, att det var en ny, reformerad Kennedy som trädde ut ur sin högt vördade storebrors skugga och inledde en självständig politisk karriär. Jag har svårt att bedöma Tyes argumentation angående djupet av denna metamorfos. Att det skedde en strömkantring i Robert Kennedys hållning står klart, men jag har en gnagande känsla av att Tye tenderar att överdriva den.

På en punkt förändrades emellertid inte den unge Kennedy. Hans personlighet och politiska handlag präglades även i fortsättningen av hänsynslös effektivitet, enveten beslutsamhet och stor lojalitet mot vänner, förebilder och i synnerhet mot fadern. Tye skriver att Robert när han närmade sig fadern, som satt som en rullstolsbunden grönsak efter en massiv stroke, närmast gick upp i givakt. Den sonliga respekten förblev livet ut grundmurad.

När Robert Kennedy efter viss tvekan beslöt sig för att ställa upp som kandidat till presidentposten 1968, tycks en av de viktigaste drivkrafterna ha varit hans hat mot Lyndon B Johnson, vicepresidenten som blivit president efter Jacks död och

kallas till krigstjänst i ett litet och avlägset land i Asien – ett land varom de flesta amerikaner visste litet eller ingenting. Han drev sin kampanj med samma effektivitet och beslutsamhet som han visat när han organiserat broderns seger i presidentvalet åtta år tidigare och det råder knappast något tvivel om att han kunde ha blivit ny president om inte ett antal finkalibriga kulor stoppat hans marsch mot Vita huset.

Larry Tyes biografi är ett gediget och

Tiberius & Gajus Gracchus: plebejisk nobilitet.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

ganska detaljerat hantverk. Den är dessutom ett porträtt inte bara av Robert utan av hela klanen Kennedy. Denna särpräglade familj vars sammanhållning under fadern Joes närmast diktatoriska ledning lyckades bli en betydande maktfaktor i supermakten USA. På en punkt saknar jag emellertid en djärvare analys, och den gäller frågan *varför* de båda bröderna blev mördade. Det är när det kommer till

efter Roberts omvärderingar, till allfarvägen i amerikansk politik, med ett uppträskande inslag av ungdomlig kraft och energi. De var inte som bröderna Gracchus, 2 000 år tidigare, sociala reformatorer som skoningslöst påtalade bristerna i statens styrelse och avslöjade den maktägande klassens utplundring av allmänna medel. Däremot var de söner till en man vars rikedom väckte många frågetecken och anklagelser om otillåtna affärer.

Det hade varit intressant om Larry Tye hade offrat lite mer krut på fadern och inte bara granskat sönerna. Familjens svarta får var nämligen Joseph Kennedy med sin Hitlerbeundran, sin antisemitism och sina yviga affärer, som ju kan vara farliga saker.

Om det nu inte var någon mörk komplot, inom politiken eller inom den under världen, som beseglade Kennedybrödernas öde – vad var det då? Var det bara ett extremt och överdrivet utslag av den lilla människans avund inför två unga män som förunnats allt – rikedom, charm, begåvning och talang? Var det bara ett utslag av en defekt i demokratin rättighetsmoral och i synnerhet i den amerikanska demokratin med dess utpräglade dröm om personlig framgång? Var varje människa hyser drömmen om rikedom och makt finns en grogrund hos alla dem som inte kommer ens i närheten av drömmens hägring – en grogrund som kan alstra en okontrollerbar avund, en avund som till sist kräver blodsoffer för att kunna uthärdas.

Denna förbryllande gåta tycker jag att Larry Tye förbigår, speciellt med tanke på att han i biografins senare del tycks lägga upp till en diskussion av just denna problematik. Han tecknar i biografins senare kapitel bilden av en Robert Kennedy, som var på väg mot en långt mer radikal och kontroversiell politik än den som han fört medan han vandrat i broderns och faderns skugga. Kanske kan man hoppas på att Larry Tye har lusten, orken och viljan att skriva ännu en Kennedybiografi, men denna gång om familjens överhuvud. En man vars hänsynslöshet, beslutsamhet och vinstbegär vida överträffade de båda sönerna. Kanske ligger svaret på frågan om varför sönerna måste dö i ett slags omvänt Oidipusdrama, hos fadern? 🌸

Håkan Arvidsson

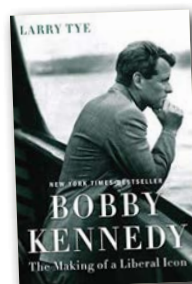
”Så gott som varje amerikansk politiker med inflytande stöder nämligen helhjärtat staten Israel, så varför skjuta just Robert Kennedy?”

som med enastående lojalitet fullföljt broderns politik, trots att den knappast rimmade med Johnsons egna värderingar. Vad som låg bakom Roberts glödande hat mot Johnson är en gåta och Tye lyckas inte skingra den. Han gör heller inga överdrivna stora ansträngningar i ämnet.

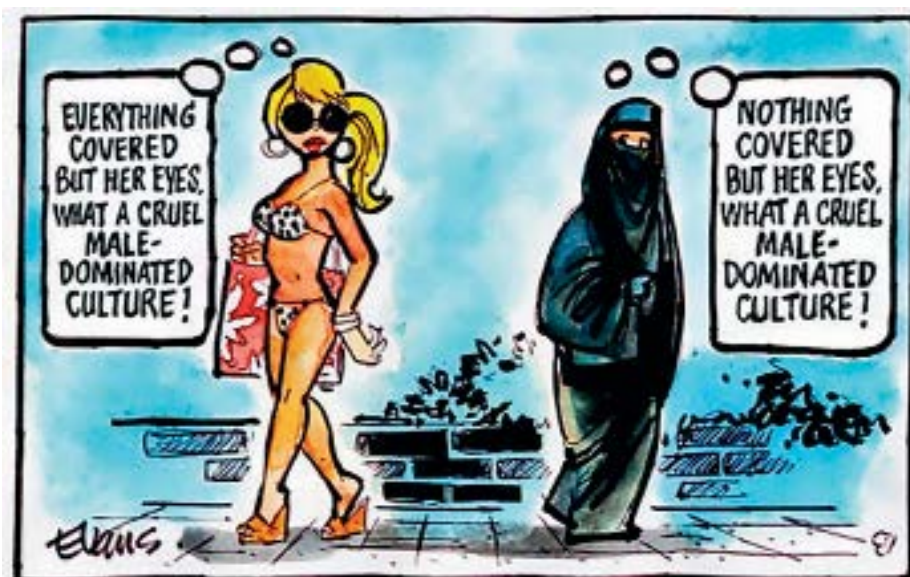
Klart är emellertid att det ur vissa synpunkter var en pånyttfödd Kennedy som stormade fram mot nomineringen som demokraternas presidentkandidat sommaren 1968. Han krävde omedelbara förhandlingar för att få slut på kriget i Vietnam och han lät förstå att han önskade en ny satsning i kampen mot fattigdomen. I det närmast febrigt överhettade klimat som rådde i USA under slutet av 1960-talet blev Robert Kennedy snabbt en ikon inom den unga generation som stod inför att

kritan deras död, inte deras liv, som är det mest uppseendeväckande i brödernas karriär. Mord på brödrar hör som sagt inte till vanligheten inom politiken, och frågan varför båda bröderna blev offer för lönnmördares kulor tycks mig när allt annat är sagt förbli en gåta.

Diskussionen om morden har handlat om vem som höll i vapnen. Den frågan tycks mig mindre intressant, jämfört med frågan varför någon eller några ansåg sig manade att ända brödernas liv. Ingen av dem var någon starkt profilerad politiker. De stack inte ut mer än företrädarna eller efterträdarna har gjort. De höll sig, även

**BOBBY KENNEDY
THE MAKING OF
A LIBERAL ICON**
LARRY TYE
Random House 2016

Våra demoner

ISLAM I EUROPA

Den ofta hårda debatten om islam eller muslimer i Europa tenderar att röra ihop både begrepp och saksfrågor. Vad som tycks vara avsett att förstås som ansatsen till ett modigt utspel kan uttryckas med den enkla frasen: "Vi måste tala om islam."

Meningen tjänar säkert sitt syfte om syftet är provokation. Men exakt vad det är som det måste talas om, får läsaren sällan veta. Vilken del av islamisk civilisation är det vi måste tala om? Är det konsten, poesin, arkitekturen eller tolkningstraditioner? Det faktumet att utövarna av islamistisk terror i allt väsentligt är religiösa muslimer som legitimerar sitt agerande genom att hänvisa till islams urkunder, är ingen hemlighet och har mig veterligen i seriösa sammanhang aldrig förnekats. Men samtidigt är just den formen av religionsutövning ett av flera uttryck för vad som kan ordnas under begreppet "islamisk civilisation", eller det islam som vissa anser att vi måste tala om.

Förhoppningsvis vill få hävda att islamistiska terrororganisationer skulle samla hela den islamiska civilisationens erfarenhet i sitt empatibefriade ursinne. Därmed vittnar uppmaningen att tala om islam, för att förstå sammanhangen som lett till exempelvis framväxten av IS, eller Daesh, helt enkelt om avsändarens brist på både insikt och vilja till att verkligen försöka förstå hur en så bestialisk organisation inte bara kan växa fram. Men också hur den kan attrahera någon överhuvudtaget.

Ännu mindre kan talet om islam bidra konstruktivt till att förhindra den så problematiska rekryteringen till terrororganisationer, när uppmaningen kommer från håll som varken ses som auktoriteter i ämnet bland muslimer, eller riktar sina budskap till dem som rekryteras.

Till skillnad från USA, som anser sig bekämpa ett externt hot, är problemen för Europa definitivt interna. Pluralistiska samhällen med starka etniska eller religiösa minoriteter som kräver majoritetssamhällets anpassning är en ny erfarenhet, vilket kan vara anledning nog till en debatt som ofta styrs mer av känslor och mindre av reflektion. Vad det är som diskuteras när det talas om islam, vad målsättningarna med diskussionerna är eller vilka utgångspunkter de olika positionerna lutar sig mot blir inte alltid helt tydligt.

Peter O'Brien, professor i statsvetenskap vid Trinity University, skapar i sin senaste bok *The Muslim Question in Europe* en befriande klarsynt ordning i den europeiska debatten om islam. Boken kanske bäst beskrivs som en kunskapsöversikt om de olika argument som används i denna diskussion, och den definierar dessutom deras ideologiska utgångspunkt.

För att koppla sitt resonemang till konkreta frågor presenterar författaren fallstudier i fyra ämnen – slöjan, medborgarskapet, förhållandet mellan stat, religion och sekularism, och slutligen nationell säkerhet.

Dessa frågor diskuteras, menar O'Brien, utifrån tre principer som på olika sätt väcker moraliska eller etiska

Kulturskillnader: männen har olika preferenser!

frågeställningar och som i olika avseenden är kopplade till migration och integration. Den första, menar han, är frihet och jämlikhet för alla, vilket exempelvis kan illustreras genom olika positioner i återkommande slöjdebatter. Den andra är knuten till det så kallade "viet". I det avseendet återkommer argument som problematiserar den egna gruppens syn på "den andre" gällande medborgarskap, rättigheter, skyldigheter eller olikheter och som, kanske framförallt, pekar ut den andre som ett hot mot den egna gruppens säkerhet.

Den tredje principen är den som ifrågasätter den ena eller andra gruppens anspråk på moralisk överlägsenhet. Detta kan illustreras genom uttalanden om att muslimer behöver emanciperas eller upplysas å ena sidan, eller å andra sidan med argument som hävdar att Europa aldrig hade blivit något utan islamiskt kulturellt inflytande och dessutom kan bli bättre med hjälp av islam.

Dessutom hävdar O'Brien att när frågorna diskuteras i Europa är det oftast med utgångspunkt i antingen liberalism, nationalism eller postmodernism. För att inga missförstånd ska uppstå, definieras dessa begrepp tydligt i ett långt avsnitt i bokens inledning. Just det avsnittet kan kanske upplevas som onödigt långt, men med tanke på den inflammerade debatten är betydelsen av precision betydande.

Samtidigt tydliggör författaren också att de olika ideologiska utgångspunkterna i exempelvis diskussioner om medborgarskapet inte nödvändigtvis lyckats ogiltigförklara motståndarens position. Snarare blir det en fråga om i vilket sammanhang delar av de olika ideologierna förs fram. Enligt O'Brien går det således att på en och samma gång argumentera för den liberala ståndpunkten om allas lika rättigheter, det nationalistiska kravet på statens säkerhet och integritet och den postmoderna principen om individens rätt till att slippa solidaritet till förmån för individuell frihet och självförverkligande.

Den frekvens med vilken reservationer dyker upp visar dock hur svårt det är att hålla kursen i de olika resonemangen utan att hamna i något dike. När O'Brien för ett resonemang kring olika islamiska organisationers försök till att anpassa europeiska samhällen till sina religiösa behov skjuter han därmed in att tre fjärdedelar av alla muslimer i Europa inte ser något hinder för att utöva sin religion i ett modernt sekulärt samhälle. En del återkommande reservationer kanske kan upplevas som onödiga efter ett tag, men med tanke på det rådande debattklimatet finns

det ingen anledning att störa sig på att det. Snarare bör de ses som välkomna perspektiv att svepa bort grumlighet med.

De fallstudier som lyfts fram i boken visar hur politiker svajar mellan olika uppfattningar och inte sällan motsäger sig själva.

Som en reaktion på brittiska medborgares rekrytering till IS beklagade sig år 2011 David Cameron över att Storbritannien inte hade lyckats skapa det samhälle som dessa unga män ville tillhöra. År 2014 under sitt påsktal hävdade samme Cameron att England behövde bli mer självsäkert, som kristet land.

Pendelrörelsen går från en liberal kosmopolitisk hållning till en nationalistisk uppmaning att enas kring religiös identitet, i vad som kan anses vara ett sekulärt liberalt samhälle. Dessutom kan uttalandet från 2014 förstås som uppmaningen till att enas runt något bekant och naturligt, mot något främmande och nytt, som i detta fall visserligen outtalat, men likväl tydligt handlar om islam.

Avsnittet om slöjan tar upp åtta olika perspektiv kring frågan och visar därmed hur komplicerade vissa frågor har blivit inte minst för att de kan anses vara nya för Europa. För den som följt eller deltagit i den svenska slöjdebatten blir det tydligt att den inte skiljer sig från hur debatten förs i något annat europeiskt land. Icke desto mindre klargör boken hur olika positioner väljer att baka in slöjan i den egna ideologiska utgångspunkten istället för att försöka förstå bärarens egna bevekelsegrunder för att klä sig i slöja. Perspektiven på slöjdebatten visar också att skiljelinjerna i de olika förhållningssätten inte nödvändigtvis går mellan muslimer och andra. Tvärtom förekommer det i samma debatt personer som identifierar sig som muslimer och argumenterar mot rätten till att bära slöja, samtidigt som icke-muslimer kan argumentera för motsatsen.

Kopplingen mellan postmodernism och islamism berör O'Brien ur flera vinklar, vilket visar det betydelsefulla inflytandet vissa postmodernistiska uppfattningar har i Europa. Ett exempel är postmodernismens grundsats att det inte finns någon fast sanning, utan att den alltid är konstruerad och att sanning därför alltid är det som tas för givet som just sant.

Boken visar hur politiker och debattörer använder sig av metoder som anknyter till en postmodernistisk syn på sanning och innehåll. Dessa har för länge sedan

Tariq Ramadan: möjligen en varg i fårakläder.

FOTO: MEHDI FEDOUACH/TT

insett att deras politiska framgångar är beroende av i vilken utsträckning de manipulerar sanningen. De upplever inte att allmänheten är intresserad av komplexitet eller objektiva fakta. De har accepterat betydelsen av människors rädsla och att den som hittar syndabocken också får rösterna. De vet att sensationell rapportering säljer bäst och att opinionssiffror betyder mer än sanningen. Innehåll och substans har tvingats till reträtt till förmån för ytlighet och enkelhet. Istället står det mellan att demonisera och dominera eller demoniseras och domineras.

Intressanta är därmed resonemangen kring hur de olika ideologierna, enligt O'Brien, korresponderar med varandra, inte minst för att det visar hur betydelsefull postmodernistiska trender är för att förbereda marken för islamistiskt tankegods.

O'Brien visar hur muslimer i Europa dagligen översvämmas av föreställningar om islam som anses vara sanna men som inte alls överensstämmer med muslimers självbild. Omfattande tolerans eller acceptans för den typen av utsagor legitimerar dock liknande påståenden om hur väst eller västerlänningar är. I det mötet finner också postkolonial teori sin plats. Den riktar sitt anklagande finger mot Europa i princip på samma sätt som Muslimska brödraskapets viktigaste ideolog Sayyid Qutb (1906–1966) går till attack mot väst i exempelvis det islamistiska standardverket *Ma'alim fi al-Tariq (Milestones)*, som publicerades 1964. Om Edward Said i *Orientalism*, som kan sägas vara den ideologiska utgångspunkten för postkolonial teori, hade inspirerats av Qutb är omöjligt att veta. Men Qutbs texter och *Orientalism* samverkar i ett västfientligt maskineri som

är muslimfientlighetens spegel. Det ytliga och känslomässigt präglade kollektiverande föraktet mot islam och muslimer överensstämmer med islamistiska, kollektiverande budskap om vad västerlänningar tycker om muslimer.

Samtidigt understryker O'Brien att flera studier visar hur internationell jihadism attraherar radikal västanter och Tredje världensromantiker. Rekryter är ofta medelklass och avhoppad arbetarklass som dels med varandra delar sitt förakt mot borgerligheten i alla dess olika schatteringar, dels ser väpnad kamp som enda lösningen.

Bokens täta empiri och omfattande källor gör det mycket svårt att avvärja resonemanget om postmodernismens samförstånd med islamism.

Relationen till muslimer i Europa i allmänhet och i Sverige i synnerhet lider därför också av dubbla signaler från offentliga aktörer och politiker. Från ett håll återkommer önskemål på att forma bättre integrationsvillkor som kan hjälpa människor att förstå samhällen de förväntas integreras i. Från ett annat håll skickas signaler som uppmanar till motsatsen och istället bejaktar tankegods som förhåller sig kritiskt till Europa eller den västerländska livsstilen. I Sverige ges dessutom organisationer med sådana budskap statligt stöd för att de anses vara representativa för Sveriges muslimer, vilket har blivit vederlagt mer än en gång.

O'Brien belysning av vad han kallar för den postislamistiska rörelsen lyfter fram ett nytt och växande fenomen. En av rörelsens centrala figurer är Tariq Ramadan. Vad Ramadan egentligen tycker och tänker har det spekulerats mycket kring. I sin bok *Kampen om islam* tecknar en av Europas stora auktoriteter på politisk islam, Gilles Kepel, en varg i fårakläder när han beskriver Ramadan. Kepel motiverar sin ståndpunkt med att Ramadan säger en sak utåt till en icke-muslimsk allmänhet och en annan inåt till sina muslimska anhängare. >>

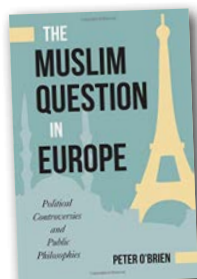
”Vilken del av islamisk civilisation är det vi måste tala om? Är det konsten, poesin, arkitekturen eller tolkningstraditioner?”

Den postislamistiska rörelsen i Europa gör enligt O'Brien ingen hemlighet av sina ambitioner. Samtidigt som den påstår sig bejaka den europeiska öppenheten och demokratin som den vill vara en del av, anser rörelsen att Europa behöver islamisk etik och moral för att bli bättre. Därmed hävdar den postislamistiska idén att islam kan bli en energikälla för Europa som kan bidra inte bara till industriell utveckling men också med ödmjukhet inför Guds skapelse, hjälp åt behovande och utveckling av rättvisa. Med hjälp av islam skulle det moderna europeiska livet alltså bara bli bättre. Dessa argument ska inte ses som ett cyniskt utnyttjande av ett förvirrat klimat, enligt O'Brien, utan snarare som ett uttryck för ambitiös, pragmatisk islamisk aktivism som läst av koderna i Europa och söker en väg till att etablera sig i den västerländska huvudfäran.

Icke desto mindre är det svårt att förstå det som något annat än anspråk på moralisk överlägsenhet som knappast kan leda till annat än motstånd. Sannolikt är just detta utgångspunkten för den framtida duellen mellan två religioner, kristendomen och islam, som båda drivs av tydliga missionsbefallningar och därmed också av en övertygelse om den egna förträffligheten, inte minst avseende etik och moral.

O'Briens bok rekommenderas till var och en som engagerar sig i den samtida debatten om integration i allmänhet och mötet mellan islam och Europa i synnerhet. Inte nödvändigtvis för att boken skulle ändra någons uppfattning. Men för att den skapar en ordning som gör det lättare att förstå hur argumenten ser ut och varför de förs fram. Men framförallt för att den säger något om vad det är som starkast påverkar debatten och därmed hur framtiden kan komma att gestalta sig. ❀

Eli Göndör

**THE MUSLIM QUESTION
IN EUROPE
POLITICAL
CONTROVERSIES AND
PUBLIC PHILOSOPHIES**
PETER O'BRIEN
Temple University
Press 2016

Sekelskiftets Wien: modernitet i valtakt.

FOTO: GETTY IMAGES

HISTORIA

I Sveriges Radio dryftade man härom året Robert Musils *Mannen utan egenskaper*. Romansviten gavs ut under 1930- och 40-talen, men utspelar sig i Wien före det första världskriget och Habsburgmonarkins sammanbrott 1918. En av de inbjudna kritikerna tillfrågades om läsarna kanske behövde historiska förkunskaper: "Nej, jag tänkte det först [...] men jag tycker att man lär sig väldigt mycket i boken. Man får en ganska bra bild av det här sönderfallande, ihålliga kejsardömet."

Svaret var avslöjande. Musils nidsbild av sitt gamla hemland hade svalts utan vidare. Måhända var det ett uttryck för frestelsen att förväxla stor litteratur med verderhäftig historieskrivning. Men skildringen av den mångnationella monarkin som dödsmärkt har alltid funnit en naturlig klangbotten hos läsarna. Det brokiga riket svär mot vår moderna sensibilitet. Vi förnimmar en främmande doft, något unket feodalt och medeltida. Väldet bestod av ett dussin olika folk som bekände sig till fem olika religioner. När det styckades upp 1918, delade sju länder på bytet: Österrike, Ungern, Tjeckoslovakien, Jugoslavien, Polen, Rumänien och Italien. Idag, efter Tjeckoslovakiens och

Jugoslaviens sönderfall, löper de gamla gränserna genom 13 länder.

Historikernas obduktioner av riket var länge entydiga: i nationalstatens tidsålder tedde sig Habsburgarnas röra av folk och länder som en levande anakronism. Det verkliga mysteriet skulle enligt förståsig-påarna snarare ha varit hur dynastin hankat sig fram ända in på 1900-talet med sitt fögderi intakt. Men de senaste tjugo åren har en yngre generation forskare skjutit till måls mot dessa gamla trossatser. En mångfald studier på lokal och regional nivå beskriver en verklighet som var avsevärt mer komplex än schablonbildens.

En av de revisionistiska historikerna, Pieter M Judson, har samlat sina och kollegernas rön i *The Habsburg Empire. A New History*. Judson glider inte över rikets nationella sprickor, men han blickar heller inte ut över monarkin i efterklokhetens grumliga motljus, låst i vetenskapen om dess sammanbrott. Tidigare läste man gärna rikets historia baklänges – på jakt efter tecken på det "oundvikliga" slutet. Judson däremot analyserar även andra fenomen som civilsamhällets styrka, medborgarnas patriotism och regimens kompromissvilja.

Boken inleds på 1700-talet när Maria Teresia (1740–80) och Josef II (1780–90) centraliserade och likriktade förvaltningen av dynastins territoriella lapptäcke.

Under de konservativa härskarna Frans I (1792–1835) och Ferdinand I (1835–48) övergavs "statsbygget från ovan". Långe beskrevs monarkin under denna tid som ett ekonomiskt bakvatten där en ynklig medelklass lät sig förtryckas av en gradvis alltmer förstelnad regim. Men med stöd i ny forskning visar Judson att riket inte stod det övriga Europa efter i ekonomisk utveckling, eller i uppkomsten av en företagsam borgarklass. Ett dynamiskt civilsamhälle försökte kompensera för regimens passivitet. Lokala adelsmän och borgare bildade en rik flora föreningar som idkade välgörenhet, startade skolor, främjade industri och handel, och ökade jordbrukets produktivitet. Medborgarna – som goda patrioter – ville förverkliga sina egna visioner för imperiets framtid.

Man brukar skildra Österrike-Ungern under 1800-talets andra hälft som något av en häxkittel där grälsjuka minoriteter ständigt låg i luven på varandra och även bekrigade kejsarens ministärer. Judson skiftar perspektiv. Han exponerar medborgarnas vardagliga, naturliga relation till staten. För vanligt folk betydde Habsburgmonarkin utbildning, renhållning, domstolar, kommunalval, järnvägar, telegraf och post, sjukvård, socialförsäkringar, änkepensioner med mera. Det kan idag te sig paradoxalt, men i Centraleuropa förknippades modernitet med just Habsburgarnas imperium.

Judsons analys av nationalismens framväxt är föredömligt nyansrik. Han åskådliggör hur aktivister anpassade sig efter befintliga lagar och institutioner, och hur regimens politik kunde få oanade konsekvenser. Till exempel hade medborgarna enligt 1867 års författning rätt till undervisning på sina egna språk. Avsikten var att öka läs- och skrivkunnigheten, höja utbildningsnivån och därmed förbättra utsikterna för ekonomin. Men nationalisterna grep tillfället och startade nya skolor – med lagen på sin sida – där de ostört kunde indoktrinera eleverna. Även demokratiseringsreformerna slog fel. Kejsaren gav successivt arbetare och bönder rösträtt eftersom dessa förväntades stödja ideologiska, övernationella partier som socialdemokraterna. Tanken var att detta skulle ta udden av nationalistpartierna. Men dessa skruvade istället upp sin chauvinistiska retorik för att appellera till väljarnas etniska lojalitet och på så vis tränga undan klassfrågorna från den politiska dagordningen.

Trots allt hade dock alla partier, både

Robert Musil: störtade till värningskontoret.

FOTO: GETTY IMAGES

nationella och ideologiska, en sak gemensamt före 1914: de projicerade sina framtidsvisioner på Habsburgska monarkins stora duk. Alltför av rikets invånare identifierade sig i nationella termer, men de hade också en naturlig, parallell identitet som medborgare i Habsburgska monarkin. Krav restes på större autonomi och fler språkrättigheter. Men före 1914 propagerade ingen ledande politiker för självständighet – tanken hade tätt sig befängd för de flesta.

Efter fyra seklers hegemoni i Centraleuropa fanns det inga trovärdiga alternativ till det multinationella imperiet. Och dynastin, personifierad av den åldrade, populära Frans Josef (1848–1916), gav rogivande stadga i en tid av halsbrytande förändringar.

Första världskriget störtade allt över ända. Exempellösa umbäranden och drakoniskt militärstyre fick missnöjet att sjuda i riket. Men det krävdes också att Ententen sommaren 1918, bara månader före krigsslutet, gjorde Österrike-Ungerns splittring till ett av sina krigsmål. Först då stod det klart att en förlust för Centralmakterna skulle innebära slutet för monarkin. In i det sista kämpade dess soldater – tyskar och ungrare, polacker och bosnier – för imperiet.

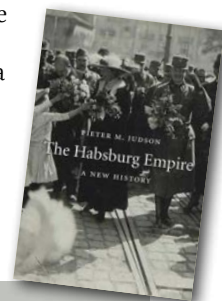
Judson betecknar Österrike-Ungern som ett "liberalt imperium". Det må så vara, men författaren kunde ha inskräpvt att Frans Josef inte reformerade sitt rike av pietet för tolerans och demokrati. I själva verket var allt han gjorde en serie schackdrag i dynastins urgamla, ständigt pågående parti om makten i Centraleuropa. Frans Josefs verkliga ideal var envælde, men i slutet av 1800-talet kunde folken inte tyranni-

seras till underkastelse. Istället blev, paradoxalt nog, värnandet av rättsstaten och individens rättigheter ett sätt för honom att spjärna emot det nationalistiska grupp-tänkandet och slå vakt om det övernationella – själva essensen i Habsburgarnas konglomerat. Och den enda orsaken till att Frans Josef hade beviljat en författning, medborgarliga rättigheter och autonomi för vissa provinser var att han fortfarande i ensamt majestät rådde över utrikespolitiken och armén. Han hade ensam sista ordet i allt som rörde krig och fred, något världen skulle bli varse 1914.

Judson har rätt i att monarkins sammanbrott inte orsakades av några olösliga spänningar som rådde under tiden före kriget. Hade det inte varit för nederlaget 1918 skulle Österrike-Ungern ha överlevt i flera år, kanske rentav i decennier. Men läsaren saknar ett resonemang om rikets framtida potential. Förr eller senare skulle alltför medborgare ha krävt verklig demokrati och parlamentarism. Väldet skulle troligen ha behövt stöpas om till en federation. Skulle Frans Josefs efterträdare ha låtit sig degraderas till en harmlös galjonsfigur utan strid? Skulle rikets "herrefolk" – tyskarna och ungrarna – verkligen ha gjort tjecker, serber, slovakar och andra till sina jämlingar? De fanatiskt omedgörliga ungrarna hade kanske föredragit monarkins undergång.

Judsons bok är dock ett omistligt bidrag till historieskrivningen om monarkin. Förhoppningsvis kommer hans slutsatser att sippra ut från elfenbenstornen och in i skolornas läroböcker. Kanske kommer vi då i framtiden att vara bättre rustade att kritiskt granska *Mannen utan egenskaper*. Ingen har påverkat eftervärldens bild av Habsburgriket som Robert Musil. Hans skildring av den letargiska och medelmätiga monarkin som stapplat in i nationalismens tidevarv utan vare sig identitet eller kall ter sig avväpnande vederhäftig. Det är tveklöst ett litterärt mästerverk – men det är fiktion. Vilken var Musils hållning 1914? Kort efter krigsutbrottet störtade han sig till värningskontoret för att frivilligt enrollera sig och strida för sitt fosterland. Kanske säger detta mer om monarkin än alla postuma, litterära obduktioner. Måhända var Habsburgarnas rike inte så orimligt trots allt. ✨

Andreas Danielsen

THE HABSBURG EMPIRE
A NEW HISTORY
PIETER M. JUDSON
Harvard University Press 2016

"Det kan idag te sig paradoxalt, men i Centraleuropa förknippades modernitet med just Habsburgarnas imperium."

Carl Gustaf Pilo: *Gustav III:s kröning (ofullbordad)*.

FOTO: GETTY IMAGES

Hovmålaren som fick rött kort

KONSTHISTORIA

I den svenska konsthistorien har Carl Gustaf Pilo alltid förknippats med sin stora målning *Gustav III:s kröning*, som lämnades oavslutad när han dog i mars 1793, ett år efter mordet på kungen/bestäl-laren. Men Pilo hade också en lång verksamhet i Danmark i det dramatiska skede som inspirerat böcker som *Livläkarens besök* och filmen *A royal affair*.

Pilo blev väl mottagen i Köpenhamn när han kom dit i början av 1740-talet, närmast från Skåne, och befordrades till hovmålare när Frederik V kom till makten. Han behöll sina positioner också under Christian VII och Struensee. Men när Ove Guldberg reste krav på dansk nationalitet för dem som innehade statsämbeten och började utvisa invandrade konstnärer fick också Pilo "rött kort".

Även ett par länge högt betrodda fransmän, arkitekten Jardin och skulptören Saly, måste båda lämna landet efter kort varsel. Saly var "illa siuk" men tvingades bryta upp från sitt kvarter på Charlottenborg där den danska Konstakademien residerade. Samma öde drabbade Pilo. Han fick bara några veckor på sig för samla ihop sina pinaler, efter mer än 30 år

i Danmark, och ta båten tillbaka över Öresund; en stor del av hans värdefulla bohag måste lämnas kvar för att senare säljas på auktion för struntsummor.

Den 12 oktober 1772, klockan 12 om natten, kom Pilo med sin hustru till Viderup i Skåne för att be om tak över huvudet. Ingen av hans tidigare uppdragsgivare och vänner i familjerna Lewenhaupt och Ramel som bodde här var hemma, men man såg snart till att hjälpa de husvilla.

Om detta berättar Charlotte Christensen i en praktfull bok med titeln *Drømmebilleder. Carl Gustaf Pilos portrætkunst*. Det är märkligt nog den första mera omfattande framställningen om Pilo på danska. På svenska har vi Osvald Siréns biografi från 1902 och Bo G Wennbergs avhandling *Svenska målare i Danmark under 1700-talet* från 1940. Gunnar Jungmarkers undersökning av Pilo som tecknare, 1973, har också fått patina.

Charlotte Christensen började från början igen och tog sig genom arkiven, museerna och privatsamlingarna. Det är ett imponerande material hon presenterar och hon skriver levande från sin egen erfarenhet av många års arbete med utställningar och undervisning. Före biografien över Pilo ligger verk om Jens Juel och Nicolai Abildgaard, och även en skildring

av det som länge hette Kunstindustrimuseet, men som idag kallas Designmuseum Danmark – och som dessvärre inte har någon riktig motsvarighet i Sverige.

Den som satte Pilo på banan var emellertid hans vän och samtida Thure Wennberg. Charlotte Christensen har genomgående följt honom i spåren; bit för bit har hon citerat hans *Äreminne* över konstnären innan hon har kopplat på de uppgifter hon själv tagit fram. Det börjar med Pilos tid som ritmästare för unga officersämnen i den danska armén. Det är också nu han börjar måla porträtt av höga herrar och potentiella mecenater. Det första i raden är en bröstbild av chefen för den danska örlogsflottan Frederik Danneskiold-Samsøe. En mera udda modell är Christian Drakenberg, som enligt egna okontrollerbara uppgifter skulle vara 128 år gammal. Hans skägg är vitt och lurvigt, men författaren säger försiktigtvis att han avmålats i 70-årsåldern.

Pilo kom tidigt in i kretsen kring den danska Konstakademien. När Fredrik V avlade ett besök 1750 var det han som hälsade honom välkommen, i all anspråkslöshet: "Allernaadigste Konge! Vi have intet særdeles at forevise Eders Kongelige Majestæt, efterdi dette Academie endnu er i sin første Fødsel og Begyndelse."

Men det skulle snart bli en ändring på detta...

Från 1747 hade Pilo kontrakt som kunglig hovmålare. Det första porträtt han utförde för sina nya uppdragsgivare gällde kronprinsessan Louise, som just anlänt från England. Och sedan Fredrik V bestigit tronen kom beställningarna tätt. Charlotte Christiansen har räknat ut att Pilo, med någon hjälp kanske av yngre assistenter, under de närmaste tjugo åren levererade inte mindre än 67 kungaporträtt. Det handlade om bröstbilder, knästycken och trekvartsfigurer. Men många var i helfigur, många visade kungen i blänkande harnesk och några framställde honom till häst. En enda miniatyr antecknas, avsedd för en dosa till överhovmästaren Reventlow.

När de kungliga modellerna tröttnade på att sitta och stå använde sig Pilo av en leddocka i trä, en *gliedermann*, som utan att knota bar upp de praktfulla kreationerna, ordensbanden, marskalkstavarna och perukerna. Men man har också menat att hovapotekaren Becker ibland tjänstgjorde som modell. Med sin framträdande näsa och sina rodnande runda kinder var han en perfekt lookalike.

Pilos porträtt gjordes i första hand för de kungliga slotten och Danmarks utländska beskickningar, men de förekommer även i prominenta privathem. En praktfull uppsättning med Frederik V flankerad av sina två gemåler Louise och Juliane Marie finns på Valdemars Slot på

"Pilo fick bara några veckor på sig för samla ihop sina pinaler, efter mer än 30 år i Danmark, och ta båten tillbaka över Öresund."

ön Tåsinge. De visar Pilos förmåga att leka med belysningarna och de skimrande tyger som tidens *haute couture* använde sig av.

Avnämare var familjen Juel-Brockdorff, som började med amiralen och sjöhjälten Niels Juel, död 1697, och som alltjämt håller sig flytande. Porträtten kompletterades med verkliga praktramar utförda av skulptören Simon Carl Stanley; bevarade räkenskaper visar att han för sitt arbete fick 250 riksdaler, dubbelt så mycket som målaren!

I jämförelse med de danska kungligheter framträder Malte Ramel som representant för en äldre och mindre fläddfull generation. Också han var rik som ett troll, men levde enkelt och skyggade för titlar och utmärkelser. På ramen till porträttet, som finns i tre versioner, står det bland annat: "Herre över lyckan, herre över sig själv, större herre utan tjänst än mången i stort ämbete." Bilden visar honom i mörk sammetsrock, vitpuddrad peruk, vit halsduk och vita handskar, med

hög ansiktsfärg och buskiga vita ögonbryn.

Pilo var med om att ordna den första konstutställningen i Danmark, akademiens salong 1769. Här kunde "almindeelige mennesker" under åtta dagar bekanta sig med det bästa i samtidskonsten. Det var nästan som i Paris på den årliga utställningen i Louvrens Salon Carré. Bland en rad egna verk visade Pilo sin tolv fot stora målning av Frederik V till häst, sitt porträtt av Malte Ramel och en hund målad "efter naturen", men möjligen också hemmahörande på Övedskloster.

Pilos framgångar tycktes utan konkurrens tills en förarglig fransman dök upp och anklagade honom för att "måla som en turk". Det var Louis Tocqué, som efter en sejour i Sankt Petersburg slog sig ner ett halvår i Danmark och tog över en del av kundkretsen.

Pilo fick stå ut med detta, men utvisningen drabbade honom desto hårdare.

Även om vi tänker på Pilo som målare i första hand var han också en framstående tecknare. Det finns inte mycket kvar av skisser och förstudier för porträtten, men de mera fristående kompositionerna har stark integritet. En Emmausbild påminner om Rembrandts stora framställning över Claudius Civilis, som kom till Konstakademien under Pilos tid och placerades i den stora studiesalen.

Det finns också ett par djuplodande självporträtt. Det första hör hemma i det skede då konstnären efter återkomsten till

Sverige saknar arbete och uppdragsgivare. Han sitter sysslöslös och i tankar, hans svullna händer vilar tungt på underlaget. I nästa version har Pilo arbetat med lavrypsensel över blyertsen, och här finns också en arkitektonisk ram som erinrar om statsporträttens. Framför en kolonn står en allegorisk figur, som ska vara en personifikation av Prudentia, klokheten; hon håller fram det säll med vilket man kan skilja mellan falsk och äkta kunskap.

Pilo har lärt av livet och tar sig ur sin resignation när han ställs inför nya uppgifter. Till bilden ansluter igen några rader i Thure Wennbergs *Äreminne* som handlar om Pilo i hans värdighet som professor och direktör för Konstakademien i Stockholm: "Så snart Akademien kommit i possession af dess hus,

Carl Gustaf Pilo: självporträtt.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

inflyttade Directeuren i de rum honom blifvit lämnade, och åtog sig styrelsen af Undervisningsverket, det han med varmt och synnerlig styrka i 12 år förestod."

Huset är det som styckgjutaren Gerhard Meyer donerat till akademien och som efter honom kallas "Mejan" och idag är granne med Rosenbad.

Till sist en inblick bakom fasaden och några funderingar kring "gatan" Pilo. Trots all forskning är det ännu en del som vi inte vet. Många konstnärer har fört dagbok och skrivit brev, men Pilo tiger tills han tvingas uttala sig. Och då skriver han i desperation, i samma nöd som nu jagar många hemlösa människor över Öresund.

Pilo är ibland svårfunnen i arkiven, och som Charlotte Christensen anger finns det inte heller dokument som belyser hans syn på religionen, den maktapparatur han arbetar för, den litteratur han läser eller de genomgripande förändringarna i konstens värld som han genomlever.

Inte ens biografen Thure Wennberg, som dagligen umgås med sitt "ämne", kommer honom riktigt nära. Han talar visserligen om hans saktmod, hans överdrivna anspråkslöshet och hans självkritik. Men kvar står frågorna om den inåtvände tecknaren och målaren som inte förmår avsluta sin stora hyllning till Gustav III. ✨

Sten Åke Nilsson

DRØMMEBILLEDER
CARL GUSTAF PILOS
PORTRÆTKUNST
CHARLOTTE CHRISTENSEN
Nyt Nordisk Forlag 2016

Katrina: vilka är det som sitter i båten?

FOTO: MARIA TAMA/GETTY IMAGES

Omvärdering av alla värden

FRAMTID

Ack minns ni den tid – det känns som vore det igår – då historien var slut? Visst var det ganska trevligt så länge det varade? Allt tycktes vara frid och solsken. Problemet var ju annars just detta: det varade inte. Den började igen. Med besked.

Med detta sagt är det på sin plats med några reservationer. Francis Fukuyama, mannen bakom artikeln som blev boken som blev så omtalad, var inte förblindad av naivitet. Artikeln hade ett frågetecken i titeln ("The End of History?"), och boken hade ett andra, nietzscheanskt led (*Historiens slut och den sista människan*) som problematiserar och motsäger den ursprungliga, hegelianska tesen. Fukuyama hade redan själv byggt in mycket av den kritik han senare fick i den egna framställningen. Först tänkte han sig att den segerrika liberala demokratin skapar ett "samhälle karaktäriserat av universellt och ömsesidigt erkännande", vilket innebär att historiens primära drivkraft upphör att verka. Men i nästa ögonblick ifrågasätter han värdet av ett erkännande som tillfaller alla och är helt frikopplat från prestation. Den alltigenom jämlika människan förlorar förmågan att resonera i

samhällsmoraliska termer, baksidan av den totala toleransen är värdeupplösning. Med stabiliteten inträder stagnation.

Men hela idén att den politiska historien ytterst bestäms av en ideologisk kamp, och att denna nu eventuellt skulle vara avgjord till den västerländska demokratins fördel i och med murens fall och kommunismens kollaps, borde också utsättas för ett robust, materialistiskt bombardemang. Vi var ju då, under den första halvan av 1990-talet, med god fart på väg in i en medieteknologisk omställning av historiska dimensioner, vilket skulle innebära att förutsättningarna för varje typ av verksamhet förändrades dramatiskt och oerhört snabbt. Snart skulle ingenting vara sig likt längre. Inte villkoren för produktion och konsumtion, och inte heller för politiken.

Denna radikala, helt genomgripande omvandling av tillvarons alla väsentliga komponenter kallas "metamorfos" av sociologen Ulrich Beck i den postuma bok som blev hans sista: *The Metamorphosis of the World*, som i många delar utgör en vidareutveckling av idéerna i hans mest kända bok, *Risksamhället* från 1986, där han hävdade att framtiden redan var fullt synlig för tanke och teori om än inte för blotta ögat. Samhället var, enligt Beck, på väg in i en ny fas av moderniteten där de oförut-

sedda biverkningar av industrialiseringen, inte minst i form av miljöförstöring, utgjorde "risker" som ökade exponentiellt och som skulle överskugga de avsedda plusposterna, vilket skulle leda till stegrad osäkerhet. Detta innebar i sin tur att varje försök att komma till rätta med situationen genom ännu mer modernitet tvärtom måste skapa ytterligare osäkerhet och sårbarhet: det vore att använda bensin i brandsläckande syfte.

Och exakt där, i detta tillstånd av notoriskt osäkra riskbedömningar och oförutsedda kalamiteter utan ände, befinner vi oss nu, enligt Becks postumt utgivna bok. Detta risksamhälle har blivit den motor som driver fram världens metamorfos. "Historien är tillbaka!" utropar författaren triumfatoriskt, och menar att de socialteoretiker (Foucault, Bourdieu, Luhmann) som, bortsett från alla iögonfallande olikheter sinsemellan, i en eller annan mening fokuserar på hur de politiska systemen reproducerar sig själva, faktiskt ägnar sig åt en "historiens-slut-sociologi". De döljer faktumet att världen i själva verket håller på att förvandlas till oigenkännlighet.

Det duger alltså inte att tala om ett samhälle i "förändring" – det skulle implicera att somliga saker förändras medan andra aspekter av den kapitalistiska ordningen förblir intakta. Men detta är inte fallet, och därför måste vi istället använda begreppet "metamorfos", som innebär att någonting i grunden nytt växer fram på samma sätt som en fjäril kryper ut ur den puppa som larven byggde. Förändring är något som sker inom ramen för det rådande systemet, metamorfos betyder att det förut rådande systemet mer eller mindre abrupt ersätts av ett nytt och okänt. Det som igår var helt otänkbart, är idag både möjligt och verkligt. Världens metamorfos innebär att "världens metafysik" förändras, enligt Beck, och det centrala i den processen är det vi kallar globalisering.

Också den som håller sig hemma på gårdsplanen för jämnan och aldrig anträr ett flygplan genomgår en "kosmopolitisering" eftersom de nya, globala riskerna hotar alla på det ena eller andra sättet. Det går, till exempel, inte att avvärja dramatiska klimatförändringar genom att införa aldrig så stränga gränskontroller eller att vifta med flaggor. De som tänker och agerar nationalstatligt är, menar Beck, "den kosmopolitiserade världens förlorare". Detta gäller, påpekar han, även terrorister; dessa måste agera på den globala scenen för att uppnå nämnvärd framgång.

Men om Beck tidigare i huvudsak har uppfattats som en pessimistisk tänkare, uttrycker han här, en smula otippat, starka förhoppningar om att anhopningen av globala risker faktiskt kan komma att rädda världen undan den undergång som tidigare tycktes ofrånkomlig. Öga mot öga med den annalkande katastrofen, blir vi så illa tvungna att till varje pris avvärja den eftersom alternativet är... ja, inte mycket till alternativ. När mardrömmen de facto står för dörren äger vi en kollektiv förmåga att lägga om kursen på samma sätt som andra världskrigets förintelse förmådde världen att samla sig till att bilda FN, förkunnade de mänskliga rättigheterna och etablera föreställningen om brott mot mänskligheten. I linje med detta resonemang häv-

En gudinna: Angelina Jolie som cyborg.

FOTO: WORTH1000.COM/PINTEREST

dar Beck att främst klimatförändringarna framtvingar den "omvärdering av alla värden" som Nietzsche talar om. Då finns det inte längre något utrymme för egoism eller särintressen: att rädda sig själv innebär med nödvändighet att också rädda alla andra, eftersom vi alla sitter i samma båt.

Den fråga vi istället måste ställa oss är, enligt Beck, vilka de positiva konsekvenserna av klimatförändringarna är. Och han blir inte svaret skyldig, utan lanserar begreppet "emancipatorisk katastrofism", som inbegriper de goda bieffekterna av modernitetens många dåliga bieffekter. Globala risker, som klimatförändringar och finanskriser, har skapat en ny klarsyn och vad Beck kallar "nya kompasser". En analys av debatten efter orkanen Katrina, som främst drabbade svarta och fattiga, påvisar ett paradigmskifte som förtjänar beteckningen "social katarsis" eftersom det nu är rimligt och legitimt att två dittills åtskilda diskussioner – ekologiska hot och rasismens historia – kan sammanföras. (Att detta tycks motsäga vi-sitter-i-samma-båt-resonemanget här ovan, får vi kanske lämna därhän.) Även massturismen för något gott

med sig: andras naturkatastrofer blir våra egna i större utsträckning, särskilt som det numera alltid finns någon som filmar vad som sker med sin mobiltelefon.

De i Becks ögon goda nyheterna är att

"Vi människor vill nu bli gudar, och till vår hjälp har vi ett helt batteri av banbrytande bio- och neuroteknologier."

den teknologiska utvecklingen undergräver den nationalstat som står i vägen för den respons på de många globala hoten som av nödvändighet måste vara överstatlig. Den europeiska utveckling i riktning mot en stabil union som han tycker sig skönja hälsar han med glädje. Och allt detta är till stora delar intressant och tankvärt, även om det sällan står helt klart var gränsen går mellan faktiska iakttagelser och ett federalistiskt önsketänkande i konferensmannens elfenbenstorn.

Också den israeliske historikern Yuval Noah Harari polemiserar mot Francis Fukuyama i sin nya bok *Homo Deus*, om än mer indirekt, när han påtalar att den humanism och den individualism som utgjorde grunden för den metaideologi som utropades till historisk slutsegrare, bara var illusion och bländverk. Det finns ingen fri vilja, det finns ingen central instans i hjärnan som skulle kunna utöva denna fria vilja om den funnes, det finns inte ens någon odelbar individ. Allt detta var sociala fiktioner som vidmakthölls eftersom de var funktionella, vilket vi nu förstår när kognitionsvetenskap, hjärnforskning och evolutionsbiologi har klarlagt hur det ligger till. Vad som finns är maskiner – mjuka och hårda – och de algoritmer som driver dessa.

Om Beck utgår från modernitetens misslyckanden och därifrån rör sig i riktning mot ett ljus och hoppfullt framtidsscenario, inleder Harari i modernitetens obestridda triumfer för att så gradvis närma sig den becksvarta avgrunden. Becksvart åtminstone om man ser det hela ur just människans perspektiv. Om man istället försöker inta planetens eller evolutionens synvinkel, är det en annan historia. Att vi är snävt fixerade vid just vår egen djurart är begripbart men ändå ett uttryck för filosofisk trångsynthet. Det är stimulerande med vidgade perspektiv. Vi ingår ju trots allt i ett större sammanhang.

Under senare tid har vi om inte helt besegrat så åtminstone tagit kontrollen

över mänsklighetens till synes eviga gissel: farsoter, svält och krig. Idag dör fler människor av övervikt än av svält, fler dör för egen hand än i krig och i samband med våldsbrott sammantaget. Den omskriv-

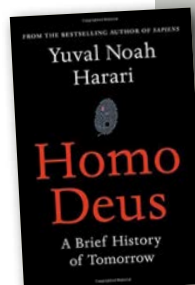
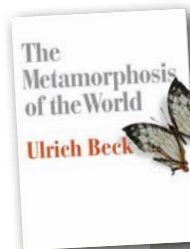
na terrorismen märks knappt i statistiken. Socker är idag farligare än krut, Coca-Cola är för de allra flesta ett dödligare hot än al-Qaida. Vad som händer i det läget, menar Harari, är att mänskligheten omdefinierar sin målbild; nu är det evigt liv och perfekt lycka som gäller. Vi människor vill bli gudar, och till vår hjälp har vi ett helt batteri av banbrytande bio- och neuroteknologier. Vi strävar efter att finjustera vår genetiska mjukvara och uppgradera vår organiska hårdvara med diverse cyborgianska maskindelar.

Eller vi och vi förresten: Harari förutspår att en liten privilegierad elit med exklusiv tillgång till alla dessa kostsamma behandlingar och verkstadsbesök kommer att lämna den stora, icke uppgraderade massan av *Homo sapiens* på efterkälken. Det öde som väntar denna sockerkonsumerande underklass är evolutionär utgallring. Den behövs inte ens för att driva den gudalika elitens varu- och tjänsteproduktion, som går mot fullständig automatisering.

Det finns otaliga intressanta trådar att följa i Hararis omfångsrika bok. I likhet med Beck glidflyger han påfallande obekymrat över slukhålen i resonemangen. Han framhåller just klimatförändringarna och menar att den ekonomiska tillväxtens vänner fromt förväntar sig mirakel; själv tar han de mest sensationella underverk för givna när argumentationen så kräver.

Bägge övertygar åtminstone om en sak: historien är tillbaka. ✨

Jan Söderqvist

**THE METAMORPHOSIS
OF THE WORLD**
ULRICH BECK
Polity 2016

**HOMO DEUS
A BRIEF HISTORY
OF TOMORROW**
YUVAL NOAH HARARI
Harvill Secker 2016

Lär er smäda

UNDER DEN SENASTE tidens uppjagade diskussion om "tonläget" i svensk samhällsdebatt drog jag mig till minnes vad den franske konseljpresidenten George Clemenceau ska ha sagt om den brittiske premiärministern David Lloyd George: "Jag önskar att jag kunde pissa på det sätt han talar."

Vad han mer exakt menade får vi väl gissa. Uttalandet hängde rimligen åtminstone delvis samman med att Clemenceau uppnått en relativt mogen ålder och att den Lloydska ordsvadan flödade tämligen obehindrat.

Jag tänkte inte på någon särskild svensk debattör. Utan framförallt på trägheten i den svenska politiska förolämpningskulturen. Om oförmågan att vara elak med lite finesse. Med en smula stil. Och med ett uns av självdistans.

Vi ser en ständigt stigande indignationsspiral som drivs av missförstånd och övertolkningar. Sällan blir tonläget så högt som när just tonläget ska diskuteras. I en irrelevansens kapprustning svingar sig de mest rutinerade debattörerna till allt högre metanivåer.

DEN SVENSKA POLITISKA förolämpningen är därför också nästan alltid en färglös och bakslut illasinnad insinuation. Som i bästa och ovanliga fall har ett marginellt uns av sanning.

Man anklagar de mest harmlösa figurer för att ge draghjälp till fascism och rasism eller för att undergräva den nationella sammanhållningen. En del tror sig uppleva att någon ifrågasätter manlig rösträtt eller uppvisar en sällsynt cynisk okänslighet mot människors vedermödor.

Eller så är man helt enkelt bara plump. Vilket naturligtvis inte är bättre. Det är brunråttor och horor. Det är lika ogrundade som håresande anspelningar om pedofili.

Allt är stillöst, hållningslöst och mördande ointressant. Det enda som blir kvar är en skämd lukt, allt svårare att vädra ur.

Det som borde vara det politiska samtalets och samhällsdebattens krydda blir dess gift-piller.

När hörde vi en svensk politisk förolämpning av någon höjd senast? Per T Ohlsson på *Sydsvenskan* jämförde för några år sedan Håkan Juholt med Marve Fleksnes. Vilket var både fyndigt och välfunnet. Och onekligen elakt.

Ohlsson anklagades omedelbart för klassförakt. Kommunalrådssonen och statsminis-

terkandidatens tillkortakommande ansågs vara förknippade med en särskild samhällsklass och därmed borde de vara fredade från angrepp.

DET ÄR LITE som med Donald Trump. Den tillträdande presidenten har tillfört det svenska politiska språket ett nytt och redan helt söndertjatat epitet: trumpifiering.

Listiga partistrateger har fått för sig att motståndarens argument kan desarmeras om de går att koppla till Donald Trump. Trump har sagt att muslimer inte ska få inresetillstånd till USA, att John McCain borde ha undvikit att bli krigsfånge, att hans kvinnliga kritiker åter för mycket och att motkandidaten borde skaka galler. Bland annat.

Trump's förmåga till sofistikerade politiska förolämpningar är inte något av hans mer framträdande drag. Han är mer som en tromb i en gödselstack.

"När hörde vi en svensk politisk förolämpning av någon höjd senast?"

ANNIE LÖÖF HAR sagt att regeringens budget var "en krigsförklaring". Det var den naturligtvis inte. Det var en överdrift och den som ögnar igenom försvarsutgifterna

inser snabbt att det var en budget för fred. En tillkämpat bekymrad näringsminister klev då ut och oroade sig å hela nationens vägnar:

"Sverige är ett litet land. Vår styrka ligger i vår förmåga att samverka och samarbeta. Vi har inte råd med en trumpifiering av debatten."

Man undrar hur stort Sverige skulle behöva vara för att klara av Annie Lööfs kritik mot budgeten? Dubbelt så stort? Fem gånger så stort? Tonläget är inte oproblemiskt. Man är ju bara människa och det finns en gräns för både vad öron och mage tål. Och det är alldeles uppenbart att några av moderaternas digitala fantomer borde få sina munnar tvättade med tvål.

Men tonläget är inte huvudproblemet. Utan bristen på relevans, allvar, stil och finesse. Framförallt måste vi kunna diskutera reella samhällsproblem och målkonflikter, utan att riskera de mest horribla anklagelser.

Oförmågan att leverera förolämpningar med stil och verkshöjd talar dessutom för att de allra flesta ska sluta. Det håller verkligen på att bli en akut fråga.

SLUTA FÖROLÄMPA VARANDRA! Ni vet nämligen inte hur man gör.

Fredrik Johansson